

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ABD`NİN AZERBAYCAN POLİTİKASI:
NEOLİBERAL AKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİ**

Doktora Tezi

Cavid VELİYEV

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ABD`NİN AZERBAYCAN POLİTİKASI:
NEOLİBERAL AKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİ**

Doktora Tezi
Cavid VELİYEV

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Çağrı ERHAN

Ankara-2013

T.C.
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

**ABD`NİN AZERBAYCAN POLİTİKASI:
NEOLİBERAL AKTÖRLER AÇISINDAN ANALİZİ**

Doktora Tezi

Tez Danışmanı:

Tez Jürisi Üyeleri:

Adı ve Soyadı

İmzası

.....
.....
.....

Tez Sınavı Tarihi .....

**TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE**

Bu belge ile bu tezdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu beyan ederim. Bu kural ve ilkelerin gereği olarak, çalışmada bana ait olmayan tüm veri, düşünce ve sonuçları andığımı ve kaynağını ayrıca beyan ederim (...../...../200...)

Tezi Hazırlayan Öğrencinin
Adı ve Soyadı

Cavid Veliyev

İmzası

.....

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	V
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM: NEOLİBERAL AKTÖRLERİN ORTAYA ÇIKMA NEDENLERİ VE ULUSLARARASI GÜÇ İLİŞKİLERİNE ETKİSİ	
A. Neoliberalizmin Yükseliş Nedenleri	12
1. Neoliberal güç anlayışı	13
a. Neoliberal gücün kaynakları	14
b. Bilgi devrimi ve gücün kaynağı.....	18
2. Davranışsal Güç.....	21
3. Uluslararası ilişkilerde işbirliği	22
a. Atomik Rasyonel Aktör.....	23
b. Uluslararası işbirliğinde örgütlerin rolü.....	24
4. Devletlerarası ilişkilerden transnasyonal ilişkilere.....	27
B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ABD Dış Politikasında Neoliberal Aktörlerin Yükselişi	
1. ABD`nin dünya ekonomisini kurumsallaştırma çabaları.....	34
a. İki taraflı ve çok taraflı yardımların sebep ve sonuçları.....	36
b. Bretton Woods Konferansı.....	44
i. IMF`nin ortaya çıkma nedenleri.....	48
ii. IMF`nin ikiz kardeşi: Dünya Bankası.....	51
iii. Dünya ticaretinin liberalleştirilmesi: Havana`dan Uruguay`a.....	55
2. Soğuk Savaş sırasında siyasi müdahaleler ve NGO`lar.....	59
a. CIA ve USAID üzerinden siyasi müdahaleler.....	60
b. Açık operasyonlara geçiş -NED.....	62
c. Soğuk Savaş sonrası ABD STK`larının aktifliğinin artması.....	68

II. BÖLÜM: SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇÖKMESİ SONRASI ABD'NİN AZERBAYCAN POLİTİKASI

A. Sovyetlerin dağılmasına karşı ABD'nin tutumu.....	74
1. Sovyetler Birliği'nin dağılmasında ABD STK'larının rolü.....	78
2. Azerbaycan Milli Mücadele Harekatı ve ABD'nin tutumu.....	81
3. 20 Ocak olaylarına karşı ABD'nin tepkisi.....	86
B. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ABD tarafından tanınması	89
1. İran Etkisine karşı Türkiye Modeli.....	92
2. Rusya Öncelikli.....	95
3. Ayaz Müttelibov dönemi ABD-Azerbaycan İlişkileri.....	102
a. Özgürlüklere destek yasası.....	106
b. 907. sayılı ek düzenleme	110
4. Ebülfez Elçibey dönemi: milliyetçi liberalizm.....	115
5. BP darbe mi yaptı?.....	124
6. Clinton dış politikası: ticaretin özendirilmesi.....	127
7. Haydar Aliyev dönemi: devlet ve millet olmak.....	131

III. BÖLÜM: ABD'NİN AZERBAYCAN POLİTİKASINDA NEOLİBERAL AKTÖRLERİN ROLÜ

A. ABD petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgi göstermesi.....	138
1. İkinci Hüseyinov darbesi.....	147
2. BTC'de ABD şirketlere karşı.....	150
3. AIOC'un BTC konusunda tutumu.....	152
4. Haydar Aliyev'in ABD ziyareti.....	162
B. Bretton Woods'dan Washington Consensus'a.....	166
1. IMF ve Dünya Bankası ile işbirliğine götüren süreç.....	171
2. IMF-Azerbaycan ilişkileri.....	174
3. Dünya Bankası-Azerbaycan ilişkileri.....	181

i. Devlet Petrol Fonu.....	185
4. DTÖ- Azerbaycan ilişkileri.....	187

IV. BÖLÜM: ABD STK'LARININ AZERBAYCAN'DA YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

A. Özgürlük için Ortaklık	193
1. Özgürlük için Ortaklık Programının Azerbaycan`a etkisi.....	195
2. ABD üçlüsünün Azerbaycan`da işbirliği.....	197
a. NED`in yeni rolü.....	200
b. USAID`in Azerbaycan için Stratejik Dönüşüm Planı.....	202
c. Değişim ve Eğitim programları.....	206
d. NDI Azerbaycan`da.....	209
e. IRI Azerbaycan`da.....	211
f. Avrasya Fonu Azerbaycan`da.....	213
g. Soros Azerbaycan`da.....	214
h. Barış Gönüllüleri Azerbaycan`da.....	216
B. ABD STK`ları tarafından desteklenen yerel örgütler.....	218
1. Seçim merkezli örgütler.....	221
2. Medyanın desteklenmesi.....	222
3. Sivil toplumun rolünün artırılması.....	224
4. Gençlik örgütlerinin rolünün artırılması.....	226
a. Yeni Fikir ve Yok.....	230
b. Dalga Gençlik Örgütü.....	232
c. İRELİ Gençlik Örgütü.....	234
C. 907. Sayılı Ek düzenlemenin dondurulması.....	236
1. 2003 cumhurbaşkanlığı seçimlerinden önce ABD örgütlerinin hazırlığı.....	244
2. 2003 cumhurbaşkanlığı seçimleri.....	248

3. Seçimler sonrası ABD`nin talebi: İran`a karşı ABD askeri üsleri.....	254
4. 2005 parlamento seçimleri: Turuncu Devrim girişimi.....	258
a. Muhalefetin birleşmesi.....	260
b. İktidarı takımını parçalama girişimi	262
c. Başarısızlığa uğrayan Turuncu Devrim	266
5. Demokrasi projesinden vazgeçilmesi.....	269
D. ABD STK`larının düşüşü.....	272
1. 2008 cumhurbaşkanlığı seçimleri.....	275
2. ABD örgütlerinin kapatılması.....	278
SONUÇ	282
KAYNAKÇA	293
ÖZET	
ABSTRACT	

KISALTMALAR:

ABA/CEELI	: American Bar Association Central European and Eurasian Law Initiative
AFL-CİO	: American Federation of Labor-Congress of Industrial Organizations
AHC	: Azerbaycan Halk Cephesi Partisi
AIOC	: Azerbaijan International Operating Company
AGİT	: Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
AGÇ	: Azeri-Güneşli-Çırac
BP	: British Petroleum
BTAK	: Bakü-Tiflis-Ahalkelek-Kars
BTC	: Bakü-Tiflis-Ceyhan
BTE	: Bakü-Tiflis-Erzurum
BDT	: Bağımsız Devletler Topluluğu
CIA	: Central Intelligence Agency
DB	: Dünya Bankası
DR-CAFTA	: Dominican Republic-Central American Free Trade Agreement
DTÖ	: Dünya Ticaret Örgütü
FCS	: Foreign Commercial Service
FSU	: Freedom Support Act
IDA	: International Development Association
ILSA	: Iran Libya Sanction Act

IMF	: International Monetary Fund
IRI	: International Republican Institute
IREX	: International Researches and Exhcanges Board
IFES	: International Foundation for Electoral System
NAFTA	: North American Free Trade Agreement
NED	: National Endowment for Democracy
NDI	: National Democratic Institute of International Relations
NSS	: National Security Strategy
OPİC	: Overseas Private Investment Corporation
PSA	: Production and Sharing Agreement
RFE/RL	: Radio Free Europe/Radio Liberty
SEED	: Support for Eastern Europe Democracy
SOCAR	: State Oil Company of Azerbaijan Republic
STK	: Sivil Toplum Kuruluşu
USAID	: United States Agency for International Development
TPAO	: Türkiye Petrolleri ve Anonim Ortaklığı

GİRİŞ

İkinci Dünya Savaşı'nı takiben ulaşım ve taşımacılıkta yaşanan değişimler küreselleşmeye yol açmış, ticaretin gelişmesiyle sermaye artışı uluslararası ilişkilerin yapısının değişmesine neden olmuştur. Takiben 1970'li yıllarda yaşanan finansal kriz, 1973 Petrol Krizi, Almanya ve Japonya'nın ekonomik yükselişi karşısında ABD'nin hegemonik gücünü kaybetme ihtimali gibi gelişmeler yaşanmıştır. Tüm bu gelişmelere rağmen uluslararası alanda devletlerarasındaki işbirliği devam etmiştir. Uluslararası ilişkilerin egemen teorisi konumundaki realizm, bu değişimleri açıklamakta yetersiz kalmış, realizme eleştirel yaklaşan yeni yaklaşımlar arasında özellikle neoliberalizm kullandığı kavram ve açıklamalarla dikkati çekmiştir. Realistlerin uluslararası işbirliğinin devamı için hegemonun varlığına vurgu yapması ve bu çerçevede "hegemonik istikrar" teorisinin gelişmeleri açıklamada yetersiz kalmasıyla devletler arasındaki işbirliğinin neden devam ettiğini sorgulayan neoliberaler, bir yandan "karşılıklı bağımlılık" olgusu üzerinde durmuşlar, diğer yandan da uluslararası örgütlerin bu işbirliğinde önemli bir rol oynadığını savunmuşlardır.

Neoliberalere göre, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra artan sayıda özerk bölgenin varlığı ile sömürü altındaki halkların kendi kaderini tayin hakkının tanınması gibi gelişmeler ulus-devletlerin iktidarını zayıflatmış, otorite ve egemenlik kavramlarının sorgulandığı uluslararası ortamda güç ilişkilerini etkileyen yeni aktörler ortaya çıkmıştır. Mesafelerin kısalması, iletişim ve taşımacılıkta maliyetlerin düşmesinin yanı sıra uluslararası sermaye ve ticaretin artması, bu aktörlerin uluslararası güç ilişkilerinde oynadıkları rolü belirginleştirmiştir. Neoliberaler, bu

gelişmelerin ışığında çeşitli alanlarda uzmanlaşmış sivil toplum örgütlerinin, çok uluslu şirketlerin ve uluslararası örgütlerin uluslararası rejimin yapısını etkileyen aktörler olarak öne çıktıklarını ve devletlerin davranışlarını etkilediklerini savunmaktadırlar. Eskiden devletler arası veya hükümetler arası ilişkilerin şekillendirdiği uluslararası ilişkilerde, devletler ile yukarıda belirtilen aktörler arasındaki ilişkiler de incelenmeye başlanmıştır. Uluslararası ilişkilerde bu yeni aktörlerin rolüne odaklanan neoliberal ekolün önde gelen temsilcilerinden biri olan Keohane, uluslararası ilişkiler veya devletlerarası ilişkiler yerine “dünya politikası” kavramının kullanılması gerektiğini savunmaktadır.¹

Neoliberaller bu yeni aktörlerin devletlerden bağımsız biçimde hareket ettiklerini, kendi özel çıkar ve gündemleri olduğunu savunmaktadırlar. Bu örgütlerin bazıları, kendi özel sahalarındaki öncelikleri ve çıkarları bağlamında birçok devletten daha etkin davranmakta, önceliklerine yoğunlaşmakta ve herhangi bir çıkar çatışması durumunda devletler bu örgütlerle işbirliği yapmayı tercih etmektedirler. Bu çerçevede dikkati çeken bir diğer tartışma, neoliberal yapıların her zaman bağımsız ve devletlerden etkin bir biçimde hareket etmedikleridir.² ABD'nin, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde neoliberaler aktörleri dış politikasında devletin uzantısı birer araç olarak kullandığı ve bu yapılarında buna uygun hareket ettikleri savunulmaktadır. Başta ABD olmak üzere Batı dünyasının başta Sivil Toplum

---

¹Robert Keohane on Institutions and the Need for Innovation in the Field, Theory Talk, <http://www.theory-talks.org/2008/05/theory-talk-9.html> (erişim tarihi 04.12.2012).

² Uluslararası Örgütler için bkz. Joseph Stiglitz, "Challenging the Washington Consensus", **The Brown Journal of World Affairs**, Winter-Spring, 2003. Volume IX, Issue 2. s. 33-40. Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 4, (Kış 2004), (59-79), Şirketlerin rolü için bkz. John Perkins, **Bir Ekonomi Tetikçinin İtirafı**, çev. Murat Kayı, April Yayıncılık, 13. Basım, (Ankara, 2011). STK'lar için bkz. Lincoln A. Mitchell, **Uncertain Democracy**, University of Pennsylvania Press, (Philadelphia, 2009).

Kuruluşları (STK) ve çok uluslu şirketleri önceleyen bir tavır sergilemesi bu iddiayı desteklemektedir. Bu yapıların Sovyetler Birliğinin çöküşü sonrasında eski Sovyet coğrafyasını genelinde demokratikleşme, piyasa ekonomisinin tesisi ve sivil toplum inşasında kullanılması ise neoliberal kuramın da tartışılmasına neden olmuştur.³

Söz konusu aktörler, bir dereceye kadar neoliberallerin savlarına uygun biçimde eski Sovyet cumhuriyetlerinin demokrasi, serbest pazar ekonomisi ve uluslararası alanda işbirliğine yönelmelerine önemli katkılar sağlamışlardır. Bu çalışmada, söz konusu aktörlerin neoliberallerin bu yeni aktörlere teorik olarak biçmiş oldukları rollerin dışında, özellikle hegemon güç ABD'nin dış politikasının şekillendirilmesi ve uygulanmasında birer araç olarak kullanıldıkları iddia edilmekte, bu yapıların hegemon devletin birere uzantısına dönüştükleri tezi savunulmaktadır. Sovyetler Birliği'nin yıkılması sonrasında bağımsızlıklarını kazanan cumhuriyetlerin sosyalist sistem yerine serbest pazar ekonomisine dayanan demokratik bir sistem kurarak küresel düzenin tan üyesine dönüşmelerinde Batı dünyasının deneyim ve desteğine ihtiyaç duyulmuştur. Öte yandan Batı dünyası da söz konusu cumhuriyetlerin uluslararası sistemin bir parçası olması için özel bir çaba sarf etmiştir. Bu süreçte ABD hegemonyasının bir parçası olan görülen Bretton Woods kuruluşları IMF, Dünya Bankası ve Dünya Ticaret Örgütü gibi yapılar eski Sovyet alanına doğru genişleme fırsatı bulmuştur.⁴ Bu genişleme sürecinde ABD'nin Sovyet sonrası coğrafyaya yönelik politikalarına ilişkin çeşitli eleştirileri görmek mümkündür.⁵ Sovyetler Birliği dağılmadan hemen önce, 1989'da Latin Amerika'da

---

³ Sinan Ogan, "Yeni Muhafazakarların Avrasya Politikası ve Sivil Devrimler", Çınar Özen ve Hakan Taşdemir (der), **Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yayınları, Ankara, 2006. s. 131-168.

⁴ Gertrude Shroeder, "Economic Transformation in Post Soviet Republics", Bartłomiej Kaminski (ed.), **Economic Transition in Russia and New States of the Eurasia**, New-York, 1996, s. 11-41.

⁵ İlk yıllarda özelleştirmeye birlikte devlet kurumlarının bazı zenginler tarafından kontrol altına alınması, yolsuzluk ve devletin mallarının hırsızlık yolu ile yurt dışına satılması gibi olumsuz sonuçlar

ortaya çıkan ekonomik krizi çözmek için kabul edilen “Washington Consensus” ilkeleri ışığında, “bir ölçü bütün bedenlere uyar” prensibi çerçevesinde IMF ve Dünya Bankası’nın yaratmış olduğu kural ve normlar sayesinde eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerin tutum ve davranışları da biçimlendirilmeye çalışılmıştır.⁶ Bu politikalar, ülkelerin sosyalist ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçişini hızlandırarak devletlerin ticaretlerinin liberalleştirilmesini ve Batı ile ekonomik bütünleşmenin hızlı bir biçimde sağlanmasını hedeflemiştir.

Bu dönemde eski Sovyet coğrafyasının ekonomik ve politik dönüşümünü sağlamak adına yürürlüğe sokulan en görünen gelişme, İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa deneyimine benzer biçimde yardım programlarının oluşturularak uygulamaya konulmasıdır. Bu çerçevede, dönemin ruhuna da uygun olarak öncelikle sivil toplum örgütlerinin eski Sovyet alanındaki faaliyetleri öncelenmiş, bu yapıları desteklemek amacıyla Amerikan Dış İşleri Bakanlığı’nın önemli bir parçası olan USAID’in görev alanı yeniden tanımlanmıştır. Doğu Avrupa’nın dönüşümünü sağlamak amacıyla ABD Kongresince 1989’da kabul edilen Doğu Avrupa Demokrasisi için Destek Kanunu (SEED) ve 1992 yılında Sovyetler Birliği üyesi ülkelere yönelik olarak tasarlanan Özgürlüğe Destek Yasası, bu coğrafyanın ekonomik ve politik dönüşümünü sağlamak amacıyla bölgeye yapılacak olan ABD yardımlarının önünü açmıştır. Kongrenin almış olduğu bu kararlar, ABD STK’larının faaliyetleri için yasal ve finansal zemini oluşturmuştur. Kongre’nin kararları

---

doğurmuştur. Bu ilkelerin merkezleştirilmiş ekonomik sistemden çıkmış Doğu Avrupa ve Sovyet üyesi ülkelerin ekonomik dönüşümüne uygulanması bu ülkelerde ihracatın düşmesi, işsizliğin artması hiper enflasyon, yolsuzluk ve yasadışı özelleştirmeler gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır. Pawel Bozyk, **Globalization and Transformation of Foreign Economic Policy**, Ashgate, (UK, 2006).

⁶ 1980 yıllarda Latin Amerika’da yaşanan ekonomik krizi tartışmak için Uluslararası Ekonomiler Enstitüsü 1989 yılında ABD’nin başkenti Washington’da toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda John Williamson tarafından Latin Amerika ülkelerinin ekonomik krizden çıkması için bazı öneriler verilmiştir. bkz. s. 164.

doğrultusunda yapılan yardımlar, USAID üzerinden ABD STK'larına bunlar vasıtasıyla da yerel STK'lara aktarılmıştır.

Bu yasa ve yardımların amacının, yeni bağımsızlığını kazanmış devletlerin pazarlarının ve doğal kaynaklarının ABD menşeli şirketlere ve bunların ürünlerine açılması olduğu bizzat Kongre'nin almış olduğu çeşitli kararlarda belirtilmiştir.⁷ Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk Amerikan Başkanı Bill Clinton, neoliberalizmin uluslararası ilişkilerde başlıca aktör olarak tanımladığı ulus ötesi şirketleri ABD ekonomisinin bel kemiği olarak görmüş ve bu şirketleri Sovyetler Birliği'nden boşalan pazarlara girilmesi yönünde teşvik etmiştir. Bu çerçevede takip eden dönemde Amerikan şirketlerinin özellikle enerji zengini Hazar Havzası ülkelerindeki etkinlikleri dikkat çekmektedir.

Bu tezin temel amacı, neoliberallerin uluslararası ilişkilere öncelikli ve belirleyici aktörler olarak tanımladıkları sivil toplum kuruluşları (STK), uluslararası örgütler ve ulus ötesi şirketlerin ABD'nin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında bağımsızlığını elde Azerbaycan'ın politikalarının şekillendirilmesinde ve yönlendirilmesinde oynadıkları rolü araştırmak ve Azerbaycan yönetimlerinin bu örgütlere yönelik tutum ve davranışlarını ortaya koymaktır. Çalışmada söz konusu aktörlerin neoliberallerin tanımladıkları çerçeveden farklı olarak devletlerden bağımsız birimler olmaktan ziyade, ABD örneğinde bir devletin dış politikasının aracı ya da uzantısı olarak hareket ettikleri iddia edilmektedir.

ABD'nin Azerbaycan politikasının neoliberal aktörler çerçevesinde araştırılması ihtiyacı, iki devlet arasındaki ilişkileri üzerine yazılan kitap ve makalelerde neoliberal aktörlerin rolüne yeterince değinilmemesinden

---

⁷ 1989'da kabul edilen Doğu Avrupa Demokrasisi için Destek Kanunu (SEED) ve 1992 yılında Sovyetler Birliği üyesi ülkeler için kabul edilen Özgürlüğe Destek Yasası.

kaynaklanmıştır. Türkiye ve Azerbaycan'da ABD-Azerbaycan ilişkilerini konu edinen çalışmalar bu çerçevede birkaç grup altında değerlendirilebilir: Güney Kafkasya'yı bir bütün olarak ele alanlar, ABD'nin Güney Kafkasya politikasına odaklananlar ve ek başına ABD-Azerbaycan ilişkileri üzerine yapılan çalışmalar. Nazim Cefersoy'un 2001 tarihli "**Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**", Ali Faik Demir'in 2003 tarihli "**Türkiye'nin Güney Kafkasya Politikası**", Kamer Kasım'ın 2009 tarihli "**Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**", Araz Aslanlı ve İlham Hesenov'un 2005 tarihli "**Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**", Cavid Veliyev ve Araz Aslanlı'nın 2010 tarihli "**Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Enerji ve Jeopolitik**" başlıklı derlemesi ile Elnur Cemilli ve Mürteza Hesenoglu'nun 2006 tarihli "**ABD'nin Güney Kafkasya Politikası**" başlıklı çalışmalarında ABD'nin Azerbaycan politikası birer alt başlık olarak incelenmiştir.⁸ Samir Guliyev tarafından yazılan "**Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-ABD İlişkileri**" başlıklı çalışmada ise ABD-Azerbaycan ilişkilerinde Karabağ meselesinden ekonomik ilişkilere kadar birçok konu başlığı doğrudan incelenmiştir. Bunların yanı sıra ASAM, USAK gibi düşünce kuruluşlarının yayınladıkları "Stratejik Analiz" ve "Kafkasya ve Orta Asya" gibi yayınlar ile akademik bir dergi olan ve Uluslararası İlişkiler Konseyi Derneğince yayınlanan Uluslararası İlişkiler Dergisi'nde konumuz çerçevesinde ABD'nin bölge ile ilgili politikalarını ele alan çeşitli çalışmalara rastlanmaktadır.

---

⁸ Nazim Cefersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, ASAM Yayınları, (Ankara, 2001). Ali Faik Demir, **Türk Dış Politika Perspektifinden Güney Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayınları. (İstanbul, 2003).Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK Yayınları, (Ankara,2009).Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin Yayınları, (Ankara, 2005). Cavid Veliyev ve Araz Aslanlı, **Güney Kafkasya: Toprak Bütünlüğü, Enerji ve Jeopolitik**, Berikan Yayınları, (Ankara, 2010). Samir Guliyev, **Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-ABD İlişkileri**, Bakanlar Yayıncılık, (2010).

ABD'nin Azerbaycan politikasını değerlendiren bu çalışmalarda enerji ve güvenlik konularının öncelikli yer edindiği, ABD'nin Azerbaycan politikasında neoliberal aktörlerin rol ve öneme çok az yer verildiği görülmektedir. Azerbaycan'ın Bretton Woods rgtleri ile ilişkilerini ele alan birkaç tez çalışması bulunmaktadır. 2008 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Vüsal Musayev tarafından hazırlanan **“Azerbaycan Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Açılması”** ve 2006 yılında Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Anar Aminov tarafından hazırlanan **“Uluslararası Mali Kuruluşların Azerbaycan Ekonomisine Etkisi ve Dışa Açılmasına Katkısı”** başlıklı yüksek lisans tezlerinde Azerbaycan'ın Bretton Woods rgtleri ile ilişkileri ele alınmaktadır. Fakat bu çalışmalar sadece ekonomik veriler üzerinden yapılmış ve bu örgütlerin Azerbaycan'a gelme nedenleri ile ABD'nin Azerbaycan politikasında oynadıkları rol üzerinde durulmamıştır.

ABD'nin bölgeye yönelik politikasında STK'ların rolü, özellikle 2000'lerden itibaren daha ayrıntılı bir biçimde incelenmeye başlamış ve bu konudaki makale ve kitap çalışmaları özellikle Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan renkli devrimlerden sonra ortaya çıkmıştır. 2003 yılında Gürcistan'la başlayan bu yeni süreç, aynı coğrafyanın bir ülkesi olan Azerbaycan'ı da etkilemiş, ülkede cereyan eden bazı politik olaylarda ABD merkezli örgütlerin rolü sıklıkla gündeme gelmiştir.

Tezin çerçevesini belirlemek açısından, çalışmada Azerbaycan'da yrtlen demokratikleşme girişimleri ile ekonomik ve politik reformlardan ziyade ABD'nin Azerbaycan politikasının, neoliberal paradigmanın  esas aktörü olan petrol şirketleri, STK'lar ve uluslararası örgütler üzerinden nasıl şekillendirildiğine odaklanıldığını belirtmek gerekir. Diğer yandan, tek başına bu aktörlerin çalışılması,

ikili ilişkileri kapsamlı bir biçimde inceleyerek anlamada yeterli olmayacağı için ikili ilişkilerin dönüm noktası olaylarından da zorunlu olarak bahsedilmiştir. Özellikle şirketlerin, STK'ların ve uluslararası örgütlerin Azerbaycan'a gelmelerine neden olan gelişmeler üzerinde durulmuştur. Ayrıca, tez çalışması ABD'nin Azerbaycan politikasına odaklandığı için özellikle ABD'nin Bill Clinton ve George W. Bush dönemi genel dış ve bölge politikaları da dikkate alınmıştır. ABD-Azerbaycan ilişkilerinin, tezin konusuyla doğrudan ilgisi olmadığı değerlendirilen Dağlık Karabağ meselesi, ABD'nin Türkiye-Ermenistan sınır kapıları konusunda tutumunun ABD-Azerbaycan ilişkilerine etkisi, Rusya'nın ABD-Azerbaycan ilişkilerine etkisi gibi bazı alt başlıklar ise tezin bütüncül yapısının bozulmaması amacıyla çalışmaya dahil edilmemiştir.

Çalışmada ana kaynaklar olarak gazete, kitap, bilimsel makale, rapor ve röportajlardan yararlanılmıştır. Ulus ötesi şirketlerin Azerbaycan'daki faaliyetleri de gazete, kitap ve röportajlardan faydalanılarak değerlendirilirken, uluslararası örgütlerle STK'ların faaliyetleri ile ilgili olarak da Azerbaycan üzerine hazırlanmış raporlar ve mülakatlardan faydalanılmıştır.

Tez Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığını kazandığı 1991'den 2008'e kadar olan dönemi kapsamaktadır. Fakat tezde Azerbaycan'ı bağımsızlığa götüren 1988–1991 arasında yaşanan politik gelişmeler, Azerbaycan'ın üyesi ve parçası olduğu Sovyetler Birliği'nde yaşanan politik olaylar ile ABD'nin dağılmaya tepkisi gibi gelişmeler Azerbaycan'a yönelik politikaların belirlenmesi açısından önem arz ettiği için bu süreçlere de kısaca değinilmiştir. Bu çerçevede özellikle Amerikan STK'larının bu erken dönemde oynadıkları rol de kapsamlı bir biçimde incelenmiştir.

Çalışmada ilk olarak neoliberal paradigma ele alınarak konumuz açısından ne anlam ifade ettiği üzerinde durulmuştur. Bu yöndeki bir değerlendirme, ABD'nin neoliberal yaklaşım çerçevesinde öne çıkan aktörleri uluslararası ilişkilerde ve Azerbaycan'la ilişkilerinde nasıl kullandığı konusu politik ve jeopolitik açıdan incelenecektir. Neoliberal yazarlardan Robert Keohane ve Joseph Nye'nin, **Power and Interdependence**, Robert Keohane'nin **After Hegemony**, Joseph Nye'nin **Yumuşak Güç** ve Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik'in, **Power, Interdependence and Nonstate Actors in the World**, Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık" ve Muharrem Gürkaynak ve Serhat Yalçiner, "Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme"⁹, gibi çalışmaları kuramsal değerlendirmeye kaynaklık etmiştir. Bu çalışmalar, teze devletlerarası güç ilişkilerinde neoliberalizmin devlet dışı örgütlere verdiği rol üzerine bir yön vermiş, çalışmaların diğer savları tez açısından önem arz etmediği için çalışma dışında bırakılmıştır. Bu bağlamda neoliberalizmin üç esas aktörü konumundaki STK'lar, ulus ötesi şirketler ve uluslararası örgütlerin uluslararası güç ilişkileri ve devletlerin davranışları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Sonrasında bunun ABD dış politikasında nasıl yer aldığı örneklerle ele alınmıştır. Kuramsal bölümde, neoliberalizmin diğer boyutlarına tezin amacı dışında kaldıkları için değinilmemiş ve değerlendirme bahsi geçen aktörlerle sınırlı tutulmuştur.

---

⁹ Robert Keohane and Joseph Nye, **Power and Interdependence**, Second Edition, Harvard University, (1989). Robert O. Keohane, **After Hegemony**, Princeton University Press, (1984). Joseph S. Nye, **Yumuşak Güç**, Elips Yayınları, (İstanbul, 2005). Milner V. Helen and Andrew Moravcsik (ed.) **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World**, Princeton University Press, (2009). Yücel Bozdağlıoğlu ve Çınar Özen, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 4 (Kış 2004), (59-79).

Tezin ikinci bölümünde Sovyetler Birliği'nde yapılan ekonomik ve politik reformların SSCB üyesi Azerbaycan'ın politik ve ekonomik hayatına etkisi üzerinde durulmaktadır. Bu reformların SSCB'de çözülme sürecini başlatması ve üye devletlerin bağımsızlık hareketlerine ABD yönetimi ile Amerikan STK'ların tepkilerinin yanı sıra, bu yapıların üstleindikleri roller ele alınmıştır. Bu bölümde özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ABD Kongresi'nin eski Sovyet ülkelerine ayırdığı yardımdan Azerbaycan'ın Ermeni diasporasının etkisiyle yoksun bırakılmasının sonuçları üzerinde durulmuştur. ABD Başkanı ve dışişleri diplomatlarının, 907 sayılı ek düzenlemenin ABD STK'larının Azerbaycan'daki faaliyet alanını nasıl etkilediğine dair yorumları ve bu engelin aşılması yönünde Clinton yönetiminin yaklaşımı da incelenmiştir.

İkinci bölümün büyük bir kısmında ABD'nin Azerbaycan'a yönelik politikasında enerji şirketlerinin oynadıkları rol üzerinde durulmuştur. İlk dönemlerde diğer ulus ötesi şirketlerle rekabette devletin desteğinden yoksun olan ABD şirketlerinin izledikleri politikalar ile yönetimin ilgisini bölgeye çekmek için neler yaptıkları anlatılmıştır. Ayrıca ABD Kongresi'nin kabul etmiş olduğu 907 sayılı ek düzenlemenin şirketlerin faaliyetlerine etkisine de değinilmiştir. İkinci bölümün bir diğer önemli konusu, Bretton Woods örgütlerinin Azerbaycan'a kredi vermesinin nedenleri, uyguladıkları projeler ve ilişkilerin düzeyidir.

Üçüncü bölüm, ABD'nin Azerbaycan politikasında STK'ların etkin oldukları dönemi ele almaktadır. Bu bölümde Azerbaycan'da faaliyet gösteren Amerikan menşeli örgütler, bunların faaliyetleri ve yerel örgütlerle ilişkileri siyasi ve finansal boyutlarıyla detaylı bir biçimde incelenmiştir.

Bush dönemi politikalarıyla ABD'nin Afganistan operasyonuna destek vermesi karşılığında 907 sayılı ek düzenlemenin dondurulmasının Amerikan STK'larının Azerbaycan'daki faaliyetlerine etkileri, dördüncü bölümde tartışılmıştır. Bu bölümde STK'ların faaliyetlerinin yoğunlaştığı 2003 cumhurbaşkanlığı ve 2005 parlamento seçimleri ayrıntılı bir biçimde ele alınmış, Amerikan STK'larının Azerbaycan'da işbirliği içinde oldukları yerel örgütlerle ilişkilerinin boyutları üzerinde de durulmuştur. Gürcistan ve Ukrayna'da yaşanan renkli devrimlerin Azerbaycan muhalefeti, STK'ları ve gençlik örgütleri üzerindeki etkisi bu bölümde incelenmiştir. Dördüncü bölüm ayrıca ABD STK'larının Azerbaycan'daki faaliyetlerinin düşüşe geçtiği dönemi de kapsamaktadır. Bu anlamda STK'ların faaliyetlerinin düşüş nedenleri ve sonuçları da ele alınmıştır. 2008, Amerikan STK'larının Azerbaycan'daki faaliyetlerinin düşüşe geçtiği tarih olduğu için tez bu tarihte son bulmuştur.

Sonuçta, ABD'nin neoliberal aktörleri Azerbaycan'a karşı bir dış politika aracı olarak kullanıp kullanmadığı, bu aktörlerin ABD-Azerbaycan ilişkilerinde ABD için bir güç unsuru oluşturup oluşturmadığı ve Azerbaycan açısından ne kadar bağımlılık yarattığı değerlendirilmiştir. Ayrıca Azerbaycan'ın bu aktörlere karşı direncinin ne kadar kuvvetli olduğu ve neoliberal aktörlerin Azerbaycan'la ilişkileri Azerbaycan ile ABD önceliklerinin ortak ve ters noktaları açısından da yorumlanmıştır.

I. Neoliberal Aktörlerin Ortaya Çıkma Nedenleri ve Uluslararası Güç İlişkilerine Etkisi

A. Neoliberalizmin Yükseliş Nedenleri

İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra sanayileşmiş ülkelerin ekonomilerinin hızla büyümesi sonucunda yabancı sermaye ve denizaşırı üretimin artması, taşımacılık ve iletişim alanında mesafelerin ve maliyetin düşmesine, ülkeler arasında karşılıklı bağımlılığın artmasına ve o dönemde var olan uluslararası ilişkiler rejiminin eskimesine neden olmuştur. 1930`lu yıllardan itibaren uluslararası ilişkiler disiplininde hakimiyetini sürdüren Realist paradigma uluslararası yapıda ortaya çıkan yeni etkileşimler, hareketlilikler, yeni kuruluşlar karşısında etkisiz kalmıştır. Realizmin yeni uluslararası ilişkiler düzenini açıklayamazken neoliberaler kendine özgü bir yaklaşım benimsemiş ve bu bakış açısını realizmin eleştirisi üzerinden kurmuştur. Neoliberalere göre, uluslararası ilişkiler devlet merkezli olmaktan çıkmış, uluslararası ilişkilerin politik ve ekonomik yapısını etkileyen devlet dışı aktörler ortaya çıkmış, sadece askeri güvenliği temin etmek değil, ekonomik refahı sağlamak, uyuşturucu kaçakçılığı ile mücadele etmek, ekolojik problemler ve diğer toplumsal meselelerin çözülmesi de devletlerin amaçları arasında yer almıştır. Uluslararası ilişkilerde güç kavramının tanımı ve kaynakları değişmiş ve sadece askeri anlamda güçlü olan devletler uluslararası ilişkileri etkileyememiştir. Öte yandan uluslararası ilişkileri sistem düzeyinde açıklamaya çalışan neoliberaler, uluslararası ilişkiler yapısının anarşik olduğunu kabul etmiş fakat bu ortamda

işbirliğinin mümkün olduğunu savunmuşlardır.³ Sonuçta neoliberaler yeni yaklaşımları ile uluslararası ilişkiler teori alanında yeni bir tartışma başlatmıştır. Çalışmalarının odak noktaları yeni konular (uluslararası güvenlik değil uluslararası politik ekonomi), yeni aktörler (uluslararası devlet dışı aktörler), yeni etkileşim biçimleri (devletlerarası ilişkiler değil transnasyonal ilişkiler), yeni sonuçlar (uluslararası işbirliği uluslararası çatışma değil) ve yeni uluslararası ilişkiler yapısı (anarşi değil uluslararası örgütler çerçevesinde kurulan işbirliği) olmuştur.⁴ Uluslararası güç ilişkileri ve devletlerarası işbirliği imkanları konusunda uluslararası örgütlerin oynadıkları rolleri ön plana çıkardığı için neoliberalizm aynı zamanda kurumsal liberalizm olarak da bilinmektedir.

1. Neoliberal güç anlayışı

Devletlerarası ilişkilerde üzerinde tartışılan belki de en önemli soru, “bir devlet diğerinin davranışlarını nasıl etkiler?” sorusudur. Bir devletin diğer devleti etkileme potansiyeli onun gücü ile eşdeğerdir. Robert Dahl’ın tanımlamasına göre, güç iki aktör arasındaki ilişki türüdür ve A aktörünün B’nin yapmak istemediğini ona yaptırmasıdır.⁵

Neoliberal yazarlar olarak bilinen Robert Keohane ve Joseph Nye gücü niteliği ve kaynakları bakımından ikiye ayırmıştır. Yumuşak ve sert güç olarak ikiye

---

³Joseph S. Nye, Jr. ve David A Welch, **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman, Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, (İstanbul 2009), s. 13-16. Helen Milner, "Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics", ed. Helen V. Milner ve Andrew Moravcsik, **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World**. Princeton University Press, (2009), s. 3-30.

⁴ Andrew Moravcsik, “Robert Keohane: Political Theorist”, ed. Milner ve Moravcsik, a.g.e., (243-261), s. 244.

⁵ Robert Dahl, “The Concept of Power”, **Behavioral Science**, 2-3. July 1959, (201-215), s. 202-203.

ayrılan davranışsal güç istediğiniz sonuçları elde etme yeteneğidir. Güç kaynağı ise adeta istediğiniz sonucu elde etme yeteneğini artıran araçlardır.⁶

a. Neoliberal gücün kaynakları

Neoliberalere göre, realizmin iddia ettiği gibi gücün materyal kaynaklara dayanması gerçeği savaşların ve kuvvet kullanma tehdidinin geçerli olduğu dönemlerin ürünüdür. Onlar gücün kaynaklarının sürekli değiştiğini ve sadece nüfus, silahlı kuvvetlerin, doğal kaynakların, ekonominin büyüklüğünün ve siyasi istikrarın savaşların sonuçlarını tahmin etmemiz için yeterli olmadığını savunmuştur. Joseph Nye'e,⁷ askeri gücün ulusal çıkarların dışarıda korunması açısından yetersiz kaldığını ve askeri gücün yapabileceklerinin belli sınırları olduğunu savunmuştur. Nye güç kaynaklarının dağılımını üç katlı satranca benzetmiştir. "Satrancın en üstünde askeri kaynaklar güçlü olan devletler, tahtanın ortasında ekonomisi güçlü olan devletler tahtanın en altında yer alan bölümünde ise terörizm, uluslararası kaçakçılık ve çevre kirliliği gibi konularda güç dağılımı çeşitli devletler ve örgütler arasında paylaşılmıştır."⁸ Örneğin, nükleer silahlar ABD-Sovyet Savaşını önlese de Kuzey Kore-Çin Savaşı, Arap-İsrail Savaşları ve İngiltere ile Arjantin arasında Falkland Savaşları devletlerin politik hedeflerine varmaları için nükleer devletlere karşı savaştan kaçmadığını ortaya koymuştur. Nükleer silahlar bir noktada savaşları engellemiş fakat bazen nükleer savaşın eşiğinden dönülmüştür.⁹

---

⁶ Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, "Power and Interdependence in The Information Age", **Foreign Affairs**, Vol. 77, No 5, (Sep.-Oct., 1998), (81-94), s. 86.

⁷Nye ve Welch, a.g.e., s. 375-379.

⁸ Joseph S. Nye, **Yumuşak Güç**, Elips Yayınları, (İstanbul, 2005), s. 14.

⁹ Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, Second Edition, Harvard University, (1989), s. 16.

Neoliberaller gücün kaynaklarının değişimini aşağıdaki nedenlerle açıklamıştır; ekonomik karşılıklı bağımlılığın artması, ulus üstü aktörlerin varlığı, küçük devletlerde milliyetçi yükselişler, teknolojik gelişmeler, politik konuların içeriğinde yaşanan değişimler ve askeri güç kullanmanın masraflı olması.¹⁰

Neoliberaller karmaşık karşılıklı bağımlılığın geçerli olduğu ve askeri güç kullanmanın pahalı olduğu bir dönemde gücün kaynağının maddi unsurlar değil, asimetrik bağımlılık veya bağımlılık olduğunu savunmuştur.¹¹ Keohane ve Nye uluslararası aktörlerin gelişmeler karşılığında duyarlılık (*sensitivity*) ve savunmasızlık (*vulnerability*) durumlarını göz önünde bulundurarak güç tanımlaması yapmaya çalışmış ve iki boyutu bir birinden ayırt etmiştir.

Duyarlı karşılıklı bağımlılık ilişkilerin kesilmesi durumunda zararın alternatif kaynaklardan giderilmesi mümkün olan ilişkilere aittir. Potansiyel gücü içeren duyarlı karşılıklı bağımlılık politik ve sosyal olduğu gibi ekonomik de olabilmektedir. Örneğin, petrol fiyatlarının yükselmesi karşısında alternatif kaynakları olan bir devlet bu kaynaklara sahip olmayan devletlere nazaran karşılıklı bağımlılıkta güç ilişkileri açısından daha iyi pozisyonundadır.¹²

Savunmasız karşılıklı bağımlılık ise bir tarafın alternatif kaynaklara sahip olmamasından kaynaklanmaktadır. Savunmasız bağımlılığın derecesi alternatif kaynaklara bağımlıdır. Alternatif politikalar olduğu zaman sonuçlar daha farklı olmaktadır. Yani örneğin, dışarıdaki petrol bağımlılığı eşit düzeyde olan iki ülkeden

---

¹⁰ Joseph S. Nye, Jr. "Soft Power", **Foreign Policy**, No 80, (Autumn, 1990), (153-171), s. 160-166.

¹¹ Keohane ve Nye karşılıklı bağımlılığı kesilmesi pahalıya mal olan ilişkiler olarak tanımlamaktadır. **Keohane ve Nye**, a.g.e., s. 9. Helen Milner karşılıklı bağımlılığı iki taraflı bağımlılık olarak tanımlıyor, Milner'e göre her iki taraf da fayda sağlamaktadır. Bu faydalar ve uluslararası krizler üzerinden kayıp ihtimali ülkeleri hassas yapmaktadır. Her hangi bir taraf için potansiyel güç kaynağı daha az bağımlı olmaktır. Milner, a.g.m. s. 15.

¹² David A. Baldwin, "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", **International Organization**, Vol. 34. No 4, (Autumun, 1980), (471-506), s. 498.

alternatif enerji politikası olan dışarıdaki değişimlere karşı daha az savunmasızken alternatif enerji politikası olmayan daha savunmasızdır.¹³

Örneğin, Japonya ve ABD arasında bir karşılıklı bağımlılık söz konusudur fakat biri diğere daha az bağımlıdır ve buradaki asimetri güç kaynağıdır. İlişkilerin bozulma durumuna karşı ABD Japonya'ya oranla daha az savunmasızdır ve ABD bu tehdidi güç kaynağı olarak kullanabilir. Kısaca ABD ve Japonya'nın gücünün değerlendirilmesi ekonomik gücün kaynaklarına göre değil, karşılıklı bağımlılıktaki savunmasızlık derecesine göre, ölçülmelidir.¹⁴

Realizmden farklı olarak neoliberal dünya düzeninde güç devletlerin tekelinde bulunmamakta ve devlet güç kaynağı olarak önemini korumuş olsa da diğer örgütler de uluslararası güç ilişkilerini etkileyebilmiştir.¹⁵ Neoliberalere göre, hegemon güç başka devletlerin davranışlarına rehberlik yapacak kuralları koyan uluslararası örgütlere yatırım yapmaktadır.¹⁶ Bu noktada neoliberallerin tanımladığı kurumsal güç çeşidi devreye girmektedir. Zorlayıcı güç diğer aktörlerin üzerinde doğrudan etki sahibi olmaya çalışırken kurumsal güç dolaylı yoldan diğer aktörlerin koşullarını ve davranışlarını kontrol etmeyi hedeflemiştir. XIX. Yüzyılda İngiltere, Soğuk Savaş döneminde ise ABD, kurmuş olduğu global ekonomik sistem üzerinden sisteme dahil diğer devletler arasında asimetrik bir bağımlılık ilişkisi yaratmış ve sisteme dahil olan bütün devletleri etkilemiştir. Bozdağlıoğlu ve Özen hegemonun koyduğu kuralların sistemin geneline etkisini şöyle izah etmiştir:

“Söz konusu sistemin yapısı, devletlerarası alışveriş ve etkileşimi düzenleyen kurallar şeklidir. Lider devlet bu kuralları belirlemek yoluyla bu sisteme dahil olan devletlerin bu kurallara uymasını sağlamakta ve nihayetinde devletler de oluşturulan bu

¹³ Keohane ve Nye, a.g.e., s.13.

¹⁴ Joseph S. Nye, “The Changing Nature of World Power”, **Political Science Quarterly**, Vol. 105, No 2, (Summer, 1990), (177-192), s. 118.

¹⁵ Oktay F. Tanrısever, “Güç”, der. Atilla Eralp, **Devlet ve Ötesi**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, (İstanbul 2007), (53-71), s. 61-64.

¹⁶ Robert O. Keohane, **After Hegemony**, Princeton University Press, (1984), s. 46.

kurum ve kurallara göre davranmaktadır. Hegemon devlete yumuşak güç imkanı sağlayan bu yapı devletlerin bu hegemonun çıkarlarına göre davranması yönünde yol açmakta ve hegemonun koyduğu kurallar aracılığıyla devletlerin davranışlarını ve sistemin işleyiş şeklini düzenleyebilmektedir. Bu hegemonun yarattığı global ekonomik ve siyasal sistem maliyeti en düşük etkili bir araç yaratmaktadır.”¹⁷

Michael Barnett'e göre, kurumsal gücün esas konsepti A ve B arasında arabuluculuk yapan resmi ve resmi olmayan kurumlarda A'nın koymuş olduğu kuralların diğerlerinin şartlarını ve faaliyetlerini kısıtlamasıdır. Zorlayıcı güçten farklı olarak kurumsal güçte A'nın yaratmış olduğu kurum doğrudan B'nin davranışlarını etkilemeyi hedeflemiyor. Egemen güç kurum üzerinde total kontrol sağlıyor ve bu şekilde sırasıyla diğerlerinin üzerinde etki sahibi oluyor. Söz konusu A ve B üzerinde doğrudan etkileşim olmasa da, A'nın gündem tayin etmesi B üzerindeki etki gücünü artırıyor.¹⁸

Neoliberalere göre, devletler uluslararası ilişkiler sisteminin yapısını etkileyebilir ve bir devlet, kendi çıkarını korumak için koyduğu kuralları uygulatabilecek şekilde sistemin yapısını değiştirebilirse güçlüdür. Bu durumda sistemdeki daha zayıf devletler bu kuralları sistem kuralları olarak benimseyecek ve davranışlarını buna göre ayarlayacak.¹⁹ Hegemon gücün kaynağı yapılarıdır ve bu yapılar üzerinden devletler maddi kaynaklara değil, hegemon güce bağlanmıştır. Hegemonun gücü uluslararası rejim üzerinden kurumsallaştırılmıştır.²⁰

---

¹⁷ Bozdağlıoğlu ve Özen, a.g.m., s. 69-73.

¹⁸ Michael Barnett and Raymond Duvall, “Power in International Politics”, **International Organization**, Vol. 59, No 1, (Winter. 2005), (39-75), s. 51.

¹⁹ Bozdağlıoğlu ve Özen, a.g.m., s. 64-65.

²⁰ Qinxin Ken Wang, **Hegemonic Cooperation and Conflict: Postwar Japan's China policy and the United States**, Praeger, (London, 2000), s. 7.

b. Bilgi devrimi ve gücün kaynağı

Neoliberallere göre, 19. Yüzyıl küreselleşmesinin oluşmasında ulaşımda (gemicilik alanında), 20. yüzyılda teknolojik gelişmeler ve 21. yüzyılda ise bilgi ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler etkili olmuştur.²¹ Sosyal ve ekonomik küreselleşmenin kalbi olan iletişim devriminde önemli unsur maliyetin düşmesidir. Örneğin, 1877`de ABD ile Avrupa arasında telgraf göndermek pahalı bir işlemken, 1927 ve 1977`de kıtalararası telefonla görüşmek pahalı bir işlem olmuştur. Fakat 2000`li yıllarda internet üzerinden virtual olarak görüşmek bedava, telefonla görüşmek ise çok daha ucuzdur.²²

Bilgi devrimi gücü davranışsal anlamda değil, kaynaklar anlamında etkilemiştir. Nye ve Keohane neoliberalerin bu yaklaşımını şöyle açıklamıştır, "XVIII. Yüzyılda Avrupa`daki güç dengesi, coğrafya, nüfus ve tarım önemli güç kaynakları olmuş ve Fransa bundan yararlanmıştır. XIX. Yüzyılda sanayi devriminin sağlamış olduğu güç kaynağı önce Britanya`yı sonra Almanya`yı hegemon devlet yapmıştır. XX. Yüzyılın ortalarından itibaren bilim ve özellikle nükleer fizik ABD ve Sovyetler Birliği`nin önemli güç kaynakları olmuştur. XXI. Yüzyılda ise iletişim teknolojisi gücün önemli kaynağı olmuştur."²³

Nye ve Keohane üç çeşit bilgi kaynağından bahsetmektedir: birincisi, finansal karlılık beklentisi olmadan aktörlerin hazırlayıp paylaştığı ücretsiz bilgi. İletişim devrimi çağında ücretsiz bilgide ciddi sayıda artış olmuştur. Bilgi üreticisinin esas beklentisi verdiği mesajın ikna edici olması ve kabul edicinin buna inanmasıdır.

---

²¹ Fareed Zakaria, **The Post-American World**, W.W. Norton and Company, (New York, 2008), s. 25.

²² Robert O. Keohane and Joseph S. Nye, "Globalization: What`s New? What`s Not? (And So What?)", **Foreign Policy**, No 118, (Spring, 2000), (104-119), s. 116.

²³ Keohane and Nye, " Power and Interdependence", a.g.m., s. 87.

Pazarlama, radyo-televizyon yayımı ve propaganda ücretsiz bilgi paylaşımına aittir, ikincisi, üreticinin ticari karşılık beklediği ticari bilgidir. Gönderenler kabul edicilerin inanmasından kazanıp veya kayıp etmiyor sadece ticari bedel beklentisi içindedir. İnternet buna örnek teşkil etmektedir, üçüncüsü, stratejik bilgi ise rakibinde olmadığı halde üreticisine büyük avantaj sağlayan bilgidir.²⁴

İletişim devriminde güç bilgi yığını arasında en değerlisini seçebilene geçmektedir. Ticarete asimetrik karşılıklı bağımlılık açısından güç ticari ilişkileri kesebilendedir. Bilgi devriminde güç doğru ve önemli bilgiyi seçebilen, doğru ve güvenilir bilgiyi kullanılabilen ve ilkin gündeme getirebilendedir. Mevcut uluslararası ilişkilerde bilginin kontrolünü güç kaynağı olarak gören Joseph J. Nye, her bir devletin ve hükümetin amacının gelişen bilgi ağlarını kontrol ederek bu alandaki gücü kendi elinde merkezleştirmek olduğunu düşünmektedir. Bilgi ve iletişimde çoğulculuk olmuş olsa da bilgiyi doğru kullanan, ilkin edinen veya onu gündeme getiren güçlüdür. Gücün kaynağı bilgi akışı ve güçlü iletişim ağına sahip olandadır. Bilginin güvenilirliği önemlidir ve bilgi önyargısız, şeffaf ve profesyonel karakterli olduğu ölçüde güç kaynağıdır. Bu noktada da ekonomisi güçlü olan devletlerin daha etkin hareket ettiğini söylemek mümkündür.

Bilgi devrimi toplumlar arasında kanalları daha da çeşitlendirdiği gibi, devlet dışı aktörlerin rolünü de artırdı, konular daha da çeşitlendi ve devletlerarası kuvvet kullanımı azaldı.²⁵ Bu nedenle Keohane yenedünya düzeni hakkında uluslararası ilişkiler tabiri yerine “dünya politikası” tabirini tercih ettiğini söylemektedir.²⁶ STK`ların gücünü artıran bilgi devrimi internet üzerinden en uzak noktalarla iletişim

---

²⁴ Keohane and Nye, a.g.m., s. 85.

²⁵ Keohane and Nye, “Globalization: What’s New?”, a.g.m., s. 115.

²⁶ Robert Keohane on Institutions and the Need for Innovation in the Field, Theory Talk, <http://www.theory-talks.org/2008/05/theory-talk-9.html> (erişim tarihi 04.12.2012).

kurmalarını ve hatta casusların yaptığı işleri yapmalarını sağlamıştır. Tabii virtual ağlarda verilen bilgi ve onun güvenilirliği de önem kazanmıştır.²⁷

Fakat iletişim teknolojisini elde edebilen küçük devletler ve devlet dışı aktörler bunları kullanmak yoluyla büyük devletleri zor durumda bırakabilmiştir. Örneğin, iletişim teknolojisinden faydalanan terörist gruplar devletleri zor durumda bırakabilmekte ve bu da devletlerin uluslararası ilişkiler aktörü olarak otoritesini zayıflatmaktadır.

Nye'ye göre, bilgi ağları devletlerin ve hükümetlerin egemenlik ve otorite ölçeklerinden daha hızlı geliştiği için devletlerin bu ağları kontrol etmesi maliyetli olmuştur. Böylece dünya politikasının temeli bilgi devrimi tarafından yeniden dönüşmüştür. Bu açıdan neoliberaler uluslararası alanda gücü sadece sert güç kapsamında değerlendirmenin yetersiz olduğunu düşünmektedirler. İnternet ağı, bilgisayarlar daha da ucuzlaştıkça internet üzerinden toplumsal kontrolü sağlamaya çalışan merkezi hükümetler dış politikada rolünü STK`lardan terörist örgütlere kadar birçok devlet ve hükümet dışı örgütlerle paylaşmak zorunda kalmıştır.²⁸

Öte yandan neoliberaler uluslararası ilişkiler aktörü olarak tekelinin ortadan kalktığını savunmuş olsalar da hala devlete olan ihtiyacın kendini önemli ölçüde hissettirdiğini kabul etmektedirler. Joseph Nye'in ifadesi ile uluslararası ilişkileri etkileyen çok uluslu şirketler, STK`lar ve benzeri örgütlenmeler topluluk kimliği için bir odak sağlayacak meşruiyetten ve güvenliği sağlama gücünden yoksundur.²⁹ Hala toplumların karşılaştıkları yenedünya tehditleri olan terörizm, çevresel tehditler, siber tehditleri def etmek için devlete ihtiyaç vardır.³⁰

---

²⁷ Keohane and Nye, "Globalization: What's New?", a.g.m., s. 117.

²⁸ Nye ve Welch, a.g.e., s. 384-387.

²⁹ Nye ve Welch, a.g.e., s. 425.

³⁰ Keohane and Nye, "Power and Interdependence", a.g.m., s. 89.

2. Davranışsal Güç

Neoliberalerler iki çeşit güçten bahsetmektedir: yumuşak güç ve sert/zorlayıcı güç. Joseph Nye'ye göre gücün kanıtı onun kaynakları değil, diğerlerinin davranışlarını değiştirime yeteneğine dayanmaktadır.³¹ Ancak başkalarının davranışlarını etkilemenin bir kaç yolu bulunmaktadır. Nye'e göre, onları tehditle zorlayabilirsin, para vererek kandırabilirsin veya onları kendine çekip senin istediğini istemelerini sağlayabilirsin.

Yumuşak güç başkalarının düşüncelerini yönlendirmektir³² ve zorlamaya değil, çekicilikten kaynaklanan karşı tarafın rızasına dayanmaktadır.³³ Yumuşak gücün kurucu babası olarak bilinen Joseph Nye, gücün ikinci yüzü olarak tanımladığı yumuşak gücü, diğerlerine emir vermeden onların senin istediklerini yapmasını sağlamak olarak tanımlamıştır. Nye yumuşak gücün kaynaklarını kültür, ideoloji ve kurumlar olarak tanımlamıştır.³⁴

Nye'ye göre, sert gücün kaynağı olan askeri güç doğru kullanılırsa yumuşak güce katkıda bulunabilir. Kuvvetli bir ordu prestij kaynağıdır, asker-asker ilişkileri, eğitim programları devletin yumuşak gücünü artıracak transnasyonal ağların yaratılmasına hizmet edebilir. Doğal afetlerden sonra silahlı kuvvetlerin yurt dışında yaptığı yardımlar, kurtarmalar ve benzeri olaylar ülkenin yumuşak gücüne katkı sağlayabilir. Fakat diğer taraftan silahlı kuvvetlerin yanlış kullanılması devletin yumuşak gücüne ciddi zarar verebilir. Örneğin, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Sovyetler Birliği'nin Avrupa'da ciddi bir yumuşak gücü olmuş fakat Macaristan ve

---

³¹ Nye, "Soft Power", a.g.m., s. 155.

³² Nye, a.g.e., s.119.

³³ Nye, a.g.e., s.14-26.

³⁴ Nye, "Soft Power", a.g.m., s. 166.

Çekoslovakya müdahalesi yumuşak gücünün zarar görmesine neden olmuştur. Öte taraftan ABD'nin yumuşak gücü de Irak müdahalesi ve Guantanamo olaylarından sonra ciddi şekilde zarar görmüştür.³⁵ Sert güçle yumuşak güç arasında bağlantı bulunmaktadır. Samuel Huntigton'un da ifade ettiği gibi, materyal başarı kültür ve ideolojiyi çekici kılmaktadır.³⁶

3. Uluslararası ilişkilerde işbirliği

Devletlerin uluslararası alanda işbirliği yapma ihtimalini vurgulaması neoliberalizmin en önemli özelliğidir. Neoliberaler uluslararası sistemde merkezi bir gücün olmadığını ve aktörlerin kendine güvenecek adımlar peşinde olduğunu kabul ediyorlar, fakat anarşinin sisteme hakim olmadığını düşünüyorlar.³⁷ Neoliberaler bu tezlerini iki savla desteklemektedirler: birincisi, bazı alanlar ve bazı konulara göre devletlerarasında ilişkiler kurumsallaşmıştır, ikincisi devletlerarasında yüksek oranda karşılıklı bağımlılık bulunmaktadır.³⁸

Liberal kurumsalcılar uluslararası istikrarın hegemon güç tarafından değil, karşılıklı bağımlılık tarafından korunduğunu savunmaktadırlar.³⁹ Keohane'ye göre,

---

³⁵ Joseph. S. Nye, "The War on soft Power", http://www.foreignpolicy.com/articles/2011/04/12/the_war_on_soft_power?page=0,0 (erişim tarihi 11. 04. 2012).

³⁶ Keohane and Nye, "Power and Interdependence", a.g.m., s. 86.

³⁷ Keohane, After Hegemony, a.g.e., s. 7.

³⁸ Milner, a.g.m., s 15.

³⁹ "Hegemonik İstikrar" teorisini savunan realistlere göre, uluslararası birimler arasında işbirliğinin sağlanması ve sistemin devamı hegemonun varlığına bağlıdır. Hegemonik istikrar teorisine göre, uluslararası politikada güçlü tek aktörün egemen olması uluslararası sistemde olan bütün devletlerin kolektif şekilde faydasıdır. Hegemonun ortadan kalkması bir biri ile çatışma içinde olan bölgesel rakip blokların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Charles Kindleberger, Robert Gilpin ve Stephen Krasner 19. Yüzyıldan itibaren uluslararası ekonomik sistemin hegemonik istikrar teorisi çerçevesinde geliştiğini savunmaktadır. Bütün yazarlar Birinci Dünya Savaşı'na kadar Büyük Britanya'nın, İkinci Dünya Savaşı'nın sonrası yıllarda ise ABD'nin hegemon rolünü oynadığı savından yola çıkmaktadırlar. Yazarlar iki dünya savaşı arasındaki sürede istikrarsızlığı ve ekonomik kapalılığı istikrarı sağlayacak hegemonun bulunmaması ile izah etmektedir. Her üç yazar 1970'li yıllardan

1960'lı yıllarda Avrupa bütünleşmesi ve Japonya'nın ekonomik yükselişi karşısında dünya ekonomisindeki ABD dominantlığı zayıflamış, buna rağmen uluslararası ilişkilerde istikrar bozulmamıştır.⁴⁰ Keohane'ye göre, uluslararası işbirliğinin sağlanması açısından hegemon olan ihtiyaç sadece savaş sonrası dönemler için geçerli olmuştur. Barış dönemlerinde devletler kendi aralarında işbirliği için hegemonu daha az ihtiyaç duymuştur.⁴¹

Neoliberallere göre, işbirliği aktörlerin politikalarının uyumlu olduğu durumlarda değil, tam tersi aktörler politikalarının çatıştığı veya potansiyel olarak çatışacağını hissettiği anlarda ortaya çıkmıştır. İşbirliği tehdit veya potansiyel tehdiye tepki olarak ortaya çıkmaktadır. Bu anlamda işbirliği krize veya potansiyel krize bir yanıttır.⁴²

a. Atomik Rasyonel Aktör

Neoliberaller devletlerin kendi bireysel çıkarlarını maksimize etmeyi hedeflediklerini ve diğerlerinin kazançları ile ilgilenmediklerini savunurlar.⁴³

---

itibaren ABD'nin hegemonik gücünü kaybetmesi ile birlikte uluslararası sistemde büyük istikrarsızlık belirtmektedirler. Tim Dunne and Brian C. Schmidt, "Realism", edit. John Baylis and Steve Smith. **Globalization of World Politics**, Second Edition. Oxford University Press, 2001, (162-177), s.172. Helen Milner, "International Political Economy: Beyond Hegemonic Stability", **Foreign Policy**, No 110, Special Edition, Frontiers of Knowledge, (Spring, 1998), (112-123), s. 113-114. Charles Kindleberger, **The World in Depression**, (Berkeley, 1973). Robert Gilpin, **U.S. Power and the Multinational Corporation**, (New York, 1975). Stephen Krasner, "State Power and the Structure of International Trade", **World Politics**, Vol. 28, No 3, Apr., 1976, (317-347). Michael C. Webb and Stephen D. Krasner, "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment", **Review of International Studies**, Vol. 15, No 2, (Apr., 1989), (183-198), s. 183.

⁴⁰ Keohane, After hegemony, a.g.e., s. 8-9.

⁴¹ Keohane, After hegemony, a.g.e., s. 16.

⁴² Keohane, a.g.e., s. 51-55.

⁴³ Neorealistlere göre, devletler arasında işbirliğinde iki önemli engel vardır: devletlerin aldatılma duygusu ve nispi kazanç. Neorealistler devletlerin nispi ve mutlak kazancı önemsedikleri için her zaman kazançlarını diğer rakipleri ile kıyasladıklarını öne sürerler. Realistler işbirliği durumunda karşı tarafın daha çok kazanç elde edeceği ve gelecekte daha tehlikeli sonuçlar yaratabileceğini düşünmektedirler. Devletlerin nispi kazanç endişesi ve işbirliğine gitmemesi anarşik bir ortamda

Keohane`ye göre, devletler “atomik rasyonel” aktörlerdir. Rasyonalite, faydalarını maksimize etmek için devletlerin alternatif davranışlar karşısında çıkarlarını ve zararlarını kıyaslamalarıdır. Atomik ise, devletlerin kendi kazançlarını ve kayıplarını diğerlerinin kayıpları ve kazançları ile kıyaslamamalarıdır. Yani faydaları diğerlerinden bağımsızdır.⁴⁴ Diğer bir ifade ile devletler için önemli olan kendi kazançlarıdır ve devletler kar zarar hesabı yaparak işbirliğini seçerler. Bu noktada neorealistlerden farklı olarak neoliberaler mahkûmun ikilemi oyununda işbirliğinden kaçınmanın daha kötü sonuçlar doğuracağını savunmakta ve bu nedenle devletlerin işbirliğine yöneleceklerini düşünmektedirler.⁴⁵

b. Uluslararası işbirliğinde örgütlerin rolü

Neoliberalere göre aldatma devletlerin işbirliği karşısındaki en önemli engel olsa da, uluslararası örgütler bu engeli aşmaya yardımcı olmaktadır.⁴⁶ Neoliberalere göre, devletlerarasındaki güven ikilemini ortadan kaldırmak, kandırma duygusunu yenmek ve işbirliğini temin etmek için uluslararası örgütler önemli araçlardır. Örgütler çerçevesindeki işbirliği güç dengesinin sonucu olan ittifak içinden farklıdır. Örgüt çatısında bulunmaktan bütün devletler faydalanır ve örgütler belirli bir koalisyona karşı yönelmezler.⁴⁷

---

ayakta kalma içgüdülerinden kaynaklanmaktadır. Onlara göre, bugünün dostu yarının düşmanı olabilir. Ortak kazanç durumunda gelecek rakip yeni bir tehdit kaynağı olabilmektedir. Joseph, M. Grieco, “Anarchy and the Limit of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, **International Organizations**, Vol. 42, No 3, (Summer, 1988), (485-507), s. 487.

⁴⁴ Keohane, *After Hegemony*, a.g.e., s. 27.

⁴⁵ Robert Axelrod and Robert O. Keohane, “Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions”, **World Politics**, Vol., 38, No 1, (Oct., 1985), (226-254), s. 229.

⁴⁶ Steven L. Lamy, "Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism", Baylis and Smith, a.g.e., (182-199).

⁴⁷ Keohane, *After Hegemony*, a.g.e., s. 7.

Neoliberalere göre, örgütler kuralları çiğneyeni cezalandırma yoluyla aktörlerin beklentilerini etkilemektedirler. Örgütler çerçevesinde oluşturulan ilkeler ve kurallar işbirliğinden kaçınmayı cezalandırdığı için işbirliği imkanları sağlamaktadır.⁴⁸ Keohane`ye göre, örgüt içinde olmanın faydaları iş yapmanın maliyetinin düşürülmesi, bilgi akışının artması ve belirsizliğin azalmasıdır. Bu fonksiyonları sağlayarak kurumlar devletlere karşılıklı olarak anlaşmaları müzakere etme fırsatı vermekte ve devletler örgütler içinde barışçıl bir ortamda pazarlık yapabilmektedirler.⁴⁹ Örgütler devletleri bir araya getiren konuları tayin etmekle, devletlerin önceliklerini belirlemesine yardımcı olurlar. Böylece uluslararası örgütler, anarşik ortamda var olan şiddeti azaltır, devletlere karşılıklı konuşma imkanı sağlar, devletlerarası ilişkilerde güvenlik ikilemini azaltır ve işbirliğinin maliyetini ve riskini azaltır.⁵⁰ Neoliberalere göre, örgütler bütün bunları sürekliliği, mutlak kazanç imkanı, kimin ne yaptığına dair bilgi akışı ve sorunları barışçıl diplomatik müzakere yoluyla çözümünü sağlayarak başarır.⁵¹

Neoliberalere göre, uluslararası örgütlerin ana hedefi “rejimler” oluşturmaktır. Ulus devletlerin ister iç, isterse de dış politikada uyacakları kurallar ve normlar oluşturmaktır. Bu norm ve kurallar devletlerin deneyimleri temelinde kurulmuştur ve devletlere rehberlik oluşturulmuştur. Keohane`nin ifadesi ile dünya genelindeki olayları etkilemek için süper güçlerin genel kurallara ihtiyacı var. ABD gibi süper gücün bile ikili ilişkiler aracılığı ile amacına ulaşması kolay olmadığı için uluslararası örgütlerin sağlamış olduğu güç ve meşruluğa ihtiyacı vardır.⁵² Çünkü

---

⁴⁸ Axelrod and Keohane, a.g.m., s. 234.

⁴⁹ Milner, "Power, Interdependence", a.g.m., s. 7.

⁵⁰ Moravcsik, a.g.m., s. 254.

⁵¹ Nye ve Welch, a.g.e., s. 88.

⁵² Robert O. Keohane, "International Institutions: Can Interdependence Work?", **Foreign Policy**, No 110, (Spring, 1998), (82-96), s. 83.

ABD`nin tek taraflı kararından farklı olarak çok üyeli bir uluslararası örgütün almış olduğu karar daha meşru gözükmetedir.⁵³

Nye ve Keohane`ye göre, İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra ABD kendi hegemonyasını kurarken daha önceki hegemon güçlerden farklı olarak uluslararası işbirliği ve örgütlenmeye ağırlık vermiştir. Bu işbirliği ağları sadece siyaset ve güvenlik alanında olmamış, aynı zamanda ekonomik alanda da yoğun işbirliği ve ağlar oluşturmuştur. Keohane uluslararası para ve ticaret sistemindeki, Nye ise yumuşak güç olgusuna dikkat çekmiştir.

ABD uluslararası örgütler çerçevesinde oluşturduğu norm ve kurallar aracılığı ile devletleri kendi yaratmış olduğu ekonomik düzenin içine çekmiştir. İkinci Dünya Savaşı sonrasında güçlü ekonomik ve askeri kabiliyete sahip olması nedeniyle oluşturduğu ekonomik norm ve kuralların diğer devletler tarafından kabullenilmesi için baskı yapmıştır. IMF ve GATT Soğuk Savaş sonrası döneminde uluslararası ekonomik düzende devletlerin hareket temelini sağlayan ve sınırlandıran kuralları oluşturmuştur. Bu noktada uluslararası örgütler sadece devletlerin işbirliği yapması ve ortak hedeflere ulaşması için bir çatı değil, aynı zamanda politik kontrol aracı, lider devletlerin dünya ekonomisini kendi uzun dönemli çıkarları doğrultusunda yönetme mekanizması olmuştur. İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra ABD`nin işbirliği ve uluslararası örgütler üzerinden kurmuş olduğu bu düzen Avrupa ve Japonya`nın rızası üzerine kurulmuş ve bu merkezler de işbirliği ağının içine çekilmiştir.

---

⁵³ Keohane, "International Institutions", a.g.m., s. 83.

4. Devletlerarası ilişkilerden transnasyonel ilişkilere

Modern devlet anlayışı Avrupa'nın Otuz Yıl Savaşı'nın sonucunda imzalanan Westphalia Anlaşması ile egemen politik düşünce haline gelmiştir. Bu anlaşmadan önce politik otorite farklı laik, bireysel ve dini gruplar arasında paylaşılmıştır. Modern devlet projesi bu parçalanmışlığı merkezi kurumsallaşma üzerinden bütünleştirmeye çalışmış, bu çaba egemenlik⁵⁴ teorisi üzerinden yasallaşmıştır.

Neoliberalere göre, yaşanan kültürel ve politik gelişmeler sonucunda⁵⁵ devletin egemenliği sistemi işlevselliğini yitirmiş ve devlet egemenliğini paylaşmak zorunda kalmıştır.⁵⁶ Özellikle ekonomik alanda devletin rolü önemli yönlerde gerilemiş, serbest ticaretin ulusal sınırları aşması ve piyasa ekonomisinin gücünün artması ile birlikte devletler piyasayı kontrol edemez hale gelmiştir.⁵⁷

Modernleşme, kentleşme ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler gücün devletten transnasyonel aktörlere geçmesine neden olmuştur.⁵⁸ İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra transnasyonel ilişkilerin gündeme gelmesi hükümet dışı örgütlerin

---

⁵⁴Egemenlik, her bir devlet hükümetinin kontrol ettiği sınırlar içinde halk, kaynaklar ve diğer otoriteler üstü bir merkez olduğu düşüncesine dayanmaktadır. Roland Axtmann, "The State of The State: The Model of the Modern State and Its Contemporary Transformation", **International Political Science Review**, Vol. 25, No 3, (July 2004), (259-279), s. 260.

⁵⁵ Zamanla uluslararası alanda yaşanan bazı gelişmeler etnik ve dini grupların kendi kültürel kimliklerinin korunması, tanınması doğrultusunda talepleri ve kendi-kaderini tayin hakkı, otonom bölge, federalizm ve benzeri yapılanmalar devletin merkezi politik otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. Bu durum zamanla gücün ve yasal yönetimin merkezi hükümetten bu topluluklara doğru yayılmasına neden oldu. Bundan başka uluslararası ve bölgesel örgütler, sivil toplum örgütleri, devlet dışı örgütler, politik ağlar devlet otoritesinin zayıflamasına neden olmuştur. BM, İMF, DTÖ ve Dünya Bankası gibi çok uluslu yapılar bazen devletlerden daha çok otoriteye sahip olmuştur. Axtmann, a.g.m., s. 264-272.

⁵⁶ Jan Aart Scholte, "The Globalization of World Politics", Edit. John Bayls and Steve Smith, **The Globalization of World Politics**. Second edition, (Oxford University Press, 2001), (13-32), s. 22.

⁵⁷ Susan Strange, "Devletin Azalan Otoritesi", çev. Cemil Boyraz, der. David Held ve Anthony McGrew, **Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması**, Phoenix, (Ankara, 2008), (155-163), s. 156-157.

⁵⁸ Nye, "Soft Power", a.g.m., s. 160.

uluslararası ilişkilerde rolünün artmasından kaynaklanmıştır.⁵⁹ Joseph Nye'e göre, askeri güce başvurmak eskiye oranla daha zor ve daha masraflı olduğu için devletler transnasyonal aktörleri dış politika aracı olarak kullanmıştır.⁶⁰ Badie'ye göre, eğer devletin diğer uluslararası aktörler üzerinde kendi kurallarını uygulama gücü bulunmuyorsa, hükümet dışı örgütler devletin gücünün kendi hedefine varması yönünde yardımcı olmuştur.⁶¹

Diğer taraftan transnasyonal etkileşimde ciddi maliyeti sebebinden devletlerin tek taraflı davranması maliyetli olmuştur. Bu anlamda devlet dışı birimlere karşı gelmek yerine onlarla ittifak içinde olmak yoluyla hedeflerine ulaşmayı seçmiştir. Sadece devleti temel alan uluslararası ilişkiler analizleri yetersiz olmuş ve transnasyonal ilişkileri anlama ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Roman Katolik Kilisesi ile ulus devletlerarasında koalisyon; yabancı şirketlere karşı koruma kazanmak için ulusal hükümetlerle ulusal şirketler arasında koalisyon; her iki tarafın çıkarlarına hizmet edecek şekilde şirketlerle hükümetler arasında koalisyon oluşturulması; yabancı hükümetleri devirmek veya etkilemek için sendikalar ve STK'lar hükümetler arasında işbirliği örneklerdir.⁶²

---

⁵⁹ 1968-69 yıllarında dünyanın 14 gelişmiş ülkesinde transnasyonal şirketlerin sayısı 7,276 adetken 1990'lı yıllarda bu sayı 39.750'ye yükselmiştir. Günümüzde bu rakamın 63.459 olduğu hesaplanmıştır. Transnasyonal şirketlerin % 77'si gelişmiş ülkeler kökenlidir. 1973 yılında dünyada çalışanların 40 milyonu şirketlerde çalışırken 1998'de bu rakam 86 milyon olmuştur. Dünyada uluslararası ilişkileri etkileyebilen 200 civarında devlet varken 60.000 büyük ölçekli transnasyonal şirketler (Shell, Nestel, Ford, Coca Cola), 10.000 ülke merkezli sivil toplum örgütü (Freedom House (USA), Medecins sans Frontieres (France), Population Concern (UK), 250 hükümetler arası örgüt BM, NATO ve AB ve 5000 uluslararası STK bulunmaktadır. Peter Willets, "Transnational Actors and International organizations in global affairs politics", Baylis and Smith, a.g.e., (357-377), s. 357. Grazia letto-Gillies, **Transnational Corporations Fragmentation Amidst Integration**, Routledge, (New York, 2002), s. 12-15.

⁶⁰ Nye, "Soft Power", a.g.m., s. 160.

⁶¹ Bertrand Badie, "Praise, or a Requiem? The Paradigmatic Debate in International Relations", **International Political Science Review**, Vol 22, No 3, July, 2001, (253-260), s. 257

⁶² Joseph S. Nye and Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: A Conclusion", **International Organization**, Vol. 25, No 3, (Summer, 1971), (721-748), s. 724.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra devlet dışı örgütlerin bir çoğu alanına göre bazı devletlerden daha profesyonel olduğu gibi bütçeleri de bir çok devletin bütçesinden daha çok olmuştur. Joseph Nye, transnasyonel etkileşimi devlet sınırlarının ötesinde dış politika kurumlarının denetimi dışında gerçekleşen etkileşim olarak tanımlamıştır. Transnasyonel örgütler ise transnasyonel etkileşimin kurumsallaşması olarak tanımlanmıştır. Neoliberalere göre, karmaşık karşılıklı bağımlılığın bir parçası olan transnasyonel ilişkiler aslında toplumsal ve ekonomik etkileşimlerden oluşmuştur. Geleneksel olarak dış politika düz çizgide yani hükümet-hükümet arasında yapılmış, günümüzde ise dış politika yapım sürecine katılımcılar artmış ve çıkarlar çatışmıştır.⁶³

Devletlerarası ilişkilerde toplumlar hükümet veya hükümet organları üzerinden iletişim kurmaktadır. Transnasyonel ilişkilerde ise toplumlar arası ilişkilerde örgütler ve bireyler önemli rol oynayabilir. J. David Singer toplumların ve örgütlerin oynayabileceği rolleri bir birinden şöyle ayırmıştır; birincisi, transnasyonel örgütler hükümetlerini etkileyebilecek koalisyonlara üye olarak katılabilirler, ikincisi, kendi hükümetlerini bypass ederek yabancı hükümet ve toplumlarla doğrudan temasa geçebilirler.⁶⁴

Nye ve Keohane devletlerarası güç ilişkilerinde transnasyonel ilişkilerin etkilerini beş başlıkta toplamıştı; birincisi, devletlerin tutumunu değiştirebilmekte, ikincisi uluslararası çoğulculuğa neden olmakta, üçüncüsü bağımlılık veya karşılıklı bağımlılık üzerinden devletlerin egemenliklerini sınırlandırmakta, dördüncüsü bazı

---

⁶³ Nye ve Welch, a.g.e., s. 400.

⁶⁴ David Singer, "The Global System and its Subsystems: A Development View", ed. James N. Rosenau, **Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems** Free Press, (New-York, 1969), s. 24. Joseph S. Nye Jr. and Robert O. Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", **International Organization**, Vol. 25, No 3, (Summer, 1971), (329-349), s. 333.

hükümetlerin başka hükümetleri etkileme gücünün artmasına neden olmakta ve beşincisi kendi özel dış politika gündemi oldukları için devletlerin politikalarını etkilemekte veya karşı çıkmaktadırlar.⁶⁵

Transnasyonel örgütler ticaret, sanayi, sağlık, din, uluslararası ilişkiler, sanat, ekonomi, finans, tarım, bilim ve teknoloji gibi farklı alanlarda faaliyet gösterebiliyorlar. Bir örgütün transnasyonel olabilmesi için örgütte iki farklı ülke temsil olunmalı, bunlardan biri devlet kurumu olmamalı ve örgüt üyelerinin en az yarısı hükümetin imkanları çerçevesinde faaliyetler göstermemelidir. En önemli transnasyonel örgütler olarak Uluslararası Hava Taşımacılığı Kurumu, Uluslararası Olimpik Komitesi ve Dünya Sendikalar Birliği Federasyonu gösterilebilir.⁶⁶ Sendikalar, öğrenci birlikleri, bankalar, dini örgütler ticari birleşmeler transnasyonel ilişkilerin parçasıdır.⁶⁷ Transnasyonel örgütler üç başlık altında toplanabilir, hükümetler arası örgütler, sivil toplum örgütleri ve çok uluslu şirketler.

Hükümetlerin alt birimlerinin sınır ötesi etkileşimi olarak kabul edilen hükümetler arası ilişkilerin (Transgovernmental relations) de bir kısmı transnasyonel ilişkiler ağına dahil edilmiştir.⁶⁸ Hükümetler arası örgütler devletlerin kurumlar üstünden yapmaya çalıştığı fakat yapamadıkları hedeflerin gerçekleştirilmesi açısından önemlidir. Hükümetler arası örgütler anlaşmalar ve karşılıklı müzakereler yolu ile oluşturulmakta ve genellikle büyük devletlerin amaçları doğrultusunda faaliyet göstermektedirler. Hükümetler arası örgütler devletlerarasında işbirliği ve çok yönlü iletişim için olanak sağlamaktadır. Bunun ötesinde hükümetler arası örgütler ulus devletlerde uluslararası örgütlerin ve uluslararası rejimlerin ilke, norm

---

⁶⁵ Nye and Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", a.g.m., s. 337.

⁶⁶ Kjell Skjelsbaer, "Growth of International Nongovernmental Organization in the Twentieth Century", **International Organization**, Vol. 25, No 3, (Summer, 1971), (420-442), s. 421.

⁶⁷ Nye and Keohane, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction", a.g.m., s. 336.

⁶⁸ Nye and Keohane, a.g.m., s. 733.

ve kurallarını gözlemlemektedirler. Bu noktada en önemli örnek nükleer silahların yayılmasının engellenmesini gözlemleyen Uluslararası Atom Enerji Ajansı, Uluslararası Para Fonu (IMF) ve BM Güvenlik Konseyi örnek olabilir. Bu gibi örgütler adeta güçlü devletlerin çıkarları doğrultusunda hareket etmektedirler. Örneğin, BM Güvenlik Konseyi`nde beş daimi üyenin veto hakkı olduğu için bu beş devletin aleyhine karar çıkartılması imkansızdır.⁶⁹

Transnasyonal ilişkilerin önemli bir parçası olan STK`ların çok çeşitli faaliyet alanları olsa da, özellikle ikinci dünya savaşından sonra politika ile bağlantılı olan alanlarda daha çok faaliyet göstermiştir. Bu alanlar aynı zamanda gelişmiş ülkelerin daha çok aktif olduğu alanlar olmuştur. STK`lar ilgili oldukları alanlarda birçok devletten daha çok etki gücüne sahip olmuştur.⁷⁰ Kendi ilgili alanlarında faaliyet gösterdikleri devletlerle çıkarları ters düştüğü zaman onlar üzerinde doğrudan veya dolaylı baskılar uygulamaktan kaçınmamışlardır.

İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra artan ticaretin ve sermaye yatırımlarının sonuçlarından biri çok uluslu şirketlerin oluşmasıdır. Neoliberalere göre, ikinci dünya savaşından sonra politik bilimciler tarafından gündeme alınan çok uluslu şirketler devletlerin politikalarını ve devletlerarası güç ilişkilerini etkileme imkanına sahip olmuştur. Güç merkezine dönüşen çok uluslu şirketler devlet egemenliğinin zayıflamasında önemli rol oynamıştır.⁷¹

Birden fazla ülkede faaliyet gösteren ürün ve hizmetlerini dünya geneline aynı anda satabilen büyük şirketler çok uluslu şirketler olarak tanımlanmaktadır. Çeşitli devletlerin ekonomileri arasında iletişim sağlayabilen bu şirketler küresel

---

⁶⁹ Muhittin Ataman, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge to Nation-State", **Alternatives**, Vol. 2, Num. 1, 2003, (42-66), s. 43-45.

⁷⁰ Skjelsbaer, a.g.m., s. 435.

⁷¹ Robert O. Keohane and Van Doorn Ooms, "The Multinational Enterprise and World Political Economy", **International Organization**, Vol. 26, No 1, (Winter, 1972), (84-120), s. 85.

ekonominin entegrasyonunda önemli rol oynamıştır.⁷² Dünya ekonomisini etkileyebilen çok uluslu şirketler diğer transnasyonel örgütler gibi Batı dünyası merkezli olmuştur. Özellikle ABD hükümetinin ve sermayesinin yurt dışında çıkarlarının korunması, ABD hegemonyasının sürdürülebilmesi için gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin kendi ekonomilerini küresel ekonominin hizmetine sunmasını sağlanması açısından önemli araçlar olmuştur. ABD'nin çok uluslu şirketlerinden birinin yurt dışındaki temsilcisi John Perkins'in "Bir Ekonomi Tetikçinin İtirafı" başlıklı kitabında ABD'nin çok uluslu şirketleri dış politikası aracı olarak kullanımını şöyle ortaya koymuştur:

(ABD'ye) borçlu ülke ödemeleri aksatır ise biz de mafya gibi diyetini isteriz. Birleşmiş Milletlerde Amerika'nın isteği doğrultusunda oy verme, askeri üs kurma veya petrol gibi değerli kaynaklara el koyma şeklinde olabilir bu diyet. Buna rağmen borçlunun borcu devam eder. Böylece küresel imparatorluğumuza bir ülke daha eklenmiş olur.

Ancak... Eğer biz başarısız olursak, devreye çakallar (İstihbarat –NSA ve CIA elemanları) girer. Çakallar hazır ve nazır bekler. Ortaya çıktıklarında devlet başkanları çevrilir veya feci "kaza"larda ölürlür. Eğer Afganistan ve Irak'ta olduğu gibi, bir şekilde çakallar da beceremezlerse genç Amerikalılar ölmeye ve öldürmeye gönderilir.⁷³

ABD gelişmiş sanayisi için hammaddelerin çoğunu geliştirmekte olan veya az gelişmiş ülkelere temin etmektedir. Hammadde konusunda bağımlılığın risklerini azaltmak için ABD çok uluslu şirketler üzerinden o ülkelerin kaynaklarını kontrol etmeyi planlamış böylece çok uluslu şirketler üzerinden yeni emperyal sistemin inşasının kuvvetlendirilmesini ve sürdürmesini hedeflemiştir. Sonuçta Amerikan merkezli bu şirketler diğer devletleri ABD'ye bağımlı kılmış, onların egemenliğini kısıtlamış ve kendi lehine kararlar almaya zorlamıştır.

---

⁷² Ataman, a.g.m., s. 48.

⁷³ Perkins, a.g.e., s.133.

Şirketler büyük sermaye yatırımı yaptığı ülkelerin iç, dış ve güvenlik politikasını etkilemesi için ABD'ye etki gücü vermiştir. ABD büyük çok uluslu şirketler aracılığı ile sermaye yatırımı yaptığı ülkelerin ekonomilerini gölgelemek ve egemenliğini sınırlamak için sermayeyi geri çekmekle tehdit etmiş, şirketleri aracılığı ile ülke ekonomilerinde yapay krizler yaratmak yoluyla onları ABD önderliğinde olan Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (DB) gibi örgütlerle yüksek faizlerle borçlandırmıştır. Bu şirketler ABD'nin tek taraflı ekonomik politikalarını ev sahibi ülkelere kabul ettirme aracı olmuştur.⁷⁴

Transnasyonel ilişkiler de önemli rol oynayan ticari birleşmeler, sivil toplum örgütleri, vakıflar, bilim adamları örgütleri ve sendikalar Batı dünyası merkezli olmuştur.⁷⁵ Daha modern olan Batı dünyasında çoğulcu düşüncenin hakim olması, transnasyonel ilişkilerde etkinliğin sağlanması açısından önemli olan iletişim ve ulaşımın daha ucuz olması Batı dünyasının transnasyonel ilişkilere hakim olmasına neden olmuştur. Batı devletleri serbest piyasa ekonomisinde daha deneyimli oldukları kadar, profesyonel ilişkilerde transnasyonel ilişkilerin fırsatlarından daha çok yararlanabilmişlerdir. Bu durumda az gelişmiş ülkeler açısından transnasyonel ilişkiler egemenliği ve devlet otoritesi için bir tehdit teşkil etmiştir. Özellikle ekonomik etkinliği ve teknolojik gücü olan ABD'nin transnasyonel ilişkilerde baskıcı bir ülke olmasını sağlamıştır.

---

⁷⁴ Robert O. Keohane and Van Doorn Ooms, "The Multinational Enterprise and World Political Economy", **International Organization**, Vol., 26, No. 1, (Winter, 1972), (84-120), s. 109.

⁷⁵ Dünyanın yüz büyük transnasyonel şirket listesinde AB, ABD ve Japonya şirketleri egemendir. Grazia letto-Gillies, a.g.e., s. 12-15.

B. İkinci Dünya Savaşı Sonrası ABD Dış Politikasında Neoliberal Aktörlerin Yükselişi

1. ABD'nin Dünya Ekonomisini Kurumsallaştırma Çabaları

İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan uluslararası ekonomik sistemi ile ilgili müzakereler ABD'de 1929 krizinden sonra başlamış ve savaş sırasında somut projelere dönüşmüştür. Yeni ekonomik sistemin kurulması ile ilgili tartışmaların ortaya çıkmasının iki önemli nedeni bulunmuştur; birincisi, 1929 ekonomik krizinin neden ve sonuçları, ikincisi, İngiltere'nin giderek zayıflaması ve altın standartlarının ortadan kalkması ile parasal ilişkiler üzerine oturduğu ilkelerin ve sistemin zarar görmesi.

ABD'li ekonomi danışmanları 1929 krizinin doğurmuş olduğu milliyetçi ekonomik sistem yerine çok taraflı liberal bir ekonomik sistemin kurulmasını destekleyecek uluslararası örgütlerin kurulmasından yana olmuştur. Ekonomi danışmanları kurulacak ekonomi sistemin ve örgütlerin işleyiş biçimi konusunda farklı görüşleri benimsemiş olsalar da, ekonomik milliyetçilik sisteminin ortadan kaldırılması noktasında ortak fikirleri paylaşmıştır. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan en büyük ve rekabete dayanıklı ekonomi olarak çıktığına göre ABD, açık ekonomik sistemden karlı çıkan taraf olacaktı. Ekonomi danışmanlar bu tip ekonomik sistemin istikrarlı dünya düzeninin kurulmasına yardımcı olacağına ve zararlı rekabeti, tek taraflı ekonomik uygulamaları, savaşı ve 1930 Ekonomik Bunalımı'na neden olan ekonomik bloklamaları ortadan kaldırabileceğini savunmuşlar. "Ürünlerin girmediği yere savaşların gireceğini" iddia eden dönemin

ekonomistleri piyasa ekonomisinin demokratik rejimleri teşvik etmek yoluyla askeri ve politik diktatörleri ortadan kaldıracığını savunmuşlar. Böylece kurulacak yeni sistemle kendi kendine işleyen bir dünya düzeni yaratılacak ve bu düzende ABD her işlemini kendi yapmak zorunda kalmayacaktır.⁷⁶

1929 krizinden sonra açık ekonomik pazar siyasetinin en önemli savunucusu ABD Dışişleri Bakanı Cordell Hull ve ekibi savaş öncesi tek taraflı düzenlemelerin ve ekonomik blokların savaşın en önemli nedenleri olduğunu ve ABD'nin ekonomik ve güvenlik çıkarlarının korunması ve dünya barışının sağlanması için uluslararası açık ekonomik sistemin kurulması gerektiğini savunmuştur. Hull ve ekibi tek taraflı düzenlemelerin yaratmış olduğu milliyetçi ekonomilerin ve bloklaşmanın zararlı sonuçlarını ortadan kaldırmak için 1934'te İki Taraflı Ekonomi Anlaşma'yı⁷⁷ ve 1938 ABD-İngiltere Ticaret Anlaşması'nı desteklemiştir.⁷⁸ 1944 seçimlerinde Cumhuriyetçilerin seçim komitesinin savaş sonrası ABD dış politikası için ana sloganı "istikrarlı karşılıklı bağımlı dünya" ve ABD'nin bu entegrasyona katılarak ekonomik entegrasyonu genişletmesi, parasal ve ekonomik istikrarı sağlaması olmuştur.⁷⁹

Savaş zamanı liberal çok taraflı sistemin kurulması için bütün çabalarını doğrudan Britanya İmperyal önceliklerinin parçalanmasına yöneltmiş ABD yönetimi, avantajlarını ve pazarlık araçlarını bu yönde harcamıştır. Öncelikle İkinci Dünya Savaşı'nda Almanya'nın saldırılarına karşı Britanya'nın ayakta durması için kritik

---

⁷⁶ Joseph P. Grieco and G. John Ikenberry, **State Power and World Markets**, W.W. Norton and Company, (New York and London, 2003), s. 130-132.

⁷⁷ 1934 yılında Kongre'deki demokratların desteği ile iki taraflı ticaret anlaşmalarında ABD tariflerini % 50 düşürülmesi için yetki veren yasa çıkmıştır. Üç yıllığına kabul edilen bu yasanın süresi daha sonra uzatılmıştır. Douglas A. Irwin, Petros C. Mavroidis and Alan O. Sykes, *The Genesis of the GATT*, **The American Law Institute Reporters Studies on WTO Law**, (September 2008), s. 8.

⁷⁸ Grieco and Ikenberry, a.g.e., s. 299.

⁷⁹ Grieco and Ikenberry. a.g.e., s. 135.

öneme sahip 1941 Ödünç Verme ve Kiralama Yasası müzakerelerinde Britanya'nın ticaret önceliklerinin kaldırılması başarılmıştır.⁸⁰

Savaş sırasında İngiltere için önemli kaynaklar sağlayan Ödünç Verme ve Kiralama Yasası savaş sonrası yürürlüğünü yitirmiş ve İngiltere yeni ekonomik yardımlar için ABD'den destek istemiştir. Sterlinin değerinin düşürülmesi koşuluyla ABD İngiltere'ye yardım etmeyi kabul etmiştir. Doların değerinin yükselmesi anlamına gelen bu işlemin gerçekleşmesi sonucu Büyük Britanya ve ABD arasında savaş sonrası ekonomik düzenin kurulması konusunda 1944 yılında Bretton Woods'da anlaşmaya varılmıştır.⁸¹

a. İki taraflı ve çok taraflı yardımların sebep ve sonuçları

İkinci Dünya Savaşı sonrası Almanya işgal ettiği bölgelerden geri çekilince Komünistler Milli Kurtuluş Komitelerini oluşturmuş ve bu bölgelerde yönetimi ele geçirmek için halklarını devrime çağırmışlardır. Sovyet ordularının o ülkelerin topraklarındaki varlığı Milli Kurtuluş Komitelerinin etkinlik kazanmasında belirleyici faktör olmuştur.⁸² Yugoslavya'da Tito Partizanlarını, Yunanistan'da ELAS'ı (Milli Halk Kurtuluş Ordusu) destekleyen, Polonya Milli Kurtuluş Komitesi ve Londra'daki sürgündeki Çek Hükümeti'yle iyi ilişkiler kuran ve Romanya'yı da

---

⁸⁰ 1941 yılında Ödünç Verme ve Kiralama yasasını görüşmek için İngiltere için çalışan ekonomist John Maynars Keynes ABD'ye gittiğinde VII. madde üzerinde fikir ayrılığı çıkmıştır. VII Madde hiç bir devletin ticareti sınırlayamayacağı ve tarafların gümrükleri indirmek ve imtiyazlı tarifleri ortadan kaldırmayı öngörüyordu. ABD yapacağı yardımlar karşılığında ABD tüccarlarının Britanya kolonilerine serbest girmesi için garanti elde etmek isterken İngiltere bu noktada aynı düşünmüyordu. Görüşmeler serbest ticaret noktasından Savaş sonrası kurulacak para düzeni noktasında devam etti. Grieco and Ikenberry. a.g.e., s. 137.138

⁸¹ G. John Ikenberry, "Rethinking The Origins of American Hegemony", **Political Science Quarterly**, Vol. 104, No 3, (Autum, 1989), (375-400), s. 383.

⁸² K. S. Karol, "Reflections on the Peoples Democracies", **The Socialist Register**, Vol. 2, (yıllık, 1965), s. 31.

direk işgal etmiştir.⁸³ Fransa ve İtalya başta olmak üzere Batı Avrupa ülkeleri, iç politikalarında Sovyetlerce desteklenen komünist partilerin meydan okumalarıyla karşı karşıya kalmıştır.⁸⁴

Yukarıdaki nedenler dışında İngiltere'nin savaştan sonra ekonomik yetersizliği nedeniyle geleneksel etki alanlarını Sovyet tehdidine karşı savunamaması da ABD'nin devreye girmesini gerektirmiştir. ABD ekonomisinin bir daha kriz görmemesi ve büyümeye devam edebilmesi için Avrupa'da Britanya ve Fransa'dan boşalan alanların Sovyetler tarafından doldurulmaması için ABD Avrupa'dan çekilmemiştir.

İngiltere 1947 Şubatı'nda biri Türkiye diğeri de Yunanistan hakkında ABD'ye iki memorandum vermiştir. Türkiye'ye ekonomik ve askeri yardım yapılması gerektiğini belirten İngiltere, Yunanistan'dan askerlerini geri çekerek sorumluluğunu ABD'ye devretmiştir.

Bu memorandumlardan sonra ABD başkanı Truman 12 Mart 1947'de Kongre'ye mektup göndererek Türkiye ve Yunanistan'a 400 milyon dolarlık askeri yardım yapılması için kendisine yetki verilmesini istemiştir. Amerikan Kongresi 22 Mayıs'ta Yunanistan'a 300 milyon, Türkiye'ye ise 100 milyon dolarlık yardım yapılmasını kabul etmiştir.⁸⁵

Truman doktrini çerçevesinde yapılan yardımların aktarılacağı alanları ABD kendi tayin etmiş ve ABD'nin ekonomik politikası doğrultusunda harcanacağını

---

⁸³ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995**, Cilt 1-2, Alkım Yayınları, (İstanbul, 2005), s. 395-396.

⁸⁴ Çağrı Erhan, "Avrupa'nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar", **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, (1996), (259-273), s. 165.

⁸⁵ Armaoğlu, a.g.e., s. 442.

garanti altına almak için denetime tabii tutmuştur. İmzalanan anlaşma ile devletler ordularının modernleşmesini ABD`den alacağı malzeme ile yapabirmiştir.⁸⁶

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Avrupa Çağı bitmiş, savaş sonrasında ABD`nin GSMH`si % 50`nin üzerinde bir artış kaydederken bir bütün olarak Avrupa`ninki ise yaklaşık olarak % 25 oranında düşmüştür. 1950`de kişi başına GSMH`si ABD`nin yarısı kadar olmuş,⁸⁷ savaş sırasında zirai üretimde ciddi düşüş yaşanmış, Avrupa ülkeleri gıda sıkıntısı ile karşı karşıya kalmıştır. Silah üretimi için düzenlenen fabrikaların sivil halkın ihtiyacı olacak malzemeleri üretmesi için onarım için ise paraya ihtiyaç olmuştur.⁸⁸

1945`in ortalarından 1946`nın sonuna kadar Avrupa ciddi ekonomik sıkıntı içinde olmuştur. Fransa, Norveç ve Belçika`da sanayi üretimi savaş öncesindeki üretimin % 30-40`na, İtalya ve Almanya`da ise %20`ye düşmüştür. Bombalama, sabotaj ve Almanya`ya taşınması sonucu İtalyan sanayi fabrikalarının % 20`si yok olmuştu. Savaş sanayisi sadece üretimi değil, bütün ulaşım ve iletişim hatlarını da yok etmiştir. Taşımacılık hatlarının tahrip olması ürünlerin, hammaddelerin taşınmasını ve gıda dağıtımını olumsuz etkilemiştir. Sadece kara yolu değil, suyuolları da ciddi zarar görmüştür. Savaşın bitmesine rağmen, 1948 yılına kadar Avrupa`da

---

⁸⁶ 23 Mayıs 1947`de General Lunsford Oliver başkanlığındaki bir grup heyet Ankara`ya gelmiş ve yapılacak yardımların kullanılacağı alanları tespit etmişlerdir. Heyete göre, Türkiye silâh altında tuttuğu askerlerin bir kısmını terhis etmeli ve verilecek 100 bin doları bu silahlarının modernleştirilmesinde kullanmalıydı. ABD`nin vermiş olduğu 100 bin dolara karşılık Türkiye yılda askeri modernleşmeye 143 bin dolar para harcamak zorunda kalmıştır. Bu Türkiye`nin savaş sonrasında elinde tutmağı başardığı döviz rezervlerinin azalmasına neden olmuştur. Truman Doktrini sadece Türk ekonomisini değil politik hayatında da dönüşümler yaratmıştır. Detaylı bilgi için bkz. Çağrı Erhan, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, der. Baskın Oran, **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980**, Cilt I, İletişim Yayınları, 5. Baskı, (İstanbul 2002), (522-575), s. 536-537.

⁸⁷ Paul Kennedy, **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 12. Basım, Türkiye İş Bankası Yayınları, (İstanbul, 2012), s. 432.

⁸⁸ Erhan, “Avrupa`nın İntiharı”, a.g.m., s. 260.

sanayi üretiminde bir değişiklik yaşanmamıştır. Sonuçta dünya ticaretinde ciddi düşüş yaşanmıştı.⁸⁹

ABD ekonomisini besleyen savaşın bitmesi ve uluslararası ticaretin düşmesi ABD ekonomisi için ciddi sıkıntılar yaratmıştır. Savaşın bitmesi ile silah üreten fabrikaların durma tehlikesi olduğu için binlerce ABD'li işsiz kalabilir ve bunlara ordudan terhis olan gençler eklendikçe ekonomi üzerinde yük artabilirdi. Savaş sırasında 15 milyar dolara kadar yükselen ABD ihracatı savaş sonrasında ülkelerin alım gücünün zayıflaması ve savaşın sona ermesiyle 3 milyar dolara kadar düşebilirdi. Amerikan ihracatının azalması doğrudan doğruya ekonominin küçülmesi enflasyonun artması, işsizlik ve durgunluk anlamına gelmekteydi. Nitekim savaşın sona ermesinden sadece 1 yıl sonra, 1946'da, Amerikan sanayi üretimi % 30 azalmış, işsiz sayısı 500 binden 2.7 milyona çıkmıştır. Üç yıl içinde bu rakamın 10 milyona kadar çıkacağı düşünülmüştür. Kısaca Amerikan ekonomisinin geleceği Avrupa'nın yeniden kalkınmasına bağımlı hale gelmişti.⁹⁰

Batı Avrupa devletlerinde yaşanan ekonomik problemler Komünistlerin pozisyonlarının kuvvetlenmesine neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Batı Avrupa'da komünist partiler güçlenmiş, Almanya'da Hıristiyan Demokratik Birliği, İtalya'da Hıristiyan Demokratik Parti ve Fransa'da Cumhuriyetçi Halk Hareketi (MRP) adlı yeni partiler kurulmuştur. 1945-1948 yılları arasında Avrupa'da ekonomik durum kötüleşmeye başlayınca, Fransa'da ve İtalya'da komünist partileri savaş sırasındaki direnme hareketlerindeki başarılarının da eklenmesi ile desteklerini

---

⁸⁹ Barry Eichengreen, Marc Uzan, Nicholas Crafts and Martin Hellwig, "The Marshall Plan: Economic Effects and Implications for Eastern Europe and the Former USSR" **Economic Policy**, Vol. 7, No 14, (Aprel, 1992), (13-75), s. 16-19.

⁹⁰ Erhan, "Avrupa'nın İntiharı" a.g.m., s. 267-268.

olarak pozisyonlarını kuvvetlendirmiştir.⁹¹ İngiltere`de İşçi Partisi iktidara gelir gelmez, İngiltere Bankasını, demiryollarını kömür, elektrik ve gaz işletmeleri ile demir çelik endüstrisini devletleştirmiş, geniş bir sosyal güvenlik programı ile ücret ayarlamalarına girişmiştir. 1947 yılının hava koşulları ve kömür bunalımı durumu daha da kötüleştirmiştir.⁹²

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika savaştan zarar gören Avrupa devletlerinin IMF kredileri, Dünya Bankası ve Yeniden İmar Planı ile tamirini gerçekleştirebileceklerini düşünmüş, fakat giderek artan ekonomik istikrarsızlıkların yaratmış olduğu siyasi problemler bunların dışında daha kapsamlı programların uygulanması gerektiğini ortaya koymuştur.⁹³ Bretton Woods`da alınan kararlara rağmen 1947 yılına kadar yeterli ekonomik ve askeri güce sahip olmadığı ve İngiltere ile kurulacak ekonomik sistemle ilgili fikir ayrılığı nedeniyle ABD çok taraflı liberal sistem kuramamıştır.<sup>94</sup> Yalnız 1947`den sonra Avrupa`nın yeniden kurulması için ABD ihtiyacı olan askeri ve ekonomik gücü elde etmiştir. Savaş sonrası genişleyen sanayisi ve nükleer silaha sahip olması ABD`ye hegemon güç olma özelliğini vermiştir. En önemlisi Avrupa`nın yeniden kurulması için gerekli olan ithal ürünler ve para ABD`de bulunmuştur.⁹⁵

ABD`nin Avrupa`daki ekonomik düzenin kurulmasını destekleyecek yardımlar yapması gerekmiştir. Yardım sadece bu bölgelerin komünistlerin ve devrim doktrinlerinin yükselişinin önüne geçmeyecek, aynı zamanda Avrupa,

---

⁹¹ Oral Sander, **Siyasi Tarih 1918-1994**, İmge Kitapevi, 7. Baskı, (Ankara, 1998), s. 221.

⁹² Sander, a.g.e., s. 221.

⁹³ Ikenberry, a.g.m., s. 386-388.

⁹⁵ Ikenberry, a.g.m., s. 391.

Almanya ve Japonya'yı Batı kampı içinde tutacak ve hatta güç dengelerinin Amerikan lehine değişmesine yardımcı olacaktı.⁹⁶

Avrupa'da yaşanan ekonomik sıkıntıların çözümü için ABD 1945 Haziran ile 1946 sonu arasında Avrupa'ya 15 milyar dolar civarında yardım yapmış, fakat Avrupa bu yardımı bütçe açıklarının kapanması ve ithalat gibi paranın verimli olmayan ve gidip gelmeyeceği alanlara kullanmıştır.⁹⁷ Bu sebepten ABD Avrupa'nın kalkınmasına destek vermek için alternatif yol aramıştır.

5 Haziran 1947'de Harvard Üniversitesi'nde yaptığı konuşmasında Amerikan Dışışleri Bakanı George Marshall, Avrupa'nın kalkınması için ABD'nin yardıma hazır olduğunu fakat yardımdan önce durum tespiti yapmak ve alınacak önlemleri belirlemek için Avrupalıların kendi aralarında bir görüş birliği sağlanması gerektiğini açıklamıştır.⁹⁸

Marshall Planı adı verilen bu teklifi görüşmek için 1947'de Paris'de bir toplantı yapılmış, Sovyetler de dahil edilmiş fakat sonradan konferansı terk etmiştir. 12 Temmuz'da İngiltere, Fransa, Belçika, İtalya, Portekiz, İrlanda, Yunanistan, Türkiye, Hollanda, Lüksemburg, İsviçre, İzlanda, Avusturya, Norveç, Danimarka ve İsveç'in katılması ile toplanan 18'ler konferansı 22 Temmuz'da Amerika'ya sunulmak üzere bir Avrupa Kalkınma Programı hazırlamıştır. Bu program üzerine Amerika 3 Nisan 1948'de Dış Yardım Kanunu çıkarmıştır. Dış yardım kanununun çıkması üzerine 16 Nisan 1948'de 16 Avrupa ülkesi Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı kurmuştur.⁹⁹

---

⁹⁶ Kennedy, a.g.e., s. 441-442.

⁹⁷ Armaoğlu, a.g.e., s. 443.

⁹⁸ The "Marshall Plan" speech at Harvard University, 5 June 1947, http://www.oecd.org/document/10/0,3746,en_2649_201185_1876938_1_1_1_1,00.html (erişim tarihi 26.05.2012).

⁹⁹ Armaoğlu, a.g.e., s. 444.

1948-1951 yılları arasında Amerika Avrupa'ya Marshall Planı çerçevesinde 13 milyar dolar yardımda bulunmuştur. Marshall Planı çerçevesinde de Avrupa ülkeleri ABD'den almış oldukları yardımları ABD ürünlerini satın almak için kullanmıştır. Marshall Planı, Sovyetler Birliği tehlikesi ve ABD mallarının pazar ihtiyaçları dikkate alınarak hazırlanan ve Avrupa'nın imarını hedefleyen bir ekonomik yardım programı olmuştur.¹⁰⁰ Amerika'nın Batı İttifakı içinde liderliğini pekiştiren plan savaş sonrası Avrupa'nın kalkınmasına yardımcı olmak koşulu ile onu Sovyet tehdidine karşı koruma amaçlı olmuştur. John Ikenberry planı “Üçüncü Güç” olarak tanımlamıştır.¹⁰¹

Marshall Planı çerçevesinde tahsis edilen yardımların dağıtımını için ABD özel sektör yetkililerinden oluşan ve danışma komiteleri yoluyla özel sektör grupları ile ilişkilendirilen bağımsız bir ajans olan Ekonomi İşbirliği İdaresi (Economic Cooperation Administration) kurmuştur. Bu idarenin onayı olmadan hiç bir yardım gönderilemez ve kullanılamazdı. ECA'nın özel sektörler böylesine yakın işbirliği içinde olmasının nedeni, ABD şirketlerinin Avrupa pazarlarına doğrudan girebilmesini sağlamak ve Avrupa'da tek bir Pazar oluşumunun önündeki engelleri kaldırmak olmuştur. Buna karşılık Avrupa ülkeleri de kendi aralarında ulusal para ve maliye politikalarını düzenleyen Avrupa Ekonomi İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur.¹⁰²

Marshall Planı çerçevesinde ABD iki hedefe odaklanmıştır; savaş sonrasında, içeride, işsizliğin azalması, ödemeler dengesinin sağlanması ve ihracatın artırılması için dışarıda ABD'nin ticaret hacminin artırılması. ABD ticaret çevrelerinin en

---

¹⁰⁰ Serkan Tuna, “Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946”, **Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi**, (13), 2007, s. 92.

¹⁰¹ Ikenberry, a.g.m., s. 383.

¹⁰² Örgüt sonradan Ekonomi İşbirliği ve Kalkınma Örgütü'ne (Organization of Economic Cooperation and Development, OECD) dönüştü. Çağrı Erhan, “Ortaya Çıkışı ve Uygulamasıyla Marshall Planı”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1-4, 1996, (275-288), s. 283-284.

önemli müşterisi Avrupalılar olduğuna göre, önce Avrupa ekonomisinin canlandırılması ve savaşın getirdiği tahribatın ortadan kaldırılması gerekmiştir. Avrupa bütünleşmiş bir dünya ticaret sisteminin içine sokulmalıydı. Kısacası, ABD ayağa kalkmış, üreten, mal alıp satabilen bir Avrupa'ya ihtiyaç duymaktaydı. Bu yardım planı bunu sağlamıştır.

Marshall Planı çerçevesinde ABD katılımcı ülkelere 13 milyar dolar civarında yardım yapmıştır. Yardımlar sonucunda Amerikan şirketlerinin, 1929-1940 döneminde artan % 1,5 Avrupa yatırımları, 1947-1950 yılları arasında, madencilik sektöründe % 38, sanayi ürünlerinde % 58, petrol ürünlerinde % 143 artmıştır. Bu artış sonraki yıllarda devam etmiş, 1950-1970 döneminde, Amerikan şirketlerinin Latin Amerika'daki yatırımlarındaki artış % 320, Asya'da % 556 iken, Avrupa'daki tüm yatırımlardaki artışı % 1400 olarak gerçekleştirmiştir. Aynı dönemde Avrupa'da şube açan Amerikan bankalarının sayısı 6'dan 72'ye ulaşmıştır.

Bu yatırımlar ABD sermayesinin Avrupa'da genişlemesini Avrupa'nın ABD'nin neoliberal dünya düzeni içine yerleştirilmesine büyük hizmet etmiştir. 1955'de, İngiltere'deki ayakkabı mallarının % 60'ı, bebek maması, renkli ve siyah – beyaz film, nişasta, dikiş makinesi, daktilo fabrikalarının % 80'i, kahvaltılık malzeme, hesap makinesi, sigara, patates cipsi, jilet, buji fabrikalarının % 65'i, otomobil, süt, kozmetik ürünler, ilaç, traktör, petrol ürünleri, elektrikli ev aletleri fabrikasının % 50'si, lastik, sabun deterjan, baskı makinesi fabrikalarının % 45'i Amerikan sermayesinin yönetiminde idi. Fransa'da ise ABD firmaları aynı yıllarda bilgisayar ev entegre ürünlerinin % 80'ini, tarım makinelerinin % 65'ini iletişim

makinelerinin % 65'ini, film ve fotoğraf kağıtlarının % 70'ini, otomobil ve uçak lastiklerinin % 45'ini, petrol ürünlerinin ise % 40'nı üretmiştir.¹⁰³

İkincisi, ekonomik ihtiyaçların yanı sıra, stratejik gereklilikler de Avrupa'nın yeniden imarını zorunlu kılmıştır. ABD siyaset planlamacılarına göre, Avrupa düşman bir devletin veya devletler ittifakının denetimine girmemesi gereken bir arz ve emek kaynağı olan sanayi merkeziydi. Almanya'nın mağlubiyeti, İngiltere ve Fransa'nın savaş sırasında tükenişleri, Orta ve Batı Avrupa'da bir güç boşluğu yaratmıştı. Eğer ABD güç dengesinin unsurlarını ekonomik ve siyasi olarak bir araya getirmezse, bu bölge Sovyet genişlemesine açık hale gelecekti.¹⁰⁴

b. Bretton Woods Konferansı

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra savaş öncesi ekonomik sorunları çözmek ve yeni ekonomik düzen kurmak için ABD liderliğinde Bretton Woods köyünde savaşa katılan devletlerin konferansı toplanmıştır. Resmi olarak BM Para ve Finans Konferansı olarak bilinen konferansta 44 ülke temsil olunmuştur. ABD ve İngiltere'nin ortak girişimi ile düzenlenen konferansın iki önemli amaç bulunmuştur: sabit kura dayalı finansal sistemin oluşturulması ve savaştan zarar gören Avrupa ekonomisinin yeniden kalkınması için yapılması gerekenlerin belirlenmesi.

Bretton Woods konferansında İngiltere'yi temsil eden Keynes, savaş sonrası ekonomik düzenin kurulması ve söz konusu sorunların çözümü için Uluslararası Kliring Birliği'nin kurulmasını önermiştir. Kliring Birliği'nde her ülkenin kendisine tahsis edilen kota ile sınırlı kalmak şartıyla çekme hakkına sahip olması ve

---

¹⁰³ Erhan, "Ortaya Çıkışı ve Uygulamasıyla Marshall Planı", a.g.m., s. 284.

¹⁰⁴ Erhan, a.g.m., s. 278.

uluslararası ödemelerin Merkez Bankaları arasında "bancor" ile gerçekleştirilmesi öngörülmüştü. Keynes, mümkün olduğu ölçüde siyasi çevrelerin etki alanı dışında kalabilmesi için, Birliğin idaresini teknik personele bırakılmasını ve Birliğin merkezinin New York'ta olmasını öneriyordu. Birliğin merkezinin Washington'da kurulması halinde ABD yönetiminin ve Hazine Bakanlığının etkisi altında kalacağından endişelenmiştir.¹⁰⁵ Keynes savaş sonrası ortamda talebin azalacağı ve deflasyonist bir ekonomik ortam oluşacağı düşüncesinden hareketle ABD projesini öneren Harry White'in önerdiğinden daha fazla bir bütçe önermiş ve başta ABD olmak üzere diğer devletlere de para yükü getirmiştir.¹⁰⁶

Bretton Woods sisteminin temelini oluşturan White planı, iki kurumun kurulmasını önermiştir; Birleşmiş Milletler İstikrar Fonu ve Dünya Bankası. White Planı istikrarlı ve sabit döviz kuru sistemi kurmayı ve döviz kontrollerinden uzaklaşmayı amaçlamıştır. İstikrar Fonu'nun 5 milyar dolar olması, dış ödemede zorlukla karşılaşılan ülkelere bu fondan kaynak tahsisinde bulunulması öngörülmüştür. White planı ancak dış ödemeleri yapısal olarak açık veren ülkelerin kur ayarlaması yapmalarına izin vermiştir. Planda para birimi sabit altın paritesine dayanan "unitas" olarak belirlenmişti. Bir unitas on ABD doları olarak kabul edilmişti. Planda para ve ödeme sistemi olarak altın kambiyo sistemi kabul edilmişti. White planı istikrar fonunun üye ülkelerin hükümetlerinin seçtiği yöneticilerle idare edilmesini, yöneticilerin oy sayılarının ise kotaları ile orantılı olmasını önermiştir. Bu

---

¹⁰⁵ Nazım Öztürk, "IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan ülke Ekonomilerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Sayı 4, Cilt 57, (2002), (95-124), s. 100.

¹⁰⁶ Gamze Nazan Bedirhanoglu, **Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Roller**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler, (Ankara, 2006), s. 75.

açından, White planı ABD'nin mevcut durumuna ve koşullarına uygun bir görünüm taşımıştır.¹⁰⁷

Her iki planın ortak noktası dalgalı kur sistemine ve uluslararası ticaretin kısıtlanmasına karşıt olmalarıydı. Keynes planının daha fazla maddi yük getirmesi ve daha esnek olması sebebiyle Bretton Woods konferansında White`in planı kabul olunmuştur. ABD Hazine Bakanlığında Dexter White`in¹⁰⁸ teklif ettiği biraz da serbest ticaret sistemini öngördüğü bir düzen üzerine anlaşmaya varılmıştır.¹⁰⁹

Konferansta Uluslararası Para Fonu (IMF) ve resmi adı BM Onarım ve Kalkınma Bankası olan Dünya Bankası kurulmuştur.¹¹⁰ Bretton Woods`da kurulan sistem ve örgütler, savaştan önceki durumdan farklı olarak çok yakın uluslararası işbirliği önermiştir. Ödemeler dengesinde zorluk yaşayan ülkeler devalüasyondan uzak durmak için IMF`den kısa dönemli borç alabilir, Dünya Bankası ise üretimi artırmak amacıyla uzun dönemli sermaye yatırımı için borç verebilirdi. Dünya Bankası ilk zamanlarda daha çok savaştan tahrip olarak çıkmış Avrupa ekonomilerinin yeniden yapılandırmayı amaçlamıştır. Kısa süre sonra ise kalkınma konularıyla ilgilenmeye başlamıştır.¹¹¹

Bretton Woods sistemi devletin ve piyasanın birleşmesi sonucunu doğurmuş, kurulan yeni sistem *laissez faire* liberalizmi değil devlet eliyle düzenlenen bir sistem ortaya çıkmıştır. Ruggie bu dönemi “düzenleyici liberalizm” (embedded liberalism)

---

¹⁰⁷ Öztürk, a.g.m., s. 101.

¹⁰⁸ 1941 yılında ABD Hazine Bakanı Henry Morgenthau`nun yardımcısı tayin olunan White, dış politikayı ilgilendiren konularda Dışişleri bakanlığı ile hazine bakanlığı arasında ilişki kuruyordu.

¹⁰⁹ Grieco and Ikenberry, a.g.e., s. 137,138.

¹¹⁰ John Ravenhill, The Study of Global Political Economy, http://fds.oup.com/www.oup.com/pdf/13/9780199570812_chapter1.pdf (erişim tarihi 04.12.2012), s. 19.

¹¹¹ Muhittin Ataman, “ Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi”, der: Zeynep Dağı. **Uluslararası Politikayı Anlamak. Ulus-Devlet`ten Küreselleşmeye**, 1. Basım, Melise Matbaacılık, (İstanbul, 2007), (446-508), s. 495.

olarak tanımlamıştır.¹¹² Devletler kendi ulusal ekonomilerini kurmakta özerk olmuş ve parasal sistem sabit kur sistemi üzerine kurulmuştur. ABD dışındaki ülkelerin parası, ABD dolarına oranla sabit bir değerde tutulurken, ABD doları da altına bağlı bir oranda tutulmuştur.¹¹³ Robert Gilpin'in ifadesi ile Amerikan Merkezi Bankası dünya bankeri haline gelirken, ABD doları uluslararası para sisteminin temeli olmuştur. 1964'dan itibaren ise Bretton Woods sisteminin yerini dolar hegemonyası almıştır.¹¹⁴

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD dünya ekonomisini sadece Bretton Woods ilkeleri üzerinden yönetmemiştir. Dünya ekonomisi üç mekanizma üzerinden yönetilmiştir. Birincisi yasalar, çok taraflı kurallar, norm ve ilkeler uluslararası örgütlere üye olan devletlerarası ilişkilerin ve uluslararası ekonomi politiğin işleyiş kurallarını oluşturmuştur. GATT veya Dünya Ticaret Örgütü bu düzenlemenin en iyi örnekleri olmuştur. İkincisi resmi olmayan küçük mekanizmalar ve ayrıca bir grup devletin başkan ve dışişleri bakanları düzenli görüşmelerle ekonomi politikalarını müzakere ve koordine etmiştir. Döviz kurlarını, ticaret açıklarını, para ve maliye politikalarını müzakere etmek için sanayileşmiş ülkelerin hükümetler arası yetkilileri arasında G-7 toplantısı bu mekanizmaların en iyi örneğini oluşturmuştur. Üçüncüsü ise komşu ülkeler bölgesel anlamda ticaretin ve sermayenin uyumlaştırma, entegrasyon ve liberalizasyonu için oluşturulan bölgesel örgütlenmeler olmuştur.

---

¹¹² John Gerard Ruggie, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in Postwar Economic Order", **International Organization**, Vol. 36, No 2, (Spring 1982), (379-415), s. 392.

¹¹³ Bedirhanoglu, a.g.e., s. 78.

¹¹⁴ Robert Gilpin, **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, Birinci Baskı, (Ankara, 2011), s. 169.

Avrupa Birliği, NAFTA, ASEAN ve APEC gibi bölgesel örgütlenmeler bölgesel ekonomik yapılanmalara örnek teşkil etmiştir.¹¹⁵

i. IMF`nin Ortaya Çıkma Nedenleri

İkinci Dünya Savaşı öncesi ekonomik kriz para ilişkilerine de ciddi zarar vermişti. İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra altın standartları çöktüğü zaman onun yerine alternatif bir para sistemi bulunmamıştır. Alternatif para sisteminin kurulması Uluslararası Para Fonu (IMF) üzerinden sağlanmıştır.

IMF`in kuruluş amacı, uluslararası parasal işbirliğini sağlamak, uluslararası ticaretin dengeli genişlemesini temin etmek, çok taraflı ödemeler sisteminin kurulmasına destek olmak, ödemeler dengesi sıkıntısı olan üye ülkelere gerekli geri dönüş önlemlerini almak kaydıyla yeteri kadar maddi destekte bulunmak, üye ülkelerin ödemeler dengesi sorunlarının derecesini ve süresini düşürmek şeklinde belirlenmiştir.¹¹⁶ Ödemeler dengesizliği olduğu zaman ithalatlarını kısmamaları için bütçe açıklarını finanse etmek için IMF para ayırmış ve serbest ticareti cesaretlendirmiştir.¹¹⁷ Fon aynı zamanda üye ülkelere kredi vermiş ve uluslararası ödemeleri gerçekleştirmek için uygun koşullarda yeterli finansman bulunmadığında ödeme dengesi sorunlarını çözmek için politik programları tasarlamalarına yardımcı olmuştur. Kısa ve orta vadeli olan IMF kredileri temel olarak üyelerinin sağladığı kota katkı havuzundan verilmiştir.¹¹⁸

---

¹¹⁵ Grieco and Ikenberry, a.g.e., s. 289-290.

¹¹⁶ Articles of the Agreement of the International Monetary Fund
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm>, (erişim tarihi 19. 05. 2012).

¹¹⁷ Gilpin, a.g.e., s.168.

¹¹⁸ Articles of Agreement of the International Monetary Fund,
<http://www.imf.org/external/pubs/ft/aa/index.htm> (erişim tarihi 23.05.2012).

İkinci Dünya Savaşı sonrası düzende kurulan ekonomik düzen 1967`den sonra hızla değişmeye başlamıştır. Vietnam Savaşı sonucu Amerikan ödemeler dengesinde oluşan ciddi kötüleşme, dünya genelinde artan enflasyon, parasal işlemlerde yaşanan kötüleşmeler Bretton Woods sisteminin çökmesine doğru götürmüştür. Batı Avrupa ve Japonya arasında ABD ödemeler dengesini finanse etmek için sözsüz anlaşma da sistemin çökmesini önlemeye yetmemiştir.¹¹⁹

Gilpin`in ifadesi ile 1970`li yıllarda Batı Avrupa ve Japonya karşısında ekonomik olarak zayıflayan ABD kendi ekonomik ve siyasi hareket özgürlüğünü artırmak için Bretton Woods sistemini parçalamıştır.¹²⁰ 1971 yılında yaşanan ekonomik krizin sonucunda para ve ticaret rejiminde değişiklikler yaşanmıştır. Para rejiminde paranın dolar karşısındaki konvertibilitesi değişmiş, ticaret tarafında ise yeni korumacılık politikası uygulanmış, ayrımcılık ve ticarete yeni bariyerler konulmaya başlanmıştır. Her iki halde finans politikalarını düzenleyen IMF ve ticaretin liberalleşmesini düzenleyen GATT kurumsal olarak etkilenmiştir.¹²¹

1970 ekonomi krizi ile sabit kur sistemi ortadan kalkmış ve IMF en önemli görevini yitirmiştir. Bretton Woods sabit döviz kurları sistemi sona erdikten sonra uluslararası para sisteminin temel niteliğinde, zorunlu olarak oluşturulan dalgalı kur rejimleri aracılığıyla çıkan değişim, IMF`nin rolünde önemli değişime (yeniliklere) neden olmuştur. Başlıca gelişmiş ülkeler döviz kuru politikalarını IMF`yi karıştırmadan kendileri düzenlemiştir. Bu dönemde genel olarak IMF`nin sabit kur

---

¹¹⁹ Gilpin, a.g.e., s. 170-171.

¹²⁰ 1960`lı yılların sonunda itibaren çökmeye başlayan Bretton Woods sistemini korumak amaçlı Japonya, Batı Avrupa ve ABD arasında biraz politik biraz da ekonomik anlaşma vardı. Bu dönemde Batı Avrupa ve Japonya politik ve ekonomik nedenlerden ABD`nin karşı karşıya olduğu ödemeler dengesi açığını finanse etmeğe razı oldular. ABD dünyada ekonomik pozisyonunu korumak için para bastı. Japonya ve Batı Avrupa şişirilmiş ABD dolarını elinde tuttu ve ABD de karşılığında onların ihracat ürünlerine ayrıcalık gösterdi. Fakat belirli süre sonra Japonya ve Batı Avrupa ABD`nin bu ayrıcalığı suiistimal ettiğini düşünmeğe başladıkları için ABD`ye desteklerini geri çekmeğe başladılar. Gilpin, a.g.e., s. 173-177.

¹²¹ Ruggie, a.g.m., s. 405.

sistemini desteklemede gelişmiş ülkelerin ödeme dengesizliklerini finanse etmesi sona ermiştir. Zamanla IMF'nin ilgisi ödemeler bilançosunu finanse etme, iktisadi politikaların gözetimini üstlenme, teknik yardım ve üye ülkelerin ekonomileri ve uluslararası ekonomi hakkında bilgi sağlama bakımlarından gelişmekte olan ülkelere yönelmiştir. Gelişmiş ülkelere yönelik son IMF destekli programlar, genel anlamda dalgalı kur rejimlerine geçişten sonra 1977'de İngiltere ve İtalya'da uygulanmıştır.¹²²

Fakat 1980-90'lı yıllarda dış borçlar ve krizler nedeniyle IMF'nin rolü artmaya başlamıştır. 1980'lerden itibaren IMF daha çok dış borç batağına girmiş ve uluslararası piyasadan borçlanma sorunu yaşayan ülkelere orta vadede krediler temin etmede yardımcı olmuştur. Yardımlar karşılığında ise ülkelerin IMF'nin hazırladığı yapısal istikrar programlarını takip etmeleri gibi liberal ilkelerin geliştirilmesini amaçlayan bazı koşulların yerine getirilmesi istenmiştir.¹²³

IMF politikalarının yol açtığı politik ve ekonomik sorunlar gelişmekte olan ülkelerin Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve IMF'de yetki ağırlığının ABD ve diğer gelişmiş ülkelerde olması nedeniyle bu örgütlerin yetkilerinin BM'ye devredilmesini istemesi ile sonuçlanmıştır. Bundan başka bazı devletler ulusal düzeyde liberalleşmeye karşı önlemler almış ve sermaye hareketlerini sınırlamış, IMF ile imzaladığı standby anlaşmalarını yenilememiş veya anlaşmalar hiç imzalanmamıştır. Öte yandan uluslararası ticaretin yapısı değişmiş, diğer ticari örgütlerin üye sayısı artmış, Rusya'nın G-7'ye dahil olması ve IMF'de Asya ülkelerinin ağırlığının artması ile IMF'nin etkinliği azalmıştır.

---

¹²² M. Hilmi Özkaya, "IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze", **Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Dergisi**, No 2, Sayı 2, (2009), (102-117), s. 106.

¹²³ Ataman, "Uluslararası Ekonomi Politik", a.g.m., s. 496.

ii. IMF`nin ikiz kardeşi: Dünya Bankası

Bretton Woods konferansında az gelişmiş ülkelerin temsilcilikleri özellikle ekonomileri ve altyapıları savaştan ciddi zarar gören ülkeler White`in teklif etmiş olduğu Fondan çok yeniden yapılanma bankası ile ilgilenmiştir.¹²⁴ Dünya Bankası'nın (DB) kurucu üyeleri başlangıçta, Banka'nın kuruluş ve üyeliğini düzenleyen "Articles of Agreement" başlıklı Ana sözleşmesini kabul etmiştir. Ancak 11. madde ve 2 Ek'ten oluşan söz konusu Ana Sözleşme, Banka'nın zaman içinde değişen rolüne ve fonksiyonlarına bağlı olarak günümüze kadar çeşitli değişikliklere uğramıştır. Ana sözleşmenin 1. maddesine göre, Banka'nın kuruluş amacı üye ülkelerin savaşın oluşturduğu yıkıntıların düzeltilmesi de dahil olmak üzere, kalkınma ve yeniden yapılanma çabalarına, verimli sermaye yatırımları kanalıyla yardımcı olmak, gelişme yolundaki ülkelerin kaynaklarının ve verimli imkanlarının geliştirilmesini özendirmek, özel yabancı yatırımları garanti vermek ya da krediye katılımda bulunmak yoluyla desteklemek; özel sermayenin yetersiz olduğu yerlerde kendi kaynaklarını kullanmak suretiyle destek sağlamak, uluslararası ticareti geliştirmek ve ödemeler dengesi istikrarını sürdürebilmek için kalkınma amaçlı uluslararası yatırımları özendirmek, savaş döneminden barış dönemin geçişte mümkün olan en uygun koşulların sağlanmasına yönelik uluslararası yatırımları yönetmek biçiminde ifade edilmiştir. Bugün Banka, savaş sonrası Avrupa'ya yardım eden kurumdan çok, çalışmalarını yoksulluğun azaltılmasına odaklanacak şekilde biçimlendirmiştir.¹²⁵

---

¹²⁴Edward S. Mason and Robert E. Asher, **The World Bank Since Bretton Woods**, The Brooking Institution, (Washington, 1973), s. 21.

¹²⁵ Mason and Asher, a.g.e., s. 6-7.

Banka savaş sırasında ciddi zarar görmüş ülke ekonomilerinin ve altyapılarının yeniden onarımına yardım amaçlı kurulmuştur. 10 milyar dolar olan banka sermayesinin % 80'i kullanılabilirken % 20'si garanti amaçlı tutulmuştur.¹²⁶ ABD Avrupa'nın kalkınmasında iki taraflı yardımlara yönelirken (Marshall Planı ve Truman doktrini) Dünya Bankası'nın Avrupa'nın yeniden onarımında çok az rolü oynamış ve daha çok az gelişmiş ülkelere yönelmiştir.¹²⁷

IMF ve Dünya Bankası birçok yönden benzerlik arz etmiştir. İki farklı örgüt olsa da ikiz bir teşkilat olarak kurulmuş ve üyelikleri aynı kimliği taşımıştır. Kurulduğu günden itibaren Banka'nın iki büyük hissedarı ABD ve İngiltere olmuştur. Anlaşma gereği Dünya Bankası'nın Başkanı her zaman Amerikalı, IMF İcra Direktörü her zaman Avrupalı olmuştur. Banka'nın ilk beş başkanı ve dokuz başkan yardımcısından dördü ABD vatandaşı olmuştur. Dünya Bankası Başkanının geleneksel olarak Banka'nın en büyük hissedar ülkesi olan ABD vatandaşları arasından seçilmesi geleneği 2012 seçimlerinde de devam etmiştir. Çin, Rusya, Hindistan ve Brezilya gibi gelişmekte olan ülkeler IMF ve DB gibi kurumların yönetim kademelerini rekabete açmak üzere baskıyı giderek yoğunlaştırmasına rağmen 2012 yılında DB başkanlığına ABD adayı seçilmiştir.¹²⁸

DB'da bir devlet bir oy hakkı olmasına rağmen ticaret görüşmelerinde gündemin belirlenmesinde büyük devletler önemli rol oynamıştır. Ayrıca DB memurları arasında da büyük devletlerin memurlarının sayı çoğunluğu

---

¹²⁶ Mason and Asher, a.g.e., s. 23.

¹²⁷ Theodore Cohn, **Global Political Economy**, fourth edition, Pearson Education, (June, 2007), s. 27

¹²⁸ "Dünya Bankası Başkanı ABD adayı Kim oldu", <http://ekonomi.milliyet.com.tr/dunya-bankasi-baskani-abd-nin-adayi-kim-oldu/ekonomi/ekonomidetay/17.04.2012/1529159/default.htm> (17.04.2012).

oluşturmuştur. Bankada çalışan ekonomistler, hukukçular ve diğer personelin çoğunluğu bu devlet tarafından tayin olunmuştur.¹²⁹

Yönetim Kurulu, İcra Direktörleri ve Genel Müdürlüğü bulunan IMF ve Dünya Bankası'nın örgütsel yapıları da benzerlik arz etmiştir. Bütün güç üye devletler tarafından birer üye tayin olunan Yönetim Kurulu'nun elinde toplanmıştır. Periyodik olarak toplanan Kurul, gücünün belli bir kısmını genel operasyonları yapan İcra Direktörlerine vermiştir. ABD, İngiltere, Çin, Fransa ve Hindistan'ın İcra direktörlüğü'nde kalıcı üyeleri bulunuyor. İki icra direktörü ABD'li geri kalan devletlerden ise birer direktör bulunmaktadır. İcracı direktörler onlara başkanlık yapan sorumlu müdürü seçerler.

İki kuruluş da karar verme sürecinde aynı süreci izlemektedir. Genellikle kararların basit çoğunlukla alınmasına rağmen bazı durumlarda nitelikli çoğunlukla alınmaktadır. Bir ülke bir oy eşitliği üye ülkelerin örgüte verdiği veya aldığı yardımın miktarına göre değişmektedir. Her bir ülkenin 250 oyu artı her yüz bin dolar yardım için artı bir oyu bulunmaktadır.¹³⁰ Bu da oy arasında eşitliğin bozulmasına ve bazı ekonomik olarak güçlü devletlerin Bank veya Fonun kararlarını etkilemesi sonucunu doğurmaktadır.

İki örgüt arasında yüksek düzeyde koordinasyon bulunmaktadır. Dünya Bankası Yöneticiler Kurulu (Boards of Governors of the World Bank) ve IMF Yöneticiler Kurulu (Boards of Governors of the IMF) Yıllık Toplantıları sırasında birbirlerine danışır ve uluslararası ekonomi ve finansa ilişkin konularda ülkelerin

---

¹²⁹ Cohn, a.g.e., s. 27-29.

¹³⁰ Klaus Knorr, "The Bretton Woods Institutions in Transition", **International Organization**, Vol. 2, No 1, (Feb., 1948), (19-38), s. 21.

görüşlerini sunar. Yöneticiler Kurulu uluslararası ekonomik ve mali sorunların nasıl ele alınacağına ve kuruluşlar için önceliklerin nasıl belirleneceğine karar verir.¹³¹

IMF ve Dünya Bankası'nın bazı yöneticileri bir araya gelerek ülkelere ayrılacak kalkınma desteği ile ilgili karşılıklı görüş alışverişinde bulunur ve tavsiyeler verirler. IMF'nin İdari Müdürü ve Dünya Bankası Başkanı, önemli konularda görüş alışverişinde bulunmak için düzenli olarak toplanır. IMF ve Banka personeli ülkelere yardım konusunda düzenli olarak bilgi alışverişinde bulunurlar. İki kuruluş ayrıca sık sık paralel ülke heyet ziyaretleri gerçekleştirir ve personel birbirlerinin heyet ziyaretlerine katılır. IMF'nin bir ülkenin genel ekonomik durumu ve politikalarına dair değerlendirmeleri, Banka'nın potansiyel geliştirme projeleri veya reformlar konusundaki değerlendirmelerine bilgi sağlar. Benzer şekilde, Bankanın yapısal ve sektörel reformlar konusundaki tavsiyeleri, IMF tarafından politik tavsiyeler için dikkate alınır. İki kurumun personeli ayrıca ilgili kredi verme programlarında yer alan şartlılık ilkesi konusunda da işbirliği yapar. Banka-Fon işbirliğinin 2007 yılındaki dış incelemesi, iki kurumun birlikte çalışma biçimini daha fazla geliştirmeyi amaçlayan bir Ortak Yönetim Eylem Planı'na (JMAP) yol açmıştır. Bu plana göre, Fon ve Banka ülke ekipleri, makro kritik sektörel sorunları, emek dağılımını ve gelecek yılda her bir kuruluşun yapması gereken işleri belirleyen ülke düzeyindeki çalışma programlarını ele alır. Ayrıca Banka ve Fon, teknik yardım raporlarını da içeren bilgi paylaşımlarını ülke düzeyinde geliştirmiştir.¹³²

---

¹³¹ International Monetary Fund, Factsheet, <http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/imfwbt.pdf> (24.05. 2012).

¹³² International Monetary Fund, Factsheet.

iii. Dünya ticaretinin liberalleştirilmesi: Havana`dan Uruguay`a

İkinci Dünya Savaşı`ndan ekonomik olarak kuvvetli çıkan ABD, serbest ticaret rejiminin ekonomik ve politik iktidarına hizmet edeceği düşüncesi ile bu yönde kurumsallaşma çabalarını artırmıştır. Gümrük Tarifleri ve Genel Anlaşması (GATT) bu çabanın sonucunda ortaya çıkmıştır.

Uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi için müzakereler 1946 yılında başlamış ve bu amaçla 1948`de Havana Nihai Konferansı düzenlenmiştir. 56 ülkenin temsil olunduğu bu konferansta Havana Antlaşması kabul edilmiştir. Antlaşmada dünya ekonomisinin dengeli büyümesi, serbest pazar anlayışı üzerinden canlandırılması ve bu yönde işbirliğini artırılması için DTÖ`nün kurulması kararlaştırılmıştır.

Katılımcılar DTÖ`de bir üye bir oy sistemini savunurken, ABD örgüt içinde hakimiyetini kurabileceği ağırlıklı oy sistemini savunmuş, fakat bu sistem Havana`da 35 ülke tarafından kabul edilmemiştir. DTÖ`nün bir üye bir oy sistemini kabul etmesi ülke ticaretini uluslararası denetime açarak bağımlılığını artıracak ve egemenliğine zarar vereceği nedeniyle ABD tarafından eleştirilmiştir. Havana Antlaşması Kongre tarafından onaylanmadığı için DTÖ kurulamamış, DTÖ yerine geçici olarak Gümrük Tarifleri ve Ticaret Genel Anlaşması (The General Agreements on Tariffs and Trade-GATT) kurulmuştur.¹³³ Geçici olma özelliğine rağmen, GATT Genel Antlaşması 1948-1994 yılları arasında uygulanmış ve dünya ticaretinde genel kabul gören bir çerçeve oluşturmuştur.

---

¹³³ S. Javad Maswood, **International Political Economy and Globalization**, Second Edition, World Sceintific, (Cairo, 2008), s. 28.

GATT çok taraflı ticaret müzakerelerinde gümrüklerin düşürülmesi ve ticaret sisteminde ortaya çıkan uyuşmazlıkların çözülmesinde önemli rol almıştır. Asıl amacı iki savaş arasında ortaya çıkan korumacı duvarların ortadan kaldırılması olmuştur.¹³⁴

GATT çerçevesinde yapılan ilk müzakereler tariflerin düşürülmesi odaklı olmuştur. 1967’te başlayan Kennedy toplantısı ilk toplantı olmuş ve bu toplantıda ABD tariflerin düşürülmesini destekleyerek ABD ihracatçılara ve ABD dolarına olan güveni artırmaya çalışmıştır. ABD yönetimi aynı zamanda ticaret görüşmelerini sonuçlandırmak için Kongre’nin ret veya onay yetkisini kısıtlayacak “hızlı izleme yetkisi” (fast track authority) alabilmek için Kongreyi ikna etmeyi başarmıştır. Bu yetki Kongrenin ticaret anlaşmalarını onaylanmasındaki rolünün formalite haline getirmiştir.

Kennedy toplantısından farklı olarak Tokyo toplantısı küresel ekonomik kriz, görüşülen konuların zorluğu, petrol krizi, döviz devalüasyonu nedeniyle daha uzun sürmüştür. ABD ticaret açığı nedeniyle bu toplantıda ticaretin liberalleşmesi yönünde çok istekli olmuştur.¹³⁵

1970-80’li yıllar Batı’lı ülkelerin özellikle ABD’nin ticarete korumacılığa üstünlük verdiği yıllar olmuştur. ABD ticaret açığı nedeniyle ve diğer devletlerin ABD ihracatçıları için aynı müsemmayı göstermemesi “sebebi” ile korumacılık politikasını seçmiştir. Özellikle ABD Kongresi daha çok korumacılık eksenli politikalardan yana olurken, ABD yönetimi liberal ticaret politikasını devam ettirmeye çalışmıştır.¹³⁶

---

¹³⁴ Gilpin, a.g.e., s. 236.

¹³⁵ Maswood, a.g.e., s. 33-34.

¹³⁶ Maswood, a.g.e., s. 36.

1986 yılında 90 ülkenin ticaret bakanları GATT`da güven oluşturmak ve 80`li yıllardaki korumacılığı ortadan kaldırılmak için Uruguay`da toplanmışlar. Uruguay toplantısının en önemli sonuçlarından biri daha önce GATT yetki alanı dışında tutulan tarım, tekstil ve dünya ticaret ilişkileri için yeni kurallar oluşturulması yönünde kararlar alınması olmuştur. Toplantıda GATT çerçevesinde Gözetleme Kolu oluşturulmuştur. Bu yapının ticaret sınırlamaları ve korumacılık düzeylerini gözetlemesi kararlaştırılmıştır. Kennedy Toplantısı`na 53 ülke katılırken Uruguay Toplantısı`na 100`den fazla ülke katılmıştır. Fakat buradaki kararlar ticarete etkin olan belli başlı ülkelerin desteği ile kabul edilmiştir.

1980`li yıllarda Japonya, Avrupa Birliği ve ABD tarım ürünlerine karşı korumacı bir politika izlemiştir. Japonya gıda güvenliği nedeniyle pirinç üreticilerini Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikası (Common Agriculture Policy- CAP) çerçevesinde tarım üreticilerine sübvansiyon vererek korumacılığa destek vermiştir. ABD de Avrupa`nın bu adımından etkilenerek kendi çiftçilerini desteklemiştir. ABD çiftçileri geleneksel AB pazarına giremedikleri için geleneksel tarım ihracatçısı olan Kanada ve Avusturya`nın pazarlarına yönelmiştir. Kanada ve Avusturya çiftçilerine yardım imkanı olamadığı için aralarında `Gairns Grup`u birliğini kurmuştur. Uruguay Görüşmelerinde Gairns Grup tarımın liberalleştirilmesi yönünde aktif rol almıştır. AB ile sübvansiyon savaşı pahalı bir savaş olmuş ve ABD Gairns Grubu`nun tarım ürünlerinin liberalleştirilmesi teklifine destek vermiştir. Sonuçta ABD`nin desteği ile 1994 Merakeş görüşmelerinde yurt içi ve ihracat sübvansiyonlarının düşürülmesi kararlaştırılmıştır.¹³⁷

---

¹³⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bakınız. Maswood, a.g.e., s. 39-41.

Ticari uyuşmazlıkların çözülmesi için etkili bir mekanizmasının bulunmaması örgütün en önemli eksikliği olmuştur. Bu nedenle üye devletler uyuşmazlıkların çözümü için GATT yerine alternatif yollar arayışında olmuştur.¹³⁸

1971 krizi ve ardından yaşanan petrol krizleri uluslararası ticarete korumacılığın artması ve liberalleştirmeden geri dönmelere neden olmuştur. Bu durum uluslararası ticarete liberalleşme için kurumsallaşmanın yeniden oluşturulması gerektiğini ortaya koymuştur. Bu yönde AB ve Kanada GATT yerine Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) kurulmasını önermiştir. DTÖ 1993 Uruguay görüşmeleri çerçevesinde kurulmuş ve 1995'ten itibaren faaliyete başlamıştır.¹³⁹

DTÖ, GATT'ın kural koyucu ve uyuşmazlığın çözülmesi noktasında gücünü pekiştirmiş ve ticaret yasalarının oluşturulması noktasında güçlü yasal (judicial) temel hazırlamıştır. DTÖ özellikle ticari yükümlülüklerin uygulanması ve tek taraflı uygulamaların engellenmesi noktasında devletler tarafından özellikle ABD tarafından kullanılmıştır. ABD, DTÖ'nün ticari uyuşmazlıkların çözülmesi noktasında bir kural koyucu örgüt olması hususunu desteklemiştir. ABD, DTÖ'nün ABD'nin diğer ülkelerde ticari yatırımlarının korunması ve çok taraflı ticari anlaşmaları teşvik etmesi noktasında yararlanmışır.¹⁴⁰

BM tarafından oluşturulan bir grup uzman tarafından hazırlanan raporda DTÖ geliştirmekte olan ülkelerin karabasanı olarak tanımlamış ve BM'nin kontrolüne alınması gerektiği teklif olunmuştur. Komisyon örgütün açık piyasa politikasını

---

¹³⁸ GATT döneminde panel kararlarının konsensüsle kabul edilmesinin öngörülmesi nedeniyle bir üyenin kararı bloke etme imkanı bulunmuştur. DTÖ'de ise panel kararları oybirliği ile ret edilmediği sürece kabul edilmiş sayılıyor. Her hangi bir anlaşmada aksi öngörülmedikçe, anlaşmazlıkların halline ilişkin kural ve usulleri, DTÖ kapsamındaki anlaşmaların istişare ve anlaşmazlıkların halli hükümlerini Anlaşmazlıkların Halli Organı (AHO) uygulamakla görevlidir. Genel Konsey AHO olarak görev yapmaktadır. Steve Charnovitz, "Rehing WTO Trade Sanctions", **The American Journal of International Law**, Vol. 95, No 4, Oct. 2001, (792-832).

¹³⁹ Maswood, a.g.e., s. 36.

¹⁴⁰ Grieco and Ikenberry, a.g.e., s. 302.

adaletsiz değerlendirmeler üzerine kurulduğunu savunmuştur. Komisyon ticaretin liberalleşmesi meselesinin bir daha gözden geçirilmesinin zengin ve fakir ülkelerin ortak faydasına olan bir sistemin yaratılması gerektiğini ifade etmiştir.¹⁴¹

2. Soğuk Savaş sırasında siyasi müdahaleler ve NGO'lar

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ABD'nin üçüncü dünya ülkeleri politikası komünizm karşıtlığı üzerine kurulmuş, bu devletlerdeki solcu gruplar ve rejimlerle mücadele etmek için Sovyetlerle yarış içinde olmuştur. Dünyaya iyilik yapmak için gerekli kapasitelerinin olduğunu ve kendilerine bu yönde bir görev verildiği inancını taşıyan ABD yönetimleri bu ülkelerde demokrasinin ve ekonomilerin gelişmesi için ABD'nin lider rol oynayabileceği iddiasında olmuştur. ABD üçüncü dünya ülkelerinin demokratikleşmesi ve refaha ulaşması söylemleri çerçevesinde ABD tarzı sosyal, ekonomik ve politik sistemin yaratılmasını desteklemiştir. ABD bu siyasi müdahaleler ile komünizmin çevrenmesi, kendine yakın olan rejimlerin kurulması ve ABD şirketlerinin faydalanacağı serbest ticaret ve yatırıma dayalı dünya ekonomi sisteminin genişlemesini desteklemiştir.¹⁴²

Siyasi müdahalelerin ideolojisi demokrasi özendirme olsa da demokrasileri desteklemek her zaman ABD dış politikasının önceliği olmamıştır. Özellikle 1947-1977 döneminde ABD'nin dış politika önceliği işbirliği içinde olan hükümetlerin demokratik değil anti-komünist olması olmuştur. ABD ile işbirliği içinde olan anti-komünist diktatörlerin varlığı ulusal çıkarlarına hizmet ettiği bu devletlerin işçilerine

---

¹⁴¹ WTO is "Nightmare" for Developing Nations", **Financial Times**, (15.08. 2000).

¹⁴² Steven Gilbert, "The U.S. Policy of Democracy Promotion in Latin America", **Senior Honors Theses**. Paper 148, (2008), <http://commons.emich.edu/honors/148>, s. 5

müdahale etmemiştir.¹⁴³ ABD sağcı askeri rejimleri komünizmin yayılmasına karşı desteklemiştir¹⁴⁴ ve bu rejimler jeopolitik ve stratejik hedefler doğrultusunda kullanılmıştır.¹⁴⁵

a. CIA ve USAID üzerinden siyasi müdahaleler

1947'den itibaren ABD anti-komünist rejimleri desteklemek ve komünist yanlısı rejimleri devirmek için Merkezi Haber alma Örgütü'nü (CIA) kullanmıştır. 1947 yılında CIA'nın kurulması sonrası istihbarat çalışmaları ABD diplomatik faaliyetlerinin bir parçası olmuştur. CIA tarafından yürütülen gizli operasyonlarla Sovyetleri çevrelemenin peşinde olan ABD yöneticileri bu şekilde dünyada gerçekleşen olayları tahmin etmeye ve etkilemeye başlamıştır. Bu nedenle Birleşik Devletler yöneticileri istihbarat elemanlarından sadece neler olduğunu değil, aynı zamanda eylemleri gerçekleştirmek veya gerçekleşmesini engellemelerini istemiştir. bu anlamda istihbarattan beklenen hem bilgi toplamak, hem de gizli eylemler gerçekleştirmek olmuştur.¹⁴⁶

CIA, ABD'nin ilgi alanında olan ülkelerde rutin olarak siyasi partiler, ticari konseyler, sendikalar, öğrenci ve sivil örgütleri destekleyerek onlara yön çizmiştir.¹⁴⁷ Desteklenen örgütler dost ülkelerde muhalif grupları elimine ederek ABD lehine havanın oluşturulmasını savunmuştur. 1950'de ABD çıkarlarına ilk tehdit

---

¹⁴³ Tony Smith, **America's Mission: the United States and the Worldwide Struggle for Democracy in The Twentieth Century**, Princeton University Press, (New Jersey, 1994), s. 180-181.

¹⁴⁴ Julia LaBua, "Outside the Public Eye: How The Carter Administration Used "Quide Diplomacy" to Impact human rights in Argentina", **The IOWA Historical Review**, Vol. 1, No 1, May 2007, s. 131.

¹⁴⁵ Clair Apodaca, "U.S. Human Rights Policy and Foreign Assistance: A Short History", **Ritsumeikan International Affairs**, Vol. 3, 2005, s. 68.

¹⁴⁶ Newsom, a.g.e., s. 137.

¹⁴⁷ William I. Robinson, "What to Expect from US "Democracy Promotion" in Iraq", **New Political Science**, Vol. 26, No. 3, September 2004, s. 444.

Guatemala'da ortaya çıkmış, Jacobo Arbez Guatemala Cumhurbaşkanı seçildikten sonra işçilere yeni haklar vermiş, tarım reformlarını gerçekleştirmiş, kullanılmayan toprakları satın alarak topraksız köylülere dağıtmıştır. Bu durum Guatemala'da büyük toprak sahihahalarına sahip olan ABD menşeli Birleşik Meyve Şirketi'nin ticari çıkarlarını tehdit etmiştir. 1954'de Başkan Eisenhower'ın emri ile Arbenz CIA tarafından devrilmiştir.¹⁴⁸

Bu eylemler Ağustos 1953'de İran'da petrol sahalarını devletleştiren Başbakan Musaddık¹⁴⁹, 1964'de Brezilya Cumhurbaşkanı Joao Couart'a ve 1973'te Şili Cumhurbaşkanı Salvador Allende'ye karşı düzenlenmiştir. CIA'nın bütün bu eylemleri yurt dışındaki diğer ABD temsilciliklerinin ortak koordinasyonu ile gerçekleştirilmiştir.¹⁵⁰

1961 yılında USAID (United States Agency of International Development) kurulduktan sonra¹⁵¹ ABD bu alandaki müdahalesini çeşitlendirmiştir. ABD'nin yardımlarını düzenlemek için ABD Kongre üyeleri Donald Fraser ve Bradford Morse'nin desteği ile 1961 Dış Yardım Yasası'nda bir değişiklik yapılarak USAID kurulmuştur. Odak noktası ekonomik yardımlar olan USAID'in tarihi İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'nın yeniden kurulmasını öngören Marshall Yardımı ve Truman yönetiminin dört programına¹⁵² dayanmıştır. Federal hükümetin bağımsız

---

¹⁴⁸ Gilbert, a.g.m., s. 6.

¹⁴⁹ Smith, a.g.e., s. 182.

¹⁵⁰ Newsom, a.g.e., s. 5

¹⁵¹ Marshall Planı'ndan sonra John Kennedy dört yardım programı daha yürürlüğe koymuştur. Bu programlar Marshall Planı'nın amacının devamı olarak Avrupa ülkelerinin yoksulluğu azaltmak ve üretimi artırarak ABD için pazar yaratmak ve ülkelerin inkişafına yardım ederek Komünizm tehdidini azaltmağı hedeflemiştir. 1952-1961 arası bu yardımlar ABD dış politikasının esasını teşkil etmiştir. Bu yardımları yönetmek için ABD üç kurum oluşturmuştur. Karşılıklı Güvenlik Ajansı, Yurt Dışı Operasyon Kurumu ve Uluslararası İşbirliği Kurumu. 1961 yılı Yurt Dışı Yardım Yasası ile bu kurumlar USAID çatısı altında birleştirilmiştir. USAID Tarihi, <http://www.usaid.gov/who-we-are/usaid-history> (erişim tarihi, 12.11. 2012).

¹⁵² 20 Ocak 1949'da ABD Başkanı Henry Truman tarafından önerilen dört yardım programı Haziran 1950'de Kongre tarafından onaylandı. Teknik yardım programı gelişmemiş ülkelerde yaşam standartlarını geliştirerek komünist yayılmacılığına karşı bir siper oluşturmayı hedefliyordu.

bir kurumu olan USAID, uzun dönemli ekonomik gelişmişliği destekleyerek ABD dış politika hedefleri doğrultusunda gelişmemiş ülkelerde ekonomik büyüme, ticaret, insani yardım ve demokratikleştirme siyasetini desteklemiştir.¹⁵³

USAID yurt dışında hedefleri doğrultusunda birçok çalışmaya finansal destek vermiştir. USAID`in yardımları ekonomik ve sosyal konulara odaklanmıştır. 1960 ve 70`li yıllarda USAID`in programları gelişmekte olan ülkelerde sosyal ve ekonomik alanlarda kurumların pekiştirilmesi yönünde olmuştur. Özellikle Güney Kore, Brezilya, Lübnan, Kostarika gibi ülkelere yönelmiştir.¹⁵⁴

Bundan başka gelişmekte olan ülkelerde Sendikaların kurulması da ABD`nin antikomünist politikasının bir parçası olmuştur. 1960`lı yıllarda USAID çerçevesinde ABD Sanayi Organizasyonları Kongresi-Amerikan İşçiler Federasyonu`nu (AFL-CIO) desteklemiştir. Bu örgütün amacı komünizm karşıtlığını desteklemek olmuştur. CIA aracılığı ile çok ciddi parasal destek alan bu örgüt gelişmekte olan ülkelerde sol eğilimli sendikalara karşı mücadele yürütmüştür.¹⁵⁵

b. Açık Operasyonlara Geçiş -NED

İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra ABD dış politikasının iki önemli aracı olmuştur; askeri-güvenlik ve ekonomik (kurumlar, yardımlar). Yardımlar ve uluslararası örgütler üzerinden ABD hedef ülkelerin ekonomisini uluslararası politik ekonomiye entegre etmeyi hedeflemiştir. Onların pazarlarını, kaynaklarını

Kaynakları ABD`in bazı örgütleri ve BM tarafından yönetiliyordu. Dennis Bilger and Randy Sowell, "Point Four Program of Technical Assistance to Developing Nations", <http://www.trumanlibrary.org/hstpape/point4.htm>, (erişim tarihi 08.06.2012).

¹⁵³ Food Aid Project: USAID Fact Sheet, <http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/austen-smith/foodaidproject/USAID%20info%20sheet%20final%20project.pdf> (erişim tarihi 10.05.2012).

¹⁵⁴ Thomas Carothers, **Aiding Democracy Abroad**, Carnegie Endowment for International Peace (Washington, 1999), s. 24.

¹⁵⁵ Carothers, a.g.e., s. 25

uluslararası pazarlara ve sermayenin hizmetine açmak yoluyla dünya ekonomisine entegre etmeyi hedeflemiştir. Bu iki araç İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulacak küresel düzen için başarılı bir şekilde kullanılmıştır.

Vietnam Savaşı uluslararası alanda politik-psikolojik açıdan ABD'nin zayıfladığı görüntüsü yaratmıştır. Dış politikanın politik-psikolojik açıdan problem yaşadığını ve politik operasyonların yapılması gerektiği ortaya çıkmıştır. 1970-1980'li yıllarda ABD gücünün dünya genelinde zayıfladığı eleştirileri üzerine dış politikayı yeniden modernize etmeye çalışmıştır. Vietnam Savaşı'nda geleneksel askeri müdahalenin ters teptiği sonucuna varan ABD, askeri aktivitelerin ekonomik programlar, diplomatik inisiyatifler ve psikolojik savaşla desteklenmesi gerektiği kararına varmıştır.¹⁵⁶

CIA'nın gizli operasyonlar aracılığı ile sayısız hükümetleri devirdiği ülkelerde istikrar sağlanamamıştır. Öte yandan 50-60'lı yıllarda kamuoyundan saklanan gizli operasyonlar 70'li yıllarda kongrenin ve bazı gazetecilerin araştırması sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle Salvador, Guatemala, İran, Brezilya, Kongo ve Filipin'de halk tarafından seçilen yönetimlerin CIA tarafından devrilmesi eleştirilerin artmasına neden olmuştur.

CIA'nın politik yardım adı altında gerçekleştirdiği bu eylemlerin Vietnam savaşından sonra başka bir yeni kuruma devretmesi gündeme gelmiştir. Hedefler doğrultusunda seçimleri etkilemek, politik yardım yapmak ve ülkelerin iç politikasına müdahil olabilmek için yeni bir ajansın kurulması teklif edilmiştir.¹⁵⁷

Bu amaç doğrultusunda 1983 yılında Ronald Reagan Kongre'de demokratlarla çalışarak odak noktasında "demokrasiyi desteklemek" olan NED'i

---

¹⁵⁶ William I. Robinson, **Promoting Polyarchy**, Cambridge University Press, (1996), s. 80.

¹⁵⁷ Newsom, a.g.e., s. 113-114.

(National Endowment for Democracy) kurmuştur. Neokonlar ABD'nin Vietnam Savaşı'ndan sonra yükselişi, liberaller ise bu yaklaşımın askeri metotlara karşı alternatif olarak geliştirildiği için NED'in kurulmasından memnun olmuştur. Demokrasi Özendirme Projesinin danışmanlarından William A. Douglas bu kararlar ilgili görüşünü şöyle açıklamıştır, "ABD dış politikasının üç önemli aracı bulunuyordu: diplomasi, ekonomi ve askeri. Şu anda ikisi de eklendi: propaganda ve diğer ülkelerde dost kuruluşlara destek vermek".

Yeni politik değişimin odak noktası hedef ülkelerde toplumlara ve kamuoyunu ABD'nin ulusal çıkarları doğrultusunda yönlendirmek için politik ve sivil toplum örgütleri yapılarının kurulması olmuştur.¹⁵⁸ Bu anlamda NED'in misyonu ABD çıkarlarına ve "bağımsız dünyaya" karşı çıkan hükümet ve siyasi hareketlere karşı iş adamları, işçi, siyasi ve diğer sivil toplum örgütlerini maddi olarak desteklemiştir.¹⁵⁹ NED'in ilk Başkanı Allen Weinstein NED ve CIA'nın görev değişimini şöyle açıklamıştır: bugün bizim yaptığımız birçok işi 25 yıl önce CIA gizlice yapmıştır.¹⁶⁰ 1984 İlkeler ve Hedefler Bildirisi'nde NED, ABD Dış politikası açısından önemini şöyle izah etmiştir. "*Uluslararası alanda demokrasinin özendirilmesi projesi tek başına ABD yönetimi tarafından desteklenemez. NED yurt dışındaki demokrasinin gelişmesi için özel gruplarla çalışmak için devlet kurumlarından daha uygundur. Hükümet dışı olma esnekliği yurt dışındaki örgütlerle ortaklık ve işbirliği geliştirmesi için kritik avantaj sağlamaktadır. Proje merkezli çalışan bir örgüt olarak NED, ABD özel sektörüne yurt dışındaki benzeri örgütlere*

---

¹⁵⁸ Robinson, a.g.e., s. 83.

¹⁵⁹ Tom Barry, "Whither the "Global Democratic Revolution", <<http://rightweb.irc-online.org/rw/4456>> (erişim tarihi 10.08.2012).

¹⁶⁰ Michael J. Barker, "Taking the risk out of civil society: harnessing social movements and regulating revolutions", Australia, Griffith University, http://www.newcastle.edu.au/school/ept/politics/apsa/PapersFV/IntRel_IPE/Barker,%20Michael.pdf (erişim tarihi 10.08.2012), s. 4.

destek ve yardım yapma imkanı sağlamaktadır."¹⁶¹ NED hükümet dışı olmasını vurgulamasına rağmen faaliyetleri Kongre tarafından finanse edilmiş ve faaliyetleri konusunda ilgili büyükelçilikleri ve devleti bilgilendirmiştir.¹⁶²

Sivil toplumun gelişimini, STK'ların kurulmasını ve özür basının oluşturulmasını kağıt üstünde gizli olmayan faaliyetler olarak tanımlamış olsa da aslında faaliyetleri desteklemiş olduğu partilerin lehine olmuştur.¹⁶³ NED, farklı ülkelerde işbirliği içinde olduğu örgüt ve şahısları bir araya getirmek ve onlar arasında müzakereleri genişletmek için yayın organı olan Journal of Democracy ve Demokrasi için Uluslararası Forumu (International forum for Democracy) gibi faaliyetleri yürütmüştür.¹⁶⁴

İlk zamanlar NED'in bütçesi genel yurt dışı yardımı bütçesinin bir parçası olmasına rağmen NED, ABD hükümetinin bir organını oluşturmamıştır. Bütçesini direkt Kongre'den kabul etmesine rağmen kime destek verip vermeyeceğini belirleyen kendi yönetim kurulunu ve prosedürünü oluşturmuştur. NED, ABD'nin dört hükümet dışı kurumuyla ilişki kurmuştur. Demokrat ve Cumhuriyetçi Parti, AFL-CIO ve U.S. Chamber of Congress.¹⁶⁵ Yurtdışındaki aktivitelerini ülkelerdeki ABD Büyükelçilikleri ile koordineli şekilde yürütmüştür. Büyükelçilikler NED'e lojistik ve koordinasyon desteği vermiş ve NED'in birçok gizli eylemi ABD Dışişleri Bakanlığı tarafından desteklenmiştir.

NED operasyon, ilişkilerin kontrolü ve finansal destek açısından arabulucu rolü oynamıştır. NED üzerinden aktarılan paralar ABD'nin diğer örgütleri aracılığı

---

¹⁶¹ **NED Strategy Document**, January 1992.

¹⁶² **NED Strategy Document**, a.g.m.

¹⁶³ MacKinnon. **The New Cold War**, (New York, 2007), s. 28.

¹⁶⁴ Daha detaylı bilgi için. **NED Strategy Document**, a.g.m., s. 16.

¹⁶⁵ Francis Fukuyama and Michael McFaul, "Should Democracy Be Promoted or Demoted", <http://www.stanleyfoundation.org/publications/other/fukuymcfaul07.pdf> (erişim tarihi 05.05.2012), s. 38.

ile ülkelerdeki STK'lara aktarılmıştır. Bu sistemde birinci bağı NED'in çekirdek kuruluşları tarafından yürütülmüştür. Ulusal Demokrasi Enstitüsü (National Democracy Institute for International Affairs-NDI) ve Uluslararası Cumhuriyetçi Enstitüsü (International Republican Institute—IRI) NED'in uluslararası kolları rolünü oynamıştır.¹⁶⁶

ABD STK'larının yurt dışındaki faaliyetleri 1961'de kabul edilen, uzun ve karmaşık bir süreç olan Yurt Dışı Yardım bütçesi çerçevesinde desteklenmiştir.¹⁶⁷ ABD tarafından yardımın ayrılması süreci özellikle Kongre ve Dış İşleri arasında uzun süren görüşmeler sonucu başlar, Dışişleri Bakanlığının ülke veya bölgeden sorumlu şubeleri tarafından koordine edilir ve USAID tarafından uygulanır. USAID, NDI, IRI ve Soros gibi kuruluşların yerel birimleri ülkedeki politik, ekonomik ve sosyal durum hakkında detaylı raporlar hazırlayarak teklifleri ile birlikte merkeze gönderirler. Yardımlar STK'lar USAID, ABD Dışişleri Bakanlığı, NED ve Hazine Bakanlığı tarafından uygulanır. Azerbaycan'da faaliyet gösteren ABD veya yerel STK'lar üç kurum üzerinden finansal olarak desteklenmiştir; ABD Dışişleri Bakanlığı, USAID ve NED.¹⁶⁸

Tablo 8. Yurt Dışı Yardım Bütçesi'nin kabulü süreci

Ocak 2000	Mart-Eylül 2000	Eylül-Aralık 2000	Şubat 2001	Mart-Ekim 2001
Sahada faaliyet gösteren misyonların bütçeye tekliflerini hazırlamaları için talimatın verilmesi	USAID içinde bütçe müzakereleri ve Dışişleri bakanlığı ile resmi olmayan müzakereler	Bütçe ve yönetim ofisi ve Başkan tarafından bütçenin onaylanması	Bütçenin Kongre gündemine gelmesi	Kongre'de bütçe ve ödeneklerin tasarısı üzerine müzakereler

Kaynak: Carol Lancaster, *Transforming Foreign Aid: United States Assistance in the 21. Century*, August 2000. Peterson Institute for International Economics. s. 36.

¹⁶⁶ Robinson, a.g.e., s. 95.

¹⁶⁷ Bunun dışında yerel örgütlerin kendilerinin de alternatif kaynaklar bulunması için teşvik edilmektedir.

¹⁶⁸ Yurt dışı yardımların uygulanma alanları ve uygulayıcılar konusunda daha geniş bilgi için bkz. Carol Lancaster, **Transforming Foreign Aid: United States Assistance in the 21. Century**, Peterson Institute for International Economics. (August 2000), s. 17-55.

ABD geçiş lkelerinde STK`ları desteklemek yoluyla bir taraftan toplumsal fikrin oluşturulmasında etkin rol oynarken diğer taraftan da yönetimler üzerinde söz sahibi olmuştur. ABD yerli STK`lara iki çeşit destek sağlamıştır; birincisi, teknik yardımlar-eğitim, danışmanlık ve kurumsallaşma, idarecilik, finansal imkanların artırılması ve medya ile ilişkilerin geliştirilmesi, ikincisi ise doğrudan STK`ların finansal desteklenmesi ve ekipman (bilgisayar, faks, fotokopi) temini olmuştur.

Bunun dışında ABD rgtleri hedef lkeledeki yerel STK`ları insan hakları, basın özgürlüğü, yolsuzluk gibi belirli konularda koalisyon kurmasını desteklemiş ve teşvik etmiştir. Örneğin, 1990`larda ABD bazı insan hakları ve sivil toplum örgütlerini parlamento Şeffaflığı için örgütlemiştir. 1990`da Nepal`da NDI temsilcileri yolsuzluğa karşı mücadele amaçlı STK`lar arasında koalisyon oluşturulmasını desteklemiştir.¹⁶⁹

Birçok lkele ABD destekli STK`lar muhalif rolünü oynamıştır. Geçiş lkelerinde STK`lar doğrudan bu yönde faaliyetini artırmış ve hatta siyasi parti rolünü oynamıştır. ABD tarafından STK`lara yapılan yardımlar açık ve kapalı yapılmıştır. İnsan hakları, basın özgürlüğü, kadın hakları gibi evrensel değerlerin desteklenmesinde doğrudan açık yardımlar ve destekler yapılırken siyasi konularda kapalı destek verilmiştir. Örneğin, 1990`larda ABD`nin Romanya`da muhalif eksenli teşkilatlara gizli destek vermiştir. ABD`nin insan hakları örgütlerine, zgr basına, demokrasi yanlısı fonlara, aydınlardan oluşan birliklere ve diğer yapılanmalara vermiş olduğu desteğin ana hedefi Romanya Cumhurbaşkanı İon İlyesku hkmetini devirmek amaçlı olmuştur. Doğu Avrupa`da, Orta Asya`da ve Afrika`da USAID ve

---

¹⁶⁹ Carothers, a.g.e., s. 213-214.

diğer kurumlar yerli STK'ları desteklemek yolu ile bunları hükümete karşı direnç göstermek ve politik alandaki boşluktan yararlanmak amacı taşımıştır.

ABD'nin geçiş ülkelerinde doğrudan faaliyeti sadece STK'lar alanında değil medya alanında aktif olmuştur. Bu projeler Asya'da Asya fonu, Latin Amerika ülkeleri için eğitim amaçlı USAID destekli programlar ve NED tarafından Doğu Avrupa'da Sovyet sonrası coğrafyada bağımsız basının desteklenmesi yönünde olmuştur. Berlin duvarının yıkılmasından sonra medya alanında ABD'nin desteği USAID, USIA, NED ve daha sonra Avrasya Fonu tarafından artmıştır. Bu teşkilatlar eski Sovyet alanında medya programları gerçekleştirmiştir.¹⁷⁰ Örneğin Gürcistan (2003) ve Ukrayna (2004) iktidar değişikliklerinde ABD örgütlerinin desteği ile kurulan televizyon kanalları önemli rol oynamıştır.¹⁷¹

c. Soğuk Savaş sonrası ABD STK'larının aktifliğinin artması

Uluslararası ilişkiler akademisyenleri Sovyetler Birliği'nin çökme nedenleri konusunda iki tez üzerinde yoğunlaşmıştır. Zayıflayan ekonomisine karşın ABD'nin bilinçli bir şekilde başlattığı silah yarışının Sovyet ekonomisi için yaratmış olduğu yıkıcı etkileri ve Sovyetlerin Helsinki Nihai Senedi'ni imzalamasından sonra ülke içinde muhalif grupların eylemlerinin artması.

Politik devrimlerde düşünce ihracının ekonomilerden daha çok rol oynadığını savunan Carnes, Lord Reagan döneminde Sovyetlere karşı düşünce ihracının

---

¹⁷⁰ Carothers, a.g.e., s. 216-217

¹⁷¹ Gürcistan'da Rustavi-2 ve Channel -5, Ukrayna'da ise Era. Taras Kuzio, "Civil society, youth and social mobilization in democratic revolutions", **Communist and Post Communist Studies**, 39, 2006, (365-386), s. 375.

Sovyetlerin çökmesinde önemli rol oynadığını savunmuştur.¹⁷² Sovyetler Birliği'nin 1975 Helsinki Nihai Senedi'ni imzalamasından sonra Sovyetler Birliği alanında Komünizme karşı muhalif eylemler meşrulaşmaya başlamıştır. 35 ülke tarafından imzalanan Sened'in Düşünce, Vicdan, Din ve İnanç, Özgürlüklerini de Kapsamak Üzere, İnsan Haklarına ve Temel Özgürlüklere Saygı başlıklı VII. Maddesi SSCB'deki muhalif grupların yurt dışı desteğini artırmıştır. Bu tarihten sonra ABD, SSCB'yi üye cumhuriyetlerin halklarının vicdan, düşünce, inanç ve özgürlük haklarının ihlal etmekle suçlamış ve bu yönde baskılarını artırmıştır. Bu destek muhalif grupların aşamalı bir şekilde örgütlenmesine neden olmuştur.¹⁷³ Carter yönetimi Sovyetler içindeki bu eylemlere destek vermek amacı ile insan haklarını ABD dış politikasında ön plana çıkarmış ve SSCB'ye yönelik halk diplomasisini hızlandırmıştır.¹⁷⁴ Reagan döneminde ise Özgür Avrupa Radyosu ve Özgürlük Radyosu'nun Sovyetlere karşı faaliyetleri kuvvetlendirilmiştir.¹⁷⁵

Dış politikada ise Gorbaçov ilk defa Sovyetlerin uzun zamandır müzakere masasına getirmeye yanaşmadığı bölgesel çatışmalar, insan hakları ve silahların kontrollü gibi konuları ABD ile müzakereye açmıştır. Bundan faydalanan ABD Sovyetler üzerinde daha fazla baskı yapmaya çalışmıştır. Diğer taraftan ABD Sovyet halklarının değişim taleplerinden de faydalanmak yolu ile Sovyetler üzerinde değişim baskısını artırmıştır. ABD Sovyetler ile kültürel, bilimsel, öğrenci değişim programlarının gerçekleşmesini desteklemiş, ABD'li turistlerin, filmlerin,

---

¹⁷² Carnes Lord, "The Past and Future of Public Diplomacy", **Orbis**, Winter 1998, (49-71), s. 49.

¹⁷³ Svetlana Savranskaya, "Human rights movement in the USSR after the signing of the Helsinki Final Act and the reaction of Soviet authorities", edit, Leopoldo Nuti, **The Crises of Detente in Europe, from Helsinki to Gorbachev 1975-1985**, Routledge, (New-York, 2008), s. 3-58.

¹⁷⁴ Lord, a.g.m., s. 49.

¹⁷⁵ Lord, a.g.m., s. 56.

düşüncenin, kitapların, gazetelerin ve dergilerin Sovyetler Birliği'ne girebilmesi için Sovyetler üzerinde baskı yapmıştır.¹⁷⁶

1985 yılında Sovyetler Birliği'nde Sovyetler Komünist Partisi Merkezi Komitesi Genel Sekreteri seçilen Mihail Gorbaçov Sovyetler Birliği'nin varlığını devam ettirebilmesi için politik ve ekonomik olarak izole durumda yaşamayacağını kabul etmiş ve yaşayabilmesi için sistemin değişmesi gerektiğini kabul etmiştir. Gorbaçov Sovyetlerin varlığını sürdürebilmesi için iki önemli değişim programı benimsemiştir; politik özgürlüğü savunan glasnost (açıklık) ve planlı ekonomiyi ortadan kaldıran perestroyka (yeniden kurma).

Gorbaçov'un politik reformlarından sonra Sovyetler Birliği içinde muhalif grupların faaliyetine izin verilmesine paralel olarak ABD'nin bu coğrafyaya siyasi müdahalesi artmıştır. İlk önce Doğu Avrupa'da daha sonra ise Sovyetler Birliği'nde kendi içinde çoğalan STK'ların amacı Sovyetler Birliği'nin çöküş sürecini hızlandırmak, transnasyonel elit yaratmak ve kapitalizm yönelimli grupların pozisyonunu kuvvetlendirmek olmuştur. ABD müdahalesi bu bölgede çöken komünist sistemin yerine bu grupların iktidara gelmesini desteklemek ve onların Sovyet sonrası coğrafyaya yayılmasını temin etmek olmuştur. Sovyet sonrası coğrafyada birinci dalga 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılmasından sonra Macaristan, Çekoslovakya, Yugoslavya, Polonya, Bulgaristan ve Baltık ülkeleri ile tamamlanmıştır. Bu bölgede politik ve serbest pazar reformlarının yapılması teşvik edilmiştir. Özgürlük Radyosu (Radio Liberty), Amerika'nın Sesi (Voice of America)

---

¹⁷⁶ Thomas M. Magstadt, Gorbachev and Glasnost: A New Soviet Order? Implications for U.S. Foreign Policy, **Cato Institute Policy Analysis**, No 117, (20.03.1989).

ve Özgür Avrupa Radyosu (Radio Free Europe) ile mesajlarını Doğu Avrupa'ya ve diğer Sovyet ülkelerine iletmeye çalışmıştır.¹⁷⁷

90'lı yılların sonunda Slovenya Cumhurbaşkanı Vladimir Meciar'a, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franko Tuđman'a ve Sırbistan'da Slobodan Milošević'e karşı uygulanan stratejiler 2000 yılların başında Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan'da uygulanmış ve Azerbaycan ile Beyaz Rusya'ya da uygulanmaya çalışılmıştır.¹⁷⁸

Bu süreçte özellikle Komünizm sonrası düşünce ile kurulan gençlik teşkilatları önemli rol oynamıştır. Gençlik teşkilatları Sırbistan (2000), Gürcistan (2003) ve Ukrayna (2004) muhalif kitlelerin iktidara karşı bir araya gelmesi ve gösterilerin başarılı bir şekilde düzenlenmesi açısından lider rolünü üstlenmiştir. Taras Kuzio'ya göre, eski Sovyet coğrafyasında gençlik örgütlerinin tercih edilme nedenleri yaşlıların değişim isteği ve umudunun, gençlerin ise kaybedecek fazla bir şeylerinin olmamasıdır.¹⁷⁹

Sırbistan'da *Otpor*, Gürcistan'da *Kmara* ve Ukrayna'da *Pora* gibi gençlik örgütü üyesi gençlerin çoğu öğrenciler ve kırsal alanda yaşayan tecrit edilmiş gençlerden oluşmuştur. ABD örgütlerinden maddi ve eğitimsel destek alan gençlik örgütleri her üç ülkede de aynı stratejiyi uygulamıştır. Amerikan ordusunun emekli subayı Robert Helvey IRI üzerinden Sırbistan'daki Otpor örgütüne taktiksel eğitim vermiştir.¹⁸⁰ Otpor ABD hükümetinden, Pora ve Kmara ise Soros Fonu'ndan da maddi destek almıştır.¹⁸¹

---

¹⁷⁷ Robinson, a.g.e., s. 320.

¹⁷⁸ Thomas Carothers, "The Backlash Against Democracy Promotion", **Foreign Affairs**, Vol. 85, No 2, (March -April 2006), (55-68), s. 61.

¹⁷⁹ Kuzio, a.g.m., s. 366.

¹⁸⁰ Kuzio, a.g.m., s. 370.

¹⁸¹ Kuzio, a.g.m., s. 371.

USAID, NDI Gürcistan`daki yerli STK`lara para ve teknik destek aktararak seçimler sırasında seçim gözlemciliği ve exit-poll`lar yapmıştır. George Soros`un Açık Toplum Enstitüsü`nün (Open Society Institute) desteği ile kurulan Kmara üyeleri Sırbistan`a giderek gösteriler ve teknikler için Otpor`dan eğitim almıştır.¹⁸²

Ukrayna ve Gürcistan`da seçimlerden sonra gerçekleşen gösterilerde, öğrenci teşkilatları apolitik grupların örgütlenmesi ve harekete geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Gençlerin örgütlenmesi ile harekete geçenlerin çoğunluğu ise siyasi kimliği olan muhalif gruplar olmuştur. Sokaklarda düzenlenen müzik ve tiyatro gösterileri ile insanlardaki değişime karşı karamsarlık aşılmaya ve belli bir hedef doğrultusunda örgütlemeye çalışılmıştır. Bundan başka dağınık şekilde siyasi muhaliflik yapan grupları bir lider etrafında toplanmaya çalışılmıştır. Ukrayna`da liberal görüşlü Viktor Yuşşenko, Gürcistan`da ise ABD`de eğitim alan Mihail Saakaşvili lider olarak tercih edilmiştir. ABD ve Avrupa merkezli STK`lar sadece yerli gençlik örgütlerine ve STK`lara değil aynı zamanda siyasi partilere seçim süreci ile ilgili teknikler öğretmişlerdir.

Bush döneminde Ukrayna ve Gürcistan`da ABD destekli grupların iktidarlara karşı saldırgan tutumları çevre ülkelerde Rusya, Çin, Beyaz Rusya, Azerbaycan`da ABD destekli örgütlerin faaliyetleri için problemler yaratmış ve yerli STK`ların yurt dışından parasal destek alması yasaklanmıştır.¹⁸³

Sovyet sonrası başlayan yeni süreç 2010`dan itibaren Orta Doğu`da devam etmiştir. 18 Aralık 2010`da Tunus`da başlayan, Mısır, Cezayir, Yemen, Ürdün ve Libya`ya sıçrayan Tunus`da Zeynel Abidin Bin Ali`nin 23 yıllık iktidarına, Mısır`da Hüsnü Mübarek`in 30 yıllık ve Libya`da Muhammed Kaddafi`nin 31 yıllık iktidarını

---

¹⁸² Charles H. Fairbanks, "Georgia's Rose Revolution", **Journal of Democracy**, Volume 15, Number 2, April 2004, (110-124), s. 117-118.

¹⁸³ Carothers, a.g.m., s. 59-63.

bitiren halk hareketlerinin "başarıya ulaşmasında" ABD ve Batı merkezli örgütlerin desteği büyük olmuştur. Bu ülkelerde iktidar değişikliğini desteklemek için ABD finansal desteğini sonuna kadar göstermiştir. Bu doğrultuda Dışişleri Bakanlığının Ortadoğu Ortaklık İnisiyatifi (MEPI) ve USAID destek programlarını koordine etmiştir. Ayrıca ABD Barış Gönüllüleri, The Millennium Challenge Corporation, Enterprise Fund, Açık Devlet Ortaklığı (Open Government Partnership), the Overseas Private Investment Corporation, kredi garantileri ve Fulbright programı gibi kanallarla¹⁸⁴ bu bölgedeki süreci etkilemiştir.

Orta Doğu'da yaşanan değişimi ve sonraki süreci desteklemek amaçlı Eylül 2011'de ABD Dışişleri Bakanlığı Orta Doğu Değişimleri için Ofis (Office for Middle East Transitions) kurmuştur. Ofis çerçevesinde kurulan A Middle East Response Fund/Middle East and North Africa Incentive Fund (MERF/MENA-IF) üzerinden Kongre Orta Doğu'da yaşanan değişime doğrudan maddi destek sağlamıştır.¹⁸⁵

---

¹⁸⁴ Ufuk Ulutaş ve Furkan Torlak, "Devrimden Demokrasiye Tunus'un Seçimi", **SETA Analiz**, Sayı 46, (Kasım 2011), s. 19.

¹⁸⁵ 2011-2012 için toplam Kongre tarafından 235 milyon dolar para ayrılmıştır. Obama yönetimi tarafından 2013 yılı için 770 milyon dolar Kongre'den destek istenilmiştir. Christopher M. Blanchard Alexis Arieff ve diğerleri, Change in the Middle East: Implications for U.S. Policy, <http://www.fas.org/sgp/crs/mideast/R42393.pdf>, (erişim tarihi 07.03.2012).

II BÖLÜM. SOVYETLER BİRLİĞİ'NİN ÇÖKMESİ SONRASI ABD'NİN AZERBAYCAN POLİTİKASI

A. Sovyetlerin dağılmasına karşı ABD'nin tutumu

İkinci Dünya Savaşı sonrası ABD'nin demokrasi ve ticaretin genişlemesinin karşısında engel olarak gördüğü Sovyetler Birliği 1991 yılında dağılmış ve SSCB'nin yıkılmasında ABD'nin anti-komünist propagandası önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği'nin dünyanın iki büyük gücü arasında savaş olmadan yıkılması Realizmin çöküşü olarak değerlendirilirken, Francis Fukuyama Sovyetler Birliği'nin çöküşünü "Tarihin Sonu" makalesi ile açıklamış Sovyetler Birliği'nin çöküşü liberalizmin komünizm üzerinde zaferi olarak değerlendirilmiştir. ABD Başkanı George Bush'un Sovyet sonrası dünya için Yeni Dünya Düzeni kurma çabasında olurken, Bill Clinton Sovyet sonrası coğrafyaya yönelik demokratik ve ekonomik genişleme stratejisini benimsemiştir.

Dağılma nedenleri konusunda bir uzlaşma olmasa da sosyal bilimciler Sovyetler Birliği'nin yıkılmasına hem iç, hem de dış nedenlerin sebep olduğunu savunmuşlardır. İç faktörler Brejnev döneminde uygulanan yanlış politikalar sonucu Sovyet Birliği'nin ekonomik ve ideolojik bakımdan zayıflaması ve Gorbaçov döneminde geç kalmış şok terapiler olmuştur. Dış nedenler ise ABD ile silah rekabeti, petrol krizi ve ABD'nin Sovyetler Birliği iç siyasetine müdahalesi gösterilmiştir.¹⁸¹ Prof. Dr. Çağrı Erhan, Sovyetler Birliği'nin çöküşünün Doğu'usunda değil, Batı'sında yaşanan gelişmelerin sonucu olduğuna ve Sovyetler

---

¹⁸¹ Kathryn Stoner-Weiss and Michael McFaul, Domestic and International Influences on the Collapse of the Soviet Union (1991) and Russia's Initial Transition to Democracy(1993), **CDDRL Working s**, Number 108, (March 2009).

Birliği'nin Batı'dan dağılmasının nedenini ABD'nin Soğuk Savaş yıllarındaki stratejisini büyük oranda Sovyet dönemindeki Doğu Avrupa ülkelerini ve Sovyetler Birliği'nin bu bölgeye komşu cumhuriyetlerini etkilemeye dönük politikalara dayandırılması yattığına dikkat çekmiştir.¹⁸²

Sovyetler Birliđi'nin dağılması ile ABD dış politikası arasında ilişki sosyal bilimcilerin dikkatini çekmiştir. Bu noktada Sovyetler Birliđi'nin merkezi planlama ekonomi politikasına karşı Batı tarzı kapitalist ekonominin yaratmış olduğu yüksek yaşam standartları 1985 yılında sečililen Mihail Gorbačov'un başlattığı *glasnost* ve *perestroyka*¹⁸³ reformlarının başlatılmasının en önemli nedenleri olmuştur. Öte taraftan ABD tarzı demokrasi de Sovyetler Birliđi'ndeki reformcu bilim adamları ve siyasi karar vericiler için model olmuştur. Sadece Sovyet Birliđi reform sürecinde değil Yeltsin dönemi Rusya'da yapılan reform sürecinde de ABD modeli benimsenmiştir.¹⁸⁴

SSCB'nin iç politikasında kriz yaşandığı dönem ABD'li uzmanlar ve siyasetçiler arasında iki yaklaşım benimsenmiştir. Bunlardan bir grubu demokratik yönetimi ve pazar ekonomisini kabul etmiş Rusya'nın içten dönüşümüne destek verilmesini savunmuştur. Pazar ekonomisini benimsemiş, yabancı sermayenin olduğu ve Dünya Ticaret Örgütü (DIO) gibi uluslararası örgütlere üye olan

---

¹⁸² Çağrı Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül'ün Etkileri", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 3, (Güz 2004), (123-149), s. 124.

¹⁸³ **Açıklık** politikası çerçevesinde Gorbačov yönetimi Sovyetler Birliđi'nde daha önce yasaklanmış kitapların yayınlanmasına izin vermiş, hapishanelerden tutuklular serbest bırakılmış, hükümeti eleştirmek yasaklanmamış, gazetecilere sosyal ve ekonomik problemler hakkında yazmağa izin verilmiş ve sansür ortadan kalkmıştır. **Perestroyka** yeniden yapılanma süreci olarak karşımıza çıkmıştır. Sovyetler Birliđi'nde ortaya çıkan ekonomik problemlerin merkezi planlama sisteminden kaynaklandığını düşünen Gorbačov, yöneticilerin fabrikaları ve çiftlikleri üzerinde yönetme yetkisini genişletmiş ve insanlara küçük özel şirketler ve dükkanlar açma yetkisi verilmiştir. 1987 yılında **demokratikleşme** programını ilan etmiştir. Bu yeni süreç çerçevesinde parlamentolara yeni sečilimler yapılmış, sivil toplumun faaliyetine izin verilmiş ve Komünist parti dışında partiler kurulmuştur. Stephen West, "Blitzkrieg Reform and U.S. Democracy Promotion in Russia: The Yeltsin Years", **Colgate Academic Review**. Volume 4, 2008, s. 94

¹⁸⁴Weiss and McFaul, a.g.e. s. 15-16.

Rusya'nın ABD için tehdit olmayacağını savunmuştur. Bu grup Rusya'nın içten dönüşümünü temin etmek için asker dışı araçların seferber edilmesini savunmuştur. Bu anlamda Rusya'ya doğrudan yardımların dışında sivil toplum örgütlerine önemli rol yüklenmesini savunmuşlardır. İkinci grup ise Rusya'nın içten değişmesinin Rusya'nın uluslararası davranışlarına olumlu etki etmeyeceğini savunmuştur. Rusya için izlenecek en iyi yolun uluslararası denge politikasının devam etmesi ve bu dengenin ABD lehine sağlanmasının en iyi strateji olacağını savunmuştur.¹⁸⁵

ABD Başkanı George Bush Sovyetler Birliği'nin parçalanmadan demokratik ve pazar ekonomisi sistemine aşamalı bir şekilde dönüşümünü desteklemiş, Sovyetler'in iç işlerine müdahale etmek yerine, küresel barışı ve istikrarı önemsemiştir. Bush'un temel amacı yenedünya düzenine barışçıl bir geçiş sağlamak ve ABD hegemonyasının korunmasını temin etmek olmuştur. Bush yönetimi Sovyetler Birliği'nde yaşanan bu değişimi desteklemiş olsa da Sovyetler içindeki grupları bu yönde aktif olarak desteklememiş ve onları belli bir yönde yöneltmemiştir. Değişimi Sovyetler Birliği'nin bir iç meselesi olarak gören ABD yönetimi radikal değişime kesinlikle karşı olmuştur.¹⁸⁶ Bush yönetimi Sovyetler Birliği'nin hızlı çöküşünün bölgesel ve küresel anlamda karşılanamaz sorunlar doğuracağını düşünmüş aşamalı şekilde çöküşe hazırlamıştır.

Sovyetler Birliği'ni çevreleme politikasından vazgeçmekle zaten devrimci bir karar aldığını düşünen ABD yönetimi, Sovyetler Merkezi yönetimini desteklemesi güvenlik konularındaki işbirliği imkanlarını kaybetmeme dileğinden kaynaklanmıştır. Gorbaçov'un 1989'da Doğu Avrupa'da serbest seçimlere rıza göstermesi, ardından Afganistan'dan Sovyet ordularını çıkarması, ABD'nin Irak

---

¹⁸⁵ James M. Goldgeier and Michael McFaul, **Power and Purpose**, Brookings Institution Press, 2003, s. 4-7.

¹⁸⁶ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 9

operasyonuna destek vermesi ve iki Almanya'nın birleşmesini bloke etmemesi ABD yönetiminde onun yönetiminde Sovyetler'in devamına karşı desteği artırmış ve ABD yönetimi Sovyetler içindeki güçlü müttefikini kaybetmek istememiştir.¹⁸⁷ Öte yandan Sovyetler Birliği'nin Batılı ülkelere borcu ve Orta Asya'da başlayan İslamcı hareketin yayılması tehlikesi de ABD'yi endişelendirmiştir.¹⁸⁸

ABD'de bütün karar vericiler Bush ve ya onun Ulusal Güvenlik Danışmanı Brent Scowcroft gibi düşünmemiştir. 1990'da Sovyetler Birliği'nden bağımsızlık talep eden ve Rusya'nın NATO'ya üyeliğini destekleyen Boris Yeltsin'in aktif politikaya katılmaya başladığı zaman ABD bir ikilem içinde kalmıştır. Özellikle Merkezi Haber alma Teşkilatı (CIA) ve Savunma Bakanlığındaki lider yöneticiler Gorbaçov'un sosyalizmin reformcusu olarak tanımlamış Yeltsin'i ise gerçek demokrat olarak görmüştür. Özellikle Savunma Bakanı Dick Cheney ve onun danışmanları Yeltsin'in savunmuş olduğu Sovyetler Birliği'nin çözülmesinin ABD için jeostratejik avantajlar yaratacağı düşüncesinde olmuştur. Amerikan Dışişleri Bakanı James Baker III ve Amerikan'ın Sovyetler Birliği'ndeki büyükelçisi Jack Matlock Beyaz Saray'ın Gorbaçov ile birlikte Yeltsin ile de dolaylı ilişkiler kurmasından yana olmuştur.¹⁸⁹

1 Aralık 1991'de yapılan referandumda Ukrayna halkının bağımsızlıktan yana karar vermesi Sovyetler Birliği Başkanı Mihail Gorbaçov ve Rusya Federasyonu Cumhurbaşkanı Boris Yeltsin çekişmesi ve Sovyetler Birliği'nin geleceği açısından dönüm noktası olmuştur.¹⁹⁰ 19 Ağustos darbesinden Yeltsin taraftarlarının zaferle

---

¹⁸⁷ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 21.

¹⁸⁸ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 9-11.

¹⁸⁹ Bu konuda daha detaylı bilgi için bkz. West, a.g.m., s. 94-96.

¹⁹⁰ Diğer Cumhuriyetlerden farklı olarak muhalefetin karşı çıkması nedeniyle Azerbaycan Yüksek Sovyet'i BDT Anlaşması'nı onaylamayı ertelemiştir. James P. Nichol, **Diplomacy in the Former Soviet Republics**, Greenwood Publishing Group, (Westpord, 1995), s. 58.

çıkması ABD'nin Sovyetler Birliği'nde devam eden prosesler politikasını belirlemesi açısından dönüm noktası olmuştur. Bu darbeye ABD eski Sovyet takımına karşı Yeltsin yönetimini destekleyerek, demokratik yönetiminden yana tavır koymuştur.¹⁹¹ 8 Aralık 1991'de üç Slav Cumhuriyeti Rusya, Ukrayna ve Beyaz Rusya arasında Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulmasına dair anlaşma imzalanmış ve ardından 21 Aralık'ta Güney Kafkasya ve Orta Asya Cumhuriyetlerinin katılımı ile üye sayısı 11'e çıkmıştır.

1. Sovyetler Birliği'nin dağılmasında ABD STK'larının rolü

Sovyetler Birliği'nin devamlılığı açısından önemli rol oynayan Gorbaçov'un glasnost ve perestroyka kavramlarının Sovyet siyasi hayatına egemen olmasıyla birlikte SSCB'yi oluşturan cumhuriyetlerde sivil toplum canlanmaya ve hızla serpilip gelişmeye başlamıştır. Sivil toplum mekanında Komünist Parti'den bağımsız olarak ortaya çıkan ve gelişen gruplar çoğunlukla milliyetçi düşüncelerle bağımsızlık mücadelesini ön plana çıkarsalar da, liberal demokratik bir rejimin kurulması için de mücadele etmeye başlamıştır.¹⁹² 80'li yılların sonunda Azerbaycan'da başlayan politik mücadele Sovyetler Birliği'nde başlayan sosyal-ekonomik kriz ve buna paralel olarak Gorbaçov tarafından başlatılan politik ve ekonomik reformlar, serbest pazar ekonomisine geçiş ve tek partili sistemden çok partili sisteme geçişin yaratmış olduğu ortamdan kaynaklanmıştır.¹⁹³

---

¹⁹¹ West, a.g.m., s. 96.

¹⁹² Richard Sakwa, "From the USSR to Postcommunist Russia," Stephen White, Alex Pravda, ve Zvi Gitelman, **Developments in Russian Politics**, Macmillan, (London, 1997), s. 1-18. Levent Günenc, "Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar", **AÜHFD**, C. 47, S. 14, 1998, (185-250), s. 187.

¹⁹³ O.B. Sultanov, **80-ci illerin sonu, 90-ci illerin evvellerinde Azerbaycan'da siyasi mübarize**, Maarif Yayıncılık, (Bakı, 1995), s. 12.

ABD hükümeti Sovyet Cumhuriyetlerindeki bağımsızlık hareketlarına doğrudan değil sivil toplum örgütleri aracılığı ile destek vermiştir. Bu dönemde Bush yönetimi eski Sovyet Cumhuriyetlerinde statükonun korunmasından yana olmuş olsa da diğer aktörleri bu bölgede muhalif gruplarla ilişkilerini geliştirerek ve onları desteklemişlerdir. Örneğin, NED, NDI, IRI ve AFL-CIO Rusya'daki ve cumhuriyetlerin bağımsızlığı tanınmadan önce bu ülkelerdeki muhalif grupların liderleri ile işbirliği kurarak onlara sınırlı ölçüde maddi destek sağlamışlardır.¹⁹⁴ Özellikle bu dönemde NED yurt dışında bu faaliyetleri destekleyen örgüt olduğu için NED'in ismi ön plana çıkmıştır. 1988 yılın Mayıs ayında NED yönetim kurulu toplanarak Sovyetler Birliği içindeki ulusal bağımsızlık hareketlerine maddi destek vermeği kararlaştırmıştır. 1987 yılında yönetim kuruluna seçilmiş Zbigniew Brzezinski NED'i bu kararı almasında önemli rol oynamıştır.¹⁹⁵ Bush bölgedeki milliyetçi hareketlerin tehlikeli sonuçlarından bahsederken NED Gürcistan, Ukrayna, Baltık ülkeleri ve Azerbaycan'daki Ulusal Bağımsızlık hareketlerine tavsiye dışında bilgisayar, faks ve diğer ofis malzemeleri desteği vermiştir.¹⁹⁶ NED, Doğu Avrupa ve Sovyet Birliği'ndeki ulusal bağımsızlık hareketlerine desteğini 1992 Strateji Belgesi'nde şöyle ifade etmiştir, NED 1989 Doğu Avrupa ve 1991 Sovyetler Birliği'nde demokratik hareketlere önemli destek vermiş ve bu bölgedeki insanlara umut getirmiştir.¹⁹⁷ Bunun ötesinde medya, teknik eleman, seçim süreci ve benzeri konularda çok ciddi danışmanlık, finansal mekanizm, propaganda teknikleri ve teknolojileri üzerinden müdahale etmişlerdir. Bu süreçte ABD örgütleri özellikle USAID, NED, George Soros Açık Toplum Enstitüsü, Freedom House ve onların yan

---

¹⁹⁴ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s.20.

¹⁹⁵ Alexander T.J. Lennon, Democracy in U.S. Security Strategy, **CSIS Report**, (March 2009), s. 88.

¹⁹⁶ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 12

¹⁹⁷ NED 1992 Strateji Belgesi.

kuruluşları ve destek vermiş oldukları yerel örgütler aktif iştirak etmişlerdir. Bu gelişmeler Sovyet sonrası ülkelerinin ticari, stratejik, askeri, kültürel ve politik açıdan ABD merkezli uluslararası sisteme açmak için uygulanan neoliberal programın bir parçası olmuştur.

Özellikle Sovyetler sonrası çöken ekonomi, sosyal ve siyasal sistem ABD örgütleri için uygun zemin hazırlamıştır. Gürcistan örneğinde olduğu gibi merkezi devletin zayıflığı onların faaliyet alanlarının genişletilmesine imkanlar yaratmıştır. Devletin kontrol edemediği alanlara dış politikanın bir aracı olarak müdahale etme imkanı olmuştur. Bu örgütler uluslararası basın ve gündemi yönlendirebilecek geniş bir ağ ve etki alanına sahip oldukları için gerekli durumlarda uluslararası alanda spekülasyon yapabilecek ve hedef gösterdikleri iktidarlar üzerinde uluslararası baskıyı artırabilecek güce sahiptirler.¹⁹⁸

ABD örgütleri Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra da bu coğrafyada faaliyetlerini daha da sıkılaştırarak devam ettirmiştir. YBD ülkelerinde ABD örgütleri dört çeşit program uygulamıştır, 1. Politik, 2. Finansal, 3. Teknik eğitim ve propaganda.¹⁹⁹ Carothers ABD örgütlerinin daha önceki tecrübelerinden yararlanarak Sovyet coğrafyasında faaliyetlerini üç yönde devam ettirdiklerini tespit etmiştir. 1. Bağımsız seçim gözlemciliği yapmak ve seçimlerin gerçek sonuçlarını halka duyurmak için paralel sandıkların kurulması yoluyla oyların sayılması, 2. Sivil hareketi genişletmek amacıyla seçimler sırasında öğrenci hareketlerine verilen destek, 3. Muhalif partilerin kampanyasının daha etkili kampanyalar yürütebilmesi

---

¹⁹⁸ Sinan Ogan, "Yeni muhafazakarların Avrasya Politikası ve Sivil Devrimler", der. Çınar Özen ve Hakan Taşdemir, **Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yayınları, (Ankara, 2006), (131-168), s. 145.

¹⁹⁹ Gerald Sussman and Sascha Krade, Template Revolutions: Marketing U.S. Regime Change in Eastern Europe, **Westminster Papers in Communication and Culture**, Vol. 5(3), https://www.westminster.ac.uk/__data/assets/pdf_file/0011/20009/006WPCC-Vol5-No3-Gerald_Sussman_Sascha_Krader.pdf, (erişim tarihi 15.10.2012), s. 92.

için teknik ve maddi destek verdiler. ABD muhalif partilerin birleşmesini ve geniş koalisyon kurulmasını desteklemiştir.²⁰⁰ 90'lı yılların sonunda Slovenya Cumhurbaşkanı Vladimir Meciar`, Hırvatistan Cumhurbaşkanı Franko Tujman`a ve Sırbistan`da Slobodan Milošević`e karşı uygulanan stratejiler 2000 yılların başında Gürcistan, Ukrayna, Kırgızistan`da uygulanmış ve Azerbaycan, Beyaz Rusya`da uygulanmağa çalışılmıştır.²⁰¹

2. Azerbaycan Milli Mücadele Harekatı ve ABD`nin tutumu

ABD`nin Azerbaycan`ın bağımsızlığını talep eden gruplarla ilişkisi Sovyetler Birliği dağılmadan önce Türkiye üzerinden başlamıştır. Soğuk Savaş döneminde ABD`nin Üçüncü Dünya ülkelerinde anti Sovyet propaganda çalışmalarına 1920`de Bolşevik yönetimin kurulmasından sonra Azerbaycan`dan kaçan siyasi muhacirler de katılmıştır.<sup>202</sup> Buldukları ülkelerde Sovyetler Birliği`ne karşı politik mücadelelerini devam ettiren Azerbaycanlı siyasi muhacirler, "Voice of America"nın Azerbaycan hakkında programlarının hazırlanmasında aktif iştirak etmişlerdir. Bu çerçevede, Sovyetler Birliği`nin etkisi altında veya Sovyet etkisine girebilecek ülkelerde CIA aracılığıyla çok sayıda operasyon düzenlenirken, Amerika`nın Sesi (Voice of America-VOA) başta olmak üzere çeşitli yayın organları yoluyla da "esir halklar" Sovyetlere başkaldırmaya davet edilmiştir.²⁰³

İkinci Dünya Savaşı`ndan sonra Türk-Sovyet İlişkilerinin bozulması ve Türkiye`nin NATO üyesi olması ile Azerbaycanlı muhacirlerin anti-Sovyet

---

²⁰⁰ Thomas Carothers, "The Backlash Against Democracy Promotion", a.g.m., s. 60.

²⁰¹ Carothers, a.g.m., s. 61.

²⁰² Paul B. Henze, "American Interest in the Caucasus", http://www.circassianworld.com/American_Interest.html (erişim tarihi, 21.11.2012).

²⁰³ Erhan, "ABD`nin Orta Asya Politikası ", a.g.m., s. 125.

propagandası Türkiye üzerinden devam etmiş ve bunlar da Türkiye hükümetinin tarafından desteklenmiştir. Türk hükümetinin bu desteği ABD-Sovyet Birliği ilişkisinin durumundan bağımsız düşünülemezdi. ABD Türkiye üzerinden Türkiye`de bulunan Azerbaycanlı muhacirleri Sovyetler Birliği`ne karşı desteklemiştir. Türkiye`de bulunan Azerbaycanlı siyasi muhacirler Amerikan Merkezinde yayınlanan “Demir Perde arkasında haberler” dergisinin yayınlanmasında aktif iştirak etmişlerdir. Türkiye`de toplanmış Azerbaycanlılar çeşitli dernekler kurmak, gazete ve dergilerin Sovyetler Birliği politikasını etkilemek yoluyla bu konuda aktif rol almışlardır. Bu noktada Azerbaycan siyasi muhacirlerin Sovyetler Birliği`ne karşı yeniden bağımsızlığını kazanması için yürüttüğü mücadele ABD ve Türkiye`nin Sovyetler Birliği politikası ile örtüşmüştür. Türkiye`deki Azerbaycanlı muhalifler “Komünizm ile mücadele derneği”, “Milletler Birliği”. “Ülke Ocakları”, gibi teşkilatlarda Azerbaycan`ın bağımsızlığı hakkında bilgi veriyor, Sabah, Boz kurt, Türk Yurdu, Büyük Doğu gazete ve dergileri ve Türkiye`nin Sesi radyosu ile Sovyetler yönetimindeki Azerbaycan`daki kamuoyunu etkilemeye çalışmıştır.²⁰⁴

Gorbaçov`un başlattığı siyasi liberalleşme süreci Sovyetler Birliği içinde ve üye ülkelerde sivil toplumun kuvvetlenmesine yol açmıştır. Komünist gazetesinin informal gruplar adını verdiği bu gruplar siyasi ve ekonomik açıdan liberal fakat milliyetçi gruplar olmuştur. Siyasi liberalleşme perestroyka öncesinden halklarda kültürel, siyasi ve ekonomik olarak biriken Sovyet Merkezi yönetimine karşı tepkilerin küçük muhalif gruplar aracılığı ile dışavurumuna yol açmıştır. Bu grupların varlığı Komünist Partisi içinde Gorbaçov reformlarına direnç gösteren yaşlı

---

²⁰⁴ Sultanov, a.g.e., s. 26

nesle karşı Gorbaçov'un desteği olmuştur. Bu grupların merkezden yönetilmesini kolaylaştırmak için Devlet ve Hukuk Enstitüsü Başkanı Boris Kuraşvili'nin teklifi ile cumhuriyetlerde Halk Cepheleleri örgütlerinin kurulması kararlaştırılmıştır. İlk önce Baltık ülkelerinde kuvvetli olan bu cepheleler aracılığı ile *perestroyka* ve *glasnost* politikalarına yerlerde destek sağlanmak hedeflenmiştir. Nitekim Azerbaycan dahil bütün cumhuriyetlerde bu cephelelerin ilkin talepleri bağımsızlık değil, cumhuriyet anayasalarında bir takım değişikliklerin yapılması, ekonomik alanda cumhuriyetlerin tam yetkili kılınması, eğitim programlarında Rusçanın zorunlu öğretimine son verilmesi olmuştur. Fakat 1989'dan itibaren Baltık ülkelerinden başlayarak bağımsızlık talepleri dile getirilmiştir. Zamanla bu cepheleler Komünist Partisi'nden güçlü olmağa başlamış ve Merkezi yönetimin taleplerine karşı halkın taleplerini dinlemek zorunda kalmıştır.²⁰⁵

Azerbaycan'da bir taftan Gorbaçov'un *glasnost* ve *perestroyka* politikasının yaratmış olduğu etkiler diğer taraftan Ermenilerin Karabağ ile ilgili taleplerine karşı yükselen mücadele harekâtı ilk aşamada Sovyetler Birliği'nin dönüşümü, kültürel hakların genişletilmesi ve Ermenistan'ın Karabağ taleplerine karşı olmuştur. 1988 yılında Azerbaycan'da başlayan gösterilerin teşkilatlanması için "Çenlibel", "Müstegiller(Bağımsızlar)", "Tereggi(Gelişmişlik)", "Gala(Kale)", "Yurt", "Aşık Alasker" gibi örgütler kurulmuştur.²⁰⁶ Kurulan bu teşkilatların asıl amacı o dönemde ülkede sosyal, ekonomik ve medeni reformlar yapmak ve merkezi yönetime kendi taleplerini kabul ettirmek olmuştur. 13 Mart 1989'ta Çenlibel, Varlık, Gençlik gibi büyük derneklerin yanı sıra diğer küçük teşkilatlar bir araya gelerek Halk Cephesi

---

²⁰⁵Natig Abdullayev ve Fikret Elma. "Sovyetler Birliğinde Reform Sürecinin Başlangıcı ve Gorbaçov Dönemi", **Journal of Qafqaz University**, Number 26, 2009, (71-87), s. 77-78

²⁰⁶ Sultanov, a.g.e., s. 56.

teşkilatını kurmuştur.²⁰⁷ 16 Temmuz 1989`da ilk Kongresi`nde kabul edilen program ve iç tüzük Cephe`nin amacını Azerbaycan`ın bağımsızlığı değil hukukun üstünlüğü ve demokratik değerlerin hâkim olduğu bir yapı kurmak olmuştur. Siyasi anlamda Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin politik, ekonomik ve kültürel egemenliğini savunan, Birlik içindeki kurumların yeniden yapılanmasını savunan bir program kabul etmiştir. İlke olarak Sovyet idare kurumları ile yönetilmeyi kabul eden AHC programı, bu kurumların gerçek anlamda halkın idaresine dayanmayı ve kendi yönetim bölgesinde tam egemen olmasını istemiştir. (madde 2.7)

Ekonomik anlamda çoğulculuğa ve farklı mülkiyet biçimlerine yer veren AHC programı, “bölgesel kendini yönetim” ilkesini kabul ederek, ülkenin doğal kaynakları üzerinde Azerbaycan yönetiminin tam egemenliğini savunmuştur.²⁰⁸ Moskova`nın stratejik planları çerçevesinde diğer Cumhuriyetlerde olduğu gibi Azerbaycan`da da kurulan halk cephesi Gorbaçov`un *perestroyka* ve *glasnost* politikalarına destek vermek amaçlı kurulmuştur. Örneğin, AHC`nin Başkanı seçilen Ebülfez Elçibey 5 Ağustos 1989`da yapılan bir gösteride, En büyük görevimiz Azerbaycan`ın ekonomik ve politik egemenliğini sağlamaktır. Eğer bunu dikkate almazlarsa, yine ezilirsek, SSCB`den ayrılmayı talep edeceğiz,²⁰⁹ açıklamasını yaparak amaçlarının bağımsızlık değil mevcut yapımının reformlar üzerinden devam etmesi olduğunu ortaya koymuştur.

Bu dönemde Azerbaycan Halk Cephesi içinde SSCB merkezi yönetimine karşı talepleri konusunda iki farklı fikir bulunmuştur. Liberaller Sovyetler Birliğinin federasyona dönüşmesini ve Birlik içindeki Cumhuriyetlere birçok meselelerde

---

²⁰⁷ Sultanov, a.g.e., s. 69.

²⁰⁸ Nazim Cafersoy, **Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası**, ASAM Yayınları, (Ankara 2001), s. 37.

²⁰⁹ Cafersoy, a.g.e., s. 19.

serbestlik tanınmasını isterken, Radikaller, Sovyetler Birliği'nin parçalanmasını ve Azerbaycan'ın bağımsızlık kazanmasını istemiştir.²¹⁰ 6-7 Ocak 1990'da yapılan yeni Kongre'de AHC içindeki liberalleri kararsızlıkla suçlayan radikaller partiden istifa ederek Ulusal Savunma Komitesi (USK) kurmuşlardır. Durumun kontrolden çıkmasını engellemek için AHC Merkezi Yönetim Kurulu bir karar alarak AHC Başkanı da olan Ebülfez Elçibey'in katılacağı bir USK oluşturulması konusunda radikallerin temsilcilerine yetki vermişlerdir.²¹¹

1989'da kurulan Halk Cephesi bir taraftan Moskova'daki merkezi yönetimin kararları doğrultusunda kurulurken diğer taraftan ABD ile iletişime geçmeğe çalışmıştır. Bu tarihte Azerbaycan'daki bağımsızlık hareketi liderleri ABD ile Baltık ülkeleri ve Türkiye üzerinden iletişim içinde olmuşlardır.²¹²

1988 yılında Azerbaycan'da Sovyet merkezi yönetimine karşı başkaldıran hareketi diğer cumhuriyetlerden bağımsız veya ayrı düşünülemezdi. Sovyetler Birliği içindeki 15 cumhuriyetin muhalif grupları arasında bilgi, uzman, belge, düşünce değişimi yaşanmış ve dayanışma sergilenmiştir. Özellikle bu hareketlerin ortaya çıkması ve yayılmasında Baltık ülkelerinin önemli rolü bulunmuştur.²¹³ Azerbaycan'da ulusal mücadele hareketi ile Baltık ülkeleri arasında yakın bir bağ bulunmuştur. 1989'ta Letonya Halk Cephesi Enformasyon Merkezi yayını olan Vestnik Baltık ülkelerindeki Halk Cephesi ile Azerbaycan, Ukrayna, Beyaz Rusya, Moldova, Gürcistan, Ermenistan, Kazakistan ve Rusya'daki halk cephesi arasında

---

²¹⁰ Aslında Liberaller de Azerbaycan'ın bağımsız olmasını istemişti ve Sovyetler içinde başlayan bu sürecin şamalı şekilde Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını kazanması ile sonuçlanacağına inanmışlardır. Sultanov, a.g.e., s. 71. 73.

²¹¹ Cafersoy, a.g.e., s.20-22

²¹² ABD'nin demokrasi özendirme politikası çerçevesinde Sovyet etki alanında ilk faaliyetlerini USAID ve NED ile birlikte Polonya ve Doğu Almanya'da başlamıştır. Sussman and Krade, a.g.m., s. 92. Ayrıca Tarihçi Musa Kasımlı ile söyleşi. Bakü, 21 Ekim 2012

²¹³ Mark R. Beissinger, "Nationalism and the Collaps of Soviet Communism", **Contemporary European History**, 18, 3 (2009), (.331-347), s. 341-342.

bir iletişim olduğunu yazmıştır.²¹⁴ Azerbaycan Halk Cephesi üyeleri Baltık ülkelerini ziyaret ederek oradaki Halk Cephesi üyeleri ile görüşmüş ve fikir alışverişinde bulunmuştur.

Öte yandan NED ile işbirliği içinde olan Türk dergiler veya bilim adamları Azerbaycan'ın demokratikleşmesi ve serbest pazar ekonomisine geçişini sağlamak için Azerbaycan'a örnek olabilecek yayınlar yapmış ve toplantılar düzenlemiştir.²¹⁵

3. 20 Ocak olaylarına karşı ABD'nin tepkisi

Moskova tarafından kurulan Halk Cephesi gruplarının kontrolden çıkması Gorbaçov'un güç uygulaması ile sonuçlanmıştır. Vlnüs, Tiflis, Alma-Ata ve sonra Bakü'de kontrolden çıkan Halk hareketlerine karşı Sovyetler Birliği merkezi yönetimi ordu ile bastırmağa çalışmıştır.²¹⁶

Bir taraftan Sovyetler genelinde başlatılan politik hareketler ve demokratikleşme süreci, diğer taraftan Karabağ meselesi ve Azerbaycan'da var olan politik ekonomik sorunlar Azerbaycan'da siyasi durumu giderek kötüleştirilmiş ve ulusal mücadeleye yönelik halk desteğini artırmıştır. Öte yandan Ermenistan'dan zorla kovulan Azerbaycan Türklerinin Bakü'de yerleşmesi ve Ermenistan'ın Karabağ iddiaları Bakü'de yaşayan Ermenilerle karşılıklı çatışmayı artırmıştır. Bu arada SSCB Yüksek Sovyet'i Prezidyumu'nun (Başkanlık Divanı) 15 Ocak 1990'ta "DKÖB ve bazı bölgelerde olağanüstü hal ilan etme" kararı, özellikle bu kararın 7.

---

²¹⁴ Vestnik, Riga, 2, 1989, s. 14-15. Nils R. Muiznieks, "The Influence of the Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration", *Europe-Asia Studies*, Vol. 47, No 1, (1995), s. 2-3.

²¹⁵ Ayrıntılar için bkz. Mustafa Yıldırım, *Azerbaycan Project Demokratiya*, Ulus Dağı Yayınları, (Ankara, 2006), s. 14-20.

²¹⁶ Abdullayev ve Elma. a.g.m., s. 77-78.

Maddesinde Azerbaycan SSC Yüksek Sovyet'ine uygulamanın kapsamını Bakü ve Gence illerine genişletme önerisinde bulunması halk arasında tepkiyle karşılanmıştır. Sovyet Ordusu'nun Bakü'ye müdahale edeceği duyumunu alan halk kitleleri, Bakü'nün girişlerini arabalar, otobüsler ve uzun araçlarla kapatmıştır.²¹⁷ SSCB'nin Azerbaycan'daki denetimi kaybetme korkusu ile SSCB Yüksek Sovyet'i Prezidyumu 19 Ocak'ta 20 Ocak saat 00.00'dan geçerli olmak üzere "Bakü'de Olağanüstü Hal ilan Etme" kararı almıştır. Fakat 19 Ocak saat 19.27'de Azerbaycan televizyonunun SSCB KGB'si tarafından bombalanması sonucu halka duyurulamamıştır.²¹⁸ Ardından Sovyet Ordusu gözdağı vermek amacı ile denizden, havadan ve karadan Bakü'ye bir kaç istikametten girerek bir katliam gerçekleştirmiştir. Resmi açıklamalara göre, katliam sonucunda Bakü'de Sovyet Ordusu tarafından 131 sivil vatandaş öldürülmüş, 744 kişi yaralanmış, 400 kişi gözaltına alınmış ve 4 kişi kaybolmuştur.²¹⁹

Sovyetler Birliği'nin yabancı gazetecileri almadığı ve Azerbaycan televizyonunun KGB tarafından patlatıldığı bir dönemde Özgürlük Radyosu (Radyo Liberty) Bakü'de yaşanan gelişmelerin dünya kamuoyuna duyurulması açısından kritik yayınlar yapmıştır. Özellikle Azerbaycan dilinde olan programlar halkın Sovyet işgaline karşı direnişini cesaretlendirmeye çalışmıştır. Azerbaycan'da dönemin Komünist Partisi Merkezi Komitesinin Başkanı Ebdurrahman Vezirov, yeni kurulan Halk Cephesi'nin faaliyetine itiraz etmemiş olsa da onları Azatlık Radyosu ile çalışmamaları konusunda uyarmıştır.²²⁰ Sovyetler Birliği bu dönemde olayların

---

²¹⁷ Cafersoy., a.g.e., s. 23.

²¹⁸ Sultanov., a.g.e., s. 84.

²¹⁹ Eldar İsmayılov ve diğerleri, **Azerbaycan Tarihi**, Öğretmen, (Bakü, 1995), s. 31.

²²⁰ Sultanov., a.g.e., s. 66.

Radyo Liberty tarafından kışkırtıldığını ve ABD örgütlerinin Azerbaycan'daki ulusal bağımsızlık hareketına destek verdiğini düşünmüştür.

20 Ocak olayları SSCB Merkezi yönetiminin Azerbaycan'daki hareketi kontrol altında tutma amacı taşımış olsa da aslında bu olayın ters tepmiştir. Bu olaydan sonra talepler Azerbaycan'ın bağımsızlığının kazanması noktasında yoğunlaşmıştır. Bakü'de bu olaylar yaşandıktan sonra Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Merkezi Komitesi Birinci Kâtibi Abdurrahman Vezirov Bakü'yü terk etmiştir. Ardından Ayaz Mütellibov Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Komünist Partisi Baş Katibi seçilmiştir. Fakat 20 Ocak olaylarından sonra Komünist parti Azerbaycan'da bütün gücünü kaybetmiş ve kitlesel şekilde partiden istifalar başlamıştır.²²¹ Azerbaycan merkezi yönetiminin Halk Cephesi üzerinde baskılarının artmasına rağmen, demokratikleşme ve serbest pazar ekonomisi gibi değerleri savunduğu ve Sovyet Birliği de bu değerlere geçiş yaptığı için onu kapatmak mümkün olmamıştır. Halk Cephesi'nin bu talepleri Gorbaçov'un Sovyetler Birliği genelinde yapmak istediği reformlarla ve Batı'nın Sovyetler Birliği'nin dönüştürmek istediği koşullarla örtüşmüştür.

ABD'deki Ermeni lobisinin tanımlaması ile 20 Ocak olayları Azerbaycanlıların Ermenilere karşı uyguladığı "katliama" Sovyet Orduları tarafından durdurulması olarak değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım ABD'nin Sovyet Ordusu'nun Bakü'ye müdahalesini "insani müdahale" gibi değerlendirmesine neden olmuştur. Bakü'de yapılan mitinglerle ilgili yayın yapan CNN televizyonu olayları Müslüman Azerbaycanlıların Hıristiyan Ermenileri katil etmesi ve 1915 olaylarının tekrar

---

²²¹ 14 Eylül 1991'de yapılan 33. Kurultay'nda Komünist Partisi'nin Azerbaycan'daki faaliyetine son verilmiştir. Sultanov, a.g.e., s. 117.

yaşanması olarak değerlendirmiştir.²²² Öte yandan Başkan Bush'un Gorbaçov'u desteklediği için bu müdahaleye karşı sert tepki vermemiş mesafeli yaklaşmıştır.²²³ Batının bu tutumu Ulusal Mücadele Harekatının ABD'den destek alması önünde en büyük engel olmuş öte taraftan Sovyet rejiminin bu talepleri bastırması için ciddi bir destek olmuştur.²²⁴

Sovyet merkezi medyası da Batı'nın Azerbaycan'daki milli mücadele hareketine desteğini engellemek ve Azerbaycan'daki Ulusal Mücadele Harekatını yalnızlaştırmak için İran kozunu kullanmıştır. Azerbaycan İran arasında yürütülen görüşmeleri Sovyet basını bu çerçevede değerlendirmiştir.²²⁵

B. Azerbaycan'ın bağımsızlığının ABD tarafından tanınması

20 Ocak olaylarından sonra Azerbaycan'da Sovyet yönetimi bütün dayaklarını hızlı şekilde kaybetmiştir. Sovyetler Birliği genelinde ise 19 Ağustos 1991 darbesi etkili olmuştur. Sovyetler Birliği'nin geleceği ile ilgili ABD'den ilk resmi açıklamayı 5 Eylül 1991'de Dışişleri Bakanı James Baker yapmıştır. Baker Sovyetler Birliği üyesi ülkelere karşı 5 ilke belirlemiştir. Bu ilkeler; Sovyetler Birliği'nin geleceğinin üye cumhuriyetlerin halkı tarafından yapılan demokratik seçimler sonucu belirlenmesi, insan haklarına saygı, etnik azınlıklara eşit muamele, sınırların yalnız AGİT ilkeleri çerçevesinde değiştirilmesinin kabul edilmesi. Baker

---

²²² "Ya Ben Ya Ermeniler", **Milliyet**, (21.12.1990), s. 1.

²²³ "ABD Azerbaycan'da Sessiz", **Cumhuriyet**, (25.01.1990), S. 3.

²²⁴ Paul B. Henze, The Transcaucasus in Transition, **RAND Corporation**, 1991, s. 16.

²²⁵ Oysaki. Aynı tarihlerde İran İslam Rejimi Azerbaycan'daki halk hareketini organize eden teşkilatların İsrail ve ABD tarafından yaratıldığı propagandası yapılmıştır. Sultanov., a.g.e., s. 36.

ayrıca ABD ve müttefiklerinin çalışabileceği merkezi bir yönetimin varlığını sürdürebileceğinden yana olduğunu belirtmiştir.²²⁶

BDT kurulduğu aşamada Aralık 1991`de James Baker Rusya, Kırgızistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Ukrayna`yı ziyaret ederek BDT`nin fazla yaşama şansı olmadığı hakkında rapor hazırlamış ve bu nedenle Cumhuriyetlerin bağımsızlığının tanınmasına önermiştir. Fakat raporda bu cumhuriyetlerle ilişki kurulmasının farklılık göstermesi gerektiğini savunmuştur.<sup>227</sup> 13 Aralık 1991`de Princeton Üniversitesi`nde Sovyet sonrası ABD politikası ilgili konuşma yapan Dışişleri Bakanı James Baker ABD`in Sovyet sonrası üye devletlerle ilişkiler için eylem planını şöyle açıklamıştır.

Birincisi, nükleer silahların imha edilmesi için Kongre tarafından 400 milyon doların ayrılması,

İkincisi, kitle imha silahlarının yayılmasının önlenmesi için uluslararası toplumun Sovyet Cumhuriyetlerine temsilci göndermesi,

Üçüncüsü, Sovyet sonrası cumhuriyetlerde pazar ekonomisine geçiş sürecine destek vermek için 100 milyon dolarlık yardım paketinin ayrılması,²²⁸

Dördüncü, Beyaz Sarayla Kongre`nin ortak çalışması sonucunda 250 kişilik barış gönüllüsü grubunun bu coğrafyaya gönderilmesi²²⁹,

---

²²⁶ Olexiy Haran, "Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine", http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/disc_paper_95_09.pdf, (erişim tarihi 12.08.2012).

²²⁷ Thomas Friedman, "The End of The Soviet Union", **New-York Times**, (22.12.1991).

²²⁸ Başkan Bush daha önce ABD`nin Doğu Avrupa üzere yardım programlarının koordinatörü olan Dış İşleri Bakan Yardımcısı Lawrence S. Eagleburger`u Sovyet ülkelerine ayrılan para yardımı için koordinatör tayin etmiştir.

²²⁹ 30 Aralık`ta Barış Gönüllüleri eski Sovyet coğrafyasına 500 kişilik bir ekip göndermeğe hazır olduğunu bildirmiştir. Nichol, a.g.e., s. 63.

Beşincisi, 1992 yılında Hazine Bakanlığının Sovyet Cumhuriyetlerinden 150 kişiyi eğitmek için Washington'a getirmesi²³⁰

25 Aralık 1991'de Gorbaçov istifa ederek resmen Sovyetler Birliği'nin dağılmasını ilan etmiştir. Aynı gün Beyaz Saray'dan televizyonlara Gorbaçov'un istifasını değerlendiren ABD Başkanı George Bush, bugünü Amerikalıların uzun zamandır beklediklerini ifade etmiştir. Konuşmasında ABD'nin Sovyetler Birliği büyükelçisinin Rusya büyükelçisi olarak görev yapmağa devam edeceğini ve Rusya'nın Sovyetler Birliği yerine BM Güvenlik Konseyi'nde üyeliğinin devam etme hakkını tanıdıklarını açıklayan Bush, SSCB üyesi ülkelerin de bağımsızlıklarını tanıyacağını fakat diplomatik ilişki kurulması konusunda farklı davranacaklarını bildirmiştir.²³¹ İlk başta nükleer silaha sahip olan Rusya, Ukrayna, Beyaz Rusya ve Kazakistan'ın ardından ise Kırgızistan ve Ermenistan'ın bağımsızlığı tanınmış ve bunlara büyükelçi tayin olunmuştur. Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan, Moldova, Gürcistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığı tanınmış fakat "demokratik ve ekonomik reformlar yapmadıkları" için diplomatik ilişki kurulmamıştır.²³²

---

²³⁰ Thomas L. Friedman, "Soviet Disarray; Baker Presents Steps to Aid Transition by Soviets", **The New York Times**, (13.12.1991).

²³¹ Bush ABD'nin Ukrayna, Ermenistan, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan ile diplomatik ilişkiler kuracağını, Azerbaycan, Moldova, Gürcistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan Cumhuriyetlerinin güvenlik ve demokrasi politikalarını ABD'nin tanıdığı diğer cumhuriyetlerin politikaları ile uyumlaştırmaları durumunda diplomatik ilişki kuracağını belirtmiştir. **Public Papers of the Presidents of the United States. George Bush, 1991.** Washington, D.C. U.S. Government Printing Office, 1992.

²³² Norman Kempster and Doyle McManus, "Recognition of New States Is Due Soon", **Los Angeles Times**, (24.12.1991).

1. İran etkisine karşı Türkiye Modeli

Sovyetler Birliği'nin dağılması ile birliğin hakim olduğu alanda güç boşluğu ortaya çıkmıştır. ABD Doğu Avrupa'daki bu boşluğu AB üzerinden doldurmağa çalışırken, Güney Kafkasya'daki düzenleyici rolünün Rusya'ya bırakmıştır. Strobe Talbott'un ünlü "Rusya Öncelikli" bölge politikası anlayışı ABD'nin Güney Kafkasya siyasetine hakim olmuştur. Bir geçiş süreci olarak ise ABD Türkiye'nin model devlet olmasını istemiştir.

Sovyetler Birliği dağıldığı ve İran'ın yakın çevresinde bulunan Güney Kafkasya ve Orta Asya devletleri bağımsızlıklarını kazandığı zaman İran Batı tarafından izole olunmuş durumdaydı. Bu dönemde İran Cumhurbaşkanı Haşimi Rafsancani daha pragmatik bir dış politika izleyerek bölge devletleri ile ilişkilerini geliştirmek yoluyla bölgenin ideolojik ve ekonomik pazarından faydalanmağa çalışmış ve bu bölgeyi Batı'nın izolasyonist politikasına karşı kurtuluşu olarak görmüştür.

Kasım 1991'de Orta Asya Cumhuriyetlerini ziyaret eden İran Dışişleri Bakanı Ali Akper Velayeti bu ülkelere gerekli teknolojik yardımların yapılması için İran'ın hazır olduğunu bildirmiştir. Ocak ayında İran ABD'nin diplomatik ilişki kurmadığı Tacikistan ve Özbekistan'da büyükelçilik açmış, İran Hava yolları bu ülkelere seyahatler başlatmıştır.²³³ 15 Aralık 1991'de Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanıyan İran, Ocak 1992'de Bakü'de büyükelçilik açmıştır. Aynı ay içinde İran heyeti Bakü'ye giderek petrol üretimi ve Hazar'ın enerji kaynaklarının ortak işletilmesi için teknik temaslarda bulunmuş ve ardından Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz

---

²³³ "Baker's Central Asia Trip Poses Diplomatic Challenge", **Los Angeles Times**, (16.02.1992.)

Muttalibov ilk resmi ziyaretini İran'a yapmıştır. Şubat ayında ise Muttalibov, İran İslam Devrimi'nin kutlamalarının yıldönümü nedeniyle İran'a gitmiştir.²³⁴

Bu dönemde Türkiye'nin dış politika uygulamaları ve seçenekleri ABD ile uyumlu olmuştur. Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını yeni kazanmış ülkelerin küresel politikanın bir parçası haline getirilmesi, Batı kurum ve kuruluşlarına üye olması, Batı ile uyumlu bölgesel iş birliği mekanizmaların kurulması ve bölgesel dengelerde Rusya ve İran'a karşı Batılı devletleri söz sahibi haline getirilmesi Türkiye'nin bölge politikasının Batı ile uyumlu tarafları olmuştur.²³⁵

Bölge devletleri özellikle Azerbaycan da ABD ile iletişimini Türkiye üzerinden kurmağa çalışmıştır. 1992'de Washington'da Sovyet Cumhuriyetleri'ne yardım üzerine yapılan bir konferansta Türk Dışişleri Bakanı temsilcisi Gokberk Ergenekon, ABD Dışişleri Bakanı Baker'e Washington'un bölge ülkelerinde büyükelçilik açması için Türk Cumhuriyetlerinin istekte bulunduğunu bildirmiştir.²³⁶

11 Şubat 1992'de Başbakan Süleyman Demirel'in ABD Başkanı Bush ile Beyaz Saray'da görüşmesinde Bush ABD'nin ortağı ve dostu olan Türkiye'nin birçok ülke için özellikle bağımsızlığını yeni kazanan Orta Asya Cumhuriyetleri için bir model olabileceğini belirtmiştir.²³⁷

1992 yılında Türkiye'nin girişimi ile Karadeniz İşbirliği Örgütü kurulmuştur. Örgüt Sovyet sonrası bölgede ortaya çıkan güç boşluğunu doldurmak, ülkelerin ekonomik ve politik anlamda geçiş sürecini tamamlamasına yardımcı olmak

---

²³⁴ Akay Akdevilioğlu, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 1, Sayı 2, (Yaz 2004), (129-160), s.144.

²³⁵ Mitat Çelikpala, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 7, Sayı 25, Bahar 2010, (93-126), s. 96-97.

²³⁶ Thomas L. Friedman, "U.S. to Counter Iran in Central Asia", **New York Times**, (06.02.1992).

²³⁷ John E. Yang, "U.S. Turkey Pledge Aid to New States", **Washington Post**, (12.02.1992). Albert L. Patterson, *Violence in the Caucasus*, **U.S. Army War College**, 1992, s. 26.

anlamında liberal demokrasinin ve pazar ekonomisinin yerleşmesini desteklemek ve Batı'ya entegre olmasına hizmet etmek amaçlı olmuştur.²³⁸

Türk devletleri ile ilişkilerini kurumsallaştırmak için Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansını (TİKA) kurmuş, Türk devletleri ile öğrenci değişimi projesini başlatmış ve Karadeniz İşbirliği Örgütü'nü kurmuştur. Türkiye parlamenter demokrasisi, görece serbest piyasa ekonomisine dayalı ticari ve ekonomik yapılanması ve laik devlet düzeniyle bir model olarak gösterilmiş ve ABD ve Avrupa tarafından İran'ın İslamcı rejimine karşı alternatif olarak desteklenmiştir. Aslında Türk Modeli bu ülkelerin Batı modelini benimsemesi için bir geçiş dönemi olmuş, Türkiye Azerbaycan ile ABD arasında ilişkilerinin geliştirilmesi için bir vasıta olmuştur.²³⁹

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından hemen sonra bölgede Sünni Müslüman nüfus ağırlıklı laik Türkiye Cumhuriyeti ile Şia Müslüman nüfusu ağırlıklı Şeriat rejimine sahip İran İslam Cumhuriyeti arasında rekabet yaşandığını söylemek mümkündür.²⁴⁰ Fakat ne İran'ın ne de Türkiye'nin bu bölge insanının karşılaştığı sosyal, ekonomik ve politik sorunların çözümünde yetersiz olması sebebi ile kısa

---

²³⁸ 1990 yılında Türkiye tarafından gündeme getirilen Karadeniz İşbirliği Örgütü'ne Arnavutluk, Bulgaristan, Gürcistan, Ermenistan, Azerbaycan, Moldova, Romanya, Ukrayna, Türkiye, Rusya ve Yunanistan üye olmuştur. Taraflar arasında 25 Haziran 1992'de devlet ve hükümet başkanları düzeyinde Çevre, enerji, turizm, eğitim ve vergilendirme alanında Karadeniz'de ekonomik işbirliğine yönelik İstanbul Deklarasyonu imzalanmıştır. Aynı gün imzalanan Boğaziçi Bildirisi ile taraflar arasında ilişkilerde Helsinki Nihai Senedi'nin ve AGİT'in tüm prensiplerinin üstün olacağını benimsediler. 5 Haziran 1998'de taraflar arasında Yalta'da KİÖ metni imzalanmış ve ulusal parlamentoların onaylanmasının ardından bölgesel işbirliği örgütü sıfatını kazanmıştır. Emel G. Oktay, "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", **Uluslararası İlişkiler**, Cilt 3, Sayı 10, Yaz 2006, s. 141-171.

²³⁹ Ziya Onis, "Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence", **Middle East Review of International Affairs**, Vol. 5, No 2, (Summer 2001), (66-74), s. 67-68.

²⁴⁰ Akdevelioğlu, a.g.m., s. 141

sürede bu model tutmamıştır. Dahası İran ve Türkiye'nin ekonomik kaynaklardan yoksun olması sebebi ile bu bölgede dominant olamamışlardır.²⁴¹

Batı'nın Türkiye modeline ise desteği uzun sürmemiştir. 1992 sonunda itibaren Batı'nın Türkiye modeli düşüncesine desteği azalmış ve 1993 sonra tamamen kaybolmuştur. Birinci olarak bu İran tehdidinin gerçeği yansıtmadığı ve İran'ın Türk cumhuriyetleri için model olamayacağı gerçeği ortaya çıkmıştır. İkinci olarak 1993'de Rusya'nın Yakın Çevre doktrinini ilan etmesinden sonra İran'ın bu bölgede doldurabileceği bir boşluğun olmadığı düşünülmüştür.²⁴²

2. Rusya Öncelikli

ABD dış ve güvenlik politikasını şekillendiren stratejistler Soğuk Savaş'ın ardından ABD'nin Avrasya politikasının geleceğini tartışırken Kafkasya'nın önemi ile ilgili klasik anlatımla iki yaklaşım ortaya çıkmıştır. Avrasya bölgesinin diğer bölgesel güçleri olan Rusya ve Çin ile işbirliğine önem veren liberaller, Moskova-Batı ilişkilerinde yeni gerilimlerden kaçınmak ve Rusya'nın dünya ile bütünleşmesini kolaylaştırmak gerektiğini savunmuştur. Rusya'ya güvenilmemesini isteyen şahinler ise, Orta Asya ve Kafkasya ülkelerinin NATO ile bütünleştirilmesinden yana olmuşlardır.²⁴³

---

²⁴¹ Mustafa Aydın, "Identities in Formation Nationality, Religion and Transformational Ideas in former Soviet Central Asia", **Turkish Yearbook of International Relations**, No 16, 1996, (65-79), s. 76.

²⁴² Bayram Sinkaya, "Turkey-Iran Geopolitic Competition over Central Asia and Caucasus: 1989-2001", **Avrasya Etütleri**, Sonbahar-Kış 2005, 27-28, (77-96), s.91.

²⁴³ Gilbert Achcar, "Rasputin Satranç Oynuyor: Ne yapmalı da Batı'yı Yeni Büyük Bir Savaşa Sokmalı", der. Tarık Ali, **Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi**, Om Yayınları, (İstanbul 2001). (91-148), Ayşen Atasır, "ABD'nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Cilt 4, Sayı 37, Mayıs 2003, (75-80)

ABD'nin bölgeye yönelik aktif politika izlemesi taraftarı olan grup bölgede ortaya çıkabilecek istikrarsızlığın Türkiye'nin de içinde bulunduğu dost ve müttefik ülkeleri etkileyebileceği görüşünde olmuştur. Bunlara göre, ABD'nin bölgeye desteği artmalı ve bölge devletlerinin elinde bulunan silahların radikal üçüncü devletlere ve terörist grupların eline geçme ihtimaline karşı ikili işbirliğine önem verilmelidir. Doğrudan ABD müdahalesini savunanlar ABD'nin bölgeye yönelik yardımlarının bölgenin Washington'a bağımlılığını artıracaklarını iddia etmişlerdir. ABD'nin bölgeye doğrudan müdahalesine karşı çıkanlar ise bölgenin ABD için hayati öneme sahip olmadığını yine bu bölgenin Batı pazarlarına açılmalarının uzun yıllar alacağını savunmuşlardır.²⁴⁴ Bu tartışmanın sonucunda ABD'nin bölge ile doğrudan ilgilenmesi gerektiğini düşünenler kazanmıştır.²⁴⁵

1992 seçimler sürecinde Clinton yönetimi Bush yönetimini Rusya'ya az yardım yapmakla eleştirmiştir. Clinton Başkanlık görevine başlar başlamaz 1993 Nisan ayında Vankover'de Rusya Devlet Başkanı Boris Yeltsin ile görüşmüş ve Rusya'nın ABD dış politikasının önceliği olduğunu açıklamıştır. Clinton'un önceliği Rusya'da dönüşümü desteklemek ve bunun için yardımların miktarını artırmak olmuştur. Vankover toplantısında Clinton bu coğrafyaya yönelik yardımın 2.5 milyar dolara çıkarılacağını ve bunun da 1.6 milyar dolarının Rusya'ya harcanacağını bildirmiştir. 1993 Nisan ayında Clinton yönetimi Rusya ve BDT ülkelerine yardımı

---

²⁴⁴ Bu tartışmalar hakkında daha detaylı bilgi için bkz. Bülent Aras, "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", **Avrasya Dosyası**, İran Özel, Cilt 5, Sayı 9, Sonbahar 1999, (225-243), s. 272.

²⁴⁵ Bu tartışmalar zamanla uluslararası ilişkiler literatürüne iki kitap olarak yansdı: Şahinler'in sözcülüğünü yapan ünlü Amerikan stratejisti Zbigniew Brzezinski'nin **Büyük Satranç Tahtası** ve güvercinlerin görüşlerini savunan eski Savunma Bakanı William Perry ve Clinton'un birinci döneminde Savunma Bakan yardımcılığı yapan Ashton Carter'in birlikte yazdıkları **Preventive Defense: A New Security Strategy for America**. Gilbert Achar'a göre, özellikle 1996 Çeçen Savaşı sonrası Rusya Federasyonu'nun askeri yeteneğinin anlaşılması üzerine şahinlerin görüşleri tartışmasız bir şekilde uygulanmıştır. Achar, a.g.m., s. 108. Kamil Ağacan, " ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 24, Nisan 2002, (69-76).

417 milyon dolardan 704 milyon dolara artırmıştır.²⁴⁶ Bu anlamda ABD yardımları aracılığı ile reformcu olarak gördüğü Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Yeltsin ve onun takımına maddi yardım desteği vermiştir.²⁴⁷ ABD Hazine Bakanlığından David Lipton bu önceliğin nedenini şöyle izah etmiştir, “ABD Kongresi`nde birçoğu hükümet yardımına değil de, sivil topluma yardım için çalışmaktadır. Bizim (yönetimin) görüşümüz Rusya`da ekonomik dönüşüm desteklemektir; liberalleşme, istikrarlaşma ve özelleşme. Bu sermayenin ve kurumların oluşturulması ihtiyacını doğurmaktadır ki, bu sadece hükümet tarafından yapılabilir. Eğer bu çaba başarısız olursa sivil toplum politikası da başarısız olur”.²⁴⁸

Aslında Clinton döneminde Washington`un bölgeye bakışını uzun uzun süre ikili bir politik yansıtmıştır. 1994 yılında Dış İşleri Bakanı Müsteşarı görevine getirilen Strobe Talbot`un başını çektiği dış İşleri ekibi uzun süre "önce Rusya" (Rusya First) anlayışıyla Rusya`nın Batı tarzı demokratik piyasa modeline dönüşümüne katkı yapılması, yönetimdeki Boris Yeltsin gibi ılımlı reformcuları Vladimir Jirinovski gibi milliyetçilere ve eski komünistlere karşı desteklenmesi ve Rusya`nın anlaşılabilir güvenlik sorunlarına saygı göstermesi gerektiğini söyleyerek Güney Kafkasya ve Azerbaycan`ın ihmal edilmesine yol açmıştır. Prof. Dr. Çağrı Erhan`a göre, bu görüş, ABD`nin soğuk Savaş`ın hemen ardından geliştirdiği, kendisinin tek hegemon güç olarak dünya sistemiyle ilgilenmesi, çeşitli alt sistemlerde ise yerel güçlerle işbirliği içerisinde barış ve istikrarın sağlanması gerektiği görüşüne uygundu.²⁴⁹

---

²⁴⁶ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 92.

²⁴⁷ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 100.

²⁴⁸ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 99.

²⁴⁹ Erhan, "ABD`nin Orta Asya Politikası ", a.g.m., s. 131.

Kısacası Sovyetler Birliği'nin dağılmasını takip eden yıllarda Güney Kafkasya ve Azerbaycan ABD'nin dış politikası öncelikleri arasında yer almamıştır. 1990'ların sonuna kadar Irak'ın Kuveyt'i işgali, Orta Doğu Barış Süreci, Bosna ve Kosova'da yaşananlar, Rusya'nın geleceği ve NATO'nun yeniden yapılandırılması gibi gelişmelerle meşgul olan Washington, Güney Kafkasya ve Azerbaycan'a ikincil önem atf etmiştir.²⁵⁰

Rusya öncelikli politikasının diğer bir nedeni Rusya içinde Batı ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Boris Yeltsin ekibini zor durumda bırakmamak ve bu açıdan onları desteklemek için duyarlı davranmak olmuştur. Rusya içindeki Batı yanlısı grupları aynı zamanda ülkede demokratik rejimin ve pazar ekonomisinin yerleşmesini de desteklemiştir. Rusya'nın bölgede ve kendi içinde istikrarlı bir yapı kurması ABD için önemli olmuştur. Bu yapı diğer Post-Sovyet ülkeler ile birlikte Rusya'nın Batı'ya entegre olmasını sağlayacaktı.²⁵¹ Zbigniew Brzezinski bu noktada söyledikleri dikkat çekici olmuştur: *“Bölgesel işbirliğinin ve istikrarın sağlanmasında Rusya'yı unutamayız. Rusya komşu ülkedir ve Rusya'nın katılımı bölgede istikrarı sağlayabilir. Bölgesel barış, işbirliği ve istikrarın sağlanması Rusya'nın kendisinin de demokratikleşmesine, modernleşmesine ve Avrupa'ya entegre olmasına hizmet edebilir.”*²⁵²

Bu dönemde ABD'nin bölge politikasının temelini siyasi istikrarı artırmak, demokratikleşmeyi hızlandırmak, serbest pazar ekonomisine geçişi temin etmek ve işlemlerini sağlamak, ticareti artırmak, nükleer silahları kontrol altına almağın ötesinde bu devletlerin uluslararası hak ve yükümlülüklerinin farkına varmağı temin

---

²⁵⁰ Erhan, a.g.m., s. 130.

²⁵¹ Amy Jaffe, “U.S. Policy towards the Caspian region: can the wish-list be realized”, edit. Gennady Chufirin, **The Security of The Caspian Sea Region**. SİPRİ, (Stockholm, 2001), (136-150), s. 137.

²⁵² “Heyder Eliyevin ABŞ Seferi”, **Xalq**, (15.08.1997), s. 3.

etmektedir. Bunların dışında Batı karşıtı radikal rejimlerin yükselmesini engellemek ABD'nin bölgeye yönelik politikasının temelini oluşturmuştur.²⁵³

ABD'nin bölgeye yönelik "Rusya Öncelikli" politikasının adı Clinton döneminde ABD Dışişleri Bakanının Yeni Bağımsız Devletler (YBD) üzere özel temsilcisi Strobe Talbott²⁵⁴ ile bağlantılıdır. ABD'nin Rusya Öncelikli politikasının Azerbaycan politikası açısından önemi iki şekilde izah edebilir; birincisi, 2012'de de Rusya'yı karşısına alarak Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Güney Kafkasya'da ciddi politika değişikliği yapmıyor,²⁵⁵ ikincisi, Rusya değişmeden bu bölgede ciddi bir değişiklik yapılamayacağını düşünmektedir. Mevcut haliyle Rusya bölge devletleri için politik bir model ve ABD'ye karşı bir denge oluşturmuştur. Strobe Talbott'un "Rusya Öncelikli" politikası ABD'nin Güney Kafkasya ve Azerbaycan politikasına hakim olmuştur. Bu tartışma çerçevesinde Bill Clinton'un birinci başkanlık döneminde ABD'nin Azerbaycan politikasında "Rusya Öncelikli" strateji uygulanmıştır. Güney Kafkasya ve Azerbaycan ABD açısından stratejik bir bölge olarak görülse de Rusya, İran ve Türkiye ile mukayesede ikincil öneme sahip olmuştur.²⁵⁶

1991-1994 dönemi arasında ABD bu bölgeye fazla müdahale etmemiştir. ABD'nin eski Azerbaycan Büyükelçisi Richard Kouzlarich ABD'nin Azerbaycan politikasını şöyle açıklamıştır: "ABD'nin bölgede varlığı Gürcistan ve Azerbaycan'da Rusya ve İran baskılarına karşı Washington'un güvenlik şemsiyesi

---

²⁵³ Bölgede Batı'yı İslami radikalizm açısından endişeye sevk edecek ilk hareket daha Sovyetler Birliği dağılmadan 1988'in Aralığı'nda Taşkent'te Özbek öğrencilerinin ani gösterilerine İslami terimleri slogan olarak kullanması olmuştur. Aras, a.g.m., s. 226.

²⁵⁴ 1993-1994 özel temsilci olan Talbott daha sonra 2001 yılına kadar ABD Dışişleri Bakan yardımcısı olmuştur.

²⁵⁵ Goldgeier and McFaul, a.g.e., s. 117.

²⁵⁶ Ariel Cohen and Kevin DeCorla-Souza, "Security Issues and U.S. Interests in the South Caucasus", editors. Fariz İsmayilzade and Glen E. Howard, **The South Caucasus 2021**, SAM and The James Town Foundation, (Washington, 2012), (187-218), s. 188.

olma noktasında beklentileri oldukça yüksek tutmuştur. Oysa Washington'un bölge siyasetinde enerji çıkarlarının korunması öncelikli yer tutmuştur. Washington Gürcistan ve Azerbaycan için doğrudan Rusya ve İran ile karşı karşıya gelmekten kaçınmıştır.²⁵⁷ Azerbaycan'ın ABD'deki ilk Büyükelçisi Hafiz Paşayev de, ABD'nin Rusya ile politik ilişkilere üstünlük vermiş olsa da Washington'un Azerbaycan'da ekonomik çıkarları bulunduğunu ve Hazar petrollerinin paylaşılmasında ABD şirketlerinin paylarını artırmak istediklerini belirtmiştir.²⁵⁸ Bu dönemde ABD Rusya'yı istikrar unsuru olarak gördüğü için Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliğine karşı çıkmamıştır ve hatta bu yönde Azerbaycan'ı desteklemiştir. Ebülfez Elçibey döneminde Süleyman Demirel'in Azerbaycan'ın BDT'ye üyeliği için telkinde bulunduğu bilinmiştir.²⁵⁹

ABD'nin "Önce Rusya" politikası 1995-1996 yıllarında değişmeye başlamıştır. Talbot ekibinin karşısına 1996'da liderliğini Dış İşleri Bakanlığı görevine getirilen Madeline Albright'ın yaptığı ve Rusya'ya SSCB geçmişinden dolayı bu ülkeye daha çok jeopolitik açıdan bakan ve bu anlamda Sovyetler'den boşalan alanın Rusya tarafından doldurulmasına karşı çıkan ve bağımsızlıklarını yeni kazanan ülkelerin egemenliklerini pekiştirmeyi destekleyenler çıkmıştır.²⁶⁰

Bu siyaset değişikliğinin Rusya'nın bu bölgedeki münakaşaların çözülmesinde olumlu rol oynayamaması ve tam tersi bir taraf devlet olarak iştirak etmesinden kaynaklanmıştır. Özellikle Rusya'nın "barış birlikleri" adı altında Azerbaycan'da askeri üs edinme çabaları ABD'yi rahatsız etmiştir.²⁶¹

---

²⁵⁷ Richard Kouzlarich, Time for Change? U.S. Policy in the Transcaucasus, **A Century Foundation Report**. (New-York, 2001), s. 54.

²⁵⁸ Hafiz Paşayev, **Bir Sefirin Manifesti**, Şerq-Qerb Yayınları, (Bakü, 2007), s. 68.

²⁵⁹ "Azerbaycanın MDB-ye Üzvlüyü Parlamentte Müzakire Olundu", **Xalq**, (27.07. 1993), s. 2.

²⁶⁰ Erhan, "ABD'nin Orta Asya Politikası", a.g.m., s. 131.

²⁶¹ Kauzlarich, a.g.e.

Öte yandan 1996`da Rus dış politikasında ciddi değişiklikler yaşanmış ve Moskova önceki yıllardaki uzlaşmacı dış politikasından vazgeçerek BDT coğrafyasında liderlik iddialarını kuvvetlendirecek adımlar atmağa başlamıştır. Eylül 1995`te Başkan Yeltsin BDT`ye yönelik Rus hedeflerini genişleten Rus politikası hakkında resmi bir belge yayımlamıştır. Moskova, Rusya ile yeni kurulan BDT arasında siyasi ve askeri bağların güçlendirilmesinde ısrar etmiştir. Belgede, BDT çerçevesinde ortak dış politika oluşturulması ve BDT coğrafyasında her türlü barışı koruma eyleminde Rusya belirleyici rol oynamalıdır, ifadesi ABD`yi rahatsız etmişti, çünkü 1991 anlaşmasına göre bu görev Minsk Grubu`na verilmişti. 1996 yılında Rusya ile Beyaz Rusya arasında imzalanan “Egemen Cumhuriyetler Topluluğu” ve ardından Rusya, Kazakistan, Beyaz Rusya ve Kırgızistan arasında imzalanan “Bütünleşmiş Devletler Topluluğu” anlaşmaları Rusya`nın BDT`yi bütünleştirme çabalarının hız kazandığının kanıtları olmuştur.

Özellikle Rusya Dışişleri Bakanlığına Yevgeniy Primakov’un getirilmesi Asya`da Çin ve İran ile birlikte Amerikan hegemonyası karşıtı bir itikâfın oluşturulması anlamına gelmekteydi. Primakov`un bakan olması sonrası yaptığı ziyaretler ve konuşmalar bu iddiayı doğrulamış ve Rusya Asya`da Çin ve İran ile birlikte Amerikan hegemonyası karşıtı bir ittifak kurması çabalarını artırmıştır. Bu yıllar aynı zamanda Rusya`nın iç politik ve ekonomik reformları ertelediği yıllar olmuştur.²⁶² Zbigniew Brzezinski`ye göre bu değişiklikler Rusya iç politikasında reformcu kanadın jeopolitikçilere yenilmesinden kaynaklanmıştır.²⁶³

---

²⁶² Zbigniew Brzezinski, **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi. İnkılâp Yayınları, (İstanbul 2005), s. 164.

²⁶³ Brzezinski, a.g.e., s. 142-146.

3. Ayaz Müttelibov döneminde ABD-Azerbaycan ilişkileri

Ağustos 1991'de Moskova'da dağılmakta olan Sovyetler Birliği'nin toparlanması için Kızıl Ordu ve KGB tarafından Gorbaçov'a karşı yapılan darbe Sovyetler Birliği'nin çökmesini hızlandırırken Azerbaycan'ın da bağımsızlığının önünü açmıştır. O tarihte İran'da bulunan Azerbaycan Komünist Partisi Baş Kâtibi Ayaz Müttelibov hemen darbecileri destekleyen açıklama yapmıştır. AHC Başkanı aynı zamanda Milli Mücadele Harekatı Lideri Ebülfez Elçibey ise darbecilere karşı onlara direnen grupların lideri Boris Yeltsin'i desteklemiştir. Ağustos darbesi Azerbaycan'da politik çekişmeleri daha da artırmıştır. Moskova'daki mücadeleden darbe karşıtlarının zaferle ayrılması Azerbaycan muhalefetine ülkede pozisyonunu kuvvetlendirmiştir. AHC talepleri doğrultusunda Komünist gazetesinin ismi Halk gazetesi olarak, Lenin Meydanı'nın ismi Azatlık Meydanı olarak değiştirilmiş, meydandan Lenin'in heykeli, Azerbaycan adından Sovyet sosyalist ifadeleri kaldırmış ve orak-çekiçli kırmızı bayrak yerine Azerbaycan'ın bağımsızlığını simgeleyen üç renkli bayrak kabul edilmiştir. 18 Mayıs 1990'da Azerbaycan Yüksek Sovyet'i tarafından Devlet Başkanı seçilen Ayaz Müttelibov toplumsal olayları dindirmek için iki jest yapmıştır. 21 Mayıs'ta 1 sayılı karar ile 1918'de kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluş tarihi olan 28 Mayıs'ı devlet günü olarak ilan etmiştir. 4 Temmuz'da ise daha önce kapatılan Halk Cephesi yayın organı *Azatlık* gazetesi tekrar yayına başlamıştır.²⁶⁴ 30 Ağustos 1991'de olağan üstü toplanan Azerbaycan Yüksek Sovyet'i (Parlamento), Halk Cephesi'nin isteği doğrultusunda, Bağımsızlık Bildirisini kabul etmiştir.²⁶⁵ 18 Ekim 1991'de

²⁶⁴ Cafersoy, a.g.e., s. 19.

²⁶⁵ Bilal Şimşir, **Azerbaycan**, Bilgi Yayınevi, Birinci Basım, (İstanbul 2011), s. 435.

Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti diğer Türk Cumhuriyetlerinden önde giderken, sayıca bağımsızlık ilan eden sekizinci Sovyet Cumhuriyeti olmuştur.²⁶⁶

8 Eylül 1991`de yapılan devlet başkanlığı seçimlerinde tek aday olarak Komünist Partisi`ni temsilen katılarak Ayaz Muttelibov seçmenlerin % 98.5 oyunu alarak bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti`nin ilk cumhurbaşkanı olmuştur.<sup>267</sup> Fakat bu dönemde Azerbaycan`da iki başlı yönetim bulunmuştur. Ülkenin resmi Başkanı Ayaz Mütellibov olsa da sokakların hakimi Azerbaycan Halk Cephesi olmuştur.²⁶⁸

Ayaz Muttelibov Rusya`yı dış politikasının başat unsuru haline getirmiştir. Cumhurbaşkanı seçildikten sonra dış politika ile dikkat çekici adımlarından biri 21 Aralık 1991`de Azerbaycan`ın BDT`ye katılması olmuştur. Fakat bu anlaşma muhalefetin etkin olduğu parlamento tarafından onaylanmamıştır. Bu dönemde Rusya Azerbaycan ile ilişkilerini iki egemen eşit devletler olarak değil, eyalet-merkez ilişkisi düzeyinde tutmağa çalışmıştır. Müttelibov`un Dostluk ve İşbirliği Anlaşması teklifi Rusya tarafından geri çevrilmiştir.²⁶⁹

Ayaz Müttelibov ilk yurt dışı ziyaretini 1991`in sonunda İran`a yapmıştır. Ziyaret sırasında Ermenistan tarafından ablukaya alınmış Azerbaycan anklavı Nahçıvan ile İran üzerinden ulaşımın sağlanması için anlaşma imzalanmıştır.²⁷⁰ Ocak 1992`de İran Dışişleri Bakanlığında resmi bir heyet Hazar Denizi doğal kaynaklarının kullanımı ve petrol tesislerinin modernizesi için gibi konuları

---

²⁶⁶ Şimşir, a.g.e., s. 221.

²⁶⁷ "Azerbaycan Xalqı Öz Prezidentini Seçir", Xalq, (10.09.1991), s. 1-2.

²⁶⁸ Adalet Tahirzade, **Elçibey**, Cumhuriyet gazetesi yayımları, (Bakü, 1999), s. 67.

²⁶⁹ Nazim Cafersoy, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", **Ankara Çalışmaları**, ASAM Yayınları, (Ankara, 2000), s. 65.

²⁷⁰ Nesib Nesibli, **Azerbaycan Geopolitikası ve Neft**, Hazar Üniversitesi Yayınları, (Bakü, 2000), s. 142.

görüşmek için Azerbaycan`a gitmiştir. Ardından Müttelibov 12 Şubat 1992`de Ayaz Müttelibov kalabalık bir heyet ile İran`ı ziyaret etmiş ve Azerbaycan`ın İran`a yönelik irredantist bir politika izlemeyeceğine dair mesajlar vermiştir.²⁷¹

Müttelibov 23-24 Ocak 1992`de Türkiye`yi ziyaret ederek devlet yetkilileri birtakım görüşmeler gerçekleştirmiş ve Türkiye ile 11 maddelik Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk anlaşması imzalamıştır. Müttelibov`un bu ziyaret, Başbakan Süleyman Demirel`in 10-15 Şubat 1992`de ABD ziyaretinden bir kaç gün önce gerçekleşmiştir.²⁷²

Bu tarihte ABD diplomatik misyonundan önce petrol şirketleri Azerbaycan`a gelmiş Azerbaycan petrolerinin geliştirilmesi ve işletilmesinde lider rolünün oynamışlardır. Cumhurbaşkanı Müttelibov da bu konuda ABD şirketlerine öncelik tanımıştır. Fakat ABD yönetimi Azerbaycan`la diplomatik ilişki kurmamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı bölge uzmanı Paul Goble, Bush yönetiminin bu tanımının isteksiz, geç ve plansız bir şekilde yaptığını bu olayın ABD`nin bölgedeki çıkarlarına zarar verdiğini ifade etmiştir.<sup>273</sup> ABD Başkanı Jimmy Carter`in eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski`ye göre, Azerbaycan Rusya`nın BDT coğrafyasında etkinliğini artırmak ve bütünleşmeği sağlaması açısından kilit role sahip olmuştur. Brzezinski bu düşüncesini şöyle ifade etmiştir, “Bağımsız Azerbaycan, Batı`nın, enerji bakımından zengin Hazar Denizi havzasına ve Orta Asya`ya girişine hizmet edebilir. Bunun tersine, bağımlı Azerbaycan, Orta Asya`nın

---

²⁷¹ Ercan Durdular, "İran`ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", **Avrasya Dosyası**, Cilt 2. Sayı 1. (İlkbahar 1995), (124-135), s. 128

²⁷² Şimşir, a.g.e., s. 291.

²⁷³ Patterson, a.g.e., s. 21.

dış dünyaya kapanması, böylece de siyasi bakımdan Rusya'nın yeniden bütünleşme için yaptığı baskılara savunmasız kalması demektir."²⁷⁴

İran'ın giderek bölgede artan aktifliğinden rahatsız olan ABD diplomatik ilişki kurmadığı diğer cumhuriyetlere yönelik yeni bir bakış geliştirmek zorunda kalmıştır. 6 Şubat'ta basına yaptığı açıklamada Baker, ABD'nin bölge devletleri ile iletişime geçme nedeninin İran'ın bölgedeki aktifliği olduğunu bildirmiştir.²⁷⁵ James Baker Şubat ayında bölge ziyaretinde bölge devletlerinin İran ile ilişki kurmamaları için uyarıda bulunmuştur.²⁷⁶ Diplomatik ilişki kurmadığı diğer cumhuriyetlerden öne sürmüş olduğu ilkelerin yerin yetirileceğine dair garanti almak için 12-17 Şubat 1992'de Moldova, Ermenistan, Azerbaycan ve Özbekistan'ı ziyaret etmiştir. Amerika'daki Ermeni lobisinin ciddi itirazlarına rağmen 12 Şubat 1992'de Azerbaycan'a gelen James Baker Ayaz Müttelibov'la 1 saat baş başa görüşerek ülkede demokrasi, insan hakları ve serbest pazar ekonomisine geçiş konularının yanı sıra Dağlık Karabağ'daki durumu müzakere etmiştir.²⁷⁷ James Baker'in ziyaretinden sonra ABD'nin Azerbaycan'da büyükelçilik açacağı yönde beklentiler artmıştır. Azerbaycan ile ABD arasında diplomatik ilişkiler Müttelibov'un istifasından 20 gün sonra 15 Mart 1992'de Bakü'de ABD büyükelçiliği açılmış ve Eylül 1992'de Richard Miles ABD'nin Azerbaycan'daki ilk büyükelçisi olarak göreve başlamıştır.²⁷⁸ Fakat ABD'nin bölge konusunda yeterli uzmanı bulunmamıştır.

---

²⁷⁴ Brzezinski, a.g.e., s. 170.

²⁷⁵ Thomas L. Friedman, "U.S. to Counter Iran in Central Asia", **New York Times**, (06.02.1992).

²⁷⁶ Shireen T. Hunter, "Religion, Politics, and Security in Central Asia", **SAIS Review**, Cilt XXI, No 2, Yaz-Sonbahar 2001. Akdevilioğlu, a.g.m., s. 142.

²⁷⁷ "ABŞ Kongresinde Azerbaycan Müzakireleri", **Azatlık**, (14.02.1992).

²⁷⁸ Nichol, a.g.e., s. 64.

Bölgede ABD Büyükelçilikleri açılmış olsa bile çok ciddi lojistik ve personel sıkıntı ile karşı karşıya kalmıştır.²⁷⁹

a. Özgürlüklere Destek Yasası (Freedom Support Act-FSA)

İkinci Dünya Savaşı sonrası Avrupa'sı savaş sonucu tahrip olurken Sovyet sonrası coğrafya da merkezleşmiş ekonomik sistemin çökmesi sonrası tahrip olmuştur. Bu durum ABD için hem tehdit hem fırsat yaratmıştır. Bağımsızlığını kazanan yeni devletler ve bunlardan birçoğunun sahip olduğu enerji kaynakları ABD ekonomisi için yeni bakir bir pazar ve alternatif enerji kaynağı olmuştur. Diğer taraftan Sovyet sonrası ortaya çıkan kaotik durumda ABD'nin hiç istemediği etnik ve dini örgütler faydalanabilir ve rakip devletler Rusya'dan boşalan güç boşluğunu doldurabilirlerdi.

Bölge ABD'nin jeopolitik ve enerji politikası dışında yeni açılan bir pazar niteliği taşıdığı için Clinton yönetimin bölge devletleri ile dirsek teması devam etmiştir. ABD bölgede liberal demokrasinin ve pazar ekonomisinin kurumsallaşmasına çaba harcamıştır. Eski düzene alternatif politik ve ekonomik yapının kurulacak olması Batı modeli bir sistemin kurulmasının teşvik edilmesi için önemli bir fırsat oluşturmuştur.²⁸⁰

Bu pazarı gelecekte ABD ekonomisine bağımlı kılacak ve bu ülkelerin ekonomik ve sosyal kalkınmışlığını temin edebilecek bir yardım programına ihtiyaç duyulmuştur. Eski Sovyet etki alanına yönelik bu politika daha Sovyetler Birliği dağılmadan 1989'da Kongre tarafından Doğu Avrupa ülkelerinin ekonomik ve siyasi

---

²⁷⁹ Kouzlarich, a.g.e., s. 14.

²⁸⁰ Ali Faik Demir, **Türk Dış Politika Perspektifinden Güney Kafkasya**, Bağlam Yayınları, (İstanbul 2003), s. 150-151.

dönüşümüne destek amaçlı kabul edilen Doğu Avrupa Demokrasi için Destek Kanunu (SEED)²⁸¹ ile yasalaşmıştır. Sovyetler Birliği'ni oluşturan cumhuriyetlere yönelik ise onların ekonomik ve politik dönüşümünü finansal olarak desteklenmesini öngören ve bu yönde ABD Başkanına özel yetkiler veren Özgürlüklere Destek Yasası kabul edilmiştir.

24 Ekim 1992'de ABD Kongresi tarafından kabul edilen ve aynı gün Amerikan Başkanı tarafından onaylanan "Özgürlüklere Destek Yasası" doğrudan hedef ülkelerin askeri, politik ve ekonomik dönüşümünü hedefleyen içeriğe sahip olmuştur.²⁸² Özgürlüklere destek yasası çerçevesinde yapılan yardımların temel hedefleri karşılıklı ticareti artırmak ve küresel rekabette ABD'nin Japonya, Almanya ve Çin'in gerisinde kalmamak olmuştur.²⁸³ Bu yasa ABD'nin BDT coğrafyasına yapacağı yardımların şartlarını belirlemiştir. Yasada öngörülen şartlar BDT coğrafyasında ülkelerin politik ve ekonomik dönüşümünü temin etmek için ABD dış politikasının başlıca dış politika aracı olan yardım yapma imkanı vermiştir.

Özgürlüklere Destek Yasası çerçevesinde ABD üç kurum üzerinden yardım yapmıştır. Yardımların % 78'i USAID programları için kullanılmış ve bu yardımlar ABD mal ve hizmetlerinin satın almak için kullanılmıştır. Yardımın dörtte biri diğer ABD'nin kurumlarına verilmiştir. Bu yardımların yapılacağı istikametler genellikle USAID ve diğer kurumlar üzerinden sağlanmış olsa da Dışişleri Bakanlığının BDT ülkelerine yardımdan sorumlu koordinatör tarafından belirlenmiştir. Dönemin koordinatörü Büyükelçi William B. Taylor'a göre, bu yardımlar genellikle serbest

---

²⁸¹ 1989 yılında Kongre tarafından kabul edilen SEED yasası, ekonomik istikrara, ticaretin liberalleştirilmesi özel sektörün gelişmesi için Özel Fonların oluşturulması, işçi pazarının reform yapılması ve çevre korunmasını kuvvetlendirmek için Polonya ve Macaristan'a 938 milyon dolar yardım yapılmasını öngörmüştür. Sussman and Krader, a.g.m., s. 93

²⁸² "Statement by White House State Secretary Dee Dee Myers, Washington, Dc July 15, 1994", Dispatch 5, No 30, (25.07.1994), 510. Aras, a.g.m., s. 228

²⁸³ Aras, a.g.m., s. 236

pazar ekonomisi ve demokratik kurumların kurulması için gerekli altyapının hazırlanmasına yardımcı olacak ve kurumsal değişiklik için merkezi hükümetlere yapılan teknik yardımlardır.²⁸⁴

Özgürlüğü Destek Yasası çerçevesinde BDT coğrafyasında Kazakistan ve Ukrayna'nın nükleersizleştirilmesine, Ural'da büyük çiftçilerin desteklenmesine, Türkmenistan ve Estonya'da Barış Gönüllülerinin faaliyetine, Batılı uzmanların BDT ülkelerine ve BDT ülkeleri uzmanlarının ABD'ye getirilip demokratikleşme ve kapitalist ekonominin işleme mekanizması eğitilmesi konusunda kurslar almasına destek vermiştir.²⁸⁵

Yasada bu ülkelerin demokratikleşmesi ve serbest pazar ekonomisine geçişinin ABD'nin ulusal güvenliğini kuvvetlendireceği belirtilmiş, bölgede özgürlüğün sağlanılmasının Amerikalılar için ticaret, sermaye ve halklar arasında dostluk fırsatı yaratacağı savunulmuştur. Sovyet coğrafyasında dönüşümü temin etmek için yasa Kongreyi, özel sektörü ve yürütmeyi işbirliği içinde olmağa davet etmiştir. Bunun ötesinde bu kurumların uluslararası örgütlerle birlikte hareket etmesini istemiştir. Yasa ile ABD şirketlerinin bölge ile ticaretinin önünde Soğuk Savaş döneminden kalma bütün engeller kaldırılmıştır.

Bölgede insani problemleri ve istikrarsızlıktan olumsuz etkilenmemek için insani yardımları öngören yasa ayı zamanda nükleer kazaları önlemek, nükleer silahların yayılmasını engellemek ve silahsızlanmağı teşvik etmek için 500 milyon dolar yardım ayırmıştır. Bu yasa ile ABD NGO'larının bölgede faaliyeti kurumsallaşmış ve demokrasi ve insan hakları gibi programlar bu örgütler üzerinden

---

²⁸⁴ Curt Tarnof, The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance, **Issue Brief for Congress**, <http://www.fas.org/man/crs/IB95077.pdf>, (erişim 11.07.2012).

²⁸⁵ Thomas Goltz, "A Montana Perspective on International Aid and Ethnic Politics in Azerbaijan", <http://www.zerbaijan.com/azeri/goltz1.htm> (erişim tarihi, 13. 07. 2012).

yürütülmesi hedeflenmiştir. Halklar arası iletişimi derinleştirmek için Barış Gönüllüleri ve Amerikan evleri gibi projelerin desteklenmesi kararlaştırılmıştır.

Yasa Amerikan mallarını satın almak için krediler elde etme imkanlarını kolaylaştırmıştır. Yasa ekonomik reformlar yapması yolu ile Amerikan gıda ürünlerinin bu ülkelere satılmasını kolaylaştırmağı hedeflemiştir. Yasa Exim ve OPIC'in bu ülkelerde faaliyetlerini ve Amerikan şirketlerinin bu ülkelerle ticaret yapmasını engelleyen yasaların iptali için Başkana yetki vermiştir.²⁸⁶ Ülkelerdeki ekonomik reformların desteklenmesi için IMF'nin devreye girmesini ve ABD'nin desteği ile IMF'nin kotasının 12 milyar dolar artırılmasını öngörmüştür. ABD Başkanı 1 Nisan 1992'de imzaladığı yasayla Rusya ve eski SSCB üyesi Cumhuriyetlerin ekonomilerinin serbest pazar ekonomisine dönüştürülmesi ve IMF'ye üyeliği için ayrılacak para miktarlarını belirlemiştir.

ABD Başkanı George Bush'un imzası ile 1 Nisan 1992'de eski Sovyet ülkelerine yönelik 1.1 milyar dolarlık tarım yardımı yapılması kararlaştırılmıştır. Bu yardım Yeni Bağımsız Devletlerin Amerikan tarım ürünlerini satın almasını sağlayacaktı. Aynı gün Amerikan başkanı Rusya'ya 600 milyon dolar Ukrayna, Ermenistan ve diğer cumhuriyetlere ise 500 milyon dolar para ayırmıştır. Yasa çerçevesinde ABD şirketlerine ticaret ve yatırım imkanlarının sağlanması, Rusya ve Avrasya'da demokrasinin ve serbest piyasa ekonomisinin gelişmesini destek vermek, özelleştirmeğe destek vermek, bu ülkelerin ABD tarım ürünlerini satın almasını temin etmek olmuştur. Aynı yasa ile IMF kotası artırılmış ve Barış Gönüllüleri ve

---

²⁸⁶ ABD dış politikasında ekonomik müeyyideler hakkında daha geniş bilgi için bakınız. Mehmet Emin Çağırın, "ABD Dış Politikasında İktisadi Müeyyidelerin Yeri ve Önemi", der. Özen ve Taşdemir, a.g.e., s. 47-74.

Vatandaşların Demokratik Birlikleri (Citizens Democracy Corps) halklar arası ilişkiler desteklemek hedeflenmiştir.²⁸⁷

b. 907 sayılı ek düzenleme

Sovyetler Birliği dağılmadan önce ABD`de Azerbaycan`la ilgili fikir oluşmasında Ermeni lobisinin ve Dağlık Karabağ olaylarının büyük etkisi olmuştur. Azerbaycan topraklarının Ermenistan tarafından işgal olunmasına rağmen ermeni lobisinin desteği ile seçilen Kongre üyeleri anti-Azerbaycan havası oluşturmayı başarmıştır. Özgürlüğe Destek Yasası çerçevesinde eski SSCB üyesi ülkelere öngörülen yardımdan Azeraycan`ı mahrum bırakan 907 sayılı ek düzenleme Ermeni lobisinin desteği ile seçilen Kongre üyelerinin çabası sonucu Kongre tarafından kabul edilmiştir.

1992 yılında FSA görüşüldüğü zaman Azerbaycan daha önce Ermenistan tarafından işgal olunan topraklarının geri alınması için karşı saldırıya geçmişti. Diğer taraftan 1989 yılında itibaren Ermeniler Dağlık Karabağ`ı Azerbaycan`la bağlayan demir yolunu kapatmıştı. Bu durumdan yola çıkan ABD`deki Ermeni diasporası Azerbaycan`ın Dağlık Karabağ`daki Ermeni azınlığa saldırdığını, Ermenistan ve Dağlık Karabağ`ı ablukaya aldığına dair bir görüntü yaratmışlardır. Bu nedenle Azerbaycan`ın FSA çerçevesinde eski Sovyet ülkelerine öngörülen yardımların dışında tutulması istenmiştir.²⁸⁸ Senator John F. Kerry tarafından hazırlanan ve

---

²⁸⁷ **Freedom Support Act of 1992.** <http://www.fas.org/spp/starwars/offdocs/b920401.htm> (erişim tarihi 02.09.2012).

²⁸⁸ Bu çerçevede devam eden müzakerelerde Azerbaycan`ın Ermenistan topraklarını işgal ettikleri Ermeni diasporası gündeme getirmiştir. Hal bu ki o tarihte BM Güvenlik Konseyi`nin Azerbaycan topraklarının Ermeniler tarafından işgal edildiğine dair kararları bulunmuştur.

Kongre'ye sunulan 907 sayılı ek düzenleme²⁸⁹ Azerbaycan'ı uzun süre FSA çerçevesinde eski Sovyet ülkelerine yapılan yardımlardan yoksun bırakmıştır. Yasa, Dağlık Karabağ ve Ermenistan'a karşı saldırılara son vermediği ve ablukayı ortadan kaldırmadığı, ABD Başkanı ve Kongre aksini öngörmediği sürece Azerbaycan'a bu (Özgürlüğe Destek Yasası) veya diğer yasalar çerçevesinde yardım yapılmasını yasaklamıştır.²⁹⁰ Bu düzenleme ABD Başkanı George Bush tarafından aynı gün imzalanarak yürürlüğe konulmuştur. Bu düzenlemeye göre, Azerbaycan Sovyet ülkeleri için başlangıçta yapılması öngörülen 460 milyon dolarlık yardımın dışında tutulmuştur.²⁹¹ Hatta STK bile devlete ait olan kurumlarla çalışma yapamamıştır.²⁹²

Bu yasa ABD'nin Azerbaycan'da şirketlerinin ve sivil toplum örgütlerinin faaliyetini olumsuz etkilediği gibi, Karabağ meselesinde de arabuluculuk rolüne taraflılık gölgesini düşürmüştür²⁹³. Azerbaycan hükümeti 907 sayılı ek düzenleme kabul edildikten sonra ABD şirketlerinin Azerbaycan'daki faaliyetlerini kısıtlamış, ABD STK'ları 907 sayılı ek düzenleme nedeniyle Azerbaycan'da çalışma yürütememiş ve Azerbaycan diplomatları etkili olamamıştır. Dönemin ABD (Azerbaycan'daki) Büyükelçisi Richard Kouzlarich Kongre üyeleri ile görüşürken onlara, bu yasanın kendisinin Azerbaycan içinde elini kolunu bağladığını, bildirmiştir.²⁹⁴ Kouzlarich, 907 sayılı ek düzenlemenin Azerbaycan halkı nezdinde

---

²⁸⁹ Svante Cornell, "U.S. Engagement in the Caucasus: Changing Gears", **Helsinki Monitor**, 2005, No 2, (112-119), s.113.

²⁹⁰ Bu yasa kabul edildiği zaman Azerbaycan Ermenistan tarafından işgal olunan topraklarını geri almak için saldırıya geçmişti.

²⁹¹ **Freedom Support Act.**

²⁹² Örneğin, 907 Ek düzenleme nedeniyle Amerikan STK'ları kaçkınların yerleşmiş olduğu devlet binalarının tamirine maddi destek verememiştir. Interview Azerbaijan's First Ambassador to the Hafiz Pashayev, **Azerbaijan International**, Spring 1996, s. 54-55.

²⁹³ Karabağ meselesinin çözülmesi için 1992 yılında kurulan AGİT Minsk Grubu'nun üyesi ABD 1997 kurulan Minsk Grubu'nun üç eşbaşkanından biri olmuştur. ABD'nin bu pozisyonu hala devam etmektedir. Azerbaycan sık sık 907. Sayılı ek düzenleme nedeniyle ABD'yi taraf tutmakla suçlamış ve adil bir arabulucu olamayacağını savunmuştur.

²⁹⁴ Interview Azerbaijan's First Ambassador to the Hafiz Pashayev, s. 54-55.

ABD'nin imajını kötü etkilediğini, demokrasinin, sivil toplumun ve serbest pazar ekonomisinin gelişmesini engellediğini²⁹⁵ savunmuştur. Azerbaycan'ın ABD Büyükelçisi Hafis Paşayev yasayı Azerbaycan'a karşı "Özgürlüğe İnkâr Yasası" olarak tanımlamıştır. Yeni bağımsızlığını kazanmış Azerbaycan'ın demokrasi ve serbest pazar ekonomisine geçişi yönünde alacağı kararlar açısından önemli bir dönemde Azerbaycan ABD'nin bu yönde yardımlarından yoksun kalmıştır. Bu yönde reformlar yapılması için Azerbaycan hükümetine ABD hükümeti yardım yapamamıştır.²⁹⁶

Özellikle 907 sayılı ek düzenlemenin Kongre tarafından ABD'nin demokratik olarak nitelediği Ebülfez Elçibey iktidarı döneminde kabul etmesi hem Elçibey iktidarını, hem de ABD imajını olumsuz etkilemiştir. Bu ABD iktidarının Batı ile işbirliğini dış politikasını önceliği yapan Elçibey iktidarını Rusya ve İran baskıları karşısında yalnız bırakmak anlamına gelmiştir. Elçibey yönetiminin yalnız kalması İran ve Rusya ile işbirliği yapan grupları cesaretlendirmiştir. Elçibey döneminin aktif politikacılarının birçoğu 907 sayılı Ek düzenlemenin Elçibey yönetiminin devrilmesine yol açtığını düşünmüştür.²⁹⁷

907 Sayılı ek düzenleme ABD şirketlerinin Azerbaycan'daki durumunu da olumsuz etkilemiş ve rekabet ortamında ABD şirketlerinin aleyhine işlediği için onlar 907 sayılı ek düzenlemenin ortadan kalkmasından yana olmuştur. 1997 yılında, ABD Kongresi Uluslararası Ticaret ve Ekonomi Politikası Alt Komitesi'nde yaptığı konuşmasında Amaco Avrasya'nın Başkanı Charles Pitman, 907 sayılı ek

---

²⁹⁵ Kouzlarich, a.g.e., s. 20.

²⁹⁶ Paşayev, a.g.e., s. 212.

²⁹⁷ Ebülfez Elçibey cumhurbaşkanı seçildikten bir ay sonra ABD Kongresi 907. sayılı ek düzenlemeyi kabul etmiştir. Elçibey'in basın danışmanı Adalet Tahirzade, Kongre'nin almış olduğu bu kararı Azerbaycan petrolerinde Elçibey'in daha çok İngiliz petrol şirketlerine üstünlük vermesi ile izah etmiştir. Tahirzade'ye göre, bu karar Elçibey hâkimiyetinin zayıflamasını etkilemiştir. Tahirzade, a.g.e., s. 152.

düzenlemenin bölgede hükümetlerinin desteği ile yoğun rekabette bulunan şirketlere karşı, ABD şirketlerinin avantaj kaybetmesine neden olduğunu belirtmiştir.²⁹⁸ 1998 yılında 907 sayılı ek düzenlemenin kaldırılması için Kongre'ye mektup yazan Dışişleri Bakanlığı sırf bu nedenden dolayı ABD'nin Hazar Havzası diplomasinin zarar gördüğünü belirtmiştir. Dışişleri Bakanlığının BDT ülkeleri üzere yardımcısı Büyükelçi Stephen Sestanovich, ABD'nin Hazar havzası diplomasinin 907 sayılı ek düzenleme olmadan daha başarılı olacağını savunmuştur.²⁹⁹ Bu nedenle Clinton döneminde 907 sayılı ek düzenlemenin kaldırılması için Kongre üzerinde yoğun bir baskı olmuştur.

907. Sayılı ek düzenlemenin kabulü ve uygulanması Azerbaycan için parasal yardımın ötesinde prestij meselesi olmuştur. Bir taraftan ABD ile ilişkilerini gelişmesini olumsuz etkileyen bir yasa, diğer taraftan Karabağ meselesinde Azerbaycan hakkında saldırgan taraf görüntüsü yaratmıştır. Öte taraftan Sovyet sonrası ekonomik ve siyasi sistemi çöken, savaş halinde olan Azerbaycan'ın da yeni sistemini kurabilmesi için FSA çerçevesinde yapılan yardımlara ihtiyaç duymuş ve bu yardımların yapılması için çalışmıştır. Haydar Aliyev Devlet Başkanı seçildikten sonra Eylül 1993'te ABD Devlet Başkanı Bill Clinton'a, Albert Gore'a ve Kongre Başkanı Thomas Foly'ye birer mektup yazarak, 907 sayılı ek düzenlemenin ABD-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine engel olarak nitelemiştir. Mektubun ardından Bakü'yü ziyaret eden ABD Dışişleri Bakanının Yeni Bağımsız Devletler Üzere yardımcısı Strobe Talbotte, ABD Devlet Başkanı Clinton'un cevap mektubunu Aliyev'e iletmiştir. Bu mektupta Clinton, 907 sayılı ek düzenlemenin doğurduğu sıkıntıları azaltmak için Azerbaycan'a sivil toplum örgütleri aracılığı ile yardım

²⁹⁸ BP ile ABD şirketleri arasındaki rekabette bu olumsuzluğu net bir biçimde görmek mümkündür. "Amoco, ABD yönetiminden Bakü-Ceyhan Desteği istedi", **Hürriyet**, (03.11.1997), s. 6.

²⁹⁹ "U.S. Aide Urges Lifting of Azerbaijan Ban", **New-York Times**, (09. 07. 1998), s. 5

yapacağını belirtmiştir³⁰⁰ 3 Eylül 1994'te Bakü'yü ziyaret eden ABD'nin BM Özel Temsilcisi Madeleine Albright, ABD'nin resmi olmayan kanallardan Azerbaycan'a yardımı artıracığını, 907 sayılı ek düzenlemenin önce yumuşatılması daha sonra ise tamamen ortadan kaldırılması için çalışacağını bildirmiştir.³⁰¹

907. ek düzenleme çerçevesinde hükümet yardımı yapamayan ABD hükümeti bu yardımı ABD'nin hükümet dışı örgütlerine veya Azerbaycan STK'lara aktarmaya karar vermiştir. Bu noktada Relief International, Save the Children ve Kızıl Haç örgütleri aracılığı ile Azerbaycan'a yardımlar yapılmıştır.³⁰² Bu dönemde kadın hakları, sansür karşıtı, demokrasi yanlısı, çevreci STK'lar ABD desteğini Avrasya Fonu (Eurasia foundation) ve SOROS üzerinden almışlardır. Ayrıca Azerbaycan'da muhalefette olan partiler ABD maddi desteğini alabilirken bu parti iktidar olduğu zaman yardım alması 907 sayılı ek düzenleme tarafından yasaklanmıştır.³⁰³ 907 sayılı ek düzenlemeye rağmen Büyükelçi Richard Kozularich döneminde 1995 parlamento seçimleri ve Anayasa için halk oylaması öncesi ABD Büyükelçiliği NDI ve Seçimlerin Desteklenmesi için Uluslararası Fon elemanları aracılığı ile Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu'nun kurulması için çalışmalar yürütmüştür.³⁰⁴

907. Ek düzenlemenin lağvedilmesi yönünde çalışmalar 1994 yılından sonra artmıştır. 1994 sonrası 907 sayılı ek düzenlemenin kaldırılması için yapılan baskıların iki nedeni vardır; birincisi, 1994 yılında Azerbaycan-Ermenistan arasında imzalanan ateşkes anlaşması, ikincisi, aynı yılın Eylül ayında imzalanan Asrın

---

³⁰⁰ Elman Nesirov, **Azerbaycan-ABD Münasebetleri**, Kanun, (Bakü,1998), s. 30-31.

³⁰¹ "ABŞ-ın BMT Xüsusi Nümayəndəsi Azərbaycanda", **Azerbaycan**, (06.09.1994), s. 3.

³⁰² Musa Kasımov, **Azerbaycan Beynelxalq Münasebetler Sistemində**, Gençlik Yayın, (Bakı, 1996), s. 63.

³⁰³ Goltz, a.g.m.

³⁰⁴ Interview with U.S. Ambassador Richard Kouzlarich, **Azerbaijan International**, 1995, 3-4, s. 48-49.

Anlaşması`nda yer alan ABD petrol şirketlerinin artan baskıları. ABD yönetimi özellikle 907 sayılı ek düzenlemenin askeri olmayan kısımlarının kaldırılmasını istemiştir. Strobe Talbott ve Madelene Albright bu konuda Kongreye müracaat etmişlerdir.

1996 ve 1997 Bütçelerinde STK`lar aracılığı ile Azerbaycanlı kaçkınlar için insani yardımlar yapılabilmesi için ABD Başkanına yetki verilmiştir. 1998 yılı bütçesinde Güney Kafkasya`da Karabağ veya Abhazya gibi çatışmalar nedeniyle kaçkınlar ve yer değişimine maruz kalanlara insani yardım yapılabileceği kabul edilmiştir. Bu bütçede Azerbaycan hükümeti Ermenistan ve Karabağ`a ambargoyu devam ettirdiği sürece Azerbaycan hükümetine yardım yapılamayacağı kabul edilmiştir. Fakat STK`ların demokrasiyi destekleme ve ABD`nin Azerbaycan`la ticaret yapan ithalat ihracat şirketlerinin 907 sayılı ek düzenleme tabi olmayacağı kararlaştırılmıştır.³⁰⁵ 1998 yılında Yurt Dışı Yardım Bütçesi`nde ABD Yurtdışı Ticaret Hizmeti`nin (Foreign Commercial Service) ve Ticaret ve Gelişme Ajansı`nın (TDA) ve Yurt Dışı Özel Yatırım Şirketi`nin (OPIC) Azerbaycan`da faaliyetine izin vermiştir. Bu tarihten itibaren ABD sermayesinin Azerbaycan`da desteklenmesi bu ajanslar üzerinden gerçekleştirilmiştir.³⁰⁶

4. Ebülfez Elçibey dönemi: milliyetçi liberalizm

Azerbaycan`da dönüşüm ulusal bağımsızlık hareketleri ve onun rejim değiştirilmesi üzerinde etkisi üzerine olmuştur. Bağımsızlığını kazandıktan sonra ulusal bağımsızlık hareketi siyasi parti ve örgüt kurmak yoluyla Azerbaycan`da

³⁰⁵ USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (erişim tarihi 21.10.2012), (June, 2000), s. 44-46.

³⁰⁶ FY 2002. Congressional Budget, Justification Foreign Operations.

Sovyet döneminden kalma elit kesime alternatif oluşturmuştur. Bağımsızlığının ilk yıllarında iç politika gündemi Karabağ'ın Ermenistan tarafından işgali, ülke içi istikrar ve güvenliği sağlama, Sovyetler sonrası devlet ve millet kurma ile demokratikleşme dörtgeni tarafından belirlenmiştir. Sovyet kadroları ve Komünist Parti'nin Karabağ meselesinde göstermiş olduğu başarısızlık nedeniyle halk nezdinde güveni kaybederken, birçok konuda özerklik isteyen, bağımsızlık talepleri ile popülaritesi artan ve ardından demokratik yönetim kurma vaatleri Halk Cephesi eski kadrolara karşı tek alternatif olarak kalmıştır.

7 Haziran 1992'de yapılan Cumhurbaşkanı seçimlerine katılan Halk Cephesi Partisi lideri Ebülfez Elçibey'in seçim platformunda ABD Dışişleri Bakanı Baker'in Azerbaycan'la diplomatik ilişkiler kurması için öne sürdüğü taleplerin karşılanması yer almıştır. Azerbaycan'da serbest pazar ekonomisine geçiş ve demokratikleşme gibi temel ilkelerin dışında nükleersizleşme de Ebülfez Elçibey'in seçim programına girmiştir.³⁰⁷

7 Haziran cumhurbaşkanı seçimlerinden önce AHC Meclisi Başkan yardımcısı Ali Kerimli, AHC Svoboda (Özgürlük) gazetesi redaktörü Hikmet Hacızade ve AHC Dış İlişkiler Şubesi Başkanı Aliasker Ziyabeyov Washington'a giderek, görüşmeler yapmış ve Azerbaycan'da yapılan seçimlere yönelik ABD'nin desteğini almaya çalışmıştır. 7 Haziran 1992'de yapılacak cumhurbaşkanı seçimlerinde gözlemci olarak iştirak etmesi için AHC Heyeti ABD eski Başkanı Jimmy Carter'e davet mektubu götürmüştür. Mektupda Azerbaycan'da hala Komünist zihniyetli şahısların iktidarda olduğunu ve demokratik güçlerin iktidara gelmesi için ABD'nin desteğine ihtiyaç olduğu belirtilerek,³⁰⁸ Elçibey'in seçilmesi

³⁰⁷ "Ebülfez Elçibey'in Seçki Programı", **Azatlık**, (27.05.1992), s. 5-6.

³⁰⁸ "ABŞ-da bir hefte", **Azatlık**. (5.03.1992), s. 7.

için ABD`den destek istenmiştir. Kendilerini demokrat ve serbest pazar ekonomisini savunan taraf olarak takdim eden AHC temsilcileri karşısındaki Komünistleri ise ABD ve kendileri için ortak düşman olarak göstermişlerdir.

7 Haziran 1992`de yapılan seçimlerde Ebülfez Elçibey Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Seçimlerin ertesi günü ABD yönetimi açıklama yaparak seçimlerin demokratik olduğunu ve bunun da Azerbaycan`ın yeni yönetiminin uluslararası hukuk ve yasal normlara sadık olacağını isbatı olduğunu,³⁰⁹ açıklayarak Elçibey yönetimini başından itibaren desteklemiştir. Azerbaycan`da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra Başkan Bush Ebülfez Elçibey`in demokrasiye ve serbest pazar ekonomisine bağlılığını alkışladığını bildirmiştir.³¹⁰

Ebülfez Elçibey Azerbaycan bağımsızlığını yeniden kazanmasından sonra demokratik yola seçilen ilk lider olmasına rağmen devlet yönetiminde ve devlet ilişkilerinde aynı başarıyı gösterememiştir. O ve diğer kadroları seçim üzerinden geldiği için meşruiyeti bulunmuş fakat devlet ilişkilerinde başarısızlığı yönetiminin kısa sürmesine neden olmuştur. Elçibey döneminde rejim demokratik yönetim olarak değiştirilirken, yeni elit şekillendirilmiş ve kadroların çoğu Halk Cephesi temsilcileri olmuş, devlet ve kimlik oluşturma sürecinde Moskova`dan ciddi şekilde uzaklaşarak Türklüğe vurgu yapılmıştır.³¹¹

Ebülfez Elçibey liderliğindeki yönetim ideolojik olarak milliyetçi fakat demokrasi ve liberal ekonomiyi savunan bir politik mücadele çizgisi benimsemiştir. Milli hareketin milliyetçilik ideolojiyi benimsemesi son 200 yıllık Rus işgaline karşı tepkiden ve İran politikasından kaynaklanmıştır. Aslında Halk Cephesi`nin hem

---

³⁰⁹ Tahirzade, a.g.e., s. 139.

³¹⁰ "Bushdan Azərbaycana Mektub", **Azatlık**, (17.06.1992), s. 5.

³¹¹ Ayça Ergun, "Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization", **Uluslararası İlişkiler**, Volume 7, No 26, (Summer 2010), s. 67-85.

Rusya, hem de İran'a karşı tutumunun nedenlerinden biri iktidara gelmek ve tutunabilmek için Batı'nın özellikle ABD'nin desteğini kazanmak olmuştur.³¹² Öte taraftan serbest pazar ekonomisine geçiş ve demokratikleşme ile ilgili vaatleri Batı ile ilişkileri iyi tutma düşüncesinden kaynaklanmıştır. Dönemin Baş bakan yardımcısı ve Ekonomi Bakanı Ali Mesimov, Azerbaycan Savaş durumunda olmasına rağmen pazar ekonomisine geçiş sürecine hazırlığının birçok uzmanı şaşırttığını,³¹³ savunmuştur.

Ebülfaz Elçibey'in kabul etmiş olduğu ilk kararlar ülkenin politik ve ekonomik hayatında hızlı dönüşümü öngörmüştür. 24 Haziran'da Vergiler hakkında Kanun ve 25 Haziran'da Siyasi Partiler kanunu Milli Meclis'te kabul edilmiştir. Özellikle ikinci kanun ülkenin siyasi hayatının demokratikleşmesi için kabul edilmiş en önemli yasa olmuştur.³¹⁴

Elçibey dönemi SOCAR Başkanı Sabit Bağirov'a göre, Elçibey döneminde Azerbaycan Rusya-Ermenistan ikilisine karşı Batılı devletlerle özellikle ABD ile ilişkilerini geliştirmeğe öncelik vermiş ve bu noktada petrol kartını oynamıştır. ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi için petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemini anlayan Ebülfaz Elçibey Sovyet döneminde başlayan enerji görüşmelerini devam ettirmeye ve karşılıklı faydaya dayalı anlaşmalar imzalamaya hazır olduğunu bildirmiştir.³¹⁵ Elçibey döneminde ABD hükümeti Elçibey'in yapmış olduğu reformları beğenmiş onun iktidarını desteklemiştir. 1992'nin Ocak ayında Elçibey ile görüşen ABD'nin

---

³¹² 22 Haziran 1992'de Azerbaycan'dan dönen Sheeren Hunter ABD Kongresi Avrupa Güvenliği ve İşbirliği Komisyonu toplantısı dinlemelerinde şu tespitte bulunmuştur. "Ebülfaz Elçibey İran'ın aleyhine olduğunu söylediği zaman bunun ABD'nin hoşuna gideceğini zannediyor. Biz onların demokratikleşmesine destek verebiliriz, fakat bizi kandırmalarına izin veremeyiz." "ABŞ Kongresinde Azerbaycan Müzakereleri", **Xalq Gazetesi**, (12.03.1993), s. 5-8.

³¹³ Tahirzade, a.g.e., s. 257.

³¹⁴ Tahirzade, a.g.e., s. 92.

³¹⁵ Sabit Bağirov, "Azerbaijan Strategic Choice in the Caspian region", edited by, Gennady Chufirin, **The Security of the Caspian Sea Region**, SIPRI, (Solna, 2001), (178-194), s. 180.

Azerbaycan Büyükelçisi Richard Miles, ABD'nin Azerbaycan'da yapılan demokratik reformlardan memnun kaldığını bildirmiştir.³¹⁶ Bu reformların yapılmasında ABD deneyim ve desteğinden faydalanmak da Azerbaycan iktidarının hedeflerinden biri olmuştur³¹⁷

Seçimlerden sonra ABD Başkanı George Bush Elçibey'e mektup yazarak hem Azerbaycan'ın geçiş süreci, hem de Karabağ sorunun çözümü için görüşlerini belirtmiş ve AGİT Helsinki Zirvesi'nde görüşmeyi teklif etmiştir.³¹⁸ Bu çerçevede Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey'in 8-10 Temmuz 1992'de Helsinki'de yapılan AGİT toplantısına katılması ABD ile ilişkilerin geliştirmesi için önemli bir fırsat olmuştur. AGİT toplantısında konuşma yapan Elçibey, Azerbaycan'da piyasa ekonomisine sahip demokratik hukuk devletinin kurulması için gerekli reformlar yapma çabasında olduklarını belirterek, reformların iç politikada siyasi hak ve özgürlüklere, yasalar önünde eşitliğe ve 1918-1920 Halk Cumhuriyeti'nin ilkelerine dayandığını belirtmiştir. Seçim çalışmalarında ABD'nin Azerbaycan karşısındaki talepleri ile örtüşen açıklamalar yapan Elçibey, Helsinki konuşmasında bunu bir daha yenilemiştir. Helsinki'deki konuşmasında Elçibey ayrıca nükleer silahların yapılmamasından yana olduğunu, AKKA'nın gerçekleşmesinde yapıcı davrandıklarını ve silahlanma yönünde yeni ortak önerileri savunduklarını belirtmiştir.³¹⁹

Ebülfez Elçibey, AHC iktidarının dış politikaya ilişkin görüşlerini dile getirirken bunlar içerisinde esas amaç olarak, Rusya'nın askeri ve siyasi etkinlik alanından kurtulmayı hedeflediklerini ifade etmiştir. Bu bağlamda, AHC iktidarı,

---

³¹⁶ "ABŞ Sefiri Prezident ile görüşdü", **Xalq**, (2.02.1993), s. 3.

³¹⁷ Cafersoy, a.g.e., s. 139.

³¹⁸ "ABŞ Prezidentinin Mektubu", **Xalq**, (07.07.1993), s. 6.

³¹⁹ Bu ziyaret sırasında Azerbaycan AKKA anlaşmasını da imzalamıştır.

askeri ve siyasi açıdan Rusya'nın etkisinden kurtulma politikasını birkaç faktör aracılığı ile gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bunlar, Rus Ordusunun Azerbaycan'dan çıkarılması, Rusya'nın sürekli Azerbaycan'a baskı aracı olarak kullandığı Karabağ sorununu Rusya'nın tekelinden çıkararak AGİK arabuluculuğuna ağırlık verilmesi, Rusya'nın etkisine açık BDT'ye üyeliğin ret edilmesi ve Rusya ile eşit haklara sahip bağımsız devlet olarak, ekonomik ve politik ilişkiler oluşturulmasıdır.³²⁰

Ebülfez Elçibey'in ısrarlı tutumu nedeniyle Baltık ülkelerindeki Rus ordusu 1994 yılında çıkarılırken Azerbaycan'da Rus ordusu 1992 yılında çıkarılmıştır. Bu bağlamda, ilk önce 7 Ağustos 1992'de Moskova'da Azerbaycan Büyükelçisi Hikmet Hacızade ile Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Valter Şoniya arasında parafe edilen bir anlaşma ile Rus sınır kuvvetlerinin geçici statüsü belirlenmiş, iki yıl içinde sınır kuvvetlerinin emlakinin Azerbaycan'a verilerek ülkeyi terk edilmesi öngörülmüştür.³²¹ Bu anlaşma ve sınır güçlerinin çıkarılmasına ilişkin 3 protokol, 6 Ekim 1992'de Moskova'da Azerbaycan Devlet Sekreteri P. Hüseyinov ve Rusya Güvenlik Bakanı V. Barannikov tarafından Rus sınır Kuvvetlerinin 1 Haziran 1993'te çıkarılmasını öngörececek biçimde imzalanmıştır.³²²

Azerbaycan'ın karşılaştığı iç ve dış politika sorunlarının çözümünde Batı merkezli uluslararası örgütlerin rolünü önemseyen Elçibey, Karabağ sorununun çözümü için devam eden diplomatik sürece bu örgütleri dahil etmeğe çalışmıştır. Öte yandan BDT'ye üyeliğin Azerbaycan'ın Rusya'nın etkisine girmesine neden olacağını düşünmüş ve kesinlikle karşı çıkmıştır. 7 Ekim 1993'te ise Azerbaycan Milli Meclisi

---

³²⁰ Cafersoy, a.g.m., s. 27.

³²¹ "Azerbaycan-Rusya Arasında Müqavile İmzalandı". **Azatlık**, (13.08.1992), s. 6.

³²² "Rus Qoşunları Azerbaycandan çıxardılar", **Azatlık**, (9.10.1993), s. 4.

Azerbaycan`ın Bağımsız Devletler Topluluğu'na üyelik anlaşması onaylanmamıştır.³²³

22 Şubat 1993'te Ağdere vilayeti istikametinde Azerbaycan`ın yenilgiler sonrası hükümet sorumlu bulunduğu 709 Sayılı alayın Albayı Süret Hüseyinov`u görevinden almıştır. Bu olay sonrası 31 Mayıs 1993'te 709 sayılı alayın bulunduğu Gence şehrinde birlik ile Savunma Bakanlığı arasında yaşanan gerginlik sonucunda şehirde askerler arasında çatışma çıkmıştır. Çatışma sonucu onlarca asker hayatını kaybederken Azerbaycan Cumhuriyeti Baş Savcısı, Milli Güvenlik bakanı yardımcısı Suret Hüseyinov tarafından rehin alınmıştır.³²⁴ Öte yandan Mayıs 1993'te Ebülfez Elçibey'in Gence'deki son Rus Askeri tugayının çıkarılmasına ilişkin kararname sonrası Rus Tugayı çekilirken önemli miktarda silah, mühimmat ve ekipmanı savunma bakanlığına değil, Albay Süret Hüseyinov'a bırakmıştır.³²⁵ Bu olayların ardından Suret Hüseyinov'un askerleri Bakü'ye doğru ilerlemiş ve Elçibey'in istifasını talep etmiştir.

4 Haziran darbesi ile ilgili görüşünü 10 Haziran'da açıklayan ABD Dışişleri Bakanlığı³²⁶ Elçibey yönetimini desteklediğini ve Gence'den çıkan Rus birliklerinin silahlarını Suret Hüseyinov'a bıraktığı için kınadığını bildirmiştir.³²⁷ 17-18 Haziran'da Ebülfez Elçibey gizlice Nahçıvan`ın Keleki köyüne sığınmıştır.

18 Haziran'da Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Haydar Aliyev bir açıklama yaparak, Ebülfez Elçibey'in Türkiye'ye gittiği için cumhurbaşkanlığı yetkisinin ve sorumluluğunun kendi üzerine aldığını bildirmiştir.³²⁸ Aynı gün açıklama yapan

---

³²³ Tahirzade, a.g.e., s. 142.

³²⁴ "Gence Üsyanı", **Xalq**, (09.06.1993), s. 4.

³²⁵ Faruk Arslan, **Hazar`ın Kurtlar Vadisi**, Karakutu Yayınları, (İstanbul, 2005), s. 58.

³²⁶ Cafersoy, a.g.e., s. 141.

³²⁷ 25 Mayıs 1992'de Gence'den giden Rus Birlikleri silahlarını Süret Hüseyinova bırakmışlardır.

³²⁸ Tahirzade, a.g.e., s. 328.

ABD Dışışleri Bakanlığı, Elçibey`in Azerbaycan topraklarını terk etmediğini, istifa etmediğini, yetkilerini kimseye devre etmediğini ve Elçibey`in demokratik yoldan seçilmiş Cumhurbaşkanı olarak kaldığı belirterek onu desteklemiştir.³²⁹ Bu açıklamaya paralel olarak ABD Dışışleri Bakanı Warren Christopher Ebülfez Elçibey`e bir mektup yazarak, Başkan Clinton`un Onu ve ülkenin pazar ekonomisi ve demokrasiye geçiş yolunda yaptığı reformlarını desteklediğini belirtmiştir.³³⁰ Bu konuda ABD ile aynı çizgiyi benimseyen Türkiye, Dışışleri Bakanı Hikmet Çetin vasıtasıyla AGİT ülkeleri Dışışleri bakanlarına mektup göndererek Elçibey`e destek istemiştir. Bu mektup ayrıca Türkiye`nin BM daimi temsilcisi İnal Batu tarafından BM Genel Sekreteri ve Güvenlik Konseyi başkanına sunulmuştur.³³¹ Rusya Dışışleri Bakanlığında yapılan açıklamada ise Haydar Aliyev, istikrarı sağlayacak deneyimli bir politikacı olarak tanımlanmış ve Elçibey`in ismi zikir edilmeyerek, Haydar Aliyev desteklenmiştir.³³²

ABD`nin Azerbaycan`daki Büyükelçisi Richard Miles³³³ Keleki köyüne giderek güvenlik garantisi vererek Bakü`ye dönmesi için ikna etmeğe çalışmıştır. Büyükelçi Miles`in teklifini kabul etmeyen Elçibey, gazetecilere verdiği röportajda yalnız halk arasında yapılacak bir referandumdan sonra dönebileceğini söylemiştir.³³⁴ Buna rağmen ABD uzun süre Elçibey`i geri getirmek için uğraşmıştır. Hatta 19

---

³²⁹ Tahirzade, a.g.e., s. 329.

³³⁰ Tahirzade, a.g.e., s. 330

³³¹ "Çetin`in AGİK Mektubu BM`de", **Milliyet**, (25.06.1993), s. 14.

³³² "Kritik Saatler", **Milliyet**, (20.06.1993), s. 1.

³³³ Richard Miles 90`lı yılların sonunda Sırbistan`da ve 2003`te Gürcistan`da sivil darbe olduğu zaman bu ülkelerdeki ABD büyükelçisi olmuş ve bu darbelerin düzenlemede özel rolü olduğu iddia olunmuştur. Michael Barker, *Regulating Revolutions in Eastern Europe*, http://www.thirdworldtraveler.com/NED/NED_EasternEuropeElections.html (erişim tarihi 01.09.2012).

³³⁴ Zardüş Alizade, **Koneç Vtoroy Respublike**, (Baku, 2002), s. 244

Temmuz'da Keleki köyüne giden ABD Bakü Büyükelçi yardımcısı Filip Remle, Elçibey'e güven mektubunu sunmuştur.³³⁵

Fakat daha sonradan Elçibey grubu ABD'nin bu girişimlerini yetersiz bulmuş bunları Elçibey'i desteklemek değil, ABD'nin kendi prestijini kurtarmak olarak değerlendirmiştir. Elçibey taraftarları Rusya'nın Elçibey'i devirmek için somut çalışmalar yürütürken ABD'yi Elçibey'e somut destek vermemekle suçlamıştır. 1998'de Amerikan'ın Sesi radyosuna röportaj veren Ebülfez Elçibey, 1993'de ABD'nin ve Batı'nın onu destekleyeceğini safçasına inandığını ve kandırıldığını anladığı zaman kendisini kınadığını bildirmiştir.³³⁶

21 Haziran 1993'te Azerbaycan Milli Meclisi Ebülfez Elçibey'in geri çağırılması için karar kabul etmiş, bu karara rağmen Elçibey geri dönmemiştir. Ardından 24 Haziran 1993'te Milli Meclis Azerbaycan Anayasası'na göre, Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanlığı görevini yürütemediğini ve bu yetkinin Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Haydar Aliyev'e devredilmesine dair karar kabul etmiştir. 29 Temmuz 1993'te Azerbaycan Milli Meclisi cumhurbaşkanlığı görevini yürütemeyen Ebülfez Elçibey için 29 Ağustos 1993'te halk tarafından güven oylaması yapılmasını kararlaştırmıştır.³³⁷ Ağustos'ta yapılan referandum sonucu halk Ebülfez Elçibey'in geriye dönmesine karşı çıkmıştır. Aynı yılın Kasım ayında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde ise Haydar Aliyev % 99 oy alarak cumhurbaşkanı seçilmiştir.³³⁸

Ebülfez Elçibey'in cumhurbaşkanı seçilmesinden sonra Azerbaycan'da istikrar sağlanamamıştır. Elçibey döneminde kurulmağa çalışılan demokratik düzen

---

³³⁵ Arslan, a.g.e., s. 64.

³³⁶ Tahirzade, a.g.e., s. 330.

³³⁷ "Xalq Elçibeyin Qayıtmağını İstemedi", **Xalq**, (03. 08. 1993), s. 2.

³³⁸ Alizade, a.g.e., s. 244-245.

devlet yönetme deneyimi olmayan insanlarla birleşince ülke karşılaştığı sorunların çözümünde ciddi çözümsüzlük içine girmiştir. Merkezi yönetimin kuvvetli olmaması sonucu ülkenin genelinde kontrolünü sağlayamamış ve sonuçta dış güçlerin ülke için müdahalesi kolaylaşmıştır. Halk Cephesi liderlerinin eski kadrolara karşı itibarsızlığı ve iktidarda onlara yer vermemesi eski kadrolarda gizli bir nefret yaratmıştır. Ülkenin ekonomik kötüleşme dönemi ve Karabağ`da askeri başarısızlıklar Ebülfez Elçibey iktidarının başarısızlığına neden olmuş bu ise Sovyet döneminden kalma kadroların ve toplumun ciddi itirazlarına neden olmuştur. Öte yandan Elçibey iktidarı içindeki grupların kendi arasında çatışmaya girmesi halkta bir alternatif lider arayışına itmiştir. Ebülfez Elçibey döneminde devletin yönetimindeki var olan eksiklikler halkta Sovyetler dönemine yönelik özlem yaratmış ve sonuçta Sovyet`ten kalma kadrolar bunu başarılı bir şekilde kullanmıştır.³³⁹

5. BP Darbe mi yaptı?

Ebülfez Elçibey`in seçilmesinden hemen sonra nihai anlaşmaya varmak için petrol şirketlerinin Azerbaycan yönetimi üzerinde baskıları atmıştır. Bu dönemde İngiltere şirketi BP ile ABD şirketleri arasında Azerbaycan petrolü uğruna bir mücadele yaşanmıştır. İlk dönemde Amoco Azerbaycan yönetimi ile garantisi olmayan bir anlaşmaya yakınken, Pennzoil ve Unocal Azerbaycan bürokrasisi ile görüşmeler yürütmek için arabulucular seçmiştir.³⁴⁰

Haziran 1991`de BP Direktörü John Browne, üç ay içinde anlaşmaya varmazsak buradan gideriz tehdidinde bulunmuştur. Görüşmelerden bir an evvel

---

³³⁹ Ergun, a.g.m., s. 67-85.

³⁴⁰ Dan Morgan and David B. Ottaway, "Azerbaijan's Riches Alter the Chessboard", **Washington Post**, (04.10.98).

kendi lehinde sonuç alabilmek için BP Azerbaycanlı yetkilileri Londra'ya götürmüş ve Mart 1992'de İngiltere Dışişleri Bakanı Douglas Hogg'un Azerbaycan ziyaretini düzenlemiştir. Rakip şirket Unocal ise Azerbaycanlı yetkilileri Kaliforniya ve Bangog'a götürerek buradaki petrol çalışmaları ile tanıştırmış ve yetkilileri karar vermeğe ikna etmeğe çalışmıştır.³⁴¹ Hükümet desteğini hissetmeyen ABD şirketleri 907 sayılı ek düzenlemenin yaratmış olduğu olumsuz imajı düzeltmek için kamu diplomasisi çalışmaları yapmıştır. ABD'nin Amoco ve Unocal gibi petrol şirketleri 1992 yılı süresince Azerbaycan'ın gazetelerine ilan vererek 907. sayılı ek düzenlemenin olumsuz sonuçlarını dengelemeğe çalışmıştır. Amoco 1992'den itibaren her yıl Azerbaycanlı gençleri eğitim almaları için ABD'ye göndermiştir.³⁴²

Bu dönemde Bakü'de büyükelçiliği bulunmayan İngiltere ile Azerbaycan arasında diplomatik görüşmeler Moskova üzerinden yürütülmüştür. BP Bakü'deki ofisinin karşısında İngiltere bayrağını asmış ve İngiltere hükümeti ile Azerbaycan arasında ilişkileri geliştirmek için çaba sarf etmiştir. Daha çok petrol şirketlerinin Bakü petrolüne ilgi göstermesi ile birlikte kendisinin görüşmelerden uzaklaştırılabileceğinden endişelenen BP rakiplerinden kurtulmak için İngiltere devletinden destek istemiştir. Temmuz 1992'de BP CEO'su David Simon Başbakan John Major ile görüşerek İngiltere hükümetinin desteğini istemiştir.

Eylül 1992'de, BP'ye destek vermek için bizzat Başbakan Margaret Thatcher Bakü'yü ziyaret etmiş ve Devlet Başkanı Ebülfez Elçibey ile görüşmüştür. Thatcher ziyareti sırasında BP ile SOCAR arasında Çıracak petrol kuyusu ve Şahdeniz doğalgaz kuyusu için imzalanmak üzere önceden hazırlanmış protokolü da getirmiştir. Bu ziyaretin amacı BP'ye petrol görüşmelerinde üstünlük sağlamak ve Ebülfez Elçibey'i

---

³⁴¹ James Marriott and Mika Minio-Paluello, **The Oil Road**, (London, 2012), s. 55

³⁴² **Xalq**, (30.06.1993), s. 5.

etkilemek olmuştur. Thatcher Bakü'ye gelirken petrol görüşmelerini etkilemek için 30 milyon dolarlık iki adet çek getirmiş ve John Brown bu çekleri Ebülfez Elçibey'e vermiştir.³⁴³ İddialara göre, ertesi gün Elçibey bu çekleri Azerbaycan Devlet Petrol Şirketine vermiş ve ardından Amoco ile görüşmelere başlamıştır. Elçibey dönemi SOCAR Başkan'ı Sabit Bağirov, birçok Batılı şirket ile görüşen Elçibey'in 1991 ihalesi sonrası Azeri yatağının geliştirilmesi için fizibilite çalışmalarını ABD şirketi Amoco ile yürüttüğünü doğrulamıştır.³⁴⁴ Uzmanlara göre, BP Elçibey'in bu hatasını affetmemiş ve Elçibey'in devrilmesi BP tarafından düzenlenmiştir.

Sunday Times gazetesinin haberine göre,³⁴⁵ 1993 yılında Ebülfez Elçibey'in devrilmesi İngiltere'nin BP şirketi tarafından düzenlenmiştir. Türk istihbaratının raporuna dayanarak hazırlanan yazıda BP ve Amoco'nun stratejik nedenlerden dolayı Elçibey'in devrilmesine destek verildiği ifade olunmuştur. *Sunday Times*'in haberine göre, darbeden önce bazı yetkililerin para ile satın alınmıştır. İddiaya göre, darbeden sonra Haydar Aliyev döneminde imzalanan Asrın Anlaşması'nda BP lider rolü almıştır.³⁴⁶

Ebülfez Elçibey'in iktidardan gitmesi ile birlikte son iki yıl süresince Azerbaycan'da dört iktidar değişikliği yarı şiddet yolu ile yaşanmış ve ülkede bir taraftan Karabağ savaşı devam ederken diğer taraftan etnik ve politik istikrarsızlık ciddi problemler yaratmıştır. Tabii bu da yabancı şirketlerin Azerbaycan'da yatırımını zorlaştırırken Rusya'nın ülkeye müdahalesini kolaylaştırmıştır. Bakü'de

---

³⁴³ Marriott and Paluello, a.g.e., s. 55.

³⁴⁴ Bağirov, Azerbaijan's Strategic Choice in the Caspian Region, a.g.m., s. 180.

³⁴⁵ "BP and Amoco behind coup installing aliyeve as president of Azerbaijan", **Crescent International**, May 16-31, 2000.

³⁴⁶ Bu iddia MİT, Azerbaycanlı yetkililer ve BP tarafından yalanlanmıştır.

<http://www.hurriyetdailynews.com/default.aspx?pageid=438&n=azeris-deny-bp-plotted-coup-2000-03-30> (erişim tarihi 28.10.2012).

bulunan Amerikan ve İngiliz şirketleri temsilcileri görüştükları Azerbaycan devlet yetkilileri sık sık değişmiştir.

6. Clinton dış politikası: ticaretin özendirilmesi

Sovyetler Birliği'nin dağılması Amerikalı uzmanlar arasında "ABD'nin dış politikaya ihtiyacı var mı," tartışmalarına neden olmuştur. Samuel Huntington, eğer ABD olmak özgürlüğü, demokrasiyi, bireyselliği ve serbest pazarı savunmak ise ve Sovyetlerden sonra bu prensipleri tehdit eden bir güç yoksa o zaman ABD olmak neye yarar, diye sormuştur.³⁴⁷ Bu anlamda ABD'nin Sovyetler Birliği sonrası dış politikasını yeniden formüle etme ihtiyacı ortaya çıkmıştır. Soğuk Savaş sonrası dönemin ilk Başkanı olan Bill Clinton kendi döneminde Soğuk Savaş stratejisi "çevreleme" kadar etkili bir doktrin ortaya koymak zorunda olmuştur. Bu durum aynı zamanda ABD gücünün devamı ile ilgili bir durum olmuştur.

Bill Clinton BM Genel Kurulu'nun 48. toplantısında "genişleme" stratejisini açıklarken sadece kendi döneminin değil Soğuk Savaş sonrası dönemin ABD'nin stratejisini açıklamıştır. *"Yeni dönemde bizim asıl amacımız pazar temelli demokrasilerin dünya toplumunda gelişmesi olmalıdır. Soğuk Savaş döneminde özgür kurumların yaşamasına karşı tehlikeni çevrelemeyi düşündük. Günümüzde biz, bu özgür kurumlar altında yaşayan milletlerin çevresini genişletmek istiyoruz. Biz kendi ülkemizde ekonomimizi yeniden oluşturmak, GATT, NAFTA ve diğer örgütler üzerinden dünya ticaretini açmakla, var olan kurumlarımızı mevcut şartlara göre*

---

³⁴⁷ Samuel P. Huntington, "The Erosion of American National Interests", **Foreign Affairs**, Vol. 76, No. 5 (Sep. - Oct., 1997), (28-49), s. 30.

yeniden şekillendirerek pazar demokrasilerini kuvvetlendirmeğe çalışmalıyız,³⁴⁸ diyerek yeni dönemin stratejisini Sovyet sonrası coğrafyaya yönelik *Genişleme* (Enlargement) olarak belirlemiştir. Clinton Ulusal Güvenlik Stratejisi'nin ikinci kısmını oluşturan angajman (engagement), Merkezi ve Doğu Avrupa'da aynı zamanda eski SSCB alanında demokrasi ve serbest pazar ekonomisinin genişlemesini sağlaması³⁴⁹ olarak açıklamıştır.

Clinton'un Ulusal Güvenlik Danışmanı Anthony Lake "genişleme" stratejisini dört başlık altında toplamıştır; birincisi, liberal demokrasiyi kuvvetlendirmek, ikincisi, mümkün olduğu yerlerde serbest pazar ekonomisi ve demokrasiyi kuvvetlendirmek, üçüncüsü, demokrasiye düşman olan devletleri özgürleştirmek ve saldırganlığa karşı koymak ve dördüncüsü, bölgede demokrasilerin ve serbest pazar ekonomilerinin yayılmasını desteklemek.³⁵⁰

Michael Cox'a göre, ekonomi ve dış politika arasında sıkı bir bağlantı olduğunu düşünen Clinton yönetimi bu ikisini ayrılmaz ikizler olarak görmüş ve Ulusal Güvenlik Belgesi'nde yer alan genişleme (enlargement) anlayışında "pazar ekonomisi demokrasisi" tanımlamasının ortaya çıkmasında önemli rol oynamıştır.³⁵¹ Brinkley, Clinton dönemi yönetiminde demokrasi özendirme veya genişlemenin ticaret özendirmenin diğer ismi olduğunu ve Clinton dönemi dış politikasının temelinde yeni pazarlar bulmak yattığını savunmuştur. Brinkley'e göre, Clinton'un dış politikasının en önemli amacı ABD ürünleri için tüketim odaklı orta sınıfa sahip

---

³⁴⁸ BM Genel Kurulu'nun 48. toplantısında ABD Başkanı Bill Clinton'un konuşması. (New-York). 27 Eylül 1993.

³⁴⁹ Brinkley, a.g.m., s. 121-122.

³⁵⁰ Douglas Brinkley, "Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine", **Foreign Policy**, No. 106 (Spring, 1997), (110-127), s. 116.

³⁵¹ Michael Cox, "The Clinton Administration as New Wilsonians", **Second Transatlantic Editors' Roundtable**, (London, 29.04.1999), <http://www.cap-lmu.de/transatlantic/topics/editors2.php> (erişim tarihi 03.12.2012).

demokrasiler yaratmak olmuştur.³⁵² 1994 bütçe görüşmelerinde Clinton konuşmasında, biz ekonomik rekabet gücümüzü (competitiveness) dış politikamızın kalbine yerleştirmeliyiz, açıklamasını yapmıştır.³⁵³ Clinton dış politikadaki bu yaklaşımını daha etkili kullanabilmek için dış politika idari yapısını ekonomi yönünde yeniden şekillendirmiştir.³⁵⁴

Soğuk Savaş dönemi düşmanı Sovyetler Birliği, Clinton döneminin düşmanı korumacılık olmuştur. NAFTA Anlaşması ve GATT'ın Uruguay görüşmeleri ABD'nin dünyanın en büyük ihracatçısı kalması için atılmış adım olmuştur. Sonuçta 1986 yılında ABD hizmet sektöründe ticaret hacmi 5 milyar dolardan 1992 yılında 58 milyar dolara yükselmiştir. Clinton'un ikinci döneminde bu miktar 80 milyar dolar olmuştur.³⁵⁵

Seçim sürecinde Bill Clinton Bush dönemi dış politikasını, statükoya karşı savaştan demokratik güçlerin desteğe ihtiyacı olduğu zaman Bush'un sık sık bu desteği vermekte geç kaldığını,³⁵⁶ ifade ederek Rusya Gorbacov ve Yeltsin arasındaki güç mücadelesinde ABD'nin yanlış taraftan yana olmasını eleştirmiştir.

Clinton dönemi dış politikasında ekonomi ağırlıklı olması nedeniyle ABD ekonomisinin "bel kemiği" olarak tanımlanan ABD özel şirketlerine özel rol verilmiştir. ABD'nin "Önce Rusya" politikası Clinton dönemi dış politikasının ürünü olmuş olsa da Azerbaycan'la petrol görüşmeleri yürüten ABD petrol şirketlerinin devletin desteğini hissetmiştir. Hatta bölgenin enerji kaynaklarının paylaşılması ve onların ihracına bizzat ABD'nin müdahil olduğu bir dönem olmuştur. 5-6 Eylül 1994'te Azerbaycan'ı ziyaret eden ABD'nin BM'dek özel temsilcisi ve sonradan

---

³⁵² Brinkley, a.g.m., s. 116-117.

³⁵³ Brinkley, a.g.m., s. 117.

³⁵⁴ Cox, a.g.m.

³⁵⁵ Brinkley, a.g.m., s. 117-118.

³⁵⁶ Cox, a.g.m.

Dışişleri Bakanı olan Madeleine Albright, ABD'nin Rusya'nın bölgedeki "özel rolünü" tanımadığını ilan etmiştir. 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması ABD ve diğer Batı ülkelerinin bölgenin istikrarla ilgilenmesi ve desteklenmesine neden olmuştur.³⁵⁷

Birçok bölge uzmanı bunun ABD petrol şirketlerinin ABD yönetimine baskısı sonucu gerçekleştiğini söylemiş olsa da aslında Clinton dönemi Ulusal Güvenlik Doktrini yönetimin şirketleri desteklemesi gerektiği gerçeğini ortaya koymuştur. 1994 Ulusal Güvenlik Belgesi özel şirketleri ABD ticaret çıkarlarını koruyan, uluslararası pazarlarda faaliyet gösteren, ABD ihracatını ve ekonomisinin üretkenliğini artıran ve ABD hükümetinin ortağı olarak tanımlamıştır.³⁵⁸ Clinton, Ulusal Güvenlik Stratejisi, ABD özel şirketlerinin başarısını onların uluslararası pazarlara ulaşımına bağlamıştır. Belge şirketlerin iki taraflı, bölgesel ve çok taraflı düzenlemeler ile uluslararası pazarlara ulaşımının sağlanmasını ABD hükümetinin karşısına bir görev olarak koymuştur.³⁵⁹ Ulusal Güvenlik Belgesi özellikle 1972 petrol krizinden sonra ABD'nin enerji ihtiyaçlarının % 75 arttığını belirterek alternatif enerji kaynaklarına ulaşılması için şirketlere özel rol vermiştir.³⁶⁰ Bölge uzmanı Stephen Blank, bölgenin enerji kaynaklarını Orta Doğu petrolü için hem kendisi hem de Avrupalı müttefikleri açısından alternatif kaynaklar olduğunu, ABD'nin ve müttefiklerinin Orta Doğu petrollerine bağımlılığını azalttığını belirtmiştir.³⁶¹

Bill Clinton döneminde ABD'nin Azerbaycan petrollerine yönelik politikasının iki amacı olmuştur: birincisi, Azerbaycan petrol kuyularında Batı

---

³⁵⁷ Nasib Nasibli, "Azerbaijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", **Perceptions**, December 1999-February 2000, Volume IV, Number 4. s. 97-120.

³⁵⁸ A National Security Strategy of Engagement and Enlargement the White House, <http://www.au.af.mil/au/awc/awcgate/nss/nss-95.pdf>, February 1995. s. 19.

³⁵⁹ A National Security Strategy of Engagement and Enlargement the White House, s. 19-20.

³⁶⁰ A National Security Strategy of Engagement and Enlargement the White House, s. 21.

³⁶¹ Stephen Blank, The Future of Transcaspian Security, <http://www.strategicstudiesinstitute.army.mil/pdffiles/pub111.pdf> (August 2002), s. 15.

sermayesinin üstünlük teşkil etmesine özen gösterilmesi ve İran'ı bunun dışında tutulması, Azerbaycan'ın offshore yataklarının geliştirilmesi için ABD, Büyük Britanya ve Türk şirketleri arasında işbirliği yaratılması,³⁶² ikincisi, Azerbaycan petrolerini Batı pazarlarına taşıyacak "çoklu boru hattı" politikasının benimsenmesi. Çoklu boru hatları stratejisini jeopolitik hedefleri doğrultusunda geliştiren ABD yönetimi, bu şekilde Rusya ve İran'ın bölgenin enerji kaynakları üzerinde tekeli kırarak ve Türkiye'nin enerji ihtiyacının karşılanmasına yardımcı olmağı hedeflemiştir.³⁶³ Bu şekilde hem Rusya ve İran'ın bölgeye etkisini azaltmağa çalışırken, hem de Azerbaycan ve Gürcistan'ı Batı dünyası ile engelsiz bir şekilde bütünleştirmeye çalışmıştır.

7. Haydar Aliyev dönemi: devlet ve millet olmak

Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra ekonomi, siyasi ve etnik anlamda bir çok sorunla karşı karşıya kalmış fakat Elçibey yönetiminin demokratik ve liberal devlet kurma çabaları bu sorunların çözülmesi için yeterli olamamıştır. Dolayısı ile halk sorunları çözecek kuvvetli bir lider arayışında olmuştur. Halkın bu arayışı eski kadroların Elçibey döneminin devlet politikasından rahatsızlıkları ile birleşince dönemin iktidarına alternatif olarak Haydar Aliyev'in ismi gündeme gelmiştir. Ekim 1993'te yapılan seçimlerde Haydar Aliyev % 98.8 oy alarak yeni Cumhurbaşkanı seçilmiştir.³⁶⁴

Haydar Aliyev ile ABD arasında ilişki Cumhurbaşkanlığından önceki dönemde başlamıştır. Ocak 1993'te Nahçıvan Parlamentosunun Başkanı Haydar

---

³⁶² Kouzlarich, a.g.m., s. 24.

³⁶³ Kouzlarich, a.g.m., s. 24.

³⁶⁴ "Heyder Eliyev seçkilerde qalib geldi", **Xalq**, (08.10.1993), s. 4.

Aliyev ABD'nin yeni Cumhurbaşkanı Bill Clinton'a mektup göndererek Nahçıvan'a karşı Ermenistan tarafından uygulanan ablukanın kaldırılması için destek istemiştir. Şubat 1993'te ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi Richard Miles Nahçıvan'da Haydar Aliyev'le görüşerek Azerbaycan'daki politik ve ekonomik durumu müzakere etmiş, ablukada olan Nahçıvan'a insani yardım yapılması için söz vermiştir. Bu görüşmeden kısa süre sonra 907 Sayılı ek düzenlemeye rağmen ABD'den Azerbaycan *anklavı* Nahçıvan'a insani yardım gönderilmiştir.³⁶⁵

Haziran 1993'te Nahçıvan'dan Bakü'ye gelen Haydar Aliyev, ABD Başkanı Bill Clinton, Başkan yardımcısı Albert Gore ve Kongre Başkanı Thomas Foli'ye mektup yazarak 907. Ek Düzenlemenin lağv edilmesini istemiştir.³⁶⁶ 12 Eylül 1993'de Clinton yönetiminin BDT üzere sorumlu koordinatörü Strobe Talbott ticari ilişkileri geliştirmek için Azerbaycan Parlamento Başkanı ve vekaleten Cumhurbaşkanlığı görevini yürüten Haydar Aliyev ile görüşmüştür.³⁶⁷

Azerbaycan'da demokratik reformlar yapan, serbest pazar ekonomisine geçişi destekleyen ve dış politikada Batı ülkelerle ilişkilere öncelik veren bir Cumhurbaşkanı darbe sonucu devrilmiş ve yerine eski Politbüro üyesi ve KGB generali cumhurbaşkanı olmuştur. Eski Politbüro üyesi ve KGB generali Haydar Aliyev'in jeopolitik açıdan değerli olan ve petrol zengini Azerbaycan'da iktidara gelmesi ülkenin iç ve dış politikası açısından sadece Azerbaycan'da değil, ABD de tartışmalara neden olmuştur. Nitekim Haydar Aliyev iktidara gelir gelmez demokratik adımları durdurmuş, ülkede politik ve ekonomik istikrarı sağlayabilmek için merkezi yönetimi kuvvetlendirmiştir. Aliyev'in bu adımları Azerbaycan'da

---

³⁶⁵ Ali Hesenov, **Azerbaycan-ABŞ anlaşılabilir münasebetlerden strateji taraftaşlığa doğru**, oktyabr 1991-avqust 1997, (Bakü,1997), s. 35-36.

³⁶⁶ Hesenov, a.g.e., s. 40.

³⁶⁷ "U.S. Envoy Visits Azerbaijan To Promote ties and Peace", **New-York Times**, (12.08.1993).

bölgesel yönetimin kuvvetli olmasını isteyen, demokratik ve liberal bir rejim kurulmasını destekleyen ABD yönetimini ilk dönemler rahatsız etmiştir. Aliyev`in bu adımları Sovyet yönetim sistemine geri dönüş olarak değerlendirilmiştir. Dönemin Washington`daki Azerbaycan Büyükelçisi Hafız Paşayev Ebülfez Elçibey`in ülkeyi terk etmesi sonucu sorumluluğun Haydar Aliyev`e geçmesi ile ABD Dışişleri bakanlığının tepkisini kendi hatıralarında şöyle yazıyor “1993 yılının yaz aylarında beni (ABD) Dışişleri Bakanlığına davet etmişlerdi. Diplomatların sert yüz ifadeleri ile sorulan sorular şunlardı: Azerbaycan demokratik kursu devam ettirecek mi, ülke yeniden Rusya`nın etkisi altına girecek mi?”³⁶⁸

Ebülfez Elçibey`in Keleki`ye gitmesinden bir kaç gün sonra 21 Haziran 1993`te ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi Richard Miles İktidara alternatif olan Haydar Aliyev ile görüşerek onunla iyi ilişkiler kurmak çabasında olmuştur. Haydar Aliyev`i ziyaret eden Miles, yaranmış gergin durumda Azerbaycan`ın Haydar Aliyev gibi deneyimli bir politikacıya ihtiyacı olduğunu bildirmiştir.³⁶⁹ Miles 7 Ağustos 1993`te Haydar Aliyev`i ziyaret ederek tekrar ABD`nin talepleri doğrultusunda Haydar Aliyev`den teminat almağa çalışmıştır. ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi ile yapılan görüşmede iki taraflı ilişkiler geliştirilmesinde demokrasinin gelişmesi ve serbest pazar ekonomisinin inkişafına vurgu yapılmıştır.<sup>370</sup> Dolayısıyla iktidarın Elçibey`den Aliyev`e geçişi sürecinde ABD`nin çok aktif bir politika izlediği gözlemlenmiştir.

Yönetimine karşı ABD`de oluşan endişenin farkında olan Aliyev bu endişeleri gidermek için Batı tarzı diplomatik bir anlayış sergilemeye çalışmıştır. 3 Temmuz

---

³⁶⁸ Paşayev, a.g.e., s. 59.

³⁶⁹ "ABŞ Sefiri Naxçıvana Getdi", **Xalq**. (23.06.1993), s. 1.

³⁷⁰ "Miles Heyder Eliyev ile görüşdü", **Xalq**. (10.08.1993), s. 3.

1993'te ABD'nin bağımsızlığının 217. yıldönümü nedeniyle Başkan Clinton'a mektup yazarak³⁷¹, kendi iktidarı döneminde demokrasinin, insan ve etnik azlıkların haklarının korunmasının Azerbaycan politikasının esasını teşkil edeceğini ve ABD ile işbirliğinin Azerbaycan'da demokratik reformların yapılmasına hizmet edeceğini ve pazar ekonomisine geçiş sürecine destek vereceğini belirtmiştir. Aslında bu mektup ile Aliyev ABD'ye bir nevi Ebülfez Elçibey döneminden sonra da ABD'nin önem verdiği değerlerin Azerbaycan politikasının esasını oluşturacağına dair Washington'a teminat vermeye çalışmıştır.

Haydar Aliyev Cumhurbaşkanı seçildikten sonra Batılı şirketlerle petrol görüşmelerini durdurmuştur. Yeniden başlayan petrol görüşmelerinde Rusya ve İran'ı da görüşmelere dahil etmeğe çalışmıştır. Rus ve İran şirketlerine pay vermesine³⁷² rağmen 20 Eylül 1994'te imzalanan Asrın Anlaşması'nda Batılı şirketler lider rol oynamıştır.

Petrol şirketleri Haydar Aliyev'in iktidara gelmesini memnunlukla karşılamıştır. Bağımsızlığının ilk yıllarında Azerbaycan'a yatırım yapmak isteyen Amerikan şirketleri Azerbaycan'daki siyasi istikrarsızlıktan oldukça rahatsız olmuştur. Mütellibov döneminde iki başlı yönetim, Elçibey döneminde siyasi istikrarın sağlanamaması ve merkezi yönetimin zayıflığı yatırımcılar için riskler taşımıştır.³⁷³ Bu nedenle Azerbaycan'da politik istikrarı sağlayacak ve onlarla anlaşma imzalayabilecek liderin işbaşına gelmesini memnunlukla karşılanmıştır.

---

³⁷¹ "ABŞ-ın Müstəqillik İldönümü", **Xalq**, (03.07.1992), s. 4.

³⁷² 15 Kasım 1994'de İran İslam Cumhuriyeti Petrol Bakanı G. Ağazade'nin Azerbaycan seferi zamanı taraflar arasında petrol anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaya göre, Asrın Anlaşmasında Azerbaycan'ın payının %5'ni İran'a vermeyi kabul etmiştir. Bunun karşılığında İran Nahçıvan'a gıda ürünleri göndermeyi, Nahçıvan'a petrol boru hattının ve Nahçıvan'da yapılacak petrol rafinerinin yapım masraflarını karşılamayı kabul etmiştir. P.Ş. Seferov, **90-cı illerde Azerbaycanın Beynelhalk Veziyyəti ve Harici Siyaseti**, (Bakü, 1999), s. 70.

³⁷³ Hafis M. Paşayev, **Yükseklise Doğru**, çev. Rövsən Hacıyev ve Humar Hüseynova, Azerbaycan Marketink Cemiyəti, (Bakı, 2008), s. 104.

Haydar Aliyev ile ABD petrol şirketleri arasında ilişkiler karşılıklı destek üzerine kurulmuştur. Aliyev ABD şirketlerinin buradaki yatırımlarını desteklerken, petrol şirketleri de Washington'un bölgeye ilgisinin artırılması açısından kritik rol oynamıştır. Aynı zamanda Haydar Aliyev döneminde yabancı sermayenin Azerbaycan'a gelmesinde ülkenin İran ve Rusya'ya karşı Batı'nın desteğinin alınması önemli olmuştur.

Eylül 1993'te Azerbaycan BDT'ye katılmış fakat Rusya'nın Azerbaycan'da askeri üs taleplerini kabul etmemiştir.³⁷⁴ Öte yandan Rusya ile ilişkilere rağmen Haydar Aliyev iktidara geldiği günden itibaren Azerbaycan dış politikasında ABD'ye önem verilmiştir. Haydar Aliyev'in dış politikası stratejisinin esasını denge politikası oluşturmuştur. Azerbaycan hem Rusya, hem de ABD ile iyi ilişkiler kurmak yoluyla hem her iki bölgesel rakip devleti bir birine karşı dengelemeye çalışmış, aynı zamanda iki devletle de iyi ilişkiler kurmuştur. Böylece daha önceki iktidarlar döneminden kalma "güven" sorununu aşmağa çalışırken öte yandan Azerbaycan pazarlarını ABD şirketlerine açmak yolu ile³⁷⁵ bir taraftan Rusya ve İran baskılarına karşı ABD yönetiminin, diğer taraftan ise ABD'deki Ermeni lobisine karşı ABD şirketlerinin desteğini kazanmağa çalışmıştır. Ağustos 1993'de petrol şirketlerinin Azerbaycan'daki temsilcileri ile görüşen Haydar Aliyev, eğer büyük devletlerin petrol şirketleri Azerbaycan petrolü ile ilgileniyorsa o devletlerin Azerbaycan'daki temsilcileri de Azerbaycan'da istikrarla ilgilenmelidirler,³⁷⁶ açıklamasını yapmıştır. Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a yatırımını Azerbaycan tarafı Rusya'nın yeniden

---

³⁷⁴ Robert V. Barylski, "Russia, the West, and the Caspian Energy Hub", **Middle East Journal**, Vol. 49, No. 2, (Spring, 1995), (217-232), s. 221.

³⁷⁵ Hesenov, a.g.e., s. 57.

³⁷⁶ Cavid Veliyev, **Azerbaycan Dış Politikasının Enerji Boyutu**, Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, s. 133.

Azerbaycan`ın işgaline karşı bir garanti olarak görmüştür.<sup>377</sup> Azerbaycan bir taraftan Rusya ve İran'a karşı ABD desteğini almağa çalışırken diğer taraftan, Dağlık Karabağ probleminin çözümünü Rusya'nın tekelinden çıkarmak için çaba sarf etmiş ve bu noktada ABD`den destek aramıştır.³⁷⁸

Azerbaycan Haydar Aliyev döneminde NATO'nun Barış İçin Ortaklık (Partnership for Peace-PfP)³⁷⁹ programına üye olmuş ve Yugoslavya'daki NATO operasyonlarına askeri destek sağlamıştır. Rusya'nın bölgedeki etkinliğini azaltmak için Batı'nın desteği ile kurulan GUUAM'a Azerbaycan Haydar Aliyev döneminde üye olmuş ve Afganistan operasyonuna Haydar Aliyev döneminde destek verilmiştir. Öte yandan Asrın Anlaşması`nda ABD şirketleri % 38`lik paya sahip olmuş, ABD STK`ları resmi olarak Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan`da ofis açmış ve IMF, GATT ve DB ile Azerbaycan arasında anlaşmalar Haydar Aliyev döneminde imzalanmıştır.

Ülke genelinde kontrolü sağlaması, istikrarsızlık yaradan grupları kontrol altına alabilmesi, Ermenistan-Azerbaycan arasında ateşkes anlaşmasını sağlayabilmesi ve Asrın Anlaşması`nı imzalayabilmesi³⁸⁰ Haydar Aliyev dönemine önemli başarılar olarak yazılmıştır. Azerbaycan toplumu Sovyet dönemi yönetimi anlayışından çıkmadığının farkında olan Aliyev, ülkede demokrasi yerine devlet ve millet oluşturma sürecine önem vermiştir. Sovyet döneminde eğitim almış ve devlet

---

³⁷⁷ Bu dönemde hala Azerbaycan elitleri Rusya'nın yeniden Azerbaycan'ı işgal etmesi endişesini taşıyordu. Bunun ötesinde BTC'ye ve Asrın Anlaşması'na karşı çıkan Rusya Azerbaycan'ın iç politikasına müdahale ediyor, devlet yetkililerine suikastlar düzenliyor ve Azerbaycan'ı tehdit eden açıklamalar yapıyordu.

³⁷⁸ Hesenov, a.g.e., s. 175-176.

³⁷⁹ Clinton ve Lake PFP'yi Avrupa'yı NATO ile bütünleşmenin ötesinde post-Sovyet ülkelerin Batı ile bütünleşmesi için bir araç olarak görmüştür. PFP bölgede Rusya'nın tekelini kırmağı, bölgenin PFP üzerinden Batı ile bütünleşmesini sağlamağı, yerel askeri gücü kuvvetlendirmeyi, askeri olarak Moskova'ya bağımlılığı azaltmağı ve ABD'nin bölgedeki enerji çıkarlarını korumağı hedeflemiştir. Blank, a.g.m., s. 15.

³⁸⁰ Ergun, a.g.m., s. 73-74.

kurumlarında çalışmış fakat Elçibey döneminde devletten dışlanan veya yönetimden memnun olmayan gruplar Haydar Aliyev yanında yer almıştır.³⁸¹ Özellikle Asrın Anlaşması ile Haydar Aliyev iktidarı Azerbaycan `da daha da kuvvetlenmiştir. Haydar Aliyev Azerbaycan`da seküler, çok milletli, devlet düzeni kurmaya çalışmıştır.³⁸²

---

³⁸¹Scott Radnitz, "Oil in the family: managing presidential succession in Azerbaijan", **Democratization**, 19:1, (60-77), s. 61-62.

³⁸² Radnitz, a.g.m., s. 64.

III NEOLİBERAL DÜNYA DÜZENİNDE AZERBAJCAN'IN YERİ

A. ABD petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgi göstermesi

XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren sanayi amaçlı kullanılan Azerbaycan petrolünün kurudan çıkarılması 1970'lerde tamamlanmıştır. Kurudaki petrol yataklarını geliştirdikten sonra yeterli teknolojiye sahip olmayan SSCB Hükümeti Volga-Don ve Sibirya'daki karadaki kuyulara yönelmiştir.³⁸⁴ Sovyet yönetimi daha çok sermayeyi Sibirya yataklarını yönlendirmiş ve bu bölgenin petrolünün Batı'ya taşınması için çalışmalar yürütmüştür.³⁸⁵

Sovyetler Birliği'nin yabancı sermayeyi çekmek için ekonomide liberalleşme politikasını seçmesi ile birlikte Batılı enerji şirketleri Azeri, Çırak ve Güneşli petrol kuyuları ve iyi gelişmiş Azerbaycan petrol sanayisi ile ilgilenmeğe başlamıştır. Azerbaycan petroleri ile ilgilenen ilk petrolcülerden biri Amerikalı Stephan Rempa olmuştur. Ramco şirketinin uzmanı olan Rempa, daha Sovyetler Birliği dağılmadan Sovyet Azerbaycan yönetimi ile petrol kuyularının üretimi ve geliştirilmesi için görüşmelere başlamıştır.³⁸⁶ Petrol ve doğalgaz kuyularını geliştirmek için gerekli sermaye ve teknoloji yokluğu yaşayan Azerbaycan yönetimi de enerji kaynakları açısından projelerin geliştirebilmesi için yabancı Batılı şirketlerle görüşmeğe başlamıştır. Ramco'nun ardından Pennzoil, Statoil ve Amoco temsilcileri

---

³⁸⁴ Cenk Pala, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi: 'Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye'", *Avrasya Dosyası*, C. 9, S. 1, (Bahar 2003), s. 21.

³⁸⁵ Barylski, a.g.m., (5-37), s. 218.

³⁸⁶ Paul Klebnikov, "The Quietly Determined American", *Forbes*, October 24, 1994, s. 48. Elhan Poluhov, *Kontrakt Veka*, No 1. Sayı. 2, 1997, <http://poli.vub.ac.be/publi/crs/rus/R02-005.html> (erişim tarihi 09.08.2012).

Azerbaycan`a birer birer gelmeye başlamıştır. Böylece Azerbaycan petrolü tekrar Batılı şirketlerin gündemine girmiştir.³⁸⁷

18 Ocak 1991`de SSCB Petrol ve Doğalgaz Bakanlığı ve Azerbaycan SSC Bakanlar Kurulu kararı ile Azerbaycan`ın Azeri, Güneşli ve Çırac offshore petrol kuyularının ortak kullanımı için ihaleye çıkarılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla SSCB Bakanlar Kurulu yanında özel komisyon kurulmuş ve Haziran 1991`de yapılan ihale sonucu söz konusu üç yatağın işletilmesi için Amoco liderliğinde, Unocal ve BP`nin de dahil olduğu konsorsiyumun kurulmasına karar verilmiştir.³⁸⁸

Azerbaycan ile petrol şirketleri arasında görüşmeler daha önce başlamış olsa da özellikle Ebülfez Elçibey döneminde hız kazanmıştır. Dönemin SOCAR Başkanı Sabit Bagirov`a göre, Elçibey döneminde Karabağ meselesinde Rusya-Ermenistan ikilisinin baskılarını kırabilmek için Azerbaycan`ın Batı`yla özellikle ABD` ile ilişkilerini geliştirmeğe ihtiyacı olmuştur. Bu noktada Azerbaycan`ın enerji kaynakları ve Orta Asya enerji kaynakları için stratejik önemini Elçibey yönetimi bir koz olarak kullanmıştır.

Elçibey Cumhurbaşkanı seçildikten 3 ay sonra Eylül ayında Çırac yatağı ve Şahdeniz yatağının işletilmesi için BP-Statoil konsorsiyumu ile anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma gereği Konsorsiyum Azerbaycan`a 30 milyon dolar bonus ödemiştir. BP-Statoil ile imzalanan bu anlaşma İngiltere eski Başbakanı Margaret Thatcher`in, bakanları ve Parlamento üyeleri ile birlikte Azerbaycan`ı ziyareti sırasında imzalanmıştır.

1 Ekim 1992`de Elçibey hükümeti Pennzoil-Ramco ile Petrol Taşları ve Güneşli yataklarında doğalgaz üretimi için anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar

---

³⁸⁷ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan`ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınevi, (İstanbul, 2001), s. 34.

³⁸⁸ M. Ahmedov, **Azerbaycan: Yeni petrol erası ve beynelhalk siyaset**, (Bakü, 1997), s. 14.

ekonomik karın dışında politik mesajlar da içermiştir. Bu anlaşmalar yeni bağımsızlığını kazanmış devletin hükümetinin Batı ile işbirliğine ve dünya ekonomik sistemine entegre olmaya hazır olduğunu göstermiştir.³⁸⁹

Elçibey döneminde İngiliz şirketi BP Azerbaycan petrolünden pay alabilmek için devlet desteği alırken ABD şirketleri devlet desteğinden yoksun olmuştur. Buna rağmen, Ocak 1991`den itibaren Azerbaycan petrol kuyularının işletilmesi için Azerbaycan hükümetleri ile görüşmelere katılan ABD petrol şirketleri 907 Sayılı ek düzenleme kabul edilene kadar lider rolü oynamıştır. Özellikle 907 sayılı ek düzenlemenin kabul edilmesi ABD şirketlerinin liderliği İngiliz BP şirketine devir etmesine neden olmuştur. 907. Sayılı EK düzenleme Azerbaycan tarafının tepkisini çekmiş ve ardından Azeri, Güneşli ve Çıracak petrol yataklarının işletilmesi için oluşturulan konsorsiyumda bulunan Amoco şirketi bu pozisyonunu BP`ye (İngiltere) bırakmak zorunda kalmıştır.³⁹⁰ Bu olaydan sonra Azerbaycanlı yetkililer ABD şirket temsilcileri ile yapılan her görüşmede 907. Sayılı ek düzenlemeyi gündeme getirmek yoluyla şirketler aracılığı ile ABD Kongresi üzerinde etkili olmağa çalışmıştır.

7 Haziran seçimlerinde Azerbaycan Başkanı seçilen Ebülfez Elçibey Ağustos 1992`de bağımsız rafinerileri ve Azerbaycan petrol şirketini birleştirerek “Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (SOCAR)” kurmuştur. Ardından Amoco, Unocal, American Mc Dermott, BP, Statoil ve Ramco gibi ABD şirketlerinin üstünlük teşkil ettiği şirketlerle Azeri, Çıracak ve Güneşli yataklarının işletilmesi için görüşmelere başlamıştır. 22 Mayıs 1993`te üç yatağın işletilmesi için ABD şirketi Amoco

---

³⁸⁹ Bagirov, Azerbaijan`s Strategic Choice, a.g.m., s.180.

³⁹⁰ Cafersoy, **Elçibey Dönemi Azerbaycan**, a.g.e., s. 144, 147.

liderliğinde bir konsorsiyum oluşturmuş ve konsorsiyumla deklarasyon imzalanmıştır.³⁹¹

2 Kasım 1992`de Azerbaycan ile BP liderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi arasında (Azerbaijan International Operating Company-AIOC) arasında imzalanan anlaşmada Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi`ne (ARDNŞ) % 30 pay verilmiştir. Diğer yabancı petrol şirketleri ile birlikte SOCAR ile TPAO arasında da petrol anlaşması imzalanmıştır. Haziran`ın ortalarından itibaren SOCAR yetkilileri nihai anlaşma metnini hazırlamağa başlamıştır. Diğer taraftan petrol şirketlerinin uzmanları da kendi taslaklarını hazırlamak için görüşmelere başlamıştır. Anlaşmanın Eylül 1993`te imzalanması beklenirken Haziran 1993`de Azerbaycan`da yönetim değişikliği yaşanmıştır.³⁹²

Elçibey döneminde Azerbaycan`ın offshore yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi için Rusya ve İran`ın talepleri dikkate alınmamıştır. Azerbaycan`la Batılı şirketler arasında petrol görüşmelerinin anlaşma ile sonuçlanması İran ve Rusya için jeopolitik öneme sahip olduğu için her iki komşu devlet bu görüşmeleri takip etmiş ve imzalanacak anlaşmada yer almak istemiştir. Azerbaycan ise İran`ın anlaşmada yer almasını Konsorsiyum`un diğer üyelerinin (ABD ve İngiltere şirketlerinin) onayına bağlamıştır.<sup>393</sup> Hem İran şirketinin, hem de Rus şirketi Lukoil`un Azerbaycan petrollerinin geliştirilmesi ve işletilmesi için oluşturulacak Konsorsiyuma alınmaması Azerbaycan üzerinde baskıları artırmıştır. Sonuçta ABD ve İngiltere demokrat olarak tanımlamadığı Ebülfez Elçibey iktidarına sahip çıkamayarak devrilmesini seyretmiştir.

---

³⁹¹ Demir, a.g.e., s. 253.

³⁹² Sabit Bagirov, "Azerbaijani Oil: Glimpses of a Long History". **Perceptions**, June-August 1996, Volume 1, No 2.

³⁹³ Araz Aslanlı ve İlham Hesenov, **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Platin Yayınları, (Ankara, 2005), s. 87.

Elçibey`in iktidarı bırakmasından sonra 23 Haziran 1993`de, Batılı şirketlerin oluşturduğu konsorsiyum ile imzalanan anlaşma Meclis Başkanı Haydar Aliyev tarafından iptal olunmuş ve bu Konsorsiyum`un Avrupa bankalarına yatırmış olduğu 100 milyon dolar bloke edilmiştir.<sup>394</sup> Petrol şirketleri ile görüşmelerin durdurulması şirketler tarafından rahatsızlıkla karşılanmıştır. Bir an önce anlaşmanın imzalanması için şirketler Haydar Aliyev üzerinde baskı yapmıştır. 22 Haziran 1993`de sekiz petrol şirketi ortak karar alarak Azerbaycan hükümetine 70 milyon dolarlık bonus önermiştir. Ayrıca kısa sürede anlaşmaya varılmazsa Azerbaycan`dan geri çekileceklerini açıklamışlardır.³⁹⁵

Bu arada Kasım 1993`te Rusya`nın Enerji Bakanı Yuriy Şafrannik ve Lukoil`in Başkanı Vahid Mustafayev Bakü`ye gelerek Azerbaycan`la Rusya arasında enerji anlaşması imzalamıştır. Azerbaycan Azeri, Güneşli ve Çıracık yatağındaki kendi payından % 10 Lukoil`a vermiştir. Azerbaycan bu şekilde Karabağ Savaşı`nda ve Petrol Anlaşmalarında Rusya`nın pozisyonunu yumuşatmayı düşünmüştür.³⁹⁶

Cumhurbaşkanı seçildikten sonra ilk yurt dışı gezisini Aralık 1993`de Fransa`ya yapan Haydar Aliyev, Fransa Cumhurbaşkanı Francois Mitteran ile Fransız enerji şirketi Elf`in konsorsiyuma katılması üzerine görüşmeler yapmıştır.<sup>397</sup> 22-25 Şubat 1994`de Londra`yı ziyaret eden Haydar Aliyev, İngiltere hükümeti ile petrol üretimi konusunda anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile İngiltere hükümeti Azerbaycan`daki petrol sondaj projelerini finanse etme hakkı kazanmıştır. Azerbaycan ve İngiltere hükümeti BP ve SOCAR karşılıklı olarak sorumluluklarını

---

³⁹⁴ Tunca Bengin, "Bakü`den Ankara`ya Şamar", **Milliyet**, (27.06.1993), s. 14.

³⁹⁵ Stephen Blank, "Energy and Security in Transcaucasia", **Strategic Studies Institute**, (7 Eylül 1994), s.11.

³⁹⁶ Bagirov, Azerbajjani Oil: Glimpses, a.g.m.

³⁹⁷ Blank. a.g.m., s. 15.

yerine yetireceğine dair garanti vermişlerdir.³⁹⁸ Bu olayın üzerine Rusya Dışışleri bakanlığı İngiltere'nin Moskova'daki büyükelçiliğine anlaşmadan rahatsızlığını dile getiren bir mektup göndermiştir.³⁹⁹

Rusya Dışışleri'nin baskılarına rağmen Şubat-Haziran 1994'de Huston ve İstanbul'da devam eden petrol görüşmeleri sonucu 20 Eylül 1994'de Asrın Anlaşması adını alan Azerbaycan ile Batılı petrol şirketleri arasında Azeri, Çırac ve Güneçli petrol yataklarının üretimi ve paylaşılması için anlaşma (PSA-Product and Sharing) imzalanmıştır.

Asrın Anlaşması'ndan önce Rusya'nın baskılarını kırmak ve petrol şirketlerini desteklemek için ABD yetkilileri ile Azerbaycanlı yetkililer arasında bir dizi görüşmeler yapılmıştır. Kongre üyesi Greg Laughlin ve ABD Enerji Bakanı William White Bakü'yü ziyaret etmiştir. 1994 Ağustos ayında SOCAR Başkan yardımcısı İlham Aliyev ABD Ulusal Güvenlik Konseyi'nin Rusya, Ukrayna ve Avrasya İşleri Müdürü Rosemarie Forsythe ile görüşmüştür. Ardından 3 Eylül 1994'de ABD'nin BM Özel Temsilcisi Madeleine Albright Bakü'ye ziyaret etmiştir. Albright Azerbaycan'da olurken, ABD'nin Rusya'nın veya başka bir gücün sınırları dışında etkinlik alanının varlığını tanımadığını, ilan etmiştir. 19 Eylül 1994'de ABD Başkan yardımcısı Al Gore Kahire'de Haydar Aliyev ile görüşmüştür. 26 Eylül 1994'de Asrın Anlaşması imzalandıktan sonra New-York BM toplantısında Haydar Aliyev Bill Clinton'la görüşmüştür.⁴⁰⁰

Bunun dışında ABD dış politikasının ağır topları Henry Kissinger ve James Baker, Dick Cheney, eski senatör, Llyod Bentsen, Brent Scowcroft ve Zbigniew

---

³⁹⁸ Nesib Nesibli, "Doğu Batı Ekseninde Azerbaycan", **Stratejik Analiz**, (Aralık 2001), (102-109), s. 102.

³⁹⁹ Poluhov. a.g.m.

⁴⁰⁰ Nasser Sagheb and Massoud Javadi, "Azerbaijan's "Contract of the Century", **Azerbaijan International** (2.4), Winter 1994, s. 26-28.

Brzezinski⁴⁰¹ ABD sermayesinin Azerbaycan'a gelmesini desteklemiştir. Bu şahıslar ABD'nin petrol şirketlerine bölge politikası ile ilgili danışmanlık yapmış ve ABD ile Azerbaycan arasında dirsek temasında bulunarak enerji politikasında aktif iştirak etmiştir.

Öte yandan Azerbaycan, İran'ı da Asrın Anlaşması'na dahil etmeğe çalışmış fakat ABD kesinlikle buna karşı çıkmıştır. ABD'nin Azerbaycan'daki Büyükelçisi Richard Kouzlarich, İran şirketlerinin Azerbaycan petrol kuyularında hak kazanması durumunda ABD şirketlerinin Asrın Anlaşması'ndan çekileceğini açıklamıştır.⁴⁰²

11 şirketten 4'ü ABD'ye ait olan Konsorsiyum'un Direktörler Şurası da İran'ın konsorsiyuma girmesine karşı çıkmıştır. Sonuçta AIOC Başkanı İran'ı ret etmek zorunda kalmıştır. Ocak ayında Azerbaycan'ı ziyaret eden ve ülke yönetimi ve AIOC yönetimi ile bu çerçevede görüşmeler gerçekleştiren Lukoil, Agip, Exxon, Grunewald &Co., Bakü'yü ziyaret etmiştir. Bu görüşmeler sonucunda Azerbaycan tarafı kendi payı olan %5 kısmı ABD'nin Exxon şirketine devir etmiştir.⁴⁰³

Ekonomisinin gelişmemesi, yerli sermaye eksikliği ve teknolojik altyapının olmaması nedeniyle Azerbaycan Batı sermayesine bağımlı hale gelmiş ve özellikle ABD şirketleri üzerinden bu konuda Azerbaycan üzerinde baskı kurmuştur. Sonuçta komşusu İran Asrın Anlaşması'nda yer almamış ve Rusya ise istediği payı alamamıştır. Bu durum Azerbaycan'ın komşusu ve bölgenin iki önemli gücü olan bu iki devletin Azerbaycan üzerinde birçok konuda baskısını beraberinde getirmiştir.⁴⁰⁴

---

⁴⁰¹ Stephen Kinzer, "Azerbaijan Has Reason To Swagger: Oil Deposits", **New-York Times**, (14.09.1992).

⁴⁰² Poluhov, a.g.m.

⁴⁰³ Poluhov, a.g.m.

⁴⁰⁴ Hatem Cabbarlı, "Güney Kafkasya'da Güç Mücadelesi ve ABD'nin Azerbaycan'da Üst İsteği", **Stratejik Analiz**, Cilt 5, Sayı 55, 2005, (65-70), s. 67.

20 Eylül 1994`de 10 büyük petrol şirketi ile Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi arasında Hazar Denizi`nin Azerbaycan hissesinde olan Azeri, Güneş ve Çırac yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi için 30 yıllık Üretim Paylaşılması (Production Sharing Agreement) imzalanmıştır. Anlaşma gereği 30 yıllık süre için Azerbaycan`ın offshore yataklarına 7.4 milyar dolarlık yatırım yapılması öngörülmüştür. Anlaşma 2 Aralık 1994`de Azerbaycan parlamentosu tarafından onaylanmış ve 12 Aralık 1994`de yürürlüğe girmiştir. Anlaşma ile bu petrol kuyularının işletilmesi için Azerbaycan Uluslararası Şirket (AİOC) kurulmuştur. İlk petrol Çırac-1 platformundan 7 Kasım 1997`de çıkarılmıştır.⁴⁰⁵

Ebülfez Elçibey döneminde hazırlanan anlaşmada % 30 paya sahip olan SOCAR`ın Asrın Anlaşması`ndaki payı % 10`na düşmüştür. (Tablo 1). SOCAR kendi payının % 10`nu Rus şirketi Lukoil`a, % 5`ni ise Türk şirketi TPAO`ya vermiştir. Diğer şirketlerin payı ise değişmeden kalmıştır. Asrın Anlaşması`nda hisselerin % 38.8`i ABD petrol şirketlerine ait olmuştur.<sup>406</sup> AİOC`u jeopolitik oyuncuya çeviren bu anlaşma Azerbaycan petrollerinin taşınma güzergahını belirlenmesinde önemli rol oynamıştır.⁴⁰⁷

Tablo 1. Asrın Anlaşması`nda hisseler aşağıdaki gibi olmuştur.

Asrın Anlaşmasında taraflar ve yüzdeler	
BP	% 35
Azerbaycan (ACG) Limitet	% 11

---

⁴⁰⁵ Azerbaijan Oil contracts,

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar_aioc.html
(01.01.1999).

⁴⁰⁶ 1997 yılında BP`nin ABD şirketi Amoco ile birleşmesi ile BP`nin Asrın Anlaşması`ndaki payı % 34`e çıkmış, ABD şirketlerinin payı ise % 20`ye düşmüştür.

⁴⁰⁷ Douglas W. Blum, "Why did Lukoil Really Pull Out of the Azeri-Chirag-Guneshli", **Ponars Policy Memo** 286, (January 2003).

Chevron Texaco	% 11
Inpex Southwest Caspian Sea, Ltd	% 10
Statoil Absheron a.s.	% 8
Exxon Azerbaijan Limited Exxon Mobil	% 8
TPAO	% 6
ITOCHI Oil Exploration (Azerbaijan) Limitet	% 4
Amerada Hess	% 2

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi`nin sayfası.

Daha sonraki süreçte de Azerbaycan ile ABD petrol şirketleri arasında petrol anlaşmaları devam etmiştir. 10 Kasım 1995`de imzalanan bir anlaşma ile “Karabağ” petrol yatağının işletilmesine dair kurulan konsorsiyumda Penzoil (ABD) şirketine % 35`lik bir pay verilmiştir. 12-15 Aralık 1996 tarihlerinde ABD Başkanı`nın BDT ülkeleri Enerji ve Ticaret İşbirliği üzere Özel Temsilcisi Ya Kalitski Azerbaycan`ı ziyaret ederek “Dan Ulduzu” yatağına ilişkin anlaşma imzalamıştır. 1998 yılında Alov, Kürsengi-Karabağlı, Gobustan isimli petrol yataklarına ilişkin işletmelerde ABD şirketleri önemli paylar elde etmiştir. 1999 yılında ise Padar, Lerik, Zafer-Meşel, isimli petrol yataklarında ABD şirketleri önemli paylar elde etmişlerdir.⁴⁰⁸ Asrın Anlaşması gereği BP Azerbaycan`a yatırmış olduğu sermayeyi sattığı petrole geri kazanmasına paralel olarak bu üç petrol kuyusundaki hisseler % 75`in % 25`e SOCAR`ın lehine değişecekti. Son yıllarda BP bu kuyulara yatırmış olduğu sermayeyi geri kazanmış olduğu için Azerbaycan`ın petrolden karı artmağa başlamıştır.⁴⁰⁹

⁴⁰⁸ Araz Aslanlı, “ABD`de Adaletsizliğe Verilen Ara: 907 Sayılı Ek Madde`nin Uygulanmasının Durdurulması”, **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 21, Ocak 2002. (55-62), s. 59-60.

⁴⁰⁹ Azerbaycan Devlet Petrol Fonu Başkan yardımcısı İsrail Memmedov ile röportaj.

2012 yılında Azerbaycan ile BP arasında sorunlar yaşanmağa başlamış ve Cumhurbaşkanı İlham Aliyev BP'yi söz konusu bu üç kuyuda üretimi azaltmakla suçlamıştır. İddialara göre, 1994 yılında imzalanan anlaşmanın bitimine 12 yıl kaldığı için BP bu süreyi uzatmak istemiş, Azerbaycan ise 2024 tarihinin beklenilmesini istemiştir. Azerbaycan-BP arasında yaşanan bu sorun BP'nin Azerbaycan'dan çıkarılması ile sonuçlanabileceği yorumlarına neden olmuş ve hatta Exxon Mobil'in BP'nin yerini alabileceği yorumları yapılmıştır. BP ile Azerbaycan arasında yaşanan bu sorun BP'nin Azerbaycan ofisinin yönetiminin merkez tarafından değiştirilmesine neden olmuştur.⁴¹⁰

1. İkinci Hüseyinov Darbesi

Rusya başından itibaren Asrın Anlaşması'nda % 20 pay sahibi olmasını ve Asrın Anlaşması'nın iki yatakla sınırlandırılmasını istemiştir.⁴¹¹ Anlaşmada Rusya'nın % 10 pay alması Moskova'da bazı grupların hoşuna gitmemiştir. Rusya Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Grigoriy Karasin bakanlığın petrol anlaşmalarını tanımadığını belirtmiştir. 1921 ve 1940'da Sovyet-İran arasında Hazar Denizi'nin bölünmesine dair anlaşmaları hatırlatan Karasin, Hazar Denizi ve kaynaklarının denize kıyısı olan devletlerin ortak mülkiyetleri olduğunu açıklamıştır. Karasin Azerbaycan'ın Hazar'ın kaynaklarının paylaşılmasına dair tek taraflı bir anlaşma yapamayacağını ve Hazar'ın paylaşılması konusunda yeni bir anlaşma imzalanana kadar bu anlaşmayı tanımayacaklarını bildirmiştir. Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev Lukoil'in Asrın Anlaşması'ndan çıkmasını ve Azerbaycan'a karşı ambargo

⁴¹⁰ Azerbaycan Devlet Petrol Fonu Başkan yardımcısı İsrafil Memmedov ile röportaj.

⁴¹¹ Blank, a.g.m., s. 11.

uygulanmasını savunmuştur. Öte yandan Rusya Enerji Bakanlığı bu anlaşmanın meşruluğuna karşı çıkmamıştır. Bu dönemde Rusya Dışişleri Bakanı Andrey Kozirev ve Dış İstihbarat Servisi Başkanı Yevgeniy Primakov Azerbaycan'a yönelik baskıcı politikaları savunurken, Başkana Viktor Çernomırdin petrol şirketlerinin çıkarlarının korunmasını ve komşu ülkelerle ekonomik ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmuştur.⁴¹² Rusya'nın Batılı şirketlerin Azerbaycan'a bu kadar etkinlik kazanmasının jeopolitik çıkarları açısından olumsuz sonuçlar doğuracağını düşünmüştür. Rusya iç politikasında Sovyetler Birliği coğrafyasını kendi arka bahçesi olarak gören gruplar Azerbaycan'a baskı yaparak bu anlaşmayı iptal ettirmeye çalışmıştır. Haydar Aliyev tarafından Başbakanlık görevine getirilen Süret Hüseyinov da Rusya Dış İşleri gibi Lukoil'a % 20 verilmesini istemiştir.⁴¹³

Asrın Anlaşması'nın imzalanmasından sonra Azerbaycan'da peş peşe dramatik olaylar yaşanmıştır. Anlaşmadan iki gün sonra Şuşa ve Laçın'ın işgalinden sorumlu tutulan Azerbaycan eski Savunma Bakanı Rahim Gazıyev, Yardımcısı Baba Nezirli, Laçın Gönüllü Savunma Birlikleri Komutanı Arif Paşayev ve Talış-Muğan Cumhuriyeti ilan eden Alikram Hümbetov Ulusal Güvenlik Bakanlığı hücresinden kaçırılmıştır. Haydar Aliyev, petrol anlaşması sonrası yaşanan bu olayın tesadüf olmadığını bildirmiştir. Ardından 30 Eylül'de Azerbaycan Milli Meclis Başkan Yardımcısı Afiyyedin Celilov ve Cumhurbaşkanlığı İstihbarat Dairesi Başkanı Albay Şemsi Rehimov iki ayrı suikast saldırısında öldürülmüştür.⁴¹⁴ Bu olayların ardından Azerbaycan'da diğer resmi yetkililere de suikast düzenleneceği ve 1 Ekim'de de

---

⁴¹² Brent Griffith, "Backyard Politics: Russia's Foreign Policy Toward the Caspian Basin", **The Journal of Post Soviet Demokratization**, Vol. 6, No 2, (Spring 1998), (426-441), s. 433.

⁴¹³ Arslan, a.g.e., s. 66.

⁴¹⁴ Arslan, a.g.e., s. 44-45.

darbe olacağı yönünde söylentiler yayılmıştır. Suikastların Rusya Federasyonu içinde Asrın Anlaşması'na karşı çıkan gruplar tarafından düzenlendiği düşünülmüştür.

Cinayetlerle ilgili olarak 2 Ekim gecesini Özel Polis Birlikleri Komutanı ve İç İşleri Bakan Yardımcısı Ruşen Cavadov'un şoförü ile birlikte 3 kişi gözaltına alınmıştır. OMON birlikleri Başsavcılığı basarak tutuklananları almış ve kendi birliklerine geri dönmüşlerdir. 3 Ekim günü televizyonda konuşma yapan Haydar Aliyev, kardeşkanı dökülmesinin istemediğini ve sorunu görüşmeler ile çözmek istediğini bildirmiş ve ardından Bakü'de 60 gün "Olağanüstü Hal" ilan ederek, kendisine destek verenleri "Azatlık" meydanında mitinge çağırmıştır. Bu çağırış sonrası 100 binlerce insan Azatlık Meydanı'nda toplanarak Haydar Aliyev'e destek vermiştir. Mitink zamanı OMON Birlikleri Komutanı Ruşen Cavadov Haydar Aliyev'in yanında yer almıştır.⁴¹⁵

Fakat 4 Ekim günü Başbakan Süret Hüseyinov'a bağlı birlikler isyan başlatarak Haydar Aliyev'i devirmeyi planlamıştır. Gence'de isyan başlatan Suret Hüseyinov başarılı olamamış ve 6 Ekim'de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev tarafından görevden alınmıştır. Meclis tarafından milletvekilliği düşürülen Hüseyinov'un dokunulmazlığı kaldırılmış ve tutuklanmıştır. Vatana ihanet suçundan yargılanan Süret Hüseyinov cezaevinden kaçırılarak Moskova'ya gitmiştir.⁴¹⁶ 1998 yılında imzalanan petrol anlaşmasında Lukoil'a pay verilmesi sonrası Suret Hüseyinov Azerbaycan'a iade olunmuştur.⁴¹⁷

---

⁴¹⁵ Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi Altan Karamanoğlu'nun devreye girmesi üzerine Ruşen Cavadov Süret Hüseyinov'dan ayrılmış ve Haydar Aliyev'e destek vermiştir. Bazı yorumlara göre Haydar Aliyev bu şekilde ona karşı birleşen iki şahsı bir birinden ayırmağı başarmıştır. Arslan, a.g.e., s. 72.

⁴¹⁶ Şimşir, a.g.e., s. 684-691.

⁴¹⁷ Arslan, a.g.e., s. 68.

2. BTC`de ABD şirketlere karşı

Azerbaycan petrolünün taşınma güzergahı daha üretim ve paylaşım anlaşması imzalanmadan tartışma konusu olmuştur. Çünkü Hazar petrollerini Batı`ya taşıyacak boru hattı petrol taşımanın ötesinde bir öneme sahip olmuştur. Boru hattı aynı zamanda Azerbaycan`ın stratejik yönünü belirleyecek, komşuları ve müttefikleri ile ilişkilerini de etkileyecek, bölge siyasetinin geleceğini belirleyecekti. Bu tartışmalar sırasında Azerbaycan petrollerini taşımak için birden çok boru hattı gündeme gelmiş olsa da esas olarak üçü üzerinde durulmuştur: Rusya`nın teklifi olan ve Sovyet döneminden Azerbaycan-Rusya arasında var olan Bakü-Novorossisk Boru Hattı, Gürcistan`ın Supsa limanına kadar uzanan Bakü-Supsa Boru Hattı⁴¹⁸ ve Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye`yi birleştiren Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattı. Bu hatlar arasında Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan ABD`nin doğrudan destek verdiği hatlar olmuştur.

1994 yılında Clinton döneminde ABD`nin Hazar bölgesi politikasını belirlemek için Ulusal Güvenlik Konseyi Başkan yardımcısı Sandy Berger başkanlığında dış işlerinin yüksek düzeyli diplomatlarından oluşan bir komite oluşturulmuştur. Komite ABD`nin bu bölgeye dikkat yetirmesi gerektiği kararını vermiştir. Komite ABD`nin bölge petrolü ile ilgili "çoklu boru hatları" seçmesi gerektiğini önermiştir. ABD`nin Hazar bölgesi enerjisi ile ilgili çoklu boru hattı stratejisini belirlediği bir dönemde Moskova Bakü-Novorossisk`in ana ihraç boru hattı olarak kabul edilmesi için Bakü üzerinde ciddi baskı uygulamıştır. Rusya`nın bu baskılarına karşı erken ihraç boru hattını Rusya`nın tekeline bırakmak istemeyen

---

⁴¹⁸ John Robert, "Energy reserves, pipeline routes and the legal regime in the Caspian Sea", edit, Gennady Chufirin, **The Security of Caspian Sea Region**, Oxford University Press 2001, (33-68), s. 44.

ABD, AİCO ve Azerbaycan yönetimini Baku-Supsa için ikna etmiştir. Sandy Berger 1995`de BP Başkanı ve AIOC Yönetim Kurulu Başkanı Terry Adams ile görüşmüş ve Novorossisk`e alternatif olarak Bakü-Supsa`yı desteklemeleri için onu ikna edebilmiştir.⁴¹⁹

Clinton, erken ihraç boru hattı olarak Bakü-Supsa için Azerbaycan yönetimini ikna etmek için Zbigniew Brzezinski aracılığı ile Haydar Aliyev`e mektup göndermiş ve Aliyev-Clinton arasında telefon görüşmelerinin sonucu Azerbaycan Bakü-Supsa`yı erken ihraç boru hattı olarak onaylamıştır.⁴²⁰ 9 Ekim 1995`de AİOC Haydar Aliyev`le birlikte Azeri, Çırak ve Güneşli yataklarından erken üretim için Bakü-Novorossisk ve Bakü-Supsa`yı kullanacaklarını ilan etmiştir.<sup>421</sup> 8 Mart 1996`da Tiflis`te Gürcistan yetkilileri ile AIOC bir araya gelerek erken petrolün Bakü-Supsa üzerinden nakline ilişkin anlaşma imzalamıştır. Bakü-Supsa 17 Ekim 1999`da kullanıma girmiştir. Bakü`den pompalanan 1 milyon varil petrol 2000 yılının ortalarında Supsa limanına ulaşmıştır.⁴²²

Rusya bu karara itiraz ederek Rusya üzerinden var olan hattın öncelikli olmasını istemiştir. Ocak 1996`da Aliyev ve Çernomırdin 1997`den erken petrolün Rusya üzerinden taşınması için transit ücretlerine dair anlaşmayı imzalamıştır.⁴²³ Türkiye Rusya`nın savunduğu Bakü-Novorossisk hattının önemini azaltmak için Boğazlardaki trafiği ve bunun çevresel açıdan neden olacağı sorunları gündeme getirmiştir. Boğazlarda trafiği düzenleyen 1936 Montrö Boğazlar sözleşmesine göre, hem boğazlardan geçen gemi sayısı, hem de gemilerin tonajı ve uzunluğu artmıştır.

---

⁴¹⁹ Jofi Joseph, Pipeline Diplomacy: The Clinton Administration`s Fight for Baku-Ceyhan, **WWS Case Study**, 1999, s. 16.

⁴²⁰ Tuncay Balbal, "Implication of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project", **Perception**, Winter 2005, (29-59), s. 35.

⁴²¹ Joseph, a.g.m. s. 16.

⁴²²"Neft Supsa Limanına Çatdı", **Xalq**, (19.06.1999), s. 8.

⁴²³ Jim Nichol, Transcaucasus Newly Independent States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **CRS Issue Brief**, (20.12. 1996).

Boğazlardan geçen gemilerin yaratmış olduğu tehlike nedeniyle Türkiye geçişi sınırlandırmıştır. Tabii bu da Rusya'nın Novorossisk limanına taşınan petrolün boğazlar üzerinden taşınmasının kısıtlanması ve Bakü-Novorossisk hattının rekabet etme imkanının azalması anlamına gelmiştir. Türkiye'nin yaptığı düzenlemeye karşı çıkan Rusya bu düzenlemelerin Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ne aykırı olduğunu ilan etmiştir.⁴²⁴

Bunun ötesinde Novorossisk limanının kış şartlarında donması ve boru hattının Çeçenistan üzerinden geçmesi boru hattına karşı güveni azaltmıştır. Novorossisk limanı kış aylarında donduğu için petrolün limandan taşınması zorlaşmıştır. Ayrıca Novorossisk Hattı'nın Rusya'nın savaşı nedeniyle istikrarsız Çeçenistan bölgesinden geçmesi ve Çeçenistan yönetimi ile Azerbaycan arasında transit tarifleri konusunda ciddi fikir ayrılığı⁴²⁵ ana ihraç boru hattının Rusya üzerinden geçmesini istemeyen Azerbaycan ve ABD yönetiminin elini kuvvetlendirmiştir.

3. AIOC'un BTC konusunda tutumu

Asrın Anlaşması'ndan sonra AIOC petrol konsorsiyumu dışında bir jeopolitik oyuncuya çevrilmiştir.⁴²⁶ Ana ihraç boru hattının belirlenmesi için tutumu önemli olan AIOC bu konuda ABD ve Azerbaycan yönetimi ile ters düşmüştür. ABD ve Azerbaycan yönetimi ana ihraç boru hattı olarak Bakü-Tiflis-Ceyhan hattını desteklerken, AIOC'u oluşturan şirketler genellikle Bakü-Supsa hattını desteklemiştir.

---

⁴²⁴ Kamer Kasım, **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, USAK Yayınları, (Ankara, 2009), s.27

⁴²⁵ Robert, a.g.m., s. 56.

⁴²⁶ Nasibli, a.g.m.

1998 yılında AIOC'un petrol şirketleri ana ihraç boru hattı olarak Bakü-Supsa hattını desteklemiştir. 1998 yılında BTC ile ilgili açıklama yapan AIOC Başkanı Terry Adams, biz BTC'nin önemini anlıyoruz, fakat hiç bir şirket finansal olarak bu hattı desteklemek istemiyor, diyerek AIOC'un BTC'ye karşı olduğunu ortaya koymuştur.⁴²⁷

Amerikan'ın Exxon-Mobil şirketi BTC'ye sermaye yatırmakta istekli olmamış, hattın pahalı olması nedeniyle BTC'ye karşı Bakü-Supsayı desteklemiştir. Fransa'nın Total şirketi 1998'de İran üzerinden Basra'ya uzanacak boru hattının fizibilite çalışmasını yapmıştır. ABD şirketi Mobil ve Conoco İran'a yaptırımı öngören İLSA⁴²⁸ yasasının kaldırılması için lobi çalışması yapmıştır.⁴²⁹ Lukoil ise petrolünü açık açık BTC'ye vermeyeceğini söylemiştir.

Şirketlerin BTC'ye sıcak bakmamalarının ana nedenleri şöyle olmuştur.

Birincisi, Azerbaycan petrol rezervlerinin taşıma gücü 50 milyon ton olması planlanan BTC'yi doldurmakta yetersiz olması,

İkincisi, BTC, Bakü-Supsa ve Bakü-Novorossisk Petrol Boru hattı ile mukayesede hem transit ücreti, hem de yapıma masrafları bakımından daha pahalı olmuştur.

AIOC'un hesaplamalarına göre, Bakü-Supsa üzerinden petrolün ihraç maliyeti Ceyhan üzerinden ihraç maliyetinin yarısı kadar olmuştur. AIOC'un hesaplamalarına göre, petrolün üretimi varil başına 5 dolar ve Supsa'dan transit fiyatı ise varil başına 2-4 dolar arasında olmuştur. Bu da varil başına toplam fiyatı 7-9

---

⁴²⁷ Robert, a.g.m., s. 55.

⁴²⁸ ABD senatosunun 19 Haziran 1996'da kabul ettiği ve ABD Başkanının 5 Ağustos 1996'da imzaladığı beş yıllık İLSA (İran Libya Sanction Act) düzenlenmesi, bir yıl içinde İran'ın enerji sektörüne 20, Libya'nın ise 40 milyon doların üstünde yatırım yapan şirketlere Amerikan yaptırımını öngörmüştür. Kenneth Katzman, "The Iran-Libya Sanction Act (İLSA), **CRS Report of Congress**, Order Code, Rs 20871, (20.07.2001).

⁴²⁹ Fiona Hill, "Pipeline in Caspian: Catalyst or Cure-All", **Georgetown of International Affairs**, (Winter/Spring 2004), (17-25), s. 21.

dolar yapmıştır. Bakü petrollerinin Supsa üzerinden taşınması AIOC için yıllık 357 milyon dolara, Türkiye üzerinden ise 365 milyon dolara mal olmuştur. Amoco'nun yaptırmış olduğu hesaplamalara göre, BTC'nin gerçekleşmesi 3.7 milyar dolara mal olacak, Bakü Supsa'nın kapasite genişletmesi 1.8 milyar dolara, Bakü-Novorossisk'in kapasite genişlemesi ise 2.5 milyar dolara mal olmuştur. Dolayısı ile AIOC BTC'nin ekonomik olarak karlı bir yatırım olduğunu düşünmemiştir.⁴³⁰

Üçüncüsü, BTC'nin tartışıldığı bir dönemde petrol fiyatları 1973'ten sonra en düşük seviyede seyretmiştir. Bu düşüş Hazar petrollerinin fiyatını önemli ölçüde azaltmış ve BTC karşısında en büyük engel olmuştur.⁴³¹ Fiyatı düşük petrolün, maliyeti yüksek boru hattı aracılığı ile taşımak istemeyen şirketler var olan boru hatlarının kapasite genişlemesini sağlamağa çalışmıştır.

Clinton yönetiminin Güney Kafkasya politikasının BTC merkezli olduğu bir dönemde petrol şirketlerinin BTC'ye karşı çıkması ABD için ciddi diplomatik sorunlar yaratmıştır. BTC konusunda ABD hükümeti ile şirketler arasında fikir ayrılığı BTC'nin gerçekleşmesini geciktirmiştir. Azerbaycan ve ABD'nin sadece ekonomik açıdan değil jeopolitik açıdan yanaştığı bu konuya şirketler ekonomik açıdan yanaşmıştır. BTC Clinton yönetiminin Güney Kafkasya politikasının temelini oluşturmuş ve bu konuya ekonomik açıdan ziyade jeopolitik açıdan yanaşmıştır. ABD Enerji Bakanı Bill Richardson'un ifadesi ile BTC ABD için sadece bir boru

---

⁴³⁰ Robert, a.g.m., s. 52-53.

⁴³¹ 1997-1999 yılları arasında petrol fiyatlarının düşüş nedeni OPEC'in petrol üretimini artırmağa yönelik kararı, Irak petrollerinin yeniden keşfi, Asya para krizi ve ılıman hava olarak gösterilmiştir. BTC tartışıldığı zaman Azerbaycan petrolünün bir varili 12 dolar olmuştur. Oysa o dönemde Ceyhan limanına varış fiyatı 10 dolar olmuştur. Bülent Aras ve Ahmet Okumuş, "Basra Körfezi Güvenliği ve Hazar Zenginliği", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 1, 2000, (60-71), s. 66.

hattı olmamış, bölgenin jeopolitik dengesini değiştirecek özelliğe sahip olmuştur.⁴³²

ABD'nin BTC'yi destekleme nedenleri şöyle sıralanabilir,

Birincisi, ABD'nin bölgedeki etkinliğini artıracak,

İkincisi, bölge devletlerini Rusya ve İran'a bağımlı olmadan Batı ile birleştirecek,

Üçüncüsü, Bakü-Ceyhan ittifakı adı verilen Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye Üçlü İttifakı yaranmış olacak,

Dördüncüsü, bölge devletlerinin ekonomik ve siyasi bağımsızlığını ve egemenliğini pekiştirecek, bu durumda ABD'nin bölgedeki rakipleri İran ve Rusya'nın etkinliği azalacak ve ABD Rusya ve İran'la değil doğrudan bölgenin yeni bağımsızlığını kazanan devletleri ile muhatap olacak ve bölge devletlerini Rusya ve İran'a karşı kullanma imkanı verecektir.⁴³³

Beşincisi, BTC bölge devletlerinin Batı ile entegrasyonunu pekiştirecektir. Frederick Starr, BTC'nin PFP ile birlikte Güney Kafkasya'yı Avrupa'ya entegre etmeyi başaran en önemli iki proje olarak tanımlamıştır.⁴³⁴

Amerikan'ın Hazar Bölgesi temsilcisi John Wolf çokuluslu şirketleri petrol boru hattı güzergâhını geciktirmekle suçlamıştır. Amerikan şirketlerinin tutumu ile Ermeni yanlısı Kongrenin tavrı birleşince BTC'nin gerçekleşmesi gecikmiştir.⁴³⁵ Azerbaycan Büyükelçisi Richard Kouzlarich'e göre, 1995-96 yıllarında ana ihrac boru hattını etrafında devam eden görüşmeler sırasında 907 sayılı ek düzenleme

---

⁴³² Balbal, a.g.m., s. 40.

⁴³³ Özden Zeynep Oktav, "American Policies Towards the Caspian Sea and the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", **Perceptions**, Spring, 2005, s. 17-33.

⁴³⁴ S. Frederick Starr, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: School of Modernity", edited by, Frederick Starr and Svante Cornell, **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Oil Window to the West**, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. (Sweden, 2005), s. 14.

⁴³⁵ Aras, a.g.m., s. 240.

ABD'nin bölgedeki etkinliği açısından olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Yıllarca Azerbaycan ile Amerikan şirketleri arasında ek PSA'nın imzalanması gecikmiştir.⁴³⁶

BTC'nin gerçekleşmesi için Clinton yönetimi iktisadi baskı araçlarından istifade etmiştir. Özellikle bu süreçte Ticaret ve Kalkınma Ajansı, Denizaşırı Özel Yatırım Şirketi ve İthalat İhracat Bankasından yararlanmıştır. Bunun ötesinde ABD AİOC ile bölge devletlerinin yönetimleri arasında diyalog sürecini hızlandırmıştır.⁴³⁷ Hatta bunun için ABD hükümeti Türkiye'ye teşvik ve vergi indirimi içeren bir paket hazırlamasını istemiştir.⁴³⁸ BTC'ye destek vermek için BTC müzakerelerinde ABD'li uzmanlardan teknik, mali, çevre ve yasal konularda danışmanlık hizmeti alması için BOTAS'a 823 bin dolarlık hibe yardımında bulunmuştur.⁴³⁹ Öte yandan ABD BTC'nin maliyetini düşürmek için Türkiye'den transit ücretlerinde bir indirim istemiştir.⁴⁴⁰

ABD petrol şirketlerinin BTC'yi dolduracak petrol miktarı konusunda endişelerini gidermek için Kazakistan'ı da BTC'ye dahil etmeğe çalışmıştır. Kazakistan'ın BTC'ye katılması meselesi BTC'nin gerçekleşmesinden sonra hız kazanmıştır. ABD'li yetkililer Kazakistan'ı ziyaret ederek Kazakistan'ı BTC'ye katılmaya ikna etmeğe çalışmıştır. 6 Mayıs 2006'da Kazakistan cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev'le görüşen ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney Kazakistan'ın BTC'ye katılması için görüş alışverişinde bulunmuştur.⁴⁴¹ 16 Haziran'da Kazakistan'ı ziyaret eden Azerbaycan cumhurbaşkanı İlham Aliyev Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev ile "Petrolün Kazakistan'dan

---

⁴³⁶ Kouzlarich, a.g.e., s. 26.

⁴³⁷ Joseph, a.g.e., s. 20

⁴³⁸ "Aliyev Zaferini İlan Etti", **Hürriyet**, (12.10.1998), s. 12.

⁴³⁹ Muharrem Sarıkaya, "Tarihi Günde Tarihi Anlaşma", **Hürriyet**, (28.10.1998), s. 8.

⁴⁴⁰ Joseph, a.g.e., s. 28.

⁴⁴¹ "Cheney in Kazakhstan to boost gas pipeline plan that bypasses Russia", **Asia News**, (06.05.2006).

Hazar Denizi ve Azerbaycan üzerinden BTC aracılığı ile dünya pazarlarına çıkarılmasına destek ve yardım" hakkında hükümetler arası anlaşma imzalamıştır.⁴⁴²

Bu anlaşma sonrası Kazakistan 2007`den itibaren tankerler aracılığı ile BTC`ye petrol desteği vermiştir. 2030`da ise Kazakistan`ın boru hattı aracılığı ile BTC`ye katılması planlanmaktadır.⁴⁴³

Şirketlerin karşı çıkmasına rağmen ABD yönetiminin yoğun diplomatik çalışmaları ve yaşanan bazı gelişmeler bu dönemde BTC`nin gerçekleşme şansını artırmıştır.

Birincisi, 1996 İLSA yasasının ABD Kongresi tarafından kabulü ve Başkanın imzalaması Basra Körfezi`ne uzanacak boru hattı ihtimalini ortadan kaldırmıştır. Kongre İran üzerinden boru hattını destekleyenler için yasal bir engel çıkartmıştır. Bu şirketler boru hatları için Dünya Bankası ve Avrupa Kalkınma Bankası`ndan borç alamayacaklardı.⁴⁴⁴

İkincisi, 19 Ekim 1999`da Bakü-Ceyhan boru hattı projesinde dönüm noktası olarak kabul edilen konsorsiyumun en büyük ortağı BP-Amoco firması, Bakü-Ceyhan boru hattı projesinin ticari açıdan yapılabilir olduğunu ve bu hattın stratejik bir hat olduğunu açıklamıştır.<sup>445</sup> 22 Ekim`de Ulusal Güvenlik Konseyi Başkan yardımcısı James Steinberg, Özel Temsilcisi Richard Moningstar ve diğer ABD`li yetkililer Beyaz Saray`da AIOC`daki ABD şirketlerinin temsilcileri ile görüşerek, BTC için son lobi çalışmalarını yapmıştır. Bu görüşmeden sonra şirketler yalnız

---

⁴⁴² C.Mezahiroğlu: "Qazaxıstan BTC-ye Qosuldu", *Ayna*, (17.06.2006).

⁴⁴³ Halid, "İki Ülke Arasında İmzalanan Sazis Azerbaycan`ın Regionda Daha Da Güçlenmesine Xidmet Edecek", *Üçnoqta*, (17.06.06)

⁴⁴⁴ Diplomatic interview with Richard Kauzlarich, *Azerbaijan International*, Autumn 1995, (3.4), s. 28-29.

⁴⁴⁵ Bakü-Ceyhan`da mutlu sona doğru, <http://arsiv.ntvmsnbc.com/news/38144.asp> (erişim tarihi 05.11.2012)

Hazar petrollerinin üretiminde ciddi artış olursa BTC'yi gelecekte açıklayabileceklerini açıklamışlardır.⁴⁴⁶

Üçüncüsü, boğazların çevresel sorunları nedeniyle petrol tankerlerinin boğazlardan geçmesine karşı çıkan Türkiye ABD tarafından desteklenmiş ve bu durum Bakü-Supsa Hattı'nın Ana İhraç Boru hattı olma ihtimalini ortadan kaldırmıştır,

Dördüncüsü, 2001 seçimlerinde Başkan seçilen George Bush yönetimi BTC'yi ciddi şekilde desteklemiştir. BTC'nin gerçekleşmesi olasılığı ABD'nin Güney Kafkasya ile yakından ilgilenmeğe başladığı 11 Eylül tarihinden sonra gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra özellikle Rusya baskılarına karşı güvenlik endişesi taşıyan Gürcistan'ın ABD'den güvenlik desteği alması ve ABD'nin Azerbaycan'ı doğrudan desteklemiş olması BTC'nin yapılmasını hızlandırmıştır.⁴⁴⁷

ABD sadece BTC'yi desteklememiş aynı zamanda İran üzerinden geçecek boru hattı seçeneğine karşı çıkmıştır. Azerbaycan petrollerinin İran'dan geçmesi Tahran'ın sadece Hazar Havzası'nda değil aynı zamanda Basra Körfezi'nde de elini kuvvetlendirebilirdi.⁴⁴⁸ Çünkü Orta Doğu'nun önemli petrol kaynakları Basra Körfezi'nden taşınmakta ve İran bu bölgeyi kontrol edebilmektedir. Azerbaycan petrollerinin de İran üzerinden Basra Körfezi'ne akması durumunda bu İran'ın dünya petrol politikası üzerinde etkisini ikiye katlayabilirdi. Öte yandan BTC'nin gerçekleşmesi aynı zamanda ABD'nin bölgesel müttefikleri Türkiye ve İsrail için de faydalı olmuştur.⁴⁴⁹ Hazar Denizi kaynaklarının Batı'ya ve İsrail'e taşınması

---

⁴⁴⁶ Joseph, a.g.m., s. 27

⁴⁴⁷ Kasım, a.g.e., s. 28-29.

⁴⁴⁸ Aras ve Okumuş, a.g.m., s. 67-68.

⁴⁴⁹ Ariel Cohen, "Ethnic conflict Threaten U.S. Interests in the Caucasus", **The Heritage Foundation Backraunder**, No 1222, (25.09.1998).

devletlerin OPEC'e olan bağımlılığını ve Hazar Denizi kaynaklarının dış pazarlara aktarılmasında İran ve Rusya'ya bağımlılığını azaltmağı hedeflemiştir.⁴⁵⁰

Amaç sadece Rusya ve İran'ı bypass ederek onları bölgede yalnızlaştırmak, onların Batı enerji güvenliğinde rolünü azaltmak veya Batılı ülkelere alternatif enerji kaynakları bulmak olmamıştır. Aynı zamanda bu hatların geçtiği bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri bu hat üzerinden ABD merkezli dünya düzenine entegre etmek olmuştur. Dönemin ABD Enerji Bakanı Bill Richardson BTC'nin öneminden konuşurken şunları söylemiştir. "... (Bu hat) hem de bizim değerlerimizi paylaşmayanlar üstünde bir stratejik baskıdır. Biz bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeleri Batı'ya çekmek istiyoruz. Biz bu ülkelerin başka yönlere gitmesini değil, Batı'nın ticari ve politik çıkarlarına güvenen ülkeler olarak görmek istiyoruz. Biz Hazar bölgesine hatırı sayılır yatırımlar yaptık. Bu bölgede boru hatlarının istediğimiz gibi sonuçlanması bizim için önemlidir."⁴⁵¹

29 Ekim 1998'de İstanbul Deklarasyonu ile başlayan hukuki altyapının hazırlanması süreci BTC'nin gerçekleşmesi ile sonuçlanmıştır. ABD yönetiminin desteği ile 29 Ekim 1998'de Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan ve Gürcistan devlet başkanları arasında Ankara Deklarasyonu imzalanmıştır. İmzacı ülkeler Bakü-Tiflis-Ceyhan Hattı'nın ana ihraç boru hattı olarak teyit etmişler ve bu hattın hayata geçmesi için gerekli tüm şartların bir an evvel oluşturulması yönünde gereken işlemleri yapmayı taahhüt etmişlerdir.⁴⁵² Ardından 18-19 Kasım 1999'da İstanbul'da gerçekleştirilen AGİT Zirvesi'nde Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru

---

⁴⁵⁰ Oktav, a.g.m., s. 20

⁴⁵¹ Stephen Kinzer, "On Piping Out Caspian Oil, U.S. Insists the Cheaper, Shorter Way Isn't Better", **New-York Times**, (08. 11. 1998).

⁴⁵² Demir, a.g.e., s. 264.

Hattı'na yönelik ABD'nin desteği ile bir dizi anlaşmalar imzalanmıştır.⁴⁵³ Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye arasında Hükümetler arası Anlaşma, "Geçiş ülkesi Anlaşması", "Türkiye'nin Garanti Anlaşması" ve "Anahtar Teslimi Anlaşması" parafe edilmiştir. Aynı tarihte Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan ve Türkiye arasında Hazar Havzası ve Orta Asya petrolü için Doğu-Batı Koridoru'nun önemine dikkat çeken ve Ana İhraç Boru hattı olarak BTC'yi destekleyen İstanbul Deklarasyonu imzalanmıştır. Deklarasyonu ABD Başkanı Bill Clinton gözlemci olarak imzalamıştır.⁴⁵⁴

Detaylı mühendislik çalışmaları tamamlandıktan sonra 18 Eylül 2002 yılında Bakü'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı Ahmet Necdet Sezer ve Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze ve ABD Enerji Bakanı Spencer Abraham'ın iştiraki ile temel atma töreni yapılmıştır.⁴⁵⁵

Tablo 2. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Ana İhraç Boru Hattı Kronolojisi⁴⁵⁶

Muhtelif görüşmeler	1992-1997
İstanbul Mutabakat Anlaşması (Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan)	Mayıs 1998
Ankara Deklarasyonu (Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan, Kazakistan ve Özbekistan) ABD Enerji Bakanı şahit	Ekim 1998
Hükümetler arası Anlaşma, İstanbul AGİT Zirvesi (Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan, ABD Başkanı şahit)	Kasım 1999

⁴⁵³ Kouzlarich. a.g.m., s. 29.

⁴⁵⁴ "AGİT Zirvesi Marjında İmzalanan Belgeler Çerçevesinde Bakü-Tiflis-Ceyhan ve Hazar Geçişli Doğalgaz Projelerine İlişkin Bilgi Notu", **Dışişleri Güncesi**, (Kasım 1999), s. 239-240. Demir, a.g.e., s. 265.

⁴⁵⁵ Balbal, a.g.m., s. 44.

⁴⁵⁶ BTC Resmi sayfası. <http://www.btc.com.tr/proje.html>

Ev Sahibi Ülke Anlaşması (Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan)	Ekim 2000
Anahtar teslim mütahit anlaşması	Ekim 2000
Hükümetler arası Garanti Anlaşması	Ekim 2000
Temel Mühendislik	15 Kasım 2000-5 Mayıs 2001
Detaylı Mühendislik	19 Haziran 2001-18 Haziran 2002
Detaylı Mühendislik Tamamlama Belgesi	28 Ağustos 2002
Arazi Temini ve İnşaat Başlama Bildirimi	29 Ağustos 2002
İnşaat başlama tarihi	10 Eylül 2002
Temel atma töreni-Bakü	18 Eylül 2002
Türkiye kesimi imza töreni	20 Eylül 2002
BTC Ceyhan terminali temel atma töreni	26 Eylül 2002
BTC Bakü açılış töreni	25 Mayıs 2005
BTC Gürcistan açılışı	12 Ekim 2005
BTC'nin Ceyhan açılışı	13 Temmuz 2006

Tablo 3. BTC Şirketinin Sponsor ve Ortakları

BP Exploration Ltd,	% 30.1
SOCAR	% 25
Chevron.	% 8.9
Statoil	% 8.71
TPAO	% 6.53
Eni	% 5
Total	% 5
Itochu	% 3.4
Inpex	% 2.5
Conocophillips	% 2.5
Amerada Hess	% 2.36 ⁴⁵⁷

⁴⁵⁷ BTC Resmi sayfası. <http://www.btc.com.tr/proje.html>

4. Haydar Aliyev`in ABD ziyareti

1995 yılı ABD`nin Azerbaycan politikasında dönüşüm yılı olarak kayda geçmiş, Azerbaycan`ın iç ve dış politikası Clinton yönetimini yakından ilgilendirmiştir. Azerbaycan`da iç politik istikrarın sağlanması ve ABD ile işbirliğine önem veren yönetimin işbaşında olması enerji ilişkilerinin devamı ve ABD`nin petrol şirketlerinin çıkarlarının Azerbaycan`da korunması açısından önemli rol oynamıştır. Azerbaycan`da bu ortamı yaratan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev`in iktidarına komşu devletler tarafından oluşturulan tehdide karşı destek verilmesi gerekmiştir. Rusya`nın Ermenistan`la askeri ilişkileri giderek daha da kuvvetlenirken Türkiye Azerbaycan yönetimine gerekli desteği sağlayamamıştır. Daha önceleri Haydar Aliyev ile farklı toplantılarda bir araya gelen Clinton, 1997`de Washington`a davet ederek Rusya ve İran`a karşı açıkça Azerbaycan yönetimine destek vermiştir. Haydar Aliyev`in Washington ziyareti ABD`nin bölgeye yönelik "Rusya Öncelikli" politikasından vazgeçtiği bir dönemde gerçekleşmiştir.

Aliyev`in ABD ziyaretinden bir hafta önce 21 Temmuz 1997 `de John Hopkins Okulunun Orta Asya Enstitüsünde ABD`nin Güney Kafkasya ve Orta Asya politikası ile ilgili bir konuşma yapan ABD Dışişleri Bakanın BDT`den sorumlu yardımcısı Strobe Talbott ABD`nin bölge politikasının ana çizgilerini demokrasi özendirme, serbest pazar ekonomisine dayalı ekonominin kurulması, bölge devletleri arasında barış ve istikrarın desteklenmesi, bölge devletlerinin geniş uluslararası topluma entegre olması,<sup>458</sup> olarak çizmiş ve Aliyev`in Washington ziyareti sırasında Clinton`un bu ilkeleri ona hatırlatacağını açıklamıştır. Talbott, bölge devletlerinin

---

⁴⁵⁸ Strobe Talbott, "A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia", Central Asia Institute John Hopkins School Advanced International Studies. U.S. Department of State Dispatch, Jul. 97, Vol. 8, Issue 6, s. 10

ekonomik ve politik özgürlüğe ve ulusal ve uluslararası uzlaşya gittiği sürece ABD'nin onlarla olacağına altını çizerek,⁴⁵⁹ Washington'un Azerbaycan'a desteğinin devamını bu ilkelerin Azerbaycan tarafından benimsenmesi şartına bağlamıştır.⁴⁶⁰

Haydar Aliyev'in ABD ziyaretinden önce 27-29 Haziran 1997 tarihlerinde muhalefet Halk Cephesi Partisi Başkan yardımcıları Ali Kerimov ve Asim Mollazade ABD'yi ziyaret etmiş, Kongre üyeleri ve NED dönem Başkanı Charles German'la görüşmüşlerdir. Ziyaret sonrası ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi Demokrat grubunun lideri Lee Hamilton Ali Kerimliye mektup yazarak Azerbaycan'da cereyan eden olaylar konusunda kendisini bilgilendirdiği için teşekkür etmiştir.⁴⁶¹

Aliyev'in resmi olarak Washington'a davet olunması hem kendisi hem de Azerbaycan için önemli olmuştur. Washington Büyükelçisi Hafis Paşayev'in sözleri ile eski Politbrö üyesi ve KGB generali olan Haydar Aliyev'in, bu ziyaret sırasında Batı prensiplerine uygun bir lider olduğunu kanıtlanması gerekiyordu.⁴⁶² Bu ziyaret Aliyev'in ABD'de bazılarının aklındaki mazinin silinmesi ve kendi iktidarına yönelik desteğin sağlanması açısından önemli bir ziyaret olmuştur.

4 Ekim 1998 tarihli Washington Post gazetesinde Dan Morgan and David B. Ottaway, Haydar Aliyev'in petrol şirketi Amoco'nun isteği ile Washington'a davet olduğunu yazmıştır. Yazarlara göre, 6 Ağustos 1996'da Amoco Beyaz Saray'da Hazar bölgesi ile ilgili Başkan Bill Clinton'un da katılımı düzenlenen toplantıda Amoco, Başkan Clinton'dan Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ABD'ye

---

⁴⁵⁹ Talbott, a.g.m.

⁴⁶⁰ ABD Dışişleri Bakanlığı İnsan Hakları 1996 Raporu Azerbaycan'daki demokratik durumu eleştiren bir rapor yayımlanmıştır. "ABŞ Azerbaycandaki İnsan Hüküqlarını Tənqid Edir", **Yeni Musavat**, (25.03.1997).

⁴⁶¹ "Lee Hamiltondan Eli Kerimliye Mektup", **Azatlık**, (05.07.1997), s. 8.

⁴⁶² Paşayev, **Bir Sefirin Manifesti**, a.g.e., s. 160.

davet edilmesini istemiş ve ABD Başkanı da bunu kabul etmiştir. Geleneksel olarak Cumhuriyetçilere maddi destek veren Amoco bu toplantıdan altı ay sonra Demokrat Parti'nin hesabına 50 bin dolar para yardımı yapmıştır. Ağustos 1997'de Haydar Aliyev Bill Clinton'un daveti ile ABD'yi ziyaret etmiş ve Azerbaycan ile Amoco arasında imzalanan anlaşmaya şahitlik etmiştir.⁴⁶³

Haydar Aliyev'in ziyareti sırasında resmi yetkililer dışında özellikle petrol şirketleri ile de önemli görüşler gerçekleştirilmiş ve anlaşmalar imzalanmıştır. Haydar Aliyev ABD ziyareti sırasında ABD'nin Chevron şirketi Washington Post gazetesine ilan vererek, biz Chevron çalışanları olarak Azerbaycan halkına hayallerini gerçekleştirmek için yardım taahhüdümüzü teyit ederiz,⁴⁶⁴ açıklaması ile hem Azerbaycan'da pozisyonunu kuvvetlendirmeğe çalışmış, hem de Azerbaycan'la yeni enerji anlaşmaları imzalamağa hazır olduğunu beyan etmiştir.

Haydar Aliyev'in Washington ziyareti neoliberal paradigma açısından üç önemli özellik taşıyan anlaşmaya imza atılmıştır.

Birincisi, petrol şirketlerinin Azerbaycan petrol kuyularında paylarını ve yatırımını artıran anlaşmalar,

İkincisi, Clinton ve Aliyev tarafından imzalanan ortak bildiri Azerbaycan'ın demokratik ve ekonomik dönüşümü vurgulanmış,

Üçüncüsü, İki taraf arasında sermayelerin karşılıklı korunmasına dair anlaşma imzalanmıştır.

Bu ziyaret Azerbaycan enerji pazarının ABD şirketlerine açılması ve Azerbaycan'da ABD sermayesinin garanti altına alınması açısından önemli bir ziyaret olmuştur. Ziyaret zamanı hükümet, enerji şirketleri ve bankaları ile

---

⁴⁶³ Dan Morgan and David B. Ottaway, "Azerbaijan's Riches Alter the Chessboard", **Washington Post**, (04.10.1998).

⁴⁶⁴ "H. Aliyev'den Garanti", **Hürriyet**, (05.08.1997), s. 13.

Azerbaycan arasında imzalanan anlaşmalar ve yapılan görüşmeler aracılığı ile ABD Azerbaycan'ı neoliberal dünya düzeninin bir parçası haline getirmeğe çalışmıştır. Örneğin, Haydar Aliyev ile ABD Banka temsilcileri arasında yapılan görüşmelerde bankaların Azerbaycan'a ayırdıkları kredinin miktarının artırılması kararlaştırılmıştır. ABD ile Azerbaycan arasında imzalanan sermayelerin karşılıklı korunması ve teşviki anlaşması ve ABD Eximbank ile Azerbaycan Merkezi Bankası arasında ithalat ve ihracata dair anlaşma imzalanmıştır. ABD'nin Eximbank (ithal-ihraç) bankası ile Azerbaycan merkezi bankası arasında imzalanan anlaşma ile ABD mallarının Azerbaycan'a ihracının önü açılmıştır.⁴⁶⁵ Aliyev'in ziyareti sırasında taraflar ABD-Azerbaycan Karşılıklı Yatırım Anlaşmasını da tamamlamıştır. ABD tarafından kırktan fazla ülke ile imzalanan bu anlaşma ile ABD ve Azerbaycan karşılıklı olarak birçok ticaret alanında ABD veya Azerbaycanlı yatırımcılara eşit haklar verildiğinin garantisidir.⁴⁶⁶ Bu dönemde yatırımlar tek taraflı olduğu için (ABD-Azerbaycan) anlaşmanın ABD lehine olduğu söylenebilir.

Bunun dışında Azerbaycan Devlet Petrol şirketi SOCAR ile ABD'nin Chevron, Exxon, Mobil, şirketleri arasında üç petrol anlaşması ve SOCAR ile Amoco arasında ortaklık anlaşması imzalanmıştır.⁴⁶⁷ Chevron ile SOCAR arasında imzalanan anlaşmaya göre, Abşeron petrol kuyusundan petrolün çıkarılması ve çıkarılan petrolün iki taraf arasına paylaşılmasına dair anlaşma, Exxon şirketi ile Nahçıvan petrol kuyusunun paylaşılmasına dair anlaşma ve Mobil şirketi ile Oğuz

---

⁴⁶⁵ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ABD'ye ziyaretinin sonuçlarına dair bildiri, **Xalq**, (13.09.1997), s.3.

⁴⁶⁶ Joseph, a.g.m., s. 19.

⁴⁶⁷ Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in ABD'ye ziyaretinin sonuçlarına dair bildiri,

petrol kuyusunun paylaşılmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Amoco ile İnam petrol kuyusunda Amoco`ya ayrıcalıklar tanınmasına dair anlaşma imzalanmıştır.⁴⁶⁸

Haydar Aliyev`in ABD ziyareti sırasında taraflar arasında imzalanan Azerbaycan-ABD İlişkileri Hakkında Bildiri önem arz etmiştir. Bildiride, ABD`nin Dünya Bankası ve IMF ile işbirliği sonucunda Azerbaycan`ın özelleştirme programından memnunluğunu vurgulanmış ve Azerbaycan`ın Dünya Ticaret Örgütü`ne üyeliğini desteklediği,⁴⁶⁹ belirtilmiştir.

Aliyev`in ziyareti ülkede bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Ziyaret tam olarak ABD çıkarlarına cevap veren fakat Azerbaycan çıkarları açısından ucu açık sonuçları olan bir ziyaret olarak değerlendirilmiştir.<sup>470</sup> Aliyev bu ziyaret ile İran ve Rusya`nın baskılarına karşı, Karabağ meselesinin çözümünde Minsk Grubu eşbaşkanı olan ABD`nin desteğini almağı ve Rusya ve İran`ın baskılarına karşı ABD`nin güvenlik garantisini almağı hedeflemiştir.

B. Bretton Woods`dan Washington Consensus`a

1980 yıllarda Latin Amerika`da yaşanan ekonomik krizi tartışmak için Uluslararası Ekonomiler Enstitüsü 1989 yılında ABD`nin başkenti Washington`da toplantı düzenlemiş ve bu toplantıda John Williamson "**What Washington Means by Policy Reform?**" başlıklı sunumu ile Latin Amerika ülkelerinin ekonomik sorunlarını çözmek için neoliberal bir sunuş takdim etmiştir. Daha sonra bu sunumun kendisi tarafından derlenen, "**Latin America Adjustment: How Much Has Happened?**" başlıklı kitabında yayınlanması ile Washington Konsensüs uluslararası

⁴⁶⁸ "ABŞ Şirketleri ile Müqavile İmzalandı", **Xalq**, (05.08.1997), s.3.

⁴⁶⁹ "ABD-Azerbaycan İlişkilerine dair Bildiri", **Azertac**, (01.08.1997).

⁴⁷⁰ Sulheddin Ekber, "ABŞ-in Qafqaz Siyaseti ve Azerbaycan", **Yeni Musavat**. (26.09.1997), s. 6.

kamuoyunun gündemine gelmiştir.⁴⁷¹ John Williamson Latin Amerika ülkelerinin ekonomik sorunlarının çözümü için 10 noktada önerilerini sıralamıştır.

Birinci, maliye politikasının yeniden düzenlenmesi: enflasyonu durdurmak ve mali açıkları kapatmak için,

İkinci, sübvansiyonların yeniden düzenlenmesi: Gelişigüzel sübvansiyonları ilköğretim, temel sağlık ve alt yapı gibi harcamalara yönlendirilmesi,

Üçüncü, vergi düzenlemeleri: Vergi tabanının genişletilmesi,

Dördüncü, faiz oranlarının piyasa tarafından belirlenmesi,

Beşinci, rekabetçi döviz kurlarının uygulanması,

Altıncı, ticaretin serbestleştirilmesi, ithalatın serbestleştirilmesi, ithalatta miktar kısıtlamalarının kalkması, ticaretin korunması için daha düşük tarifeler,

Yedinci, yabancı yatırımın liberalleştirilmesi,

Sekizinci, Devlet işletmelerinin özelleştirilmesi,

Dokuzuncu, Sulama, güvenlik, çevre ve tüketicinin korunması halleri dışında pazara girişi veya rekabeti engelleyen düzenlemelerin ortadan kaldırılması.⁴⁷²

Bu öneriler IMF, Dünya Bankası ve ABD Hazine Bakanlığı danışmanları tarafından önerilerin çözüm yollarının toplamı olmuştur. Bu anlamda bu çözüm yollarının Latin Amerika ekonomik krizini çözmek için IMF, Dünya Bankası, ABD yürütme kolu, Inter American Development Bank, Latin Amerika`da çıkarları olan

---

⁴⁷¹ John Marangos, "Was Shock Therapy Consistent with the Washington Consensus?", **Comperative Economic Studies**, 2007, 49, (32-58), s. 38.

⁴⁷² Washington Consensus`un ortaya çıkma nedenleri ve tartışmalar için bkz. John Williamson, "A Short history of the Washington Consensus", Conference "**From the Washington Consensus towards a new Global Governance**", Barcelona, (September 24-25, 2004).

Kongre üyeleri ve önemli STK'ları için içine katmıştır.⁴⁷³ IMF ve Dünya Bankası politikaları ötesinde, Dünya Ticaret Örgütü ile küresel çapta ve NAFTA ve DR-CAFTA ile bölgesel çapta Washington Consensus'a uygun politikalar izlenmiştir. Bu çerçevede ABD ve uluslararası finans kuruluşları geliştirmekte olan ülkeleri sermaye pazarlarını yabancı banklara açmak ve döviz kuru kontrolünü ortadan kaldırmak için baskı yapmışlardır.⁴⁷⁴ Devletin rolünün azaltılması ve piyasanın rolünün artırılması Washington Consensus'un ilkelerinin neoliberal yaklaşım olduğu şeklinde yorumlara geniş yayılmasına neden olmuştur.⁴⁷⁵

Williamson tarafından şekillendirilen bu öneriler büyük anlamda tek taraflı ticaret reformu, özellikle devletlerin ithalat karşısında gümrükleri azaltmağı öngörmüştür. Birçok devlet özellikle Latin Amerika ülkeleri önemli ölçüde ticaretin liberalleştirilmesi siyasetini benimsemiştir. Bu durum küresel ticaretin artmasını önemli ölçüde etkilemiştir. Fakat uygulanan ekonomi politika tartışmalı sonuçlar doğurmuştur. İlkelerin uygulandığı ülkelerde yabancı sermaye, ihracat artmış olsa da ülkelerin GSMH çok az oranda artmış (en fazla % 3), işsizlik artmış, yoksulluk yaygın olarak kalmış, toplumda eşitsizlik düşüncesi hakim olmuş, şiddet ve suç oranı artmıştır. Bu uygulamalar 1995'de Meksika'da tekila krizine, 1997'de Tailan'da devalüasyona, ve Rusya'da geniş ekonomik krize neden olmuştur. Bu ülkeleri Brezilya, Arjantin ve Ekvador'da yaşanan krizler izlemiştir.⁴⁷⁶

Uluslararası politik ekonomide "Washington Consensus"un benimsenmesi 1951-1973 yılları arasında uluslararası politikada hakim olan Keynesyen anlayışın

---

⁴⁷³ Marangos, a.g.m., s. 38.

⁴⁷⁴ Nancy Birdsall and Francois Fukuyama, "The Post-Washington Consensus", **Foreign Affairs**, March-April 2011. Volume 90, Number 2, (45-53), s. 47.

⁴⁷⁵ Eduardo Lora, Washington Consensus, http://press.princeton.edu/chapters/reinert/13article_lora_washington.pdf (1169-1173), s. 1169.

⁴⁷⁶ Luciana Diaz Frers, "Why Did the Washington Consensus Policies Fail?", http://developmentinstitute.org/member/diazfrers_consensus/DiazFrers_script.pdf (erişim tarihi 03.12.2012).

bitmesine ve 2009 yılına kadar "Washington Consensus" döneminin başlamasına neden olmuştur.⁴⁷⁷

Sovyetler Birliği dağıldığı zaman bazı Latin Amerika ülkelerinde yaşanan kısa dönemli ekonomik başarı ilkelerin SSCB eski üyeleri ve Doğu Avrupa için uygulanmasına neden olmuştur. Dolayısıyla Washington Consensus Şok Terapi şeklinde, "bir beden herkese uyar" prensibi ile bütün Sovyet sonrası coğrafyasındaki ülkelerin planlı ekonomiden serbest pazar ekonomisine geçiş sağlaması için uygulanmıştır.⁴⁷⁸

ABD Post-Sovyet ülkelerin ekonomilerinin dönüşümünü her zaman iki taraflı yardımlarla sağlayamamıştır. Çünkü bunun için gereken finansal yardıma Kongre'den destek bulamamıştır.⁴⁷⁹ Bunun için uluslararası finansal kuruluşlardan destek almıştır. Bu anlamda ABD bölge devletlerinin Uluslararası Para Fonu ve Dünya Bankası ile ilişkiler kurmaları için cesaretlendirmiş ve devletlerdeki ekonomik reformları bu örgütler üzerinden sağlamağa çalışmıştır.⁴⁸⁰ Nitekim 1973 krizinden sonra IMF ve Dünya Bankası gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ekonomik sisteme entegre olması için ismine yapısal uyum programı verilen projeleri birlikte yürütmüştür. Yapısal uyum programlarını Dünya Bankası projelendirirken, IMF de stand-by anlaşmaları ile bu uyum programlarının uygulanışını denetlemiştir.⁴⁸¹

---

⁴⁷⁷ 2009 küresel anlamda yaşanan ekonomik kriz Washington Consensus'tan Keynesyen Anlayışa dönmeye neden olmuştur. Rusya ve Çin gibi geçmişi kapitalist olmayan ülkeler ve bazı Avrupa ülkeleri devletin daha çok müdahil olduğu bir ekonomik sisteme geçmiştir. Charles Gore, "The Rise and Fall of The Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", **World Development**, Vol. 28, No 5, 2000, (789-804), Güven Sak ve Esen Çağlar, From Washington Consensus to Istanbul Decisions: Where do we go?, **TEPAV Policy Note**, (September, 2009).

⁴⁷⁸ Bozyk, a.g.e., s. 210

⁴⁷⁹ MacKinnon, a.g.e., s. 100.

⁴⁸⁰ Talbott, a.g.m.

⁴⁸¹ Elçin Süleymanov, "Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-IMF İlişkileri", **Journal of Qafqaz University**, Number 9, Spring 2002, (190-195), s. 193.

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Dünya Bankası ve IMF Washington Consensus'un ilkelerine uygun bir şekilde bölge ülkelerine yardımlar vermeğe başlamıştır. Estonya, Gürcistan, Polonya ve Letonya gibi ülkeler koşulsuz olarak ekonomi politikalarını bu çizgiye uygunlaştırmıştır. Bu ülkelerin pazarları yabancı mal, hizmet, teknoloji, işçi ve sermayeye açılırken ülkeler en çok enflasyon ile mücadele etmişlerdir. İkinci grup ülkeler olan Çek Cumhuriyeti, Slovenya, Macaristan, Bulgaristan, Rusya ve Romanya bu uzlaşmaya önkoşullu yanaşmış ve bazı şartlarını kabul etmiştir. Faiz oranları, milli paralarının devalüasyonu, özelleştirme gibi şartlarını uygulamışlardır. Hatta bu grup içindeki bazı ülkeler uzlaşmanın ilkelerini uygulanmasını ret etmiştir.

Arnavutluk, Sırbistan, Montenegro ve Sovyet üyesi ülkelere Moldova, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Azerbaycan bazı ekonomik hedeflerini gerçekleştirmek için Williamson ilkelerine seçici yanaşmıştır. Bu ülkeler enflasyonu yenmek, bütçe açığını azaltmak ve ticari dengeyi kurmak için bazı ilkeleri benimsemiştir.⁴⁸²

Joseph Stiglitz ve Dani Rodrick gibi IMF, Dünya Bankası ve Hazine Bakanlığının ekonomi politikalarına karşı çıkan ekonomistler bu politikanın "bir ölçü bütün bedenlere uyar" mantığı ile Sovyet Bloku'na uygulanmasını eleştirmiştir.⁴⁸³ Nitekim ilk yıllarda özelleştirmeyle birlikte devlet kurumlarının bazı zenginler tarafından kontrol altına alınması, yolsuzluk ve devletin mallarının hırsızlık yolu ile yurt dışına satılması gibi olumsuz sonuçlar doğurmuştur. Bu ilkelerin

---

⁴⁸² Bozyk, a.g.e., s. 211.

⁴⁸³ Joseph Stiglitz, "Challenging the Washington Consensus", **The Brown Journal of World Affairs**, Winter-Spring, 2003, Volume IX, Issue 2, (33-40), Dani Rodrik, Goodby Washington Consensus, Hello Washington Confusion?, http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/Lessons%20of%20the%201990s%20review%20_JEL_.pdf (erişim tarihi 05.12.2012).

merkezleştirilmiş ekonomik sistemden çıkmış Doğu Avrupa ve Sovyet üyesi ülkelerin ekonomik dönüşümüne uygulanması bu ülkelerde ihracatın düşmesi, işsizliğin artması hiper enflasyon, yolsuzluk ve yasadışı özelleştirmeler gibi sorunlar ortaya çıkarmıştır.⁴⁸⁴

1. IMF ve Dünya Bankası ile işbirliğine götüren süreç

Sovyetlerin dağılması sonrası eski sistem çökmüş ve devlet anlayışının Azerbaycan için yeniden tanımlanması gerekmiştir. Sosyalist ekonomik sistemin merkezi ve destekleyicisi Sovyetler Birliği çöktüğüne göre, zafer kazanmış Batı'nın liberal sistemini kabul etmenin alternatifi bulunmamıştır. Fakat Sovyet döneminden kalma kadroları ve eski sistemi bir anda söküp atmak kolay olmamış, yeni kadrolar ise devlet deneyiminden yoksun olmuştur.⁴⁸⁵

Sovyetler Birliği döneminde ülkenin ekonomik yapılanması ve işleyiş mekanizmaları SSCB'nin ekonomik strateji doğrultusunda biçimlendirilmiştir. Sanayi tesislerinin tümü SSCB'nin ihtiyacına göre belirlenmiş ve Azerbaycan sanayisi petrol sanayisi üzerine oturtulmuştur. Rafine petrol ürünleri, makine ve tekstil ürünleri ve şaraptan oluşan ihracat ürünlerinin ticareti çoğunlukla Rusya ve Ukrayna gibi ülkelerle gerçekleştirilirken, ithalatın büyük bir kısmı yine bu

---

⁴⁸⁴ Bozyk, a.g.e., s. 210

⁴⁸⁵Michael J. Baranick and Rena Salayeva, "State-Building in a Transition Period: The Case of Azerbaijan", **Analysis for New and Emerging Societal Conflicts**, http://www.thecornwallisgroup.org/pdf/CX_2005_12-Baranick2-CX-July17.pdf (208-219), s. 213.

cumhuriyetlerden alınan gıda ürünleriyle, rafine edilip yeniden ihraç edilmek üzere ithal edilen ham petrol ürünlerinden oluşmuştur.⁴⁸⁶

Azerbaycan Sovyetler Birliği'nden siyasi bağımsızlığını kazanması halinde ekonomik bağımsızlığını temin edebilecek güçte olan iki ülkeden biri olarak değerlendirilmiştir. Fakat 1991'te bağımsızlığını kazandıktan sonrası Azerbaycan ekonomik olarak diğer eski Sovyet Birliği üyesi ülkelere oranla daha geç toparlanabilmiştir. Bir taraftan Birliğin çökmesi ile Azerbaycan'ın 70 yılda kurulan ticari ilişkilerinin çökmesi diğer taraftan merkezden aktarılan sübvansiyonların ortadan kalkması ülkeyi bir anda bir boşluğa itmiştir.⁴⁸⁷

Ekonomik yapının eski merkezi planlamaya göre örgütlenmesi nedeniyle birçok tesis üretimini durdurmuş veya düşük kapasite ile üretiminde devam etmek zorunda kalmıştır. Öte yandan ülkenin diğer cumhuriyetlerdeki pazarlarını kaybetmesinin yanı sıra Sovyetler Birliği döneminde merkezden sağlanan sübvansiyonların da kesilmesiyle birlikte üretimde şok düşüşler yaşanmıştır.⁴⁸⁸ Petrol üretiminde yaşanan düşüş, altyapının zarar görmesi, karadaki petrol kuyularının tükenmesinin yanı sıra politik istikrarsızlıklar ve Ermenistan'la yaşanan savaş ve 1 milyon civarında kaçkın ekonomik krizi derinleştirmiştir.⁴⁸⁹ 1988-1995 arasında GSYİH % 66 düşmüş ve işsizlik oran % 20 olmuş ve toplumda yoksulluk % 60'a varmıştır. GSYİH'nin % 30'unu oluşturan tarım 1991-1995 arasında üretimin üçte birine düşmüştür. Kontrolün dışına çıkan bütçe açığı 1993'de GSMH'nin 15.3

---

⁴⁸⁶ Alkan Soyak ve Zanfira Nesirova, "Küreselleşme Sürecinde IMF Politikalarının Sonuçları", "Küreselleşme Sürecinde Kafkasya ve Orta Asya", Konferans, Qafqaz Üniversitesi, (Bakü, 2003), s. 3.

⁴⁸⁷ Azer Emiraslanov, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İktisadiyyatın Formalaşması Problemləri", **Məşverət Bülteni**, No 7, (43), Oktyabr 2001, s. 53-54.

⁴⁸⁸ Osman Nuri Aras, "Azerbaycan Ekonomisinin Dönüşüm Süreci", **Qafqaz Üniversitesi, Azerbaycan Müstəqillikdən sonra adlı Uluslararası Konferans**. Bakü, 2003.

⁴⁸⁹ IMF Approves STF Drawing for the Republic of Azerbaijan: Press Release, No 95.24, (17.11.1995).

olmuştur. 1992-1994 arası aylık enflasyon %20 olmuş ve Manata olan güven ortadan kalkmıştı.⁴⁹⁰ 1992 fiyat liberalizasyonu ülkede hiper enflasyona neden olmuş ve 1994'te yıllık 1.664 olmuştur. Ekonomik fonksiyonu yürütebilecek finansal sistem kurulamamış, dönüşüm gerçekleştirecek etkisiz ekonomik deneyim ve hala ekonomik sistemde otokratik ve müdahaleci kadroların iş başında bulunmasına karşı mücadele etmiştir.⁴⁹¹

Mayıs 1994'de Ermenistan'la ateşkes anlaşması savaşı sonlandırmış fakat Azerbaycan'ın dış ticaretinin % 70'i Çeçenistan üzerinden yapıldığı için 1994'te başlayan Çeçenistan-Rusya Savaşı Azerbaycan için yeni bir ekonomik kriz yaratmıştır. Karabağ Savaşı, Gürcistan ve Çeçenistan üzerinden ulaşım hatlarının zarar görmesi nedeniyle 1993-94 yıllarında GSMH'sı % 20'nin üzerinde düşmüş ve enflasyon yükselmiştir.⁴⁹²

Azerbaycan'da serbest pazar ekonomisine geçiş süreci 1991'den itibaren başlasa da aslında piyasa ekonomisine gerçek anlamda geçiş 1994'de Ermenistan'la ateşkes anlaşması imzalandıktan sonra yaşanmıştır. Bu anlamda Azerbaycan'da piyasa ekonomisine geçiş süreci diğer Cumhuriyetlerden daha geç yaşanmıştır.

1994'ten itibaren Azerbaycan iktidarı ekonominin açılması ve fiyatların, ticaretin liberalleştirilmesi için önemli kararlar almıştır. 1994 yılında Azeri, Çırak ve Güneşli petrol kuyuları için imzalanan Asrın Anlaşması yabancı sermayenin Azerbaycan'a gelmesi açısından önemli olmuştur.

---

⁴⁹⁰ Azerbaijan Country Assistance Evaluation, **World Bank Report**, No 21459, (30.11.2000).

⁴⁹¹ Baranick and Salayeva. a.g.m., s. 213.

⁴⁹² IMF Approves STF Drawing for the Republic of Azerbaijan: Press Release, No 95.24, (17.11.1995).

Tablo 4. Azerbaycan'ın Makro Ekonomik Göstergeleri

Yıllar	GSMH Değişimi (%)	GSMH (milyon \$)	Kişi Başına GSMH (\$)	Enflasyon Oranı (%)	Döviz Kuru (\$/Manat)	İşsizlik Oranı (İşsizlerin Faal nüfusa oranı)	GSMH'de Özel Sektörün Payı (%)	Yabancı Yatırımlar (milyon \$)
1991	-0.7	703.1	98.3	206.6	-	0.11	15	-
1992	-22.6	1309.8	180.4	1012.3	14.8	0.17	17.7	-
1993	-23.1	1326.9	179.9	1229.1	120	0.52	24	-
1994	-19.7	1629.3	217.9	1763.5	1433	0.65	29.3	150
1995	-11.8	2415.2	319.3	511.8	4417	0.78	34	375.1
1996	1.3	3180.8	416.2	19.9	4295	0.86	38	620.1
1997	5.8	3960.9	513.2	3.7	3983	1.03	46	1307.3
1998	10	4446.6	570.6	-0.8	3869	1.13	55	1472.0
1999	7.4	4583.6	583.0	-8.5	4373	1.20	62	1091.1
2000	11.1	5272.6	665.0	1.8	4565	1.17	68	927
2001	9.9	5707.8	714.3	1.5	4774	1.29	71	1091.8
2002	10.6	6089.9	756.3	2.8	4893	1.35	73	1700

Kaynak: Osman Nuri Aras, Azerbaycan Ekonomisinin Dönüşüm Süreci, Qafqaz Üniversitesi, Azerbaycan Müsteqillikten sonra adlı Uluslararası Konferans. Bakü, 2003.

2. IMF-Azerbaycan ilişkileri

907. Sayılı ek düzenleme nedeniyle Clinton yönetimi yardımları Kongre'den geçiremediği için IMF ve Dünya Bankası üzerinden kredilere ağırlık vermiştir. Bu iki örgüt çerçevesinde sağlanan krediler ile bir taraftan Azerbaycan'da ekonomik istikrarın sağlanmasına, en önemlisi ülkenin dış ticaret rotasının Batı'ya doğru değiştirilmesine ve ülkede ticaretin liberalleşmesine yardımcı olmuştur.⁴⁹³

Savaşa ve yaşadığı ekonomik sorunlara rağmen Azerbaycan'ın uluslararası yardımları Ermenistan ve Gürcistan'dan daha az olmuştur. Bu anlamda Azerbaycan

⁴⁹³ Sosyal-Ekonomi İnkişaf Merkezi Başkanı Vugar Bayramov ile röportaj.

IMF ve Dünya Bankası'ndan daha çok yardım alma imkanı elde etmiştir.⁴⁹⁴ 1994'ün sonlarından itibaren Azerbaycan hükümeti mali istikrar, ekonomik canlanma ve yapısal reformlara destek almak amacı ile IMF ve Dünya Bankı ile görüşmelere başlamıştır.⁴⁹⁵ Azerbaycan hükümetinin ekonomik reformlar yapmak için siyasi iradesinin ötesinde ülkede sağlanan siyasi istikrar IMF ve Dünya Bankası'nın da ilgisini çekmiştir.

Tablo 5. 1995-2006 yılları arasında Azerbaycan dış ticareti

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
BDT'ye ihracat	104	102	130	61	91	111	95	109	136	185	147	103
BDT Dışı ihracat	93	97	118	93	192	210	139	92	117	133	115	158
BDT'ten İthalat	47	149	103	115	80	115	119	146	131	141	120	145
BDT dışı İthalat	150	141	71	152	106	112	124	103	175	130	119	115

Kaynak. Interstate Statistical Committee of the CIS

1995 yılında IMF ile stand by anlaşması imzalanana kadar Azerbaycan'da ciddi liberal ekonomik reformlar yapılmamıştır. 1992 yılında Azerbaycan kendi para sistemine geçmiş olsa da devalüasyonun karşını alamamış ve sonuçta 1993 yılında 1.100, 1994 yılında ise 1.800 defa değer kaybetmiştir. 1995 yılına kadar bütçe ve banka sisteminde de ciddi bir liberalleşme reformu yapılmadığı gibi, Sovyetlerin çöken vergi sisteminin liberalleştirilmesi yönünde de ilk adımlar 1995 yılında atılmıştır. Bunun ötesinde ülkede liberal ekonomik reformlar yapabilecek finansal sistem 1995'den sonra kurulmuş ve 1995 yılında vergi ile ilgili bazı düzenlemeler

⁴⁹⁴ Official Journal of the European Communities, (16.05.98).

⁴⁹⁵ Implementation Completion Report, Azerbaijan Republic Rehabilitation Credit, Report No. 16627, (30.05.1997).

yapılmıştır. 1995 yılında ihracat üzerinde vergi ve sübvansiyonlar ve ithalat-ihracat kotası kaldırılmıştır.⁴⁹⁶

Asrın Anlaşması ve 1995'te IMF ve Dünya Bankası ile kredi anlaşmaları imzalandıktan sonra Azerbaycan ekonomisinin liberalleşme süreci ve dış ticaretinde çeşitlendirme hızla artmıştır. 1992-93 yılında Azerbaycan dış ticaretinin % 50'si BDT ülkeleri ile yapılırken, 1999'da bu oran 22.7'ye ve 2000'de ise 13.5'e düşmüştür. 1994-1996 yılları arasında Azerbaycan ihracatının 1/3'i İran'a yapılırken, 2000'de Azerbaycan ihracatında İran'ın payı % 1 olmuştur. Öte yandan Avrupa devletleri Azerbaycan ihracatında 69.3 yükselmiştir. Azerbaycan ihracatında Fransa ve İtalya'nın payı artarken ithalatta İngiltere ve Almanya'nın rolü artmıştır. Azerbaycan bu ülkelere malzeme, metal yapılar ve petrol sektörü için ek yapılar almıştır.⁴⁹⁷

Tablo 6. 1994-2002 Yılları Arasında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Uluslararası Kredi Örgütlerinden Aldığı Krediler (mln. dolar)

Uluslararası Para Fonu	672,5
Dünya Bankası	565
Uluslararası Ekonomik İşbirliği Fonu	440
Avrupa Yeniden Yapılanma ve İnkişaf Fonu	348
İslam İnkişaf Bankası	272,5

Kaynak. Süleymanov, a.g.m. s. 192.

⁴⁹⁶Gertrude Shroeder, "Economic Transformation in Post Soviet Republics", edit. Bartłomiej Kaminski, **Economic Transition in Russia and New States of the Eurasia**, (New-York, 1996), (11-41), s. 28.

⁴⁹⁷Reşad Aliyev, Accession to the WTO: The Case of Azerbaijan, United Nations Economic and Social Commission for Asia and Pacific (UN/ESCAP), **Sub-regional Workshop on Accession to WTO-Economics Transition**, (Tashkent, 2001).

Azerbaycan IMF`ye 18 Eylül 1992`te 117 milyon SDR (yaklaşık 184 milyon dolar) ile üye olmuş ve IMF`de toplam 0.27 oy oranına sahip olmuştur.<sup>498</sup> 19 Nisan 1995`de IMF ilk defa Azerbaycan`da hükümetin makroekonomik istikrar ve sistem dönüştürücü reformlarını desteklemek için 46 milyon dolarlık kredi ayırmıştır. Bu yardım Sistem Dönüştürme Faaliyeti (SDF) <sup>499</sup>programı çerçevesinde ayrılmıştır. Bu kredinin amacı yılsonuna kadar aylık enflasyonu %2`ye düşürmek ve dış açığı GSMH`nin % 10`na düşürmek ve merkezi bankın dış rezerv pozisyonunu yeniden onarmak olmuştur. Anlaşma çerçevesinde devlet bütün harcamalarını güvenlik harcamaları dahil minimuma indirecektir⁵⁰⁰.

Pazar ekonomisine geçiş sürecinin en önemli aracı özelleştirme olmuştur. Azerbaycan özelleştirme programı 1993`te başlamıştır. 2001 yılına kadar 29.000 küçük işletme ve 1.500 orta ölçekli işletme özelleştirilmiştir. Fakat büyük ölçekli işletmelerin özelleştirilmesi Azerbaycan hükümeti tarafından engellenmiştir.

Azerbaycan`ın ekonomik olarak liberalleşme ve özelleştirme politikaları IMF ve Dünya Bankası tarafından desteklenmiştir. 1995 raporunda IMF Azerbaycan hükümetinin özelleştirme ve liberal kararlarını önemsemiştir. Özelleştirmenin desteklenmesi ve serbest pazar ekonomisinin oluşturulması bu pazarları ABD hizmetine ve ürünlerine açmak ve ABD`nin bu ülkelerdeki enerji kaynaklarına ulaşımını sağlayarak doğrudan ABD ulusal güvenliğine hizmet etmek olmuştur.

---

⁴⁹⁸ Süleymanov, a.g.m., s. 193.

⁴⁹⁹ SDF programı eski Sovyet üyesi olan geleneksel ticaret ortaklarının ve ödemeler dengesinin bozulduğu ülkelerde pazar temelli olmayan ekonomilerden çok taraflı pazar temelli ticaret sistemine geçişini sağlamak için kullanılmıştır.

⁵⁰⁰ IMF Approves STF Drawing for the Republic of Azerbaijan: Press Release No 95.24, (19.04.1995).

Azerbaycan`la imzalanan karşılıklı sermaye hakkında anlaşma ABD`nin Azerbaycan enerji sektöründeki yatırımlarını korunması açısından garanti sağlamıştır.⁵⁰¹

17 Kasım 1995`de Azerbaycan hükümetinin 1995-96 ekonomi reformlarını desteklemek için IMF ile 132 milyon dolarlık ikinci stand-by anlaşmasını imzalamıştır. Birinci programını olumlu sonuçlar doğurduğunu belirten IMF enflasyonda ciddi düşüş yaşanması ve özelleştirme programlarının başarılı devam etmesi nedeniyle ikinci stand-by anlaşmasını imzalamıştır.⁵⁰² Hedef aylık enflasyon oranını %1`e düşürmek ve 1996 sonuna doğru ekonomik büyümeği sağlamak olmuştur. Ayrıca finansal sektörü yeniden oluşturmak, devlet kurumlarının özelleştirilmesini artırmak da hedefler arasında olmuştur.⁵⁰³

IMF`nin taleplerinden biri Azerbaycan Uluslararası Bankası`nın⁵⁰⁴ özelleştirilmesi olmuştur. Bu doğrultuda 23 Kasım 1998`de Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Banka`nın devlete ait olan hisselerinin özelleştirilmesi hakkında kararname imzalamış ve kararda yabancıların da özelleştirmeye katılabileceği belirtilmiştir.⁵⁰⁵ Fakat Banka özelleştirilmemiş ve IMF en son 2012 raporunda da bankanın özelleştirilmesinin hızlandırılması istenmiştir. Azerbaycan 2015`e kadar Banka`nın özelleştirilmesini planlamaktadır.⁵⁰⁶

---

⁵⁰¹ Jim Nichols, Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implication for U.S. Interests, Congressional Research Service, (27. 09. 2012), s. 51.

⁵⁰² 1995 yılında 8000 bin küçük, 1996`da Mart ayı sonuna kadar ise 50 büyük ve orta ölçekli devlet kurumu özelleştirilmiştir.

⁵⁰³ IMF Annual Report 1996, s. 107.

⁵⁰⁴ Beynelhalk Bank 1990`da Sovyetler Birliği`nin Dış ticaret Bankası`nın şubesi olarak kurulmuş ve 10 Ocak 1992`de Cumhurbaşkanı karamamesi ile devlete ait Beynelhalk Bank olmuştur. Banka`nın % 50.2`si Maliye Bakanlığına, % 2.73 özel şirketlere, % 39.17`si gerçek kişilere ve % 7.9 yabancı yatırımcıdır. Azerbaycan Beynelhalk Bankası hakkında genel bilgi. <http://www.ibar.az/section.php?menuid=1&lang=az#5> (erişim tarihi 01.12.2012).

⁵⁰⁵ Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı, http://e-qanun.az/files/framework/data/3/c_f_3250.htm (erişim, 29.11.2012).

⁵⁰⁶ Azerbaycan Respublikasının Serencamı, <http://www.carecprogram.org/uploads/docs/AZE-Poverty-Reduction-Strategy-az.pdf> (erişim tarihi, 29.11.2012).

1998 programını desteklemek için IMF, Aralık 1997`te 64 milyon dolarlık iki farklı kredi ayırmıştır. Bu krediler enflasyonun karşısının alınması ve makroekonomik istikrar sağlanması için ayrılmıştır. 1999 Ocak ayında IMF Azerbaycan`a 119 milyon dolar başka kredi vermiştir. Bu kredi 1999 ekonomik ve maliye programını desteklemek, 1998 dünya petrol fiyatlarında düşüşün yaratmış olduğu olumsuz sonuçları ortadan kaldırmak amacını taşımıştır.

2001 yılında IMF "Yoksulluğu Azaltmak ve Büyümeği Kolaylaştırmak" programı ile Azerbaycan`a 100 milyon dolar kredi vermiştir. Bu kredinin amacı Azerbaycan`ın makroekonomik büyümesini temin etmek ve petrol dışı sektörün büyümesini sağlamak olmuştur. Program 6 Haziran 2001`de uygulanmağa başlamış ve 10 yıllığına 0.5 % ile ve 5.5. yıl geri ödenmek için kredi verilmiştir.⁵⁰⁷

2002`nin ortalarında Azerbaycan iki dilim olarak 16.1 milyon SDR kredi almıştır. Taraflar arasında anlaşmazlıktan dolayı program bir yıl dondurulmuştur. Mayıs 2003`de IMF 12.87 milyon dolarlık SDR ile üçüncü dilim krediyi açmıştır.⁵⁰⁸

Ülkede sanayinin gelişmesi, ulusal bankaların özelleştirilmesi, enerji ve su tehcizatı, petrol kazançlarının daha faydalı kullanımı için devlet kurumlarında reform, Petrol Fonu`nun faaliyetlerinin şeffaflaştırılması Azerbaycan IMF müzakerelerinin esasını oluşturmuştur.

IMF Direktörler Şurası 2010 yılında Azerbaycan`la ilgili müzakereler sonucunda Azerbaycan`ın 2009 küresel krizine karşı etkili ekonomik kararlar aldığını ve daha az etkilediğini belirterek aşağıdaki tavsiyelerde bulunmuştur,

---

⁵⁰⁷ IMF Approves US \$ 100 Million PRGGF Loan to Azerbaijan Republic, **News Brief**, No. 01/53, July 6, 2001.

⁵⁰⁸ Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov, **Azerbaycan İktisadiyyatı**, Şerq-Qerb Yayınları, (Bakü, 2010), s. 212-213.

Birinci, devlet harcamalarının şeffaflaştırılması, harcamaların ve devlet kurumlarının finansal desteğinin azaltılması, vergiden muaf tutulmanın sınırlandırılması ve vergi sisteminin basitleştirilmesi için reformların yapılması,

İkinci, ekonominin çeşitlendirilmesi, uluslararası para piyasasına entegre olunması ve bu alanda IMF ile işbirliğinin yapılması,⁵⁰⁹

Üçüncü, petrol dışı alanda ticaretin genişlendirilmesi gerektiğini vurgulamış ve ticaretin karşısında engel olarak gördüğü Gümrük Yasası'nın AB standartlarına uygunlaştırılmasını olumlu bulmuştur.

Dördüncü, düzensiz rekabeti, ticaret engellerini ve yolsuzluğu iş ortamı karşısında en büyük engeller olarak tanımlamış ve bunların giderilmesini istemiştir.⁵¹⁰

2005'te IMF'nin Azerbaycan'a düşük faizle kredi vermesini ret etmiş⁵¹¹ ve sonuçta ekonomisi gelişen Azerbaycan da örgütten kredi almağı ret etmiştir. Bu olaydan sonra taraflar arasında ilişkiler VI madde çerçevesinde danışmanlık düzeyine düşürülmüştür. Bu nedenle IMF Azerbaycan'da ofisini kapatmış ve çalışanlarının sayısını azaltmıştır.⁵¹² IMF'ye olan 15 milyon dolarlık borcunu 2016'ya kadar aşamalı olarak kapatmağı planlayan Azerbaycan, IMF'den yeni borç almak istememektedir.⁵¹³

IMF'den borç almağı durdurmasına rağmen Azerbaycan, İslam İşbirliği Bankası ve Dünya Bankası gibi diğer uluslararası kredi örgütleri ile işbirliğini devam

---

⁵⁰⁹BVF'nin İcrası Şurası Azerbaycan Respublikası ile 2010-cu il IV madde üzere meslehetleşmeleri yekûnlaştırdı, Basın Açıklaması, No 10/58, (13.05.2010).

⁵¹⁰ Republic of Azerbaijan: Selected Issues, IMF Country Report, No 12/6. January 2012.

⁵¹¹ Vuqar Bayramov ile repörtaj.

⁵¹² BVF Azerbaycan'a dünya iqtisadiyyatında potensial əlverişsiz şəraitə hazırlaşmağı tövsiyə edib, **Trend**, (08.10.2009).

⁵¹³ Schedule of Azerbaijan's Repayment of IMF Loans Revised, **Trend**, (28.02.2012).

ettirmiştir. Bu durum IMF ile kredi ilişkilerini sonlandıran Azerbaycan Hükümetinin siyasi endişelerinin olduğunun kanıtıdır.

3. Dünya Bankası-Azerbaycan ilişkileri

Azerbaycan işbirliği içinde olduğu uluslararası kredi örgütleri arasında en çok krediyi Dünya Bankası ve IMF`ten almıştır. Dünya Bankası ise Azerbaycan`da projelere en çok kredi ayıran uluslararası örgüt olmuştur. Dünya Bankası Azerbaycan stratejisini karayolları, demiryolları, su, sağlık kurumları gibi altyapıya yatırım yaparak petrol dışı ekonominin gelişmesini, sağlık, eğitim, sosyal korumacılık ve emeklilik, tarım ve kırsal alanlarda hizmetlerin artırılmasının desteklenmesi olarak tanımlamıştır. Azerbaycan 1992`de Dünya Bankası`na ve 1995`te Uluslararası Gelişme Derneği`ne (International Development Association-IDA) üye olmuştur. 2012 itibariyle Dünya Bankası 44 projeye toplam 3.13 milyar dolar finansal destek sağlamıştır. Bankın finansal desteğinin 1/3`ü iki alana sağlanmıştır: taşımacılık % 48, su ve sağlık % 22. Banka`dan önemli finansal destek alan diğer projeler ziraat ve kırsal alanın gelişmesi % 9, kamu yönetimi ve hukuk, sosyal gelişim ve sosyal korumacılık % 5 ve enerji ve madencilik % 3 olmuştur. Günümüzde özellikle Dünya Bankası taşımacılık alanındaki projelere ayırdığı krediler bazında lider rolündedir.⁵¹⁴

Dünya Bankası`nın ilk kredi desteği Petrol Sanayisi`nin gelişmesi için Teknik Yardım Projesi olmuştur. Projenin amacı, birincisi, petrol üretimi ve çıkarılmasında yabancı sermayenin ve mali danışmanların katılımını hızlandırmak,

---

⁵¹⁴ World Bank – Azerbaijan Partnership Program Snapshot, <http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Azerbaijan-Snapshot.pdf> (October 2012).

ikincisi, petrol yasasının, eğitim ve enformasyon sistemini geliştirmek yoluyla petrol sanayisinin alt kurumlarını kuvvetlendirmek, üçüncüsü, bu alt kurumlar için sermaye projelerini hazırlamak⁵¹⁵ olmuştur.

Projenin onaylanmasından yedi ay sonra SOCAR`ın özelleştirilmesi için IMF Azerbaycan`la imzalanmış stand by anlaşmasını onaylamıştır. Çek Cumhuriyeti`nde insanları 1 milyar dolar dolandıran Viktor Kozeny, Dünya Bankası Başkanı James Wolfenson ile işbirliği içinde olarak Dünya Bankası`nın projesi çerçevesinde SOCAR`ı özelleştirmek istemiştir. Dünya Bankası Azerbaycan ofisinin defalarca uyarılarına rağmen Wolfenson, Kozeny`ye destek vermiştir. Sonuçta Azerbaycan`ın hükümetinin vazgeçmesi üzerine 2000 yılında Dünya Bankası projesi iptal olunmuştur.⁵¹⁶

Dünya Bankası`nın Azerbaycan`a ayırdığı ikinci proje desteği Kurumların Yeniden Oluşturulması İçin Teknik Yardım Projesi olmuştur. Projenin amacı, birincisi, kısa dönemde piyasa ekonomisine geçişi sağlayacak reformları yapmak ve şekillendirmek, ikincisi, bu reformları yapacak kurumları dönüştürmek olmuştur. Proje aşağıdaki alanlarda Azerbaycan`a yardım göstermeği planlamıştır. Özelleştirme ve girişimcilik reformlarının yapılması, makro ekonomik yönetimi kuvvetlendirilmesi, finansal sektörün geliştirilmesi ve yasal ve düzenleyici yapıların oluşturulması.<sup>517</sup>22 Ağustos 1995`te Dünya Bankası merkezi planlama

---

⁵¹⁵ Petroleum Technical Assistance Project, <http://www.worldbank.org/projects/P008282/petroleum-technical-assistance-project?lang=en> (erişim tarihi 03.12.2012).

⁵¹⁶ Petroleum Technical Assistance Project.

⁵¹⁷ Institution Building Technical Assistance, <http://www.worldbank.org/projects/P008283/institution-building-technical-assistance?lang=en> (erişim tarihi 04.12.2012).

ekonomisinden pazar ekonomisine geçişini sağlamak için Azerbaycan`a 65 milyon dolar Rehabilitasyon Kredisi vermiştir.⁵¹⁸

Tablo 7. Dünya Bankasının Azerbaycan`da Gerçekleştirdiği Projeler

Sektörler	Miktar
Yapısal Projeler	
Yapısal reformlar için rehabilitasyon projeleri	65
Altyapı Projeleri	
Bakü`nün su ihtiyacının yenilenmesi projesi	73.92
Kara yollarının onarılması	40.00
Sulama ve drenaj sistemlerinin rehabilitasyon projesi	42.00
Sulama projesinde dağıtımın ve yönetimin gelişmesi projesi	35.00
Pilot gelişme projesi	30.00
Sisteminin rehabilitasyon projesi	15.00
	235.92
Toplam	
Çevre, kültürel faaliyetler ve tarım	
Tarımın kredileştirilmesi projesi	30.00
Tarım alanındaki devlet kurumlarının özelleştirilmesi projesi	28.82
Ertelenemez ekolojik önlemler planı	20.00
Kültürel mirası koruma projesi	7.50
	57.50
Toplam	
Sosyal Alan	
Sağlık alanında reformlar projesi	5.00
Eğitim alanının geliştirilme projesi	18.00
Emeklilik ve sosyal yardım projesi	10.00
	33.00
Toplam	

⁵¹⁸ Implementation Completion Report, Azerbaijan Republic Rehabilitation Credit, Report No. 16627, (30.05.1997).

Devlet ve maliye alanında reformlar	
Yapısal değişiklikler için yardım projesi	18
Devleti yöneten kurumların gelişmesine teknik yardım projesi	9.45
Finans sektörüne teknik yardım projesi	5.40
Toplam	14.85

Kaynak. News Release, World Bank Activities in Azerbaijan, 2004, Washington. Osman Nuri Aras ve Elçin Süleymanov, " Dünya Bankının Azerbaycan da Hayata Keçirdiyi İnfrastruktur Layiheleri", **Journal of Qafqaz University**, Number 15. Spring 2005. (1-13). P. 3

2011-2014 yıllarında Dünya Bankası Azerbaycan stratejisini aşağıdaki yönlerde olduğunu vurgulamıştır.

Birinci, petrole bağımlı olmayan rekabetçi ekonominin oluşturulması, Bu noktada IMF ile sıkı işbirliği içinde olacağını vurgulayan Banka, yüksek ve açık ticarete geçmesini sağlayacak DTÖ üyeliği için Azerbaycan hükümetini destekleyeceğini belirtmiştir. Bu doğrultuda iş çevresinin gelişmesi için devamlılığın, kamu kurumlarında daha çok etkinliğin ve şeffaflığın desteklenmesi,

İkinci, büyümeği destekleyecek altyapıyı kuvvetlendirmek için ulaşım süresini ve taşımacılığın ücretlerini azaltmak, tarım ve sulama sistemlerini desteklenmesi,

Üçüncü, yerel yönetim ve sosyal hizmetlerin kuvvetlendirilmesi, sağlık, eğitim, yaşam standartlarının ve yol güvenliğinin artırılması,

Dördüncü, yerel yönetim ve kırsal hizmetlerin geliştirilmesi için daha güvenli su tedariki, kırsal altyapının geliştirilmesi ve katı atık yönetiminin geliştirilmesi.⁵¹⁹

⁵¹⁹ International Bank for Reconstruction and Development and The International Development Association and International Finance Corporation Country Partnership Strategy for Azerbaijan, For the Period 11-14. (15.09.2010).

i. Devlet Petrol Fonu

Fon, 29 Aralık 1999`da IMF ve Dünya Bankası`nın tavsiyesi ile kurulmuş ve yönetim şekli IMF ile işbirliği sonucu belirlenmiştir. Yabancı petrol şirketleri ile imzalanan anlaşmalar çerçevesinde elde olunan petrol karları Azerbaycan Petrol Fonu`na aktarılıyor. Petrol Fonu Norveç Petrol Fonu ve Venezuela Makroekonomik İstikrar Fonu örnek alınarak kurulmuştur. Her iki fon petrol zengini ülkelerde petrolden gelen karların ülke ekonomisini olumsuz etkilemesinin önlenmesi için kurulmuştur. Petrol Fonu`nda biriken sermaye sanayi, tarım ve sosyal alanında sermaye gibi kullanılması için planlanmıştır.⁵²⁰

Fon`un faaliyet yönleri, birincisi ülkede makroekonomik istikrarın korunması, mali-vergi sisteminin kurulması, ekonominin petrole bağımlılığının azaltılması ve petrol dışı ekonominin geliştirilmesi, ikincisi, ülkenin sosyal ve ekonomik gelişmesi için önemli olan projelerin desteklenmesi, üçüncüsü, petrol karlarının sonraki nesiller arasında eşit şekilde paylaşılması olarak belirlenmiştir. Kurulduğu günden itibaren Fon, Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı, Ermenistan ve Karabağ kaçkınlarının sosyal durumlarının iyileştirilmesi, Azerbaycan Sermaye Şirketinin sermayesinin oluşturulması, Samuh-Abşeron sulama sisteminin yeniden kurulması, Oğuz-Gebele-Bakü su boru hattı projesinin mali olarak desteklenmesi, Bakü-Tiflis-Ahalkalek-Kars Demiryolu`nun yapılması ve gençlerin Yurt Dışı Eğitim Programını desteklenmesi gibi stratejik projelere maddi kaynak ayırmıştır.<sup>521</sup> Fon, BTC boru Hattı projesinin Azerbaycan`a ait olan harcamaları için 1 Şubat 2007`ye kadar 298 milyon dolar,

---

⁵²⁰Petrol Fonu Hakkında genel bilgiler, http://www.oilfund.az/az_AZ/about_found/history/uemumi-melumat.asp (erişim tarihi 28.11.2012).

⁵²¹ http://www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-boru-kemeri.asp (erişim tarihi, 28.11.2012)

Ermenistan`ın Karabağ`ı işgali sonucu kaçkın durumuna düşen Azerbaycanlıların sosyal durumlarının iyileştirilmesi için Azerbaycan`ın çeşitli bölgelerinde yaşamak için evler yapılması amacı ile 2001-2012 arasında 1.3 milyar dolar, Samur-Abşeron sulama sisteminin oluşturulması için 2012`ye kadar 925 milyon dolar, Bakü-Tiflis-Ahalkalek-Kars (BTAK) Demiryolu Projesi için 526.5 milyon dolar⁵²² ve 2008-2012 arasında devlet programı çerçevesinde gençlerin yurt dışı eğitimi için 51.398.31 dolar harcama yapılmıştır. ⁵²³ Genel olarak IMF`nin ve uluslararası kuruluşların raporlarında Petrol Fonu`nun faaliyetleri şeffaf olarak değerlendirilmiştir.

Petrol Fonu`nun yatırım portföyünde ABD doları temel alınmıştır. Fon paralarının % 50`ni ABD doları, % 40 Avro ve % 5`ni ise İngiliz Fun sterlin olarak belirlenmiştir. Geri kalan % 5 ise aktif olarak değerlendirmiştir. Petrol Fonu`nun % 5 aktiflerini uzun dönemli istikrarlı yatırımlara yönlendirmiştir. Petrol fonu % 5 aktiflerini daha çok taşınmaz emlaka yatırmıştır.

Petrol fonunun sermayesi yabancı yatırımcılar tarafından da işletilebilir. Fakat bu genel olarak fonun bütçesinin % 60`nı ve bir yabancı kuruluşa verilen miktar fonun genel bütçesinin % 5`ni geçmemelidir. Ayrıca Fon`un RAMP programı çerçevesinde Dünya Bankası`na yönetmek için verdiği miktar 500 milyon doları geçmemesi gerekmektedir.⁵²⁴ Kredi derecelendirme kuruluşları olan Standart and Pulz veya Fiç veya Mudiz`in kontrolüne verilemez. Günümüzde Fon`un portföyü

---

⁵²² Petrol Fonu`nun desteklediği Projeler hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. http://www.oilfund.az/az_AZ/layiheler/baki-tbilisi-ceyhan-esas-ixrac-boru-kemeri.asp (erişim tarihi, 28.11.2012).

⁵²³ "2007-2015-ci illərdə Azərbaycan gənclərinin xarici ölkələrdə təhsili üzrə Dövlət Proqramı" <http://www.oilfund.az/uploads/tehsil%20proqrami%20arayish.pdf> (erişim tarihi, 28.11.2012).

⁵²⁴ http://www.oilfund.az/az_AZ/asset_management/investisiya_qaydolari.asp, Azərbaycan Respublikası Dövlət Neft Fondunun Valyuta Vesaitinin Saxlanması, Yerləşdirilməsi və İdarə Edilməsi Haqqında Qaydalar, http://www.oilfund.az/uploads/Inv_QAY.pdf (erişim tarihi, 28.11.2012).

Dünya Bankası, Deutsche Bank Advisors, Credit Suisse, UBS Global Asset Management ve State Street Global Advisor şirketi tarafından yönetilmektedir.⁵²⁵

4. DTÖ-Azerbaycan ilişkileri

Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üyelik süreci ve ilkeleri 1994'de Uruguay'da kabul edilen ve 1995'de yürürlüğe giren anlaşmalarla belirlenmiştir. Bu anlaşmalarda bütün DTÖ üyesi ülkelerin dış ticaret rejimini kurarken uyması gereken kurallar ve kısıtlamalar bulunmaktadır. Uruguay Anlaşmaları'nın örgüte üye olmak isteyen aday ülkelerin ticari rejimine etkisi oldukça çöktür. Bu anlaşmalar gümrük, lisansın verilmesi, ithal ve ihraç kotalarının, ayrıcalıklarının belirlenmesi, üretim ve ticaret için sübvansiyonların verilmesi gibi alanların standart ve kurallarını belirlemiştir. Bu anlaşmalardan en önemlisi Tarifler ve Ticaret Hakkında Baş Anlaşma'dır.⁵²⁶

Azerbaycan DTÖ'ye üyelik için ilk müracaatını 23 Haziran 1997'de yapmıştır. 16 Temmuz 1997'de DTÖ'nün Azerbaycan üzere Komisyonu kurulmuştur. Prosedüre uygun olarak Azerbaycan "Dış Ticaret Rejimi Hakkında Memorandumu" 22 Mart 1997'de DTÖ'ye sunmuş⁵²⁷ ve üyelik şartları için çok taraflı ve iki taraflı karşılıklı müzakereler başlamıştır. Üyelik için ilk ve en önemli şart olan İhracat Rejimi Memorandumu'da Azerbaycan'ın ihracatını yönetme şekli

---

⁵²⁵ http://www.oilfund.az/az_AZ/asset_management/xarici_menecerler.asp (erişim tarihi, 28.11.2012).

⁵²⁶ İgor İ. Kavass, **ÜTT'ye Üzv Olmak**, Adiloğlu, (Bakü, 2006), s. 12.

⁵²⁷ Arif Şəkəraliyev, **Dövlətin İqtisadi Siyaseti: Reallıqlar və Perspektivlər**, İktisad Universiteti, (Bakü, 2009), s. 100.

ve düzenlenmesi geniş şekilde izah olunmuştur. Memorandumda ekonomik, mali, politik, hukuki ve istatistik bilgiler yer almıştır.⁵²⁸

19 Kasım 1999`da DTÖ`de Azerbaycan üzere Çalışma Grubu oluşturulmuştur. Çalışma Grubu ile müzakereler onu ikna edene kadar devam etmektedir ve bu sürecin belirli bir bitme tarihi yoktur. Teorik olarak DTÖ çerçevesinde kurulan çalışma grubu Uruguay Görüşmeleri çerçevesinde imzalanan anlaşmalarda öngörülen şartların dışına çıkabilmektedir. Özellikle Azerbaycan gibi geçiş ülkelerinde Çalışma Grubu ile yürütülen müzakereler daha çok devletin ticaret ve üretime müdahalesi, sübvansiyonların kullanılması ve özelleştirilme ağırlıklı olmuştur. Bu süreçte üye devletlerarasında ABD aktif iştirak eden taraf olmuştur.⁵²⁹

Çalışma Grubu dışında ABD, Avusturya ve Yeni Zelanda ile iki taraflı görüşmeler de devam etmiştir. Hong-Kong ve Cenevre`de yapılan görüşmelerde üyelik için anlaşma sağlanamamıştır. Şu ana kadar 10 civarında iki taraflı ve çok taraflı müzakereler yapılmıştır. DTÖ üyesi ülkeler genellikle tarıma ayrılan sübvansiyonlar, ticarete teknik engeller, telif hakları ve gümrüklerin yüksek sınırlarının belirlenmesi gibi konularda Azerbaycan`a sorgular göndermiştir.<sup>530</sup> ABD Azerbaycan`ı bu noktada tavize zorlayarak örgüte üye olmasını temin etmeğe çalışmıştır. Fakat ABD, Avusturya ve AB ile iki taraflı görüşmelerde anlaşma sağlanamamıştır.⁵³¹

ABD`nin DTÖ üyelik sürecinde Azerbaycan`a yönlendirdiği en önemli sorularla dış ticaret rejimi, özellikle ülkenin iç ve dış ticaret rejimini düzenlemek için

---

⁵²⁸ Kavass, a.g.e., s. 28.

⁵²⁹ **Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı**, İqtisadi Tedqiqatlar Merkezi Yayını, (Bakü, 2006), s. 108.

⁵³⁰ Şəkərəliyev, a.g.e., s. 103.

⁵³¹ Vugar Bayramov, **Azerbaycanın ÜTT-ə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi**, İktisadi ve Sosial İnkişaf Merkezi, (Bakı, 2010), s. 3.

ruhsat verme ve onaylama süreci fiyat kontrolü ve bu konuda devlet tarafından uygulanan sınırlamalar, yabancı ve ulusal para birimleri, farklı para birimleri üzerinden işlemlerin yapılması ve döviz işlemleri ile ilgilenmiştir. ABD ilgilendiren diğer bir konu merkezi-yerel yönetim arasında yetki paylaşımı olmuştur. Öte yandan ABD Azerbaycan hükümetinin gümrük değerlendirme politikası ile ilgilenmiştir. ABD, ticari alanda marka hakları ile ilgili Azerbaycan'ın yasalarının DTÖ'ye uyumluluğu ile de ilgilenmiştir. ABD yabancıların ülkede ticari marka ve endikasyonların kaydı ve bu konuda Azerbaycan mahkemelerine müracaat yasaları ile ilgilenmiştir.⁵³²

ABD Ticaret ve Gelişme Ajansı ile Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı arasında Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliğine teknik destek verilmesi için 7 Mart 2002'de anlaşma imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde TIA tarafından Azerbaycan hükümeti için 1 milyon dolar ödenek ayrılmıştır. Bu proje çerçevesinde "Azerbaycan Cumhuriyetinin DTÖ'ye üyeliği için Teknik Yardım Projesi" özel önem taşımıştır. 23 Mart 2003'de ABD'nin Ekonomist dergisinde ihale ilan edilmiştir. İhaleye üç ABD şirketi Akin, Qamp, Buz Allen Hamilton ve Çe Servise Grup katılmıştır. Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı her üç şirketin temsilcileri ile görüşmüş ve sonuçta bu projeyi uygulamak için Buz Allen Hamilton şirketi ile anlaşmıştır.⁵³³ Bu proje çerçevesinde DTÖ Azerbaycan ilişkileri konusunda raporlar hazırlanmış ve kamuoyunu bilgilendirmek için toplantılar düzenlenmiştir.

14 Haziran 2004'de Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı ile ABD Ticaret ve Gelişme Ajansı arasında 2002'de imzalanmış yardım anlaşmasının 1 yıl daha uzatılmasına kararlaştırılmış ve bu amaçla 943. 247 bin dolar yardım ayrılmıştır. Bu

---

⁵³² Aliyev, Accession to the WTO.

⁵³³ **Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı**, a.g.e., s. 91-92.

anlaşama 1 Eylül 2005`de bir daha uzatılmış ve bu amaçla ABD TİA Azerbaycan`a 980.802 bin dolar yardım ayırmıştır.⁵³⁴

2 Ağustos 2006`da Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Azerbaycan Cumhuriyetleri yasalarının DTÖ ilkelerine uygunlaştırılması için programın hazırlanmasına dair karar imzalamıştır.<sup>535</sup> Bu doğrultuda Azerbaycan`ın birçok yasası DTÖ kurallarına uygunlaştırılmıştır.⁵³⁶

DTÖ, Azerbaycan`ın gelişmiş ülkeler şartları çerçevesinde üye olmasını isterken Azerbaycan geliştirmekte olan ülkeler şartları çerçevesinde örgüte üye olmak istemiştir.<sup>537</sup> Azerbaycan kısa sürede üyeliğin ülkede çiftçileri, küçük ve orta esnafı olumsuz etkileyeceğini düşündüğü için DTÖ`ye üyelik sürecinin gecikmesini istemiştir. Azerbaycan tarıma sübvansiyon ayırma ayrıcalığına sahiptir ve tarım üretiminin % 10`nu kadar sübvansiyon ayırabilir. Fakat Azerbaycan ekonomisinde oluşacak bir sorun devletin tarıma bu miktarda sübvansiyonun ayırmaması ile sonuçlanabilir. Sonuçta Azerbaycanlı çiftçilerin yabancı çiftçiler karşısında durumunu olumsuz etkiler. Çiftçiliğin Azerbaycan`da sadece ticari amaçlı değil, insanların kendi geçimlerini sağlamak adına yaptıklarını düşündüğümüz zaman durum daha da kötüleşebilir.⁵³⁸ Bu görüş ayrılığı Azerbaycan`ın örgüte üyeliğini geciktirmiştir. Azerbaycan`ın DTÖ`ye üyeliğinin kısa sürede gerçekleşmeyeceğini bildiren Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, şimdiki aşamada Azerbaycan`ın örgüte üyeliğinin Azerbaycan`da tarımının gelişmesine zarar vereceğini açıklamıştır. Çiftçilerin şu anda yakıtı % 50, gübreyi ise % 75 ucuza aldığını bildiren Aliyev,

---

⁵³⁴ **Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı**, a.g.e., s. 109.

⁵³⁵ **Azerbaycan**, (05.08.2006), s. 6.

⁵³⁶ <http://apa.az/az/news/247399> (erişim tarihi 10.12.2012).

⁵³⁷ Sosyal ve Ekonomik İnkişaf Merkezi Başkanı Vuqar Bayramov ile röportaj. (03.12.2012).

⁵³⁸ Geliştirmekte olan ülkelerde DTÖ tarıma üretimin % 10`nu, gelişmiş ülkelerde ise % 5`i kadar sübvansiyon ayrılmasını fırsat vermiştir. Bayramov, a.g.e., s.13.

Azerbaycan`ın DTÖ`ye üye olması durumunda devletin çiftçilere bu desteği veremeyeceğini bildirmiştir.⁵³⁹

Öte yandan DTÖ`ye üyelik acil durumlarda Azerbaycan`ın gıda yardımı almasını da engelleyebilir. Eğer Azerbaycan`da acil bir durum olur ve üye devlet Azerbaycan`a yardım yapmak isterse yardımın nedenleri konusunda tutarlı kanıtları olmalı ve diğer ülkeleri bu noktada ikna etmelidirler.⁵⁴⁰

Hükümet Azerbaycan`ın DTÖ`ye üyeliğin ülke ekonomisi için aşağıdaki problemleri yaratacağını düşünmektedir;

Azerbaycan pazarının yabancı şirketlere serbest şekilde açılması ülkede üretimi düşürecek ve işsizliği artıracak,

Diğer üye devletlerden ucuz tarım ürünleri gelecek ve ülke yabancı tarım ürünlerine bağımlı olacak,

Ulusal bankalar, sigorta şirketleri, emeklilik fonları yabancı şirketlerin rekabetine dayanamayacak, yabancı bankalar halkın paralarını toplayarak yurt dışına yönlendirecek,

Gümrüklerin azaltılması veya kaldırılması ithalatı artıracak⁵⁴¹,

Bölgesel yapılanmalar daha faydalı olduğu için DTÖ`ye üyelik ek faydalar getirmeyecek,

Azerbaycan Savaş halinde olduğu için yabancı sermayenin Azerbaycan`a gelmesi yüksek düzeyde olmayacak ve Azerbaycan ticaret ülkesine dönüşecektir.⁵⁴²

---

⁵³⁹ Azertag, (22.09.2012).

⁵⁴⁰ Fakat Dünya Bankası ve BM`den yapılacak yardımlar bu engele takılmayacaktır. Bayramov, a.g.e., s. 13.

⁵⁴¹ Günümüzde Azerbaycan`da ithalata gümrük % 0-15 arası ortalama derece ise % 7-8 arası değişmektedir. Azerbaycan IMF karşısında bu faizin % 5-6 olması yönünde bir sorumluluk üstlenmiştir. Bayramov, a.g.e., s.12.

⁵⁴² **Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı**, a.g.e., s. 56-68.

Sonuçta şimdiki aşamada Azerbaycan DTÖ'nün taleplerini karşılamak yerine iki taraflı serbest ticaret anlaşmalarına ağırlık vermiştir. Azerbaycan'ın DTÖ'ye üye olması onun ticaretinin yabancılara açılması anlamına gelmektedir. DTÖ'ye üyeliğin kazanç ve zararlarını⁵⁴³ kıyasladığımız zaman serbest ticaret alanında deneyimi ve gücü olmayan Azerbaycan gibi genç devletlerin, bu konuda deneyimli Batılı devlet ve uluslararası şirketler karşısında kardan ziyade zararı söz konusu olabilir.

Genel olarak DTÖ'ye üyeliğin şartları konusunda farklı görüşler olsa da uzmanlar üyeliğin kaçınılmaz olduğunu düşünüyorlar. İki farklı düşünce Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliğine karşı değil daha iyi şartlar altında üye olması yolundadır.⁵⁴⁴

Öte yandan zaman geçtikçe liberalleşme şartlarının Azerbaycan aleyhine daha da kötüleştiğini vurgulayan ekonomi uzmanı Vugar Bayramov, DTÖ ile yürütülen görüşmelerin yeni aşamasında dünya ticaretinin daha da liberalleştiğini, Ermenistan, Kırgızistan, Moldova ve Gürcistan'ın geliştirmekte olan ülke değil, gelişmiş ülke şartlarına uygun üye olduğunu ve bu noktada zamanın Azerbaycan'ın aleyhine işlediğini açıklamıştır.⁵⁴⁵

---

⁵⁴³ Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı. a.g.e., s. 33-35.

⁵⁴⁴ Bayramov, a.g.e., s. 12.

⁵⁴⁵ Bayramov, a.g.e., s. 11.

IV. ABD STK`LARININ AZERBAJYCAN`DA YÜKSELİŞİ VE DÜŞÜŞÜ

A. Özgürlük için Ortaklık

ABD STK`ları 1988 yılından itibaren Azerbaycan`daki iktidar muhalefet ilişkilerine ilgi göstermeğe başlasa da, 1992 yılında ABD Kongresi`nin 907 sayılı Ek düzenlemeği kabul etmesi ABD örgütlerinin demokrasi ve insan hakları gibi alanda faaliyetini sınırlamış ve örgütler daha çok insani yardımlar merkezli çalışmışlardır. Kaçkınların durumlarının iyileştirilmesi için insani yardımın yapılmasında Azerbaycan petrollerinden pay almak isteyen ABD şirketleri önemli rol oynamıştır.⁵⁴⁸ ABD STK`larının Azerbaycan`daki faaliyetini etkileyen en önemli ikinci gelişme 1997 yılında ABD Başkanı Bill Clinton`un ilan etmiş olduğu Özgürlük için Ortaklık Programı olmuştur.

1994 yılından itibaren FSA çerçevesinde BDT coğrafyasına yapılan yardımların miktarın azalması ⁵⁴⁹ nedeniyle Clinton yönetimi Şubat 1997 yılında Rusya dahil BDT coğrafyasına yönelik Özgürlük İçin Ortaklık Programını (Partnership for Freedom-PfF) ilan etmiştir.⁵⁵⁰ 1997 Şubat ayında ABD Başkanı Bill Clinton, BDT coğrafyasında serbest pazar ekonomisine geçiş sürecinin hızlandırılması ve demokrasinin özendirilmesi için ve aşağıdaki amaçlar için Kongre`den 1998 yılı için ek 900 milyon dolar yardım ayrılmasını istemiştir; BDT coğrafyasında ABD yatırımlarının artırılması, küçük yatırımcıların desteklenmesi, vergi alanında reformların yapılması, Dünya Ticaret Örgütü`ne üyelik ve ticaret

⁵⁴⁸ "Azerbaycan`a humanitar yardımlar artır", **Xalq**, (25.07.1992), s. 3.

⁵⁴⁹ 1994 yılında 2.5 milyar dolar olan yardım miktarı 1995 yılında 850 milyon dolara düşmüştür, 96`da 641 milyon dolara ve 97`de 625 milyon dolara düşmüştür. Richter, a.g.m.

⁵⁵⁰ Partnership for Freedom, http://www.fas.org/man/nato/offdocs/us_97/97031105.htm, (erişim tarihi 29. 09. 2012).

önündeki engellerin ortadan kaldırılması, IMF, Dünya Bankası ve diğer uluslararası ticaret örgütlerinden kredilerin alınması için gerekli koşulların sağlanması ve özel kuruluşların imkanlarının artırılmasının desteklenmesi. Ülkelerde demokratikleşme programlarının desteklenmesi için seçim fonları, STK ve özgür basın ve Profesyonel ve akademik uzmanların karşılıklı değişiminin⁵⁵¹ yapılmasını kararlaştırmıştır.

PfF programı 1992 Özgürlüğe Destek Yasası'ndan (Freedom Support Act) bazı farklılıklar göstermiştir. FSA kısa dönemli hükümet-hükümet yardımları aracılığı ile Sovyet sonrası ülkelerin kurumsal ve politik değişimini desteklemek amacı taşımıştır. PfF programı hükümet kurumlarında reformlar yapmak ve onları kuvvetlendirmek yerine daha çok yerel ve merkezi hükümetlerin daha etkili çalışması için taleplerini ortaya koyabilecek sosyal sorumluluğu olan şahısların ve küçük örgütlerin desteklenmesini planlamıştır. Yeni program uzun dönemli yardımlar aracılığı ile sivil toplumun gelişimini desteklemeyi hedeflemiştir. Pratikte bu program BDT ülkeleri ile ABD arasında değişim programlarını genişletmeyi hedeflemiştir. PSA ile özellikle devlet mülkünün özelleştirilmesi hedeflenirken, yapılan yardımlar reforma ihtiyacı olan kurumlara ve toplumun daha geniş kesimine değil de ABD danışmanlarına ve bazı örgütlere ödenmiştir. Fakat yeni program çerçevesinde daha geniş coğrafyada ve daha çok kitleye ulaşılması hedeflenmiştir.⁵⁵²

21 Temmuz 1997'de John Hopkins Okulu'ndaki konuşmasında Strobe Talbott Clinton yönetiminin BDT coğrafyasına yönelik yeni politikasının, demokrasinin özendirilmesi, serbest pazar ekonomisinin oluşturulması, bölge devletleri arasında

---

⁵⁵¹ Partnership for Freedom, http://www.fas.org/man/nato/offdocs/us_97/97031105.htm, (erişim tarihi 29. 09. 2012).

⁵⁵² James Richter, "Promoting a Strong Civil Society: US Foreign Assistance and Russian Non-Governmental Organizations", http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0013.pdf. (erişim tarihi 10.12.202), s. 4.

işbirliğinin ve barışın geliştirilmesinin desteklenmesi ve bölge devletlerinin uluslararası toplumla entegre olmasının temin olunması,⁵⁵³ olarak açıklamıştır.

22 Temmuz 1997'de ABD Kongresi Dış İlişkiler Komitesi'ndeki konuşmasında ABD Dışişleri Bakanı'nın Güney Kafkasya ve Orta Asya üzere yardımcısı S. Ayzestad ABD'nin bölge politikasının amacının,

Birincisi, devletlerinin politik ve ekonomik sistemlerinin yeniden kurulması çabalarının, serbest pazar ekonomisinin geliştirilmesi yönünde, bölgede demokratikleşme ve insan haklarının geliştirilmesi yönünde teşvik edilmesi,

İkincisi, bölge devletlerinin uluslararası politik ve ekonomik örgütlere entegrasyonunun temin olunması,

Üçüncüsü, ABD'nin aktif katılımı ile Hazar'ın enerji kaynaklarının üretiminin hızlandırılması, bölge devletlerinin kendi aralarında ve onların Batı ittifakı ile entegrasyonunu artıracak çok boyutlu boru hatlarının, ulaşım hatlarının geliştirilmesi,

Dördüncüsü, bölgede var olan etnik sorunların uluslararası arabulucular aracılığı ile çözülmesi,

Beşincisi, bölge devletlerinin Rusya ve Türkiye'nin yanı sıra komşu devletlerle işbirliğini artırması ve İran'ın izole olunması,⁵⁵⁴ olarak açıklamıştır.

1. Özgürlük için Ortaklık Programının Azerbaycan'a etkisi

1997 yılı meşhur konuşmasında Strobe Talbott özellikle Azerbaycan'a vurgu yaparak bu ülkenin de demokratikleşme ve serbest pazar ekonomisine geçişini temin

---

⁵⁵³ Talbott, a.g.m.

⁵⁵⁴ Ekber, a.g.m., s. 6

etmek için ABD programlarına dahil edildiğini duyurmuştur.⁵⁵⁵ Talboot konuşmasında, ABD'nin AGİT gibi uluslararası örgütler ve NDI ve IRI gibi STK'lar ile çalışarak yeni kurulan siyasi partilere yardım yapacağını açıklamıştır.⁵⁵⁶ 1997 yılına kadar Azerbaycan'a yapılan ABD yardımlarının amacı insani ihtiyaçların giderilmesi olmuştur. Fakat Özgürlük için Ortaklık programı ile birlikte Yurt Dışı Yardım bütçesine Azerbaycan'ın demokratikleşmesi ve serbest pazar ekonomisine geçişini desteklemek için daha geniş yardımların ayrılması dahil edilmiştir. Bu Azerbaycan açısından Özgürlüğe Destek Yasası'nı farklı kılan en önemli unsurdur.

Program Azerbaycan'da belediye seçimlerinin yapıldığı ve 1998 yılında yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimlerinden bir yıl önce duyurulmuştur. Programın ilanından hemen sonra ABD'nin IRI, Soros, IREX, IFES gibi STK'ları Azerbaycan'da kendi ofislerini açmışlardır. 907. sayılı ek düzenleme iptal edilmemiş olsa da PfF çerçevesinde ayrılan yardımlar ABD STK'larının faaliyetlerinin genişletilmesine yardımcı olmuştur.⁵⁵⁷

ABD Kongresi'nin Yurt Dışı Yardım Bütçesi'nde Azerbaycan'a yapılan yardımların amaçlarını aşağıdaki gibi sıralanmıştır:

Demokratik kurumları, sivil toplumu, serbest ve şeffaf seçimler için gerekli şartları yaratmak, hukukun üstünlüğünü kuvvetlendirmek ve yolsuzlukla mücadele etmek yoluyla demokratik yönetimi ve yönetişimi teşvik etmek,

Terörizmin finansal olarak desteklenmesi, rüşvet, uyuşturucu ve insan kaçakçılığı, kara para aklama dahil ulusal ve uluslararası suç örgütleri ile mücadele etmek,

---

⁵⁵⁵ Talbott, a.g.m.

⁵⁵⁶ Talbott, a.g.m.

⁵⁵⁷ USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (erişim tarihi 23.08.2012), s. 27.

Petrol dışı ekonomiyi geliştirmek yolu ile ekonomik büyümeği çeşitlendirmek ve kuvvetlendirmek,

Sağlık bütçesini artırmak için sağlık sektörünü kuvvetlendirmek.⁵⁵⁸

2. ABD üçlüsünün Azerbaycan`da işbirliği

ABD STK`larının faaliyetlerinin yoğunluk kazanması, şirketler ile yürütölen petrol görüşmeleri ve Azerbaycan`ın Bretton Woods örgütleri ile ilişkilerinin yoğunluk kazanması paralellik arz etmiştir. 1995-1997 tarihleri hem ABD STK`larının Azerbaycan`da faaliyetlerinin hız kazandığı, hem de ABD ile Azerbaycan arasında petrol görüşmelerinin hızlandığı bir dönem olmuştur. Azerbaycan`la imzalanmış petrol anlaşmaları bir taraftan ABD sermayesinin ülkeye girmesine hizmet ederken, diğer taraftan ABD STK`larının da Azerbaycan`a girmesine imkan sağlamıştır. Petrol şirketleri ile yapılan görüşmeler döneminde STK Başkanları peş peşe Azerbaycan`ı ziyaret ederek ofis açmak istediklerini belirtmiştir. Bu dönemde bir tarafta Azerbaycan ile petrol şirketleri arasında düzenlenen toplantılarda arabuluculuk yapan ABD dış politikasının etkili isimleri, sonraki tarihlerde ABD STK temsilcileri ile Azerbaycan yönetimini tanıştırmış ve onların Azerbaycan`da ofis açmaları için garantör olmuştur. 1995`de NED Direktörü Nelson Ledski ABD Dışışleri Bakanlığı BDT coğrafyası münakaşalar departmanı müdürü Joseph Pressel, Enerji Bakanı Birinci Yardımcısı William Wait, Kongre üyesi Gref Laflin, senatör Richard Shelbin, ABD`nin AGİT temsilcisi Sam Brown, ABD Başkanı eski Ulusal Güvenlik Danışmanı Zbigniew Brzezinski ve Hazine Bakanlığı

---

⁵⁵⁸ FY 2008 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

BDT coğrafyası üzere enerji ve ticaret temsilcisi Yan Kalitski ile birlikte Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaret sırasında Nelson Ledski Azerbaycan Devlet Başkanı ile görüşme şansı bulmuştur.⁵⁵⁹

1997 yılında Azerbaycan'da yapılan belediye seçimleri ABD'nin dikkatini çekmiş ve Haydar Aliyev'in Washington ziyaretinde Azerbaycan'da yapılacak belediye seçimleri gündeme gelmiştir. 1997 belediye ve 1998 Cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ABD Kongre üyeleri ve STK'ları Azerbaycan'ı ziyaret ederek ülkedeki politik ve ekonomik durumu öğrenmeğe çalışmış ve muhalif parti liderleri ile görüşler yapmışlardır. 30 Ekim 1997'de NDI temsilcileri Adam Sabat ve Tapio Christianseni Musavat Parti Başkanı İsa Kamber'le görüşmüş, NDI ve Musavat Partisi arasında işbirliği yolları konuşulmuştur.⁵⁶⁰ Ardından Açık Toplum Enstitüsü Avrasya Projesi Başkanı Entoni Richter ve Enstitünün Azerbaycan temsilcisi David Stabs İsa Kamber'i ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında 1998 seçimleri ile ilgili görüş alış verişi yapılmıştır.⁵⁶¹ 25 Eylül 1997'de ABD Dışişleri Bakanlığı araştırmacıları İsa Kamberi ziyaret etmiş ve görüş zamanı Azerbaycan'daki politik ve ekonomik durum ayrıca Belediye seçimlerinin durumu ile ilgili görüş alış verişi yapılmıştır.⁵⁶²

5-12 Eylül 1998 tarihlerinde Cumhurbaşkanı seçiminden önce NDI seçim öncesi durumu gözlemlemek için uluslararası heyetin ziyaretini düzenlemiştir. Bu heyetin içinde NDI üyeleri, ABD'nin emekli diplomatları ve BM temsilcisi bulunmuştur. Heyetin ziyaretinin amacı Azerbaycan'daki politik durumu, seçim

---

⁵⁵⁹ Musa Kasımlı, **Beynelhalk Münasibetler Tarihi** (1946-1999), II. Cilt, BDU Yayınları, (Bakü, 1999), s. 86.

⁵⁶⁰ "Milli Demokratiya Institutu Müsavatı Ziyaret Etdi", **Yeni Musavat**, (31.10.1997), s. 1.

⁵⁶¹ "Açık Cəmiyyət Institutu İsa Qemberi Ziyaret Etdi", **Yeni Musavat**, (06.11.1997), s.2.

⁵⁶² "ABŞ'dan Müsavata Ziyaret", **Yeni Musavat**, (26.09.1997), s. 1.

şartlarını analiz etmek ve bu konuda bir rapor hazırlamak olmuştur.⁵⁶³ NDI'nin raporundan başka IRI de çok detaylı bir rapor hazırlamıştır.

Bu örgütler Azerbaycan'daki ABD Büyükelçiliği ile yakın işbirliği içinde çalışmıştır. ABD Azerbaycan Büyükelçiliği Basın Sözcüsü Terry Davidson ABD hükümetinin Azerbaycan'da faaliyet gösteren ortaklarını IRI, NDI ve Seçim Sistemi İçin Uluslararası Fon (IFES)⁵⁶⁴ olarak tanımlamıştır.

NDI, USAID gibi teşkilatların Azerbaycan siyasi sistemi ile ilgili hazırlamış oldukları raporlarda merkezleştirilmiş yönetim sisteminden, Cumhurbaşkanının kuvvetli yetkilere sahip olmasından rahatsızlık ifade olunmuş ve bunun için parlamenter demokrasinin kuvvetlendirilmesi gerektiğini vurgulanmıştır. USAID Azerbaycan parlamentosunun pozisyonunu kuvvetlendirmek için bazı projeler gerçekleştirmiştir. Nisan 2007-Eylül 2011 arasında DAİ şirketi tarafından uygulanmak için 5.590 milyon dolar ayırmıştır. Bu projenin amacı Parlamantonun etkinliğini artırmak, prosedür ve yasal şeffaflığın kurumsallaştırılması, seçmenler ile parlamantonun ilişkilerinin geliştirilmesidir. Bu Parlamento memurlarının eğitimi, seçmen bürosunun oluşturulması, yasama organında yeni şeffaf mekanizmanın oluşturulması ve parlamantonun sivil toplum ile çalışma kapasitesini geliştirmek üzerinden yapılandırılacaktı.⁵⁶⁵

Demokrasi ve insan hakları konusunda ABD örgütleri iki şekilde faaliyet göstermektedir. Doğrudan ve yerel örgütler aracılığı ile. Doğrudan Azerbaycan'da faaliyet gösteren ABD örgütleri; USAID, NDI, IRI, IFES, Soros. Bunun dışında bu

---

⁵⁶³ NDI Pre-election statement, http://www.ndi.org/files/1046_az_preselect1098.pdf (erişim tarihi 23.08.2012).

⁵⁶⁴ <http://www.eurasianet.org/departments/news/articles/eav110509c.shtml>, (erişim tarihi 05.09.2012).

⁵⁶⁵ USAID'in Azerbaycan'da gerçekleştirdiği bütün projelerin detayları için bakınız. <http://azerbaijan.usaid.gov/node/86> (erişim tarihi 23.08.2012).

örgütlerle proje bazında çalışan yerel Azerbaycan STK'ları ve şahıslar bulunmaktadır.

b. NED'in Yeni Rolü

1983 yılında kurulan NED, Sovyetler Birliği dağılana kadar yurt dışındaki ABD'nin en önemli hükümet dışı örgütü olmuştur. NED, ilkin dönemlerde Latin Amerika merkezli çalışmış ve bütçesinin % 50'i buradaki projeler için harcamıştır, 1980'lerin sonunda Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği NED'in öncelikli faaliyetler alanları olmuştur.⁵⁶⁶ Eski Sovyet coğrafyasında NED'in ülkelerin iç işlerine müdahalesi bir az daha zorlaşmış olsa da NED bu konuda farklı yöntemler geliştirmiştir.

1992 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra yeni Strateji Belgesini hazırlayan NED, hedef ve kurumsal yapısını yeni döneme göre belirlemiştir. NED'in yeni bir strateji belgesi hazırlamasında iki önemli etken rol oynamıştır; Sovyetler Birliği'nin dağılması ve demokrasi özendirilmesi politikasında USAID'in rolünün artırılması. USAID'in demokrasi özendirme programlarını finanse etmeğe başlamasını memnuniyetle karşılayan NED, Sovyetler Birliği'nin dağılması ile görevinin daha da zorlaştığını ve yeni vazifesinin Doğu Avrupa ve Sovyet Birliği'nden bağımsızlığını kazanmış ülkelerde demokratikleşmeni temin etmek olduğunu beyan etmiştir.⁵⁶⁷

Bu anlamda Sovyetler Birliği'nin dağılmasından arda kalan ülkelerde Doğu Avrupa ve üye ülkelerde iktidarların devrilmesinde aktif iştirak etmiştir. 1996

---

⁵⁶⁶ NED Strategy Document, a.g.m., s. 2.

⁵⁶⁷ NED Strategy Document, January 1992. s. 3

Bulgaristan`da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimlerinde NDI ve IRI`ın ABD`nin desteklemiş olduğu adayın kazanmağı uğruna çalışmalar yapması ortaya çıkmıştır. NDI Şeffaf Seçimler ve Sivil Halklar Birliği`ni kurarak exit-pollar gerçekleştirmiş ve bu şekilde hükümetin bir usulsüzlük yapması halinde kendi sonuçlarını ilan etmeyi hedeflemiştir. Daha sonraki yıllarda NDI ve IRI bu yöntemleri diğer ülkelerde de kullanmıştır. IRI ve NDI`ın ülkelerde faaliyet gösteren yerel uzmanları merkezi ABD için faydalı adaylar konusunda bilgilendirmenin dışında onun veya onların kazanması için yapılması gerekenleri de teklif etmiştir. Benzer yöntemler 1998 Çek Cumhuriyeti ve 1999 Hırvatistan seçimlerinde denenmiştir.⁵⁶⁸

NED`in doğrudan ülkelerin sınırları içinde faaliyet gösteren dört alt kuruluşu Milli Demokrasi Enstitüsü (National Democratic Institute-NDI), Uluslararası Özel Girişimcilik Merkezi (the Center for International Private Enterprise-CIPE) ve Uluslararası İşçi Dayanışması için Amerikan Merkezi (American Center for International Labor Solidarity-ACILS) faaliyetleri NED bütçesi tarafından finanse olunmuştur. ACILS üzerinden hedef ülkelerin Sendikal hareketlerini destekleyen NED, bölgesel ve uluslararası sendika birlikleri yaratmıştır. Örneğin, Serbest Ticaret Sendikasının Uluslararası Konfederasyonu politik karar verme sürecinde, liberalleşme modeli ekonomik reformların yapılmasında iş adamlarının aktifliğini artırmak için CIPE hedef ülkelerde aktif olarak çalışmıştır. Siyasi Partileri, seçim süreçlerini, yasaların yenilenmesi, hukukun üstünlüğü ve adil yönetim konularında ise NDI ve IRI üzerinden destek vermiştir.⁵⁶⁹ Bu anlamda NED`in doğrudan Azerbaycan`da kendi ofisi bulunmamakta yan kuruluşları ve yerel sivil toplum örgütlerini destek vererek faaliyetini yürütmektedir.

⁵⁶⁸ MacKinnon. a.g.e., s. 31-34.

⁵⁶⁹ Statement of Principles and Objectives, <http://www.ned.org/docs/Statement-of-Principles-and-Objectives.pdf> (erişim tarihi 08.11.2012).

c . USAID`in Azerbaycan için Stratejik Dönüşüm Planı

Soğuk Savaş döneminde yoksulluk ve ekonomik kalkınmışlık için yardımlar yapan USAID, Sovyetler Birliği`nin dağılması ile birlikte görevleri arasına demokratikleşmenin desteklenmesi programlarını da dahil etmiş ve Sovyet sonrası ülkelerin dönüşümü için en büyük finansal destek USAID üzerinden verilmiştir. Örneğin, 2008 yılında USAID`in programları için 1.5 milyar dolar harcanırken, Dışişleri Bakanlığı programları için 500 milyon dolar ve NED programları için 100 milyon dolar ayrılmıştır.⁵⁷⁰

1990 yılına kadar Latin Amerika ve Karayipler`de ofis açan USAID, Asya`da çok az miktarda çalışmalarını sürdürmüştür. USAID`in de demokrasi özendirme politikasına dahil olması ABD`nin bu yönde rolünün kuvvetlendirmiştir. 1991`de Sovyetler Birliği`nin dağılması ile Sovyet coğrafyasına doğru genişlemiş ve bu yeni stratejisini “Demokrasi İnisiyatifi” olarak tanımlamıştır. 1989`de Doğu Avrupa için kabul edilen SEED, 1992 Sovyetler Birliği eski üyeleri için kabul edilen FSU ve 1997`de kabul edilen PFF programlarının uygulayıcısı USAID ve onun desteklemiş olduğu örgütler olmuştur.

Özellikle Clinton döneminde USAID`in bu anlamda rolü artmıştır. 1993 yılında NDI`in ilk Başkanı J. Brian Atwood USAID Başkanı olmuştur. Bununla birlikte Clinton ve takımı geleneksel anlamda sosyo-ekonomik yardımlar yapan örgütün politik yardımlar yapabilmesi için kurumsallaşmasını desteklemiştir. Demokrasi geliştirilmesi ve iyi yönetim örgütün dört esas görevinden biri olmuştur. Bu yıllarda USAID`in demokrasi ve iyi yönetim için bütçesi 165 milyon dolardan

---

⁵⁷⁰ Thomas Carothers, **Revitalizing U.S. Democracy Assistance the challenge of USAID**, Carnegie Endowment, (Washington, 2009).

635 milyon dolara çıkartılmıştır. 1999 yılında en çok finansal desteği eski Sovyet coğrafyasına ayırmıştır. Bush döneminde USAID'in demokrasi özendirme programlarında rolü azalmağa başlamıştır.⁵⁷¹

USAID, 1992 yılından itibaren Bakü'deki ABD Büyükelçiliği bünyesinde faaliyet göstermiştir. USAID, Azerbaycan'ı enerji kaynakları ve stratejik konumu ötesinde ABD malları için önemli bir ihracat ülkesi ve ABD ile yakın ilişkiler arayan ve küresel ekonomiye entegre olmak isteyen bir ülke olarak tanımlamıştır. Genellikle insani yardım ve demokrasi aktiviteleri dışında USAID'in bütün yardım faaliyetleri 907. Sayılı ek düzenlemeye tabi tutulmuştur.⁵⁷² 1993-1998 yılları arasında daha çok insani yardım öncelikli olmuş ve bu yıllar arasında USAID'in Azerbaycan'a yardımı 65 milyon dolar olmuştur.⁵⁷³ 1992 yılından itibaren gönüllü örgütler üzerinden CARE, Amerikan Kızıl Haç, Relief International, World Vision, Uluslararası Kurtarma komitesi ve ADRA üzerinden kamplarda yaşayan Azerbaycanlı kaçkınlara aktarmıştır.⁵⁷⁴ 1992'den günümüze kadar USAID Azerbaycan'da, adil yönetim ve demokrasi, ekonomik gelişmişlik, refah ve sağlık programları için 300 milyon dolar harcamıştır.⁵⁷⁵ USAID'in Azerbaycan'da demokrasi ve iyi yönetim alanında program uygulayıcıları Amerikan Barolar Birliği (ABA), Counterpart International, DAI, Avrasya Fonu, Uluslararası Araştırma ve Değişim Kurulu (IREX), Milli Demokrasi Enstitüsü (NDI), Transparency Azerbaycan olmuştur. ABD'nin Azerbaycan'daki Büyükelçiliği himayesinde faaliyet gösteren bu kurumun eylem

---

⁵⁷¹ Eski Sovyetler Birliği, Doğu ve Merkezi Avrupa için 288 milyon dolar, 123 milyon dolar Sahra Afrika'sı için, 111 milyon dolar Asya ve Orta doğu, 86 milyon dolar Latin Amerika ve 27 milyon dolar küresel programlar için Carothers, **Revitalizing U.S. Democracy**, a.g.e.

⁵⁷² Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (erişim tarihi 03.12.2012), (44-46), s. 46.

⁵⁷³ USAID/Azerbaijan Past Projects. <http://azerbaijan.usaid.gov/node/86>

⁵⁷⁴ Interview with U.S. Ambassador Richard Kouzlarich, **Azerbaijan International**, 1995, 3/4. s. 48-49.

⁵⁷⁵ USAID, http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/countries/az/ (erişim tarihi 03.12.2012).

planları ABD'nin Azerbaycan'daki Büyükelçileri tarafından onaylanmış ve programlarına büyükelçiliğin bütün çalışanları destek vermiştir.

1992 yılından sonra ilk defa 2000 yılında USAID 2001-2003 yılları için Azerbaycan Stratejik Planı'nı hazırlamıştır. Stratejik Plan Karabağ meselesinin çözüme kavuşturulmadığı, kısa dönemli siyasi belirsizlikler ve ABD yasalarının sınırlamaları (907 sayılı ek düzenleme) nedeniyle üç yıllık hazırlanmıştır. Azerbaycan'ın ekonomik, demokratik ve sosyal durumunu analiz ettikten sonra ana hedefinin ülkenin demokratikleşmesi ve serbest pazar ekonomisine geçişini sağlamak olduğunu açıklayan stratejik plan, iki önemli hedef seçmiştir; birinci, ülkenin serbest pazar ekonomisine geçişini temin edecek küçük ve orta ölçekli özel şirketlerin belirlenmiş alanlarda gelişmesini temin etmek ve ikinci, daha iyi organize ve temsil olunan sivil toplumun gelişmesini desteklemek.⁵⁷⁶

USAID'in 2001-2003 Azerbaycan Stratejik Planında USAID'in Azerbaycan'daki faaliyetleri ile ilgili aşağıdakiler ifade olunmuştur, "907. Sayılı ek düzenlemenin sınırlandırmalarına rağmen yerel STK'lar ve toplumsal örgütler, özgür basın, özel tarım şirketleri, küçük esnaflar, bağımsız sendikalar, diğer hükümet dışı örgütlerinin aktiviteleri aracılığı ile Azerbaycan'da demokratik sistemin kurulması ve pazar ekonomisine geçiş için katkı sağlanmıştır. Bu anlamda USAID programları Sovyet sonrası Azerbaycan'da gelişmemiş devlet dışı sektörün kuvvetlenmesine odaklanmıştır.⁵⁷⁷

2002 yılında ABD Kongresi'nin 907. sayılı ek düzenlemeği Başkan'ın yetkisine bağlaması ve ABD Başkanı George Bush'un 907. sayılı ek düzenlemeği dondurması USAID'in programlarını da etkilemiştir. Bu tarihten sonra USAID'in

⁵⁷⁶ USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (erişim tarihi 03.12.2012). s. 13

⁵⁷⁷ USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, s. 9

yardımları Azerbaycan`da sivil toplumun, gençlerin, kadınların politikada rolünün kuvvetlenmesi ve basının kuvvetlendirilmesi yönünde olmuştur. Eylül 2002-Mart 2005 yılları arasında sivil toplumun gelişmesini ve kuvvetlendirilmesi amacı ile Katolik Relief Services örgütüne 1.4 milyon dolar finansal destek ayırmıştır. Bu proje çerçevesinde iyi yapılanmış ve hükümetten bağımsız bir STK grubu kurulması hedeflenmiştir.⁵⁷⁸ Temmuz 2004 ve Ekim 2010 tarihleri arasında uygulayıcısı İREX olan Medya Terakki Projesi için 5.75 milyon dolar finansal destek ayırmıştır. Bu projenin amacı sivil toplumun objektif ve çeşitli enformasyona erişimini temin ederek toplumun Azerbaycan`da siyasi karar verme sürecine katılımını teşvik etmek ve desteklemek olmuştur.⁵⁷⁹

Ülkede politik ve ekonomik reformları denetlemek ve bu konuda toplumsal bilinçlendirmeyi sağlamak amaçlı 2005-2011 yılları arasında Center for Non-profit Law (ICNL) örgütüne 8.250 milyon dolar yardım ayırmıştır.⁵⁸⁰ Basının rolünün kuvvetlendirilmesi için Internews ile işbirliği yapan USAID, 2002-2004 yılları arasında 2.5 milyon dolar finansal destek ayırmıştır.⁵⁸¹

Kadınların politikada aktifliğini artırmak isteyen USAID, 2002-Şubat 2009 yıllarında NDI için 4.6 milyon dolar finansal destek ayırmıştır. Bu para kadınların seçimlere etkin bir şekilde katılımını sağlamağı ve büyük partilerde yer edinmelerini temin etmeyi amaçlamıştır. Bundan başka bölgelerde siyasi parti kuruluşu, seçim yardımı ve sivil toplum örgütünün kuvvetlendirilmesi, seçimlerde vatandaşların gözlemci pozisyonunun kuvvetlendirilmesi bu amaçla seminerler düzenlenmesi ve

---

⁵⁷⁸ USAID Azerbaijan Program, <http://azerbaijan.usaid.gov/node/9> (erişim tarihi 10.08.2012).

⁵⁷⁹ USAID Azerbaijan Program.

⁵⁸⁰ USAID Azerbaijan Program.

⁵⁸¹ USAID Azerbaijan Program.

yazılı metinlerin hazırlanması, ulusal ve uluslararası uzman değişimi amaçlı 2009 yılında NDI için 400 bin dolar finansal destek ayırmıştır.⁵⁸²

Siyasi parti kurulması, seçim yardımı ve sivil toplumun oluşturulması, şeffaf ve uzlaşmaya dayalı parti içi karar alma mekanizmasının geliştirilmesi, gençlerin rolünün partide artırılması, daha sorumlu bir yönetim sisteminin geliştirilmesi, bölgesel ve ulusal düzeyde demokratik liderlik anlayışını geliştirilmesi için 2002-2010 yılları arasında IRI'ya 4.6 milyon dolar yardım ayırmıştır.⁵⁸³ USAID'in gençlerle ilgili projelerinin uygulayıcısı Azerbaycan Gençlerinin Avrupa Kurumlarına Entegrasyonu Örgütü'dür. Bu örgüt Bakü, Gence, Şeki, Lenkeran, Haçmaz ve Guba'da gençlerle çalışmıştır.⁵⁸⁴

d. Değişim ve Eğitim programları

ABD, Azerbaycan'la eğitim ve değişim programlarını ülkede politik ve ekonomik gelişmeleri etkileme aracı olarak kullanmıştır. İki ülke arasında eğitim programları 1992 yılında başlamış ve USAID 1997 raporunda, ABD, eğitim ve değişim programları üzerinden Azerbaycan'da politik ve ekonomik gelişmeleri cesaretlendirmeye devam etmiştir, tespitinde bulunmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı ve USAID'in Azerbaycan'da desteklemiş olduğu eğitim programları; FLEX, Ugrad, Muskie, Fullbright, PIE, Tea, Community Connections, Contemporary Issues, Humphrey and RSEP olarak sıralanabilir.⁵⁸⁵ Bu programlar içinde en önemlisi Muskie Eğitim programıdır. 1992 yılında Kongre tarafından kurulan Muskie,

---

⁵⁸² USAID Azerbaijan Program.

⁵⁸³ USAID Azerbaijan Program.

⁵⁸⁴ USAID Azerbaijan Program, <http://azerbaijan.usaid.gov/node/183> (erişim tarihi 07.11.2012).

⁵⁸⁵ Programlar hakkında daha geniş bilgi için bakınız. <http://www.aaa.org.az/Programs.html> (erişim tarihi, 07.11.2012).

Avrasya coğrafyasında ekonomik ve demokratik dönüşümü desteklemek amaçlı programdır. ABD Dışişleri Bakanlığı Eğitim ve Kültürel İlişkiler Departmanının programı Muskie IREX tarafından yürütülmüştür.⁵⁸⁶

Genel olarak ABD'nin Azerbaycan'daki eğitim programlarının uygulayıcısı IREX örgütüdür. IREX, eğitimi kalitesini artırmak, bağımsız medyanın gelişmesine katkı sağlamak ve sivil toplumu gelişimini temin etmek amaçlı kurulan uluslararası örgüttür. Yıllık bütçesi 50 milyon dolar olan IREX, 50'den fazla ülkede faaliyet göstermektedir. 1998 yılında Azerbaycan'da faaliyete başlayan IREX'in faaliyeti USAID ve ABD Dışişleri Bakanlığı Eğitim ve Kültürel Departmanı tarafından desteklenmiştir.

Küresel Üniversitelerarası Öğrenci Değişimi Programı çerçevesinde 1., 2. ve 3. sınıflarda okuyan Üniversite öğrencileri bir yıllık ABD'de eğitim almıştır. Edmund S. Muskie Üniversite Mezunu Öğrencilerin Burslu Programı, ekonomi, eğitim, çevresel yönetim, uluslararası ilişkiler, gazetecilik ve kitle iletişim, hukuk, kütüphane ve kamu yönetimi, toplumsal sağlık ve kamuoyu politikası alanında mezun öğrenciler ve profesyonel insanların bir yıllık ve iki yıllık ABD'de eğitim imkanı sağlamıştır.

Azerbaycanlı Gençlerin Sivil Sorumluluğu üzerine ABD Kurumlarının Araştırması (The Study of the United States Institute for Azerbaijani young Leaders on Civic Engagemenet-SUSI) programı Dışişleri Bakanlığı Kültürel ve Eğitim Departmanı tarafından yürütülmüştür. SUSI programı üniversite öğrencilerine

---

⁵⁸⁶ Edmund Muskie Programı, <http://georgia.usembassy.gov/resources/programs/muskie-graduate-fellowship.html> (erişim tarihi, 07.11.2012).

ABD`de altı haftalık derecesiz programlara katılma imkanı sağlamıştır. Bu program çerçevesinde ABD`ye giden öğrencilerin giderleri tam olarak karşılanmıştır.⁵⁸⁷

Bu programlar çerçevesinde Amerika`da eğitim alan öğrenciler kendi aralarında çeşitli birlikler kurmuşlar. 1996 yılında Flex programından mezun olanlar, Azerbaycan Uluslararası Gençlik Kulübü kurmuştur. 1997-98 yılında ise Amerikan-Azerbaycan Mezunlar Birliği Kurmuşlar fakat Adalet Bakanlığı birliği onaylamadığı için kapatılmıştır. Diğer Azerbaycan Amerikan Mezunlar Birliği (AAA) ise 2003 yılında kurulmuş ve 2004 yılında Adalet Bakanlığında onay almıştır. AAA`ya göre 1992`den günümüze ABD Üniversitelerinden 2000 Azerbaycanlı öğrenci devlet programı ve şahsı ödemeleri ile mezun olmuştur. Mezunlar Birliğinin sürekli ofisi ve ABD`de eğitim almış gençlerden oluşan yönetim kurulu var ve sağlam bir yapıya sahip olduğu söylenebilir. Mezunlar Birliği üyeleri sık sık seminerler düzenlemekte, radyolarda programlar hazırlamakta, Ayna ve Ekho (Ses)<sup>588</sup> gazetelerinde politik konularda yayınlar ve İngilizce`den Azerbaycan Türkçesine tercüme yapmaktadır. Mezunlar Birliği Azerbaycan Diller Üniversitesi`nde Amerikan Merkezi ile aynı ofiste bulunmaktadır.<sup>589</sup> Mezunlar Birliği`nin Azerbaycan`daki ABD STK`ları ile yakın işbirliği bulunmakta ve STK`lar sık sık Birlik ile ortak toplantılar düzenlemekte ve kendi projelerine bu birlikleri dahil etmektedirler. USAID ve NDI bazen tanıtım toplantılarını AAA`nın ofisinde düzenlemektedir.

---

⁵⁸⁷ IREX Azerbaycan. <http://www.irex.org/region/azerbaijan>

⁵⁸⁸ Her iki gazete NED tarafından maddi olarak desteklenmektedir.

⁵⁸⁹ Azerbaycan-Amerika Mezunlar Birliği`nin resmi sayfası. <http://www.aaa.org.az/AboutAAA.html> (erişim tarihi, 07.11.2012).

e. NDI Azerbaycan`da

NED`in yan kuruluşu ve Demokrat Parti`nin yurt dışı STK`sı olan NDI Güney Kafkasya`da ilk faaliyetini Ekim 1992 parlamento seçimleri öncesi Gürcistan`da başlamış ve bölgede ilk ofisini Tiflis`te açmıştır. Şubat 1993`te Azerbaycan`ı ziyaret eden NDI heyeti Bakü`de ofis açmak istemiş, fakat Ebülfez Elçibey`in devrilmesine neden olan 4 Haziran 1993 Süret Hüseyinov darbesi NDI`ın programının açılmasının ertelenmesine neden olmuştur. Ofis açmamasına rağmen 1995 parlamento seçimleri ve anayasa referandumu öncesi Bakü`deki ABD Büyükelçiliğinin girişimi ile NDI Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu`nun oluşturulması için çalışmıştır.

NDI, 3-9 Nisan 1995`te parlamento seçimlerinden önce, Azerbaycan`ı ziyaret ederek burada program açma imkanlarını araştırmıştır. Ziyaret heyetine NDI`ın Sovyet Birliği ülkeleri program Başkanı Büyükelçi Nelson Ledsky, Kafkas Programı Sorumlusu Joanna Levison ve bölge uzmanı Bülent Aliriza dahil olmuştur. Ziyaret sırasında NDI heyeti Azerbaycan Halk Cephesi, Musavat, Azerbaycan Milli Özgürlük Partisi, Sosyal Demokrat Partisi ve Yeni Azerbaycan Partisi ve sivil toplum örgütleri ve Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev`le görüşmüştür.⁵⁹⁰

NDI`ın bu ziyareti Azerbaycan`da iktidar partisi dahil bütün partiler tarafından ilgi ile karşılanmış partiler seçim propaganda sürecinin de etkili olması için NDI`dan materyal ve maddi destek istemiştir. Bunun dışında muhalif partiler seçim sürecinde karşılaştıkları zorluklar konusunda NDI`yı bilgilendirmiştir. Muhalefet partileri liderleri parlamento seçimlerine uluslararası gözlemci desteği istemiştir. Dönüş sonrası hazırladığı raporda NDI, ziyaretin amacının 1995

---

⁵⁹⁰ NDI Report on Survey Mission to Azerbaijan, 3-7 April 1995, s.1.

parlamento seçimleri öncesi ülkedeki siyasi partilere ve sivil toplum örgütlerine enformasyon ve teşkilat meselelerinde destek vermek olduğunu belirtmiştir.⁵⁹¹ Bunun dışında NDI 12 Kasım 1995'te yapılacak parlamento seçimleri öncesi durumla ilgili geniş bir rapor hazırlamıştır.⁵⁹²

NDI ile görüştü Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev Tiflis'te olduğu gibi Azerbaycan'da da ofis açmağı, seçim öncesi politik sürece ve seçim sonrası kurumsal yapımının oluşturulması için destek vermesini istemiş ve NDI aynı yıl Azerbaycan'da ofisi açılmıştır. Örgütün Azerbaycan'daki faaliyet alanları, politik partilerin kurulması, sivil toplumun kuvvetlendirilmesi, seçim gözlemciliğı ve seçim yardımının yapılmasıdır. NDI seçim sürecinde "demokratik" olarak tanımladığı partileri seçimlere hazırlamış, seçimle ilgili eğitim vermiş ve partiler için platform hazırlamıştır.⁵⁹³

NDI'nın Bakü Ofisi Azerbaycan'daki faaliyet alanlarını sivil toplumun kuvvetlendirilmesi, gençlerin ve kadınların politikadaki rolünün artırılması, siyasi partilerin gelişiminin desteklenmesi, adil ve demokratik seçimlerin yapılması için çalışmaların yapılması olarak tanımlamıştır. NDI'nın sivil toplum programları onların siyasi karar verme sürecinde etkinliğini artırmak ve toplumun ihtiyaçlarının karşılanması yönünde hazırlanmıştır.

Siyasi partilerin kuvvetlenmesi için onların uluslararası deneyimlerden yararlanmaları, parti için örgütlenmede demokratik yapının kurulması, parti mesajlarının daha aydın şekilde kamuoyuna iletilmesi, partilerin bölgesel şubelerinin ve parti içi iletişimin geliştirilmesini desteklemiştir. NDI Seçimlerin Gözlemlenmesi ve Demokrasi Çalışma Merkezi (SGDÇM) aracılığı ile seçimleri gözlemlemiş ve

---

⁵⁹¹ NDI Report on Survey Mission to Azerbaijan, a.g.m., s. 5.

⁵⁹² NDI Pre-election Report, http://www.ndi.org/files/340_az_95preelection.pdf, October, 1995.

⁵⁹³ NDI Report on Survey Mission to Azerbaijan, a.g.m., s. 6.

seçim gözlemciliği konusunda parti ve STK üyelerini eğitmiştir. Azerbaycan`da yapılan son 11 seçimde SGDCM aracılığı ile 9 bin kişiyi seçim gözlemciliği konusunda eğitmiştir. NDI`ın Azerbaycan programı NED⁵⁹⁴, USAID, ABD Dışişleri Bakanlığı Demokrasi, İnsan Hakları ve İşçi Şubesi tarafından finanse olunmuştur.

f. IRI Azerbaycan`da

Cumhuriyetçi Parti`nin yurt dışı STK`sı olarak bilinen Uluslararası Cumhuriyetçiler Enstitüsü (IRI) NDI`ın ikiz kardeşi olarak bilinmektedir. Aralık 1997`den itibaren Azerbaycan`da çalışıyor ve amacı yerel partilerin oluşturulması ve onların propaganda sürecinde medya ile iletişimini sağlamak olarak açıklamıştır.<sup>595</sup> IRI ve NDI Azerbaycan`da demokrasi programlarını koordineli şekilde çalışmıştır. NDI`ın eski Azerbaycan Ofisi başkanı Peter Van Praagh, demokrasi özendirme konularında Demokratlar ve Cumhuriyetçiler`in ortak görüşü benimsediğini,⁵⁹⁶ belirtmiştir.

IRI 1998`de Azerbaycan`da yapılan Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde oy verme işlemleri ile ilgili rapor hazırlamıştır.⁵⁹⁷ 30 Kasım 2000`de IRI Bakü Ofisi Başkanı John Alvis, Bakü`de öldürülmüştür. 1999`dan Bakü`de çalışan John Alvis Azerbaycan 2000`de yapılan parlamento seçimlerinden 2 hafta sonra öldürülmüş ve

---

⁵⁹⁴ NED NDI`ın Azerbaycan programları için 2005`de 130.000 dolar, 2006`da 217.000 dolar, 2007`de 300.000 dolar ve 2009`da 80.000 dolar yardım ayırmıştır. Detaylı bilgiler için NED`in bu yıllar için yıllık Azerbaycan raporlarına bkz.

⁵⁹⁵ Azerbaijan Presidential Election, IRI Observation Report, <http://www.IRI.org/sites/default/files/Azerbaijan's%201998%20Presidential%20Election.pdf> (October 11, 1998).

⁵⁹⁶ Peter Van Praagh, "Azerbaijan Needs bipartisan support", **The Washington Post**, (26.12.2010).

⁵⁹⁷ IRI Pre-election Report, <http://www.IRI.org/sites/default/files/Azerbaijan's%201998%20Presidential%20Election.pdf> (erişim tarihi 12.11.2012).

FBI'nin katıldığı soruşturma günümüze kadar sonuç vermemiş ve Alves'in öldürülme sebebi kamu oyuna açıklanmamıştır.⁵⁹⁸

Alvis'in öldürülmesinden sonra IRI Bakü'deki ofisini kapatmış ve 3 yıl sonra 2003 yılı cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi tekrar açmıştır. IRI Azerbaycan'da seçim gözlemciliği ve kamuoyu araştırması yapmıştır. NDI, IFES ve Soros gibi örgütlerin Azerbaycan'da seçimler ve politik durum hakkında raporlarını bulmak mümkündür. Fakat IRI'nin hazırladığı benzeri raporların sadece birkaçı bellidir ve onlardan da bazıları kamuoyuna açılmamıştır. IRI'nin Bakü ofisinin çalışanı Lale Novruzova'ya göre, IRI hazırladığı raporları çalışanları ile bile paylaşmayarak merkeze göndermiştir.⁵⁹⁹

IRI'nin USAID tarafından programlarına bütçe ayrılmadığı için 2009 yılında Bakü Ofisi kapatılmıştır. IRI çalışanları ise 2010 yılı için bütün proje ve programlarının hazır olduğunu bildirmiştir.⁶⁰⁰ Müsavat Partisi Başkanı İsa Kamber, Azerbaycan'da demokrasi ve özgürlük sorunlarının gündeme getirilmesi açısından IRI'nin Azerbaycan'daki faaliyetinin devam ettirmesinin önemli olduğunu bildirmiştir.⁶⁰¹

---

⁵⁹⁸ Alvis'in öldürülmesi ile ilgili FBI'da da katıldığı soruşturmada bugüne kadar sonuç alınamamıştır. Azerbaycan Baş Savcısı Zakir Karalov'un Alvis'in öldürenlerden birinin yabancı olduğunu bildirmiştir. Alvis öldürülme nedenlerinden biri olarak küçük çocukları istismarı gösterilmiştir. **Trend**, (08.10.2008).

⁵⁹⁹ International Republican Institute 2003 Annual Report, s. 13.

⁶⁰⁰ IRI'nin Bakü ofisinin çalışanları ile röportaj.

⁶⁰¹ IRI Office in Azerbaijan Closed,

http://azerireport.com/index.php?option=com_content&task=view&id=1730 (erişim tarihi 03.11.2012).

g. Avrasya Fonu Azerbaycan`da

Avrasya Fonu Azerbaycan programına 1994 yılında başlamış fakat Bakü temsilciliği 1997 yılında açılmıştır. 1998 yılında Fon Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan arasında işbirliğinin artırılmasını desteklemek için Güney Kafkasya İşbirliği Programı yaratmıştır. 2003 yılında Carnegie Örgütü'nün desteği ile Bakü'de Kafkas Araştırma Merkezi'ni kurmuştur. Merkez ortakları olarak Avrasya Fonu, Carnegie Merkezi, IREX Azerbaycan, Dünya Bankası, IMF ve USAID gösterilmektedir. Her üç Güney Kafkasya ülkesi başkentinde ofisi bulunan Merkez, üç ülke hakkında kıyaslamalı araştırmalar yapmıştır.⁶⁰²

2006 yılından itibaren Fon ortaokullarda yönetim ve finansal sisteme toplumsal katılımı artırmak için Bilik ve Buta gibi iki yerel örgütle birlikte çalışmıştır. 2007 yılında Fon bölgedeki faaliyetini yasallaştırmak için Avrasya İşbirliği Fonu (Eurasian Partnership Foundation-EPF) kurmuştur. Azerbaycan`da EPF üç alanda faaliyetini yürütmektedir: belediyelerde şeffaflığı artırmak, basında tarafsız haberleri desteklemek ve Azerbaycanlı gençler arasında sivil faaliyetleri artırmak. Avrasya Fonu'nun Azerbaycan`daki aktif programları; Uluslararası İsveç Gelişmişlik Ajansı ile birlikte yürütülen yerel STK`lar için demokrasi, insan hakları ve ifade özgürlüğü, şeffaflık ve sorumluluk için Açık Kapı Grant programı, belediyelerin sorumluluk ve stratejik kapasitesini artırmak için Belediye Yönetimi ve Bütçe Şeffaflığı Programı'dır. İngiltere'nin Azerbaycan ve Ermenistan'daki Büyükelçilikleri ile birlikte yürütülen Ermenistan ve Azerbaycan gazetecileri arasında ilişkileri ve tarafsız haberciliği geliştirmek için Ermenistan-Azerbaycan

---

⁶⁰² Kafkasya Araştırmalar Merkezi <http://www.crrc.az/index.php/en/1/999/>(erişim tarihi 15.11.2012).

Tarafsız Medya Projesi, Norveç Büyükelçiliği ile birlikte yürütülen ve Azerbaycan`da basın ve ifade özgürlüğü için Vatandaş Gazeteciliği e-habercilik programı, gençlerin kendi topluluklarını yaratmak için Azerbaycan Genç Fonu Programı, kırsal alanda gençlerin kendi ticaretini kurması için Gençlerin Ekonomi Geliştirme Programı ve Güney Kafkasya`da sosyal bilimlerde ve politika alanında analiz yapmak için Kafkas Araştırma Merkezi ⁶⁰³ kurulmuştur.

h. Soros Azerbaycan`da

ABD eski Dış İşleri Bakanı Madeleine Albright`ın yardımcısı Strobe Talbott, Soros`un ABD dış politikası açısından önemini şöyle izah etmiştir, " Ben, Soros politikalarının ABD Dış politikasından bağımsız olmadığını ve ABD dış politikası ile uyum içinde olduğunu söylemek isterdim. Bu iki bağımsız yapının dostça ve müttefikler olarak çalışmasıdır. Biz eski Sovyetler coğrafyasına yönelik politikamızı Fransa, Almanya, Büyük Britanya ve Soros ile senkronize etmeye çalışıyoruz."⁶⁰⁴

Sovyet Birliği dağılmadan önce Soros komünizm karşıtlığı ile bilinen bir iş adamı olmuştur. Polonya`da komünist yönetimine karşı mücadele eden Dayanışma (Solidarity) için yıllık 3 milyon dolar finansal destek sağlayan Soros, Sırbistan`da Miloşeviç`in devrilmesi için 100 milyon dolar harcamıştır. Ardından Gürcistan ve Ukrayna devrimlerinde önemli rol oynamıştır. Bu çabalarının asıl amacı var olan mevcut politik düzeni yıkmak ve yerine ABD ticareti ve sermayesine açık bir pazar yaratacak yönetimi işbaşına getirmek olmuştur. Bu anlamda Soros`un Doğu Avrupa`nın "Amerikanlaşmasında" büyük rolü olduğu düşünülmüştür. Forbes yazarı

⁶⁰³ Avrasya Fonu Azerbaycan <http://www.eurasia.org/countries/azerbaijan>

⁶⁰⁴ MacKinnon, a.g.e., s. 26.

Richard Minitier'e göre, Rusya gibi açık olmayan toplumlarda Soros ABD diplomatik misyonunun yapamadığı tek adam misyonunu yürütmüştür.⁶⁰⁵

1997 yılında Azerbaycan'da ofis açan Soros Fonu Azerbaycan'daki stratejik hedeflerini şöyle ifade etmiştir.

İnsan haklarının korunması ve ülkedeki demokratikleşme sürecine sivil toplumun katkısını sağlamak,

Sivil toplumun devlet politikası ve uygulaması üzerinde denetleme yetkisini artırmak,

Politika alanında sivil toplum, işadamları ve hükümet arasında diyalogu artırmak.

Bu amaçlar doğrultusunda Soros Fon'u kurulduğu 1997-2009 yılları arasında Azerbaycan'da projelere 35 milyon dolar harcama yapmıştır.⁶⁰⁶ Bu amaçlar doğrultusunda sivil toplum örgütlerinin koalisyonunu kurmuştur. Bu doğrultuda Soros'un Açık Toplum Enstitüsü Yardım Fonu (OSİ-AF) yerel bir koalisyon oluşturarak petrol şirketlerinin ve Azerbaycan hükümetinin şeffaflık standartlarının artırılması için çalışmalar yürütmüştür. OSİ-AF sivil toplumun hükümet üzerinde denetimini artırmak için enstitüde dersler düzenlemiş ve bu derslere yerli uzmanlar katılarak demokratikleşme, söz ve ifade özgürlüğü konusunda katılımcıları özellikle gençleri bilgilendirmiştir.⁶⁰⁷ OSİ-AF Azerbaycan'da seçmenlerin seçimlere katılma oranını artırmak ve seçim sonuçlarını gözlemlemek için çalışmalar yürütmüştür.⁶⁰⁸

---

⁶⁰⁵ Richard Minitier, "Are George Soros' Billions Compromising U.S. Foreign Policy", **Forbes**, (09.09.2011).

⁶⁰⁶ Open Society Institute-Assistance Foundation, Public Report 2008, http://www.osi.az/index.php?option=com_content&task=view&id=1426&Itemid=318 (erişim tarihi 26.11.2012).

⁶⁰⁷ Building Open Societies 2004, Soros Foundation Network Report, s. 34.

⁶⁰⁸ Building Open Societies 2004, a.g.m., s. 36.

i. Barış Gönüllüleri Azerbaycan`da

Sovyetler Birliği dağıldığı zaman ABD`nin bölge uzmanları açısından sıkıntılar yaşamıştır. 1992 yılında ABD Kongresi Özgürlüğe Destek Yasası`nı kabul ettiği zaman 500 civarında Barış Gönüllüsünün bu coğrafyaya gönderilmesini kararlaştırarak ilerideki dönemde bu boşluğu gidermeye çalışmıştır. Daha sonraki yıllarda ABD`nin bu bölgedeki diplomatları Barış Gönüllüleri arasından çıkmıştır. Örneğin, 2006-2010 arası ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi Enny Derse ve IRI Azerbaycan Şubesi Başkanı Jake Jones Azerbaycan`da faaliyet gösteren eski Barış Gönüllüsü olmuştur. Barış Gönüllüleri eğitim, gençlerin aktifliği, örgütlenme, sağlık, ticaret, bilgi ve enformasyon teknolojisi, tarım, çevre, gıda güvenliği istikametinde faaliyet göstermiştir.⁶⁰⁹

Azerbaycan hükümeti 1997 yılından itibaren Barış Gönüllüleri`nin Azerbaycan`a gelmesini istese de 907 sayılı ek düzenleme buna engel olmuştur. Barış Gönüllüleri`nin Azerbaycan programı 2002 yılında ABD Başkanı George Bush`un 907. Sayılı Ek düzenlemeği dondurmasından sonra açılmıştır. 8 Ekim 2003`te Barış Gönüllüleri`nin Azerbaycan programının açılması için Azerbaycan Dış İşleri Bakanı Vilayet Guliyev ile ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi Rino Harnsih arasında anlaşma imzalanmıştır. Anlaşma`nın birinci maddesinde bu anlaşmanın Azerbaycan hükümetinin isteği üzerine imzalandığı ve Azerbaycan hükümetinin Barış Gönüllüleri`nin Azerbaycan`da faaliyetlerinin kolaylaştırılması için gerekli yasal ve malzeme desteği sağlayacağı belirtilmiştir. Azerbaycan-ABD arasında imzalanan anlaşma gereği Barış Gönüllüleri`nin Azerbaycan`da gelirleri ve yurt

---

⁶⁰⁹ What Do Volunteers do?, <http://www.peacecorps.gov/learn/whatvol/>(erişim tarihi 03.12.2012).

dışından getirdikleri ürünler gümrük ve vergilerden muaf tutulmuştur. Ayrıca Barış Gönüllüleri Azerbaycan`da ikamesi için zorunlu ödemelerden muaf tutulmuştur. Barış Gönüllüleri ve onların aile bireylerine ABD`nin diplomatik misyonununun sahip olduğu ayrıcalıklardan yararlanma imkanı verilmiştir.⁶¹⁰ Bir Barış Gönüllüsü Azerbaycan dili ve kültürünü öğrenmek için ilk dört ayı Azerbaycanlı aile ile yaşamak zorundadır. Barış gönüllüleri Azerbaycan`da 11 haftalık yoğun bir eğitim programından geçtikten sonra görev yapacakları yerlere gitmektedirler.⁶¹¹

2003`ten itibaren 420 Barış Gönüllüsü Azerbaycan`da faaliyet göstermiştir. Günümüzde 150 Barış Gönüllüsü Azerbaycan`da faaliyet göstermektedir. Barış Gönüllüleri Azerbaycan`da eğitim, gençlerin gelişimi ve toplumsal ekonomik gelişme (community economic development) üzerine çalışmaktadır.⁶¹² Azerbaycan Eğitim Bakanlığı ve Barış Gönüllüleri ortaokullarda ve üniversitelerde İngilizce kurslar ve dersler verilmesi için ortak çalışmalar yürütmüştür. Eğitim gönüllüleri eğitim amacının sınıflarda eleştirel düşünceyi artırmak ve sağlık, eğitim ve çevresel konuları birleştirmek amacı taşıdığını belirtmektedir.⁶¹³

Barış Gönüllüleri`nin faaliyetleri Bakü dışındaki bölgelerde yoğunlaşmıştır. Barış Gönüllüleri Bakü dışında Lenkaran, Neftçala, Ağdaş, Vandam, Hirmandalı, Mingeçevir, İsmayılı, Şeki, Oğuz ve Gence gibi şehirlerde ortaokulda veya üniversitelerde İngilizce eğitim vermektedir.⁶¹⁴

---

⁶¹⁰ Agreement between the United States of America and Azerbaijan, <http://www.state.gov/documents/organization/165364.pdf>(erişim tarihi 13.11.2012).

⁶¹¹ FAQ`s About Peace Corps in Azerbaijan, http://www.peacecorpswiki.org/FAQs_about_Peace_Corps_in_Azerbaijan, <http://www.peacecorpswiki.org/Azerbaijan> (erişim tarihi 13.11.2012).

⁶¹² Peace Corps Azerbaijan. <http://www.peacecorps.gov/learn/wherepc/easteurope/azerbaijan/>(erişim tarihi 13.11.2012).

⁶¹³ What Do Volunteers do?, <http://www.peacecorps.gov/learn/whatvol/>(erişim tarihi 03.12.2012).

⁶¹⁴ U.S. Peace Corps Director To Visit Azerbaijan, <http://azerbaijan.usembassy.gov/uploads/S8/9Z/S89ZSo4wCLV4ipQWMPArjg/PR-042904-Eng.pdf> (erişim tarihi 13.11.2012) .

C. ABD STK'ları tarafından desteklenen yerel örgütler

Faaliyetlerinin meşruluğunu sağlamak, devletin yasal engellerini aşmak, toplumun genelinde tepki ile karşılanmamak, hedef gösterilmemek ve faaliyetlerini toplumsal tabanın çeşitli alanlarına yayabilmek ve bir çok yönden toplumu etkilemek için ABD STK'ları Azerbaycan'da yerel örgütlerin faaliyetlerini desteklemeği ve yönlendirmeyi tercih etmiştir. Sovyet sonrası coğrafyada devrimlerin gerçekleşmesinde ABD STK'larının yönlendirmiş olduğu yerel örgütler lider rolünü oynamıştır. Sırbistan'da Miloşević'in devrilmesinde Clinton yönetimi ve ABD devlet yetkilileri doğrudan ilgilenmiş ve çalışmıştır. Fakat Gürcistan ve Ukrayna devrimlerinde bu durum biraz farklı olmuş ve daha çok NED ve NDI'n çalıştırmış olduğu yerel STK'lar aktiflik göstermişlerdir. Gürcistan ve Ukrayna devrimlerini yurt dışından finansal destek alan yerel teşkilatlar gerçekleştirmiş ve daha sonra kritik noktada onlar Washington'dan diplomatik destek almıştır. Mihail Saakaşvili ve Viktor Yanukoviç Belgrat'a gitmese de yerel STK'lar ve gençlik örgütleri Belgrat ile deneyim alışverişinde bulunmuştur.⁶¹⁵

NDI'n Azerbaycan programının müdürü Alex Grigorievs⁶¹⁶, yerel STK'lar ve gönüllüler olmadan NDI gibi örgütlerin başarılı olamayacaklarını belirtmiştir.⁶¹⁷

---

⁶¹⁵ MacKinnon, a.g.e., s. 236.

⁶¹⁶ Azerbaycan'daki NDI direktörü olan Alex Grigorievs Letonyalıdır. NDI katılmadan önce Grigorievs, Letonya parlamentosu milletvekili ve Başkent Riga'nın şehir konseyinin üyesi olmuştur. 1981-1989 yıllarında Letonya'nın Sovyetler Birliği'nden bağımsızlığını kazandığı sürede çalışmalarına göre, Letonya devleti tarafından madalya ile ödüllendirilmiştir. İngilizce, Fransızca, Almanca, Letonca, Lehce, Rusça ve Ukraynca konuşabiliyor. Azerbaycan'da Emerging Leaders Program'ının koordinatörüdür. Grigorievs NDI'n Gürcistan, Ukrayna ve Rusya ofislerinde çalışmıştır. Azerbaycan'dan önce Grigorievs, Moldova'da NDI direktörü olarak çalışmıştır. Burada Grigorievs siyasi partilerin işbirliği ve koalisyon kurmaları, partilerin kırsal alandaki vatandaşlara ve seçmenlerle çalışması üzerine programlar yürütmüştür. <http://www.ndi.org/grigorievs>. Grigorievs mahkeme kararı ile Moldova'dan sınır dışı edilmiştir. <http://zdg.md/eng/news/the-court-decided-grigorievs%E2%80%99-expel>, (erişim tarihi 12.09.2012).

⁶¹⁷ NDI'n Azerbaycan programı direktörü Alex Grigorievs ile özel röportaj, NDI and Azerbaijan, Baku. (erişim tarihi 10. 09. 2012).

Yerel STK'ların varlığı bir taraftan NDI'nın Azerbaycan'daki faaliyetine meşruiyet sağlarken diğer taraftan NDI'nın Azerbaycan'daki programlarının yönlerinin belirlenmesini kolaylaştırmıştır. Yerel örgütlerle çalışma metotlarını, nerede, ne zaman ve neyi yapacaklarını söyleyen NDI, karşı taraftan yerel durum konusunda detaylı bilgi almıştır. Grigoriev, NDI'nın her ülkede farklı gruplarla çalıştığını ve bunun da ülkelerin yerel siyasi şartlarından kaynaklandığını bildirmiştir. Grigoriev'e göre, Gürcistan'da siyasi partiler daha kuvvetlidirler, fakat Azerbaycan'da gençler ve sivil örgütler daha aktiftirler. Bu sebepten Azerbaycan'da STK ve gençlik örgütlerine daha çok önem verilmiştir.⁶¹⁸

NDI Azerbaycan'da iktidar ve belli muhalif partiler dışında diğer partilerle çalışmamakla suçlanmıştır. Bu durum 2008 Cumhurbaşkanı seçimleri öncesi diğer muhalif partilerin ciddi itirazına neden olmuştur. Büyük Kurtuluş Partisi Genel Başkanı Fazil Mustafa bu nedenle NDI'nın faaliyetlerinin boykot olunmasını istemiştir.⁶¹⁹

NED'in Azerbaycan'da uyguladığı program ve politika önceliği ulus devletin gücü olan merkezi yönetimin rolünü azaltmak, bölgesel yönetimlere daha çok yetki vermesini temin etmek, hükümet dışı örgütlerin ve çeşitli lobi gruplarının aktifliğini desteklemek olmuştur. Azerbaycan toplumunun ataerkil yapısını değiştirmek için değişime daha çok açık olan gençler ve kadınlar merkezli programlar gerçekleştirmiştir. Sosyal ve politik örgütlerin dışında NED CIPE üzerinden ülkedeki işadamlarını belirli örgütsel çatı altında birleştirmek ve STK'lar ile işbirliğini geliştirmek yoluyla siyasi karar verme sürecinde etkinliklerini artırmağı ve devletin rolünü küçültecek liberal reformların yapılmasını hedeflemiştir.

---

⁶¹⁸ NDI'nın Azerbaycan programı direktörü Alex Grigorievs ile özel röportaj, NDI and Azerbaijan, Baku, (erişim tarihi 10. 09. 2012).

⁶¹⁹ <http://en.apa.az/news.php?id=40096> (04.12.2007).

NDI Azerbaycan`da sadece seçim ve siyasi partiler merkezli çalışmamıştır. Aynı zamanda merkez dışındaki bölgelerde gençlerle çeşitli etkinlikler gerçekleştirmiştir. Alex Grigoriev`in ifadelerine göre, bu programların temel amacı insanların düşünce tarzını değiştirmek ve demokratikleşmeğe kendi çevrelerinden başlamalarını sağlamak olmuştur. Bu noktada NDI`ın istediği aslında istediği insan tarzını yaratmak olmuştur. Bu onun komu oyunu kontrol etmesini kolaylaştıracak unsurlardır. Nitekim ABD`li yetkililer demokratikleşme sürecini seçim odaklı değil, uzun dönemli bir çalışma süreci olarak tanımlamıştır.⁶²⁰ NDI kamuoyunun alışmadığı *flash mob* (şok eylem) gibi sosyal deneyim amaçlı çeşitli etkinlikler düzenlemiştir. Sosyal deneyim aracılığı ile toplumların tepki durumunu ölçen bu etkinlikler ABD STK`larının çalışma alanlarının belirlenmesinde önemli rol oynamıştır. Örneğin, Azerbaycan`ın çeşitli kırsal kesimlerde yapılan Yoga toplantıları oradaki yaşam deneyimini değiştirmeyi hedeflemiştir. Bu geleneksel Azerbaycan insanının dünyanın farklı yönleri ile tanışmasına ve farklı düşünce tarzlarının olabileceğini öğretmesini hedeflemiştir. Bunun amacı toplumun ve gençliğin davranış şeklini kendi lehine ve yönetebileceği şekilde değiştirmek olmuştur.

Özellikle gençlerin siyasi aktifliğini artırmak, yazılı ve görsel basının özellikle internet televizyonculuğu ve internet haberciliği ve blogerleri desteklemekte kadın ve etnik azınlıkların yasal haklarının korunması ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi`ne başvuru imkanlarını sağlamak için yerel örgütlerin bu yönde faaliyetlerini desteklemektedir.

---

⁶²⁰ NDI`ın Azerbaycan programı direktörü Alex Grigorievs ile özel röportaj, NDI and Azerbaijan, Baku, (erişim tarihi 10.09.2012).

NED özellikle Bakü dışında Lenkeran, Şeki, Gence, Sumgayıt ve diğer bölgelerde kadın ve gençler merkezli projelere öncelik vermekte ve onlar arasında işbirliğini temin etmeğe çalışmaktadır. Şeki, Lenkeran ve Guba`da gençlerin, kadınların, etnik azınlıkların bilinçlendirilmesi, aktifliğinin artırılması için merkezler kurmakta, yayınlar yapmakta ve yuvarlak masa toplantıları düzenlemektedir. Uluçay Hayriye Örgütü, Nahçıvan Bölgesel Araştırmalar Merkezi, Sumgayıt Gençlerinin Sosyal Birliği NED`in desteklediği bölgesel örneklerdir.

Bunun ötesinde NED, Azerbaycan`da destek verdiği STK`ların Gürcistan, Ukrayna ve Türkiye`deki STK`lar ile işbirliğini somut projeler aracılığı ile desteklemektedir. Örneğin. 2009`ta Azerbaycan ve Türkiye örgütleri arasında işbirliğini sağlamak için Ulusal ve Uluslararası Merkezi`ne 70.000 dolar yardım ayırmıştır.⁶²¹

1. Seçim merkezli örgütler

NED`in seçim merkezli örgütleri adayların ve seçicilerin oy haklarının korunması, yerel gözlemcilerin, seçim komisyonu üyelerinin haklarının korunması, kamuoyu araştırması yapılması, seçmenlere, adaylara ve komisyon üyelerine enformasyon ve şikayet konusunda yardımcı olunması(AFDD), seçmenlerin politik haklarının korunması, seçim gözlemcilerinin ve adayların seçim süresince politik haklarının korunması, Bakü`de ve diğer bölgelerde seçim yasaları konusunda seminerler düzenlenmesi, seçmenlere kayıt konusunda destek verilmesi (Azerbaycan Avukatlar Association), kamuoyunu seçim süreci ve farklı partilerin ve adayların

---

⁶²¹ NED 2008 Yıllık Azerbaycan Raporu.

seçim vaatleri konusunda gazete, radyo programları ve televizyon tartışma programları üzerinden bilgilendirilmesi (EMC), devletin dini özgürlükleri konusunda gözlem yapmak, seçme ve seçilme hakları konusunda bilgilendirilmesi gibi projeleri finansal olarak desteklemektedir.

Tablo 11. NED`in seçim merkezli çalışan yerel STK`lara desteği

Örgüt isimleri	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Demokrasiyi Destekleme Fonu	39.140		46.140		28.552		
Azerbaycan Avukatlar Birliği	21.147	27.490	27.403	32.898	39.107		36.360
Seçim Gözleme Merkezi/Seçim Gözleme ve Demokrasi Çalışmaları Merkezi (2009)	43.450		45.021	58.825	53.089		
Ekonomik ve Politik Araştırmalar FAR Merkezi	40.039	40.055	55.087	59.306	64.450		61.410
Seçmenlerin Haklarının Koruma Merkezi	13.745						
Demokratik Seçimleri Destekleme Merkezi	25.735						

2. Medyanın desteklenmesi

NED`in Azerbaycan`da en çok önem verdiği alanlardan biri de medyadır. Televizyon ve radyo kurulması hem pahalıya mal olan, hem de devlet tarafından yasalarla faaliyetinin sınırlandırılması kolayca mümkün olduğu için NED, daha çok internet gazete ve televizyonculuğuna önem vermiştir. İnternet medyası dışında ayrı ayrı ulusal ve bölgesel kanalların bazı programlarını da desteklemektedir. Örneğin, Space ve ANS gibi ulusal yayın yapan kanalların bazı programları NED tarafından desteklenmiştir. NED tarafından desteklenen Mediaforum.az, contact.az, turan.az gibi internet haber siteleri oldukça aktif ve hızlı bir şekilde gündemi takip etmenin ötesinde ABD dış politikası önceliklerini de gündemde tutmaya çalışmaktadır. Örneğin, mediaforum internet sitesi İran`da yaşayan Azerbaycan Türklerinin

sorununu gündeme getirmiş veya İran-Azerbaycan ilişkilerini sürekli gündemde tutmuştur. Ayrıca dini konulara da özel önem vermiştir.

İnternet televizyonculuğunda ise Obyektiv Tv aktif şekilde çalışmıştır. Yeni Nesil gazeteciler birliğine Gün gazetesini ticari olarak karlı ve politik değer haline getirmek için finansal destek vermiştir. NED yerel gazetecilere seminerler vermek, kamuoyunun internet medyası ve diğer medya hakkında düşüncelerini öğrenmek için araştırma yapmak, basın özgürlüğü konusunda raporlar hazırlamak ve topluma sunmak gibi projeleri de desteklemiştir. Seçimlerden önce NED`in destek vermiş olduğu projelerin çoğunluğu seçim merkezli olmuştur.⁶²²

Bunun ötesinde devlet kurumlarının şeffaf çalışması ve kamuoyunu bilgilendirmeleri noktasında da projeleri destekleyen NED, bilgi alma özgürlüğünü denetlemek için çeşitli hükümet kurumlarına bilgi talebi göndermek için projeler desteklemiştir. Bu konuları Azatlık Radyosu` üzerinden sık sık gündem getirmiştir. NED, gence az. gencebasar (batı bölgesinde) Cenub Haberleri gazetesi (güney bölgesinde), Yükseliş Namine (Sumgayıt`ta) gibi bölgesel gazeteleri de desteklemiştir.

Tablo 12. NED`in yerel basın ve medyaya desteği

Örgüt isimleri	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Enformasyon Kaynağı Merkezi (Şeki)	13.300						
Barış ve Demokrasi Enstitüsü	19.350		22.840				
Internews Azerbaycan Derneği	42.945	49.957	65.980	68.775	51.453		33.000
Cenub Haberleri		35.265	37.817	37.993	37.693		42.700
Turan Haber Ajansı			49.900	52.706	62.450		50.400
Medya Hakları Enstitüsü		30.714	34.340	39.800	40.200		34.582

⁶²² 2008 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ve 2010 parlamento seçimleri öncesi destek vermiş olduğu projeler için bkz. NED 2007 ve 2009 Yıllık Azerbaycan Raporu.

Muhabirlerin Güvenliği ve Özgürlüğü İçin Enstitü			35.294	132.000	59.082		99.375
Gencebasar gazetesi				24.915	33.891		42.200
Online Dönüşüm							41.843
Yeni Nesil Gazeteciler Derneği		42.000	42.834				

3. Sivil toplumun rolünün artırılması

NED toplumsal sorunlardan da faydalanarak sivil toplum üzerinden etki alanını genişletmeğe çalışmıştır. Bu alanda insan hakları ihlalleri, yasal ihlaller, etnik azınlıkların haklarının ihlalleri konusunda yasaların uygulanmasından kaynaklanan eksikliklerin giderilmesi ağırlıklı projeleri desteklemiştir. NED etnik azlıklar olan Lezgilerin ve Talışların yaşadığı bölgelerde insan ve etnik haklar merkezli çalışmaları desteklemiştir. Bu bölgelerde insan hakları ihlallerine maruz kalanların mağduriyetinin giderilmesi için Avrupa İnsan Hakları Mahkemesine başvuru yapılması amaçlı projeleri desteklemiştir. Örneğin, 2011 yılında NED bu amaçla "Yasal Yardım" Derneğine 33 bin dolar finansal destek ayırmıştır.⁶²³

Azerbaycan`da liberal değerleri aşılama ve tarihsel olarak Azerbaycan`da liberal değerlerin var olduğunu kanıtlama ve bu şekilde toplumda liberal ve demokratik değerlere karşı güven sağlama için projeler desteklemiştir. Desteklenen projeler aracılığı ile bölgelerde bilgi merkezi kurulmuş ve bu merkezlerde vatandaşların daha fazla bilgi sahibi olması için internet, gazete dergi kitap okumalarını temin etmek yolu ile daha fazla bilgi sahibi olmasını sağlamağı hedeflenmiştir.

⁶²³ 2011 NED Azerbaycan Yıllık Raporu.

Uluslararası Özel Girişimcilik Merkezi üzerinden (bunun için 176. 000 bin dolar destek ayrılmıştır) siyasi olarak aktif olan işadamları birliklerini biraya getirmek, onların hükümet üzerinde reform baskılarını artırmak, Ulusal Ticaret Ajansı isimli bir birlik kurmak ve bu birliğin hükümet ile ilişkilerini geliştirmesini desteklemek, iş adamlarının politik karar verme sürecinde etkinliğini artırmak, sivil toplumu ekonomik reformlar konusunda bilgilendirmek ve ayrıca bu konuda kamuoyu araştırmaları yapmak için birtakım projeleri desteklemiştir.

Tablo 13. NED Sivil Toplumun geliştirilmesi için yerel STK'lara desteği

Örgüt isimleri	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Hukuk Eğitim Derneği	32.350	37.700					
Model Anayasa Mahkemesi	34.120	40.298					
Nahçıvan Bölgesel Kaynak Merkezi	13.550						
STK Destekleme Merkezi (Guba)	15.663						
NDI	130.000	217.000	300.00				
Yasal Sorumluluk İçin Vatandaş Destekleme Merkezi	18.100						
Azerbaycan İnsan Hakları Merkezi	52.900		70.000				32.460
Azerbaycan Vatan Derneği							
Azerbaycan Ulusal ve Uluslararası Merkezi				47.849	70.000		69.370
Yasal Yardım Derneği		15.904	24.417	26.687	31.415		33.502
Kadınların Azerbaycan Medya İzlemesi				29.383	30.865		
Azerbaycan Hukukçular Derneği							
Uluslararası Özel Girişimciler Derneği				176.145	179.854		186.152
Serbest Ekonomiye Yardım Kamu Derneği							40.250
"Azerbaycan Üçün" Toplumsal Forum							28.200
Bölgesel İşbirliği ve Toplumsal Gelişme Merkezi							29.580
Cumhuriyetçi Alternatif							28.250
STK Destek Merkezi	15.663						
Hukuk ve Gelişim Derneği		33.572	28.508	34.605	33.786		

Yasal Eğitim Merkezi			52.960		61.270		
----------------------	--	--	--------	--	--------	--	--

Tablo 14. NED'in destek verdiği yerel kadın örgütleri

Örgüt isimleri	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Sivil Toplum İçin Kadın İttifakı			56.017	59.746	70.000		39.700
Barış ve Demokrasi için Azerbaycan Kadınlar Örgütü		72.718	63.280	28.512	80.000		30.225
İşkenceye Karşı Azerbaycan Komitesi					37.800		
TOPLAM							

4. Gençlik örgütlerinin rolünün artırılması

Azerbaycan'daki gençlik örgütleri ideolojik ve politik olarak ikiye ayrılmıştır. İdeolojik olarak liberal-kozmpolit ve milliyetçi muhafazakar düşünciyi benimseyen gençlik örgütleri, politik olarak ise iktidar ve muhalefete yakın gençlik örgütleri. Gençlik örgütleri arasında örneğin, İreli Gençlik örgütü kendini milli değerlere bağlı neomuhafazkar, Dalga ise kendini kozmpolitizmi ve liberal değerleri savunan bir örgüt olarak tanımlamıştır.

Siyasi olarak farklı taraflarda olan gençlik örgütleri aynı ideolojiyi benimseyebilmektedir. Muhalif Musavat veya Halk Cephesi Partisi gençlik örgütleri birçok meseleye iktidara yakın gençlik örgütleri ile aynı tepkiyi verebilmektedir. Örneğin, liberal gençlik örgütü Dalga'nın gazetesi "Alma"nın (Elma) Muhammed Peygamber hakkında hakaret içerikli yazısına karşı iktidar ve muhalif bakışlı gençler aynı olumsuz tepkiyi vermiştir.⁶²⁴

⁶²⁴ "Ölkenin Gençler Teşkilatlarının Rehberleri "Alma" qezetinde İslam Peygamberin tehqir edilmesine qarşı reaksiya verdi". **Azatlık**, (04.11.2010), s. 3.

Genel olarak ABD merkezli STK`ların Azerbaycan`daki faaliyetlerinin en önemli odak noktalarından biri gençler olmuştur. ABD`nin Bakü Büyükelçiliği 2007 yılında Azerbaycan`daki gençlik örgütleri hakkında hazırladığı raporda onları, ülkedeki siyasi durumla ilgili yorumlarında Azerbaycan hükümeti ve uluslararası toplumun gözden kaçırdığı "güç" olarak tanımlamıştır. Rapora göre, Azerbaycan nüfuzunun % 65`i 35 yaş altında olan gençlerden oluşmaktadır ve genel olarak gençler ülkenin demokratikleşme sürecinde önemli rol oynamaktadır. Raporda, Azerbaycan`da yüzlerce gençlik örgütü olmasına rağmen onlardan sadece birkaçının kilit role sahip olduğu vurgulanmıştır; İktidar partisi Yeni Azerbaycan Partisi`nin Gençlik Kolları, muhalif Müsavat partisi üyeleri arasındaki gençler, Halk Cephesi`ne yakınlığı ile bilinen Yeni Fikir gençlik örgütü, Dalga, Yok, MAGAM, İRELİ, Azerbaycan Gençleri Milli Konseyi ve Amerikan Mezunlar Birliği. Büyükelçilik Azerbaycan`daki gençlik örgütlerini politik görüşlerine göre üç gruba ayırmıştır; hükümet merkezli, muhalif bakışlı ve bağımsız. YAP Gençler Örgütü`nü iktidar, Yeni Fikir`i muhalif, Dalga, YOK ve MAGAM`ı bağımsız ve İRELİ, Azerbaycan Gençleri Milli Konseyi ve Amerikan Mezunlar Birliği`ni ise apolitik örgütler olarak tanımlamıştır. Belgede gençlik örgütlerinin başkanları onların dünya görüşleri, iktidar ve muhalefet ile şahsı ilişkileri konusunda da geniş bilgi yer almıştır. Magam örgütünün lideri Emin Milli`yi Batı düşünceli ve geleneksel muhalefetten daha modern bir düşünceye sahip olarak tanımlamıştır.⁶²⁵ Büyükelçiliğin gençlik örgütleri hakkında hazırladığı başka bir raporda onları siyasi partileri ve STK`ları gibi ortak sorunlar etrafında birleşmekten uzak hareket olarak tanımlamıştır.⁶²⁶

---

⁶²⁵ Azerbaijan`s Youth Movements: A Breakdown of Key Players, <http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=94311> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶²⁶ "Ambassador`s Meeting With Youth Movements Leaders", <http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=131531> (erişim tarihi 05.12.2012).

Bu anlamda gençlik örgütlerinin kurulmasının cesaretlendirilmesi, onlar arasında yuvarlak masa toplantılarının düzenlenmesi, gençler arasında yayınlar yapılması, gençlerin siyasi aktifliğinin artırılmasının ötesinde özellikle günlük hayatta gençlerin lokomotif rol oynamasını sağlayacak projelerin desteklenmesi Azerbaycan`da faaliyet gösteren ABD STK`larının ve diplomatlarının çalışmasının odak noktası olmuştur. Bu amaçla *Yok, Megam, Ol, Mezunlar Birliği, Dalga* ve diğer gençlik örgütleri yönetimde ve toplumsal davranışlarda dönüşüm yaratmak amaçlı desteklenmiş ve bu örgütler üzerinden ciddi sosyal deneyimler yürütülmüştür. Gençler arasında düzenlenen siyasi tartışmalar, flash moblar ve hatta Yoga kursları bu sosyal deneyimlerin bir parçası olmuştur. Azerbaycan`a alternatif düşünceli insanların en önemli sorunu olan örgütsel hareket etmek sorununu çözmek için NED yerel örgütlerin projelerini desteklemiştir. NED gençler projelerinde sadece Azerbaycan`da eğitim alanları değil ABD, Avrupa ve Türkiye`de eğitim alan genç insanları da bir araya getirmiş ve müzakereli toplantılar düzenlemiştir. Örneğin III Era dergisi bu amaç doğrultusunda desteklenmiştir.

Genel olarak ABD Büyükelçiliği Azerbaycan`da sadece örgütlerle değil, bazı aktif gençlerle de yakından ilgilenmiştir. Örneğin, 2011 yılında ABD Dışişleri Bakanı Hillary Clinton Güney Kafkasya ziyaretinde Gürcistan`da siyasi muhalefetle Azerbaycan`da ise genç aktivist Harvard mezunu Bahtiyar Hacıyev ile görüşmüştür.⁶²⁷

---

⁶²⁷ 2010 parlamento seçimlerinden sonra asker kaçağı olması nedeniyle tutuklanan Bahtiyar Hacıyev, Clinton`un ziyaretinden önce serbest bırakılmıştır.

Tablo 15. NED`in yerel gençlik örgütlerine desteği⁶²⁸

Örgüt isimleri	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
OL Gençlik Örgütü		14.940			32.396		39.640
Yeni Nesil Gençlik Örgütü		42.000	42.834				
Genç Liderler Eğitim, Seminer ve Gelişme Birliği		39.500	41.692	30.503	45.766		47.140
Dalga Gençlik Örgüt.			18.835		23.172		
Sumgayıt Gençleri Sosyal Birliği	27.445	46.828	47.384	63.207			
Uluçay Hayır Kurumu			23.952	36.207	39.320		33.502
Sumgayıt Gençler Yasal Eğitim Derneği					69.723		55.900

Azerbaycan`da siyasetle aktif olarak uğraşan gençlik örgütleri 2005 parlamento seçimleri öncesi ve sonrası kurulmuştur. Genel araştırma bu örgütlerin kurulmasının iki nedenini ortaya koymuştur; Azerbaycan`da siyasi partiler ve basın ülkede politik reformlar yapılması konusunda yeterli baskı gücüne sahip olamaması⁶²⁹ ve Sırbistan, Gürcistan ve Ukrayna devrimlerinde Otpor, Pora ve Kmara gibi gençlik teşkilatlarının seçim sonuçlarının değiştirilmesinde önemli rol oynaması.

Bu örgütlerin topluma ve gençlere ulaşma yolu geleneksel vasıtalardan ziyade internet ve sosyal medya facebook, youtube ve bloglar aracılığı ile olmuştur. Bu vasıtalar onlara daha geniş kitlelere ulaşmak imkanı sağlamış ve dış dünyadaki gençlik örgütleri ile bilgi alış verişini kolaylaştırmıştır. Birçoğu siyasi partilerle işbirliğinden kaçınmış olsalar da kendileri politik mesajlar vererek toplumun davranışlarını değiştirmeyi hedeflemiştir. Azerbaycan gençlik örgütleri daha çok yolsuzluk, serbest ve demokratik seçimler gibi konulara odaklanmıştır.

⁶²⁸ Ayrıntılar için bkz. NED 2005-2011 Yıllık Azerbaycan Raporları.

⁶²⁹ Uluslararası Af Örgütü bu noktada şöyle tespitte bulunmuştur. “Rejim siyasi partiler ve basını kısıtladığı için genç örgütlere önem verilmeye başlanmıştır”. Azerbaijan Vulnerable Stability, **International Crises Group**, Europe Report, No 207, 3 September 2010, s. 18

Azerbaycan`daki gençlik teşkilatları mümkün olduğu kadar polisle çatışmadan kaçınmış ve el ilanları ile taleplerini dile getirmişlerdir. Bütün çabalarına rağmen Azerbaycan`daki genç örgütleri daha geniş genç kitleyi etrafında toplamayı başaramamıştır⁶³⁰ Komünizm sonrası gençlik hareketlarını araştıran Olena Nikolayenko Azerbaycan`daki muhalif gençlik örgütlerini Gençlik Harekatı değil, gençlik grupları olarak tanımlamıştır.<sup>631</sup> Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ramiz Mehdiyev, Azerbaycan`da kurulan gençlik örgütlerinin ülkenin politik hayatını etkileme bakımından başarısız olmalarını üyelerinin eğitim düzeyinin aşağı olması, üye sayısının az olması, politik olarak deneyimsiz olmaları ve kurumsallaşamamaları ile izah etmiştir.⁶³²

2005 seçimlerinde Azerbaycan gençlik örgütleri gençlerin sandıklara getirilmesi noktasında yetersiz kaldığı gibi seçimlerden sonra da Otpor, Kmara ve Pora kadar gençleri meydanlara çekememiştir.⁶³³ Bu anlamda Otpor`un daha başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Mukayese için her yüzüncü Sırp vatandaşı Otpor`un üyesidir, Pora`nın 35. 000 resmi üyesi var ve Kmara`nın üyesi 3000 olmuştur. Azerbaycan gençlik örgütleri sadece Bakü`de faaliyet gösterirken her birinin en fazla 100 üyesi olmuştur.⁶³⁴

a. Yeni Fikir ve Yok (Hayır)

Muhalefette olan Halk Cephesi Partisi`nin gençlik kolu olan Yeni Fikir 2004 yılının Nisan ayında kurulmuştur. 2005`in Kasım ayında yapılan parlamento

---

⁶³⁰ Nikolayenko, a.g.m., s. 22-24.

⁶³¹ Nikolayenko, a.g.m., s. 22.

⁶³² Ramiz Mehdiyev, **Demokratiya Yolunda**. Şerg-Gerb, (Bakü 2008), s. 473.

⁶³³ Nikolayenko, a.g.m., s. 2.

⁶³⁴ Nikolayenko, a.g.m., s. 12-13.

seçimlerinde Yeni Fikir muhalif partilerin kurmuş olduğu Azadlık Bloku lehine serbest ve demokratik seçimler propagandası yapmıştır. Yeni Fikrin üyeleri Ukrayna'daki Pora aktivistleri ve Gürcistan'ın Kmara gençler örgütü ile iletişim içinde olmuştur. Ağustos 2005'te *Yeni Fikir*'in lideri Ruslan Beşirli NDI, Norveç Büyükelçiliği ve Zbigniew Brzezinski'den Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i devirmek için yıkıcı siyasi taktik alması sebebi ile tutuklanmıştır. Ruslan Beşirli dışında yardımcıları Ramin Tagiyev ve Said Nuri de hapsedilmiştir.⁶³⁵ ABD'nin Azerbaycan Büyükelçiliği tutuklamanın ve mahkemenin adil ve şeffaf olmadığı gerekçesiyle kararı eleştirmiştir.

YOK gençlik örgütünün başkanı Razi Nurullayev⁶³⁶, Klasik Halk Cephesi Partisi tarafından desteklenmiş ve 2005 seçimlerinde bağımsız aday olmuştur. Renk olarak turuncu rengi seçen *Yok*, sembol olarak NO! (Hayır) seçmiştir. *YOK*'un lideri Razi Nurulla'nın sözlerine göre, bu sembol ABD'de seçilmiştir.⁶³⁷ *Yok* misyonunu, Sırbistan, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'da kendini kanıtlamış şiddete dayanmayan stratejiler ve taktikler uygulayarak şeffaf ve demokratik seçimler yapılmasını sağlamak, olarak tanımlamıştır.⁶³⁸ *Yok*'un şiarları, Demokrasi karşıtı eylemlere Hayır!, Şiddete Hayır!, Diktatör Rejime Hayır!, olmuştur.

---

⁶³⁵"Verdict Against Youth Activists Raises International Concern",

<http://www.eurasianet.org/departments/civilsociety/articles/eav071706.shtml>, (16.07.2007).

⁶³⁶ Razi Nurullayev Klasik Halk Cephesi Başkanının Dış İlişkiler üzere yardımcısıdır. Kolombiya Üniversitesi'nde okumuştur.

⁶³⁷ Razi Nurullah ile röportaj. Olena Nikolayenko, "Youth Movements in Post-Communist Societies: A Model of Nonviolent Resistance", **CDDRL Working Papers**, Number 114. June 2009, s. 24.

⁶³⁸ YOX Movement, <http://www.registan.net/index.php/2005/04/08/yox-movement/> (erişim tarihi, 05.12.2012).

b. Dalga Gençlik Örgütü

12 Şubat 2005`te Azerbaycan Devlet Ekonomi Üniversitesi`nin öğrencileri tarafından kurulan örgüt amacını, Azerbaycan gençleri için mutlu bir gelecek kurmak olarak açıklamıştır. Dalga esas ilkelerini, hukukun üstünlüğü, dayanıklılık, eğitim, yaratıcılık, sivilite, cesaret ve samimiyet olarak açıklamıştır.⁶³⁹

Dalga Gençlik Örgütü kurucu bildirisinin ilk cümlesinde özgür birey ve özgür topluma vurgu yapılmıştır. İnsanın nasıl mutlu olacağını kendisinin belirlediğini savunan bildiride, mutluluk için bireylere sonsuz özgürlük verilmesini savunmuştur. Bireysel özgürlüğün sağlanması için demokrasinin temel değerlerini barındıran vatandaş toplumunun kurulmasını, çoğulculuğa saygı duyulmasını, özgür birey, sorumlu vatandaşların olması ve bütüncül toplum anlayışının oluşturulmasını, herkes için özgür seçim ve alternatif düşünce edinme hakkının tanınmasını, bireylere söz ve ifade özgürlüğünün tanınmasını, örgütlenme ve gösteri yapma hakkı verilmesini ve her türlü ayrımcılığın reddedilmesini esas şartlar olarak öne sürmüştür. Bu noktada Dalga, toplumu kendi düşüncesini savunma yolunda cesaretli olmağa davet etmektedir.⁶⁴⁰ Toplumun ve devletin kuvvetlenmesi için eğitimin önemli rol oynadığını düşünen örgüt, eğitim sorunlarının çözülmesi için mücadele edeceğini belirtmiştir. Hedeflerine ulaşmak doğrultusunda alışılmadık ve asimetrik eylemler yapmıştır. Azerbaycan gençlik örgütleri arasında "*flashmob*"lar ilk defa Dalga tarafından yapılmış ve bu eylem tipi daha sonra diğer gençlik örgütleri

---

⁶³⁹ Dalga hakkında Genel Bilgi, <http://dalga-gh.blogspot.com/2005/12/umumi-mlumat.html> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶⁴⁰ Dalga Bildiri, <http://dalga-gh.blogspot.com/2005/12/byannam.html> (erişim tarihi 05.12.2012).

tarafından da benimsenmiştir. Dalga diğer muhalif bakışlı gençlik örgütleri ve muhalif partiler ile birlikte gösteriler düzenlemektedir.⁶⁴¹

Dalga, 10 yabancı dost arasında ilk dört sırayı NED, NDI, IRI ve USAID`ye ayırmıştır. Bunların dışında IFES ve Avrasya Fonu da Dalga`nın ilk 10 dostları arasındadır. Dalga`nın yerel dostları ise NED tarafından desteklenen Helsinki Vatandaş Birliği, FAR Center, Internews Azerbaycan ve Sülh ve Demokrasi Enstitüsü`dür.⁶⁴² ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi Enny Derse 2007 yılında Azerbaycan`ın gençlik örgütlerinin liderleri ile görüşünden hazırladığı gizli raporda Dalga gençlik örgütünü en çok aktif ve sosyal problemleri en çok gündeme getiren örgüt olarak tanımlamıştır.⁶⁴³

Dalga`nın 17 Kasım 2006`da Alma gazetesi yayına başlamıştır. "Alma" (Elma) gazetesinin yayın hayatına başlama nedenini Dalga, demokrasi ve liberal değerlerin tanıtılması olarak açıklamıştır. NED 2009 yılında Alma gazetesi için 23.172 dolar finansal destek ayırmıştır.⁶⁴⁴ Yazarları genç olan gazetede Azerbaycan`ın toplumsal değerlerine zıt köşe yazıları ve haberler yer almıştır. Hedef kitlesi gençler olan gazete Kasım 2010`da Muhammed Peygamber hakkında hakaret içerikli yazı yayınlaması nedeniyle faaliyetini durdurmuştur.⁶⁴⁵

Dalga`nın en önemli projeleri biri de "Demokrasi Okulu" projesidir. Projenin başlatılması için 2007 yılında NED Dalga`ya 18 bin dolar finansal destek ayırmıştır. Proje çerçevesinde Bakü, Sumgayıt, Lenkeran ve Gence şehirlerinde "Demokrasi Okulları" kurulmuştur. Proje çerçevesinde okulun hocaları ve öğrencileri arasında

---

⁶⁴¹ "Bugün Bakıda Mitinqdir", **Azatlık**, (17.03.2012), s. 1.

⁶⁴² Dalga`nın yabancı ve yerel dostları için bkz, <http://dalga-gh.blogspot.com/search?updated-max=2012-11-07T14%3A38%3A00-08%3A00&max-results=4#> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶⁴³ "Ambassador`s Meeting With Youth Movements Leaders", <http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=131531> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶⁴⁴ NED 2009 Annual Report, Azerbaijan.

⁶⁴⁵ Alma Gazetesi, <http://dalga-gh.blogspot.com/2009/04/alma-qzeti.html> (erişim tarihi 05.12.2012).

sosyal medya üzerinden bir ağ kurulmuştur. Demokrasi Okulu ABD Büyükelçiliği, IRI, NED, NDI, USAID, Avrupa Evi, Avrupa Konseyi, AGİT, Far Center, Helsinki Sivil Toplum Örgütü, Transparency International, Açık Toplum Enstitüsü, Avrasya Fonu, Norveç Büyükelçiliği ve Büyük Britanya Büyükelçiliği ile iletişim içindedir. Demokrasi Okulunun öğretmenleri Enny Dersi (ABD'nin eski Bakü Büyükelçisi), Erkin Gedirli (Real Sivil Toplum Örgütü Başkanı), Hikmet Hacızade⁶⁴⁶, (Müsavat Partisi Yönetim Kurulu üyesi), Leyla Yunus (Sülh ve Demokrasi Enstitüsü Başkanı), Arzu Abdullayev, (Helsinki Vatandaş Assemblesi Başkanı), Jack Jones (IRI Azerbaycan Direktörü), Ali Kerimli (Azerbaycan Halk Cephesi Başkanı), İsa Kamber, (Musavat Partisi Başkanı) olmuştur.⁶⁴⁷

Demokrasi Okulu'nun dersleri klasik ve modern demokrasi, ideolojiler, siyasi sistemler, sivil toplum, temel özgürlükler, siyasi düşünceler tarihi, kültürel değişiklikler ve onların toplumun hayatına etkisi, vatandaşlık ve katılımcı demokrasi, hukuk devlet düşüncesi ve kendini ifade etme özgürlüğü, olmuştur.⁶⁴⁸

c. İRELİ Gençlik Örgütü

2005 parlamento seçimlerinden önce 26 Ağustos 2005'te gençlik hareketi olarak kurulan İRELİ, 24 Aralık 2008'te yapılan tahsis kurultayında Sivil Toplum Örgütü'ne dönüşmüştür. Azerbaycan'ın bütün illerinde şubesi ve bütün üniversitelerde temsilcileri bulunan İRELİ'nin resmi rakamlara göre 24 bin üyesi

---

⁶⁴⁶ Hikmet Hacızade'nin oğlu Adnan Hacızade "OL" gençlik hareketinin kurucularındandır. "Hikmet Hacızade oğlu hakkında", <http://www.azadliq.org/content/article/1778710.html> (erişim tarihi, 05.12.2012).

⁶⁴⁷ Demokrasi Okulu'nun öğretmenlerinin bazıları aynı zamanda Soros'un Bakü'deki Açık Cemiyet Enstitüsü'nde de eğitim vermektedir.

⁶⁴⁸ Demokratiya Mektebi, <http://dalga-gh.blogspot.com/2009/04/demokratiya-mktbi.html#> (erişim tarihi 05.12.2012).

bulunmaktadır. Bu nedenle İRELİ ülkenin en büyük gençlik örgütü olarak bilinmektedir.⁶⁴⁹

İRELİ demokratikleşmenin Azerbaycan toplumunun ürünü olması gerektiğini savunarak, demokratikleşme için dışarıdan dayatmaları ret etmekte ve demokrasinin evrim yolu ile gelişebileceğini savunmuştur. Bu açıklama ile aslında İRELİ, ABD örgütleri aracılığı ile Azerbaycan'da empoze olunmağa çalışılan demokrasi projelerine karşı çıkmıştır. İRELİ demokratikleşmenin şartlarını açık toplum, milli gelişme ile uyumlu demokratik dönüşüm ve liberal ekonomi olarak belirlemiştir. İRELİ kendisinin demokrasi ile birlikte gelen liberalleşmenin yaratmış olduğu kozmopolitlikğe karşı olduğunu ve milli-manevi değerlerine, dinine, diline ve tarihine bağlı vatandaş yaratma amacı taşıyan bir örgüt olduğunu açıklamıştır. Kendini neomuhafazakar düşüncenin savunucusu olan tanıtan İRELİ, toplumun yalnız milli değerlere bağlı manevi-ahlaki temel ve kurallara dayanarak inkişaf edebileceğini savunmuştur. Bu noktada toplumun her bir üyesinin bu değerlere bağlı ve sorumlu bir üye olması gerektiğini savunmuştur.

Bunun ötesinde İRELİ gençleri değişimin temeli olarak görmekte ve toplumsal dönüşümün gerçekleşmesi için gençlere özel rol verilmesini savunmaktadır. Kendilerini yenilikçi olarak tanımlayan İRELİ üyesi gençler, toplumda modernleşmeyi savunmaktadır.⁶⁵⁰ Bu anlamda İRELİ'nin bildirisinde savunmuş olduğu değerler ile, günümüzdeki Azerbaycan iktidarının devlet için açıkladığı ideolojik bakış özellikle demokrasinin aşamalı olarak gelişmesi ve kozmopolitizme karşı milli-manevi değerlerin savunulması örtüşmüştür. 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde "İlhamla İleri" şiarını benimseyen İRELİ gençlik

---

⁶⁴⁹ İRELİ Gençlik Örgütünün Resmi sitesi, <http://www.ireli.az/ireli/about/> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶⁵⁰ İRELİ'nin bildirisi, <http://ireli.az/ireli/statement/> (erişim tarihi 05.12.2012).

örgütü iktidara yakınlığı ile bilirse de bünyesinde farklı düşünceye sahip gençleri de barındırmaktadır.

İRELİ'nin işbirliği içinde olduğu örgütler arasında NDI, IRI ve USAID de bulunmaktadır.⁶⁵¹ Genel olarak bu örgütlerin İRELİ ile işbirliği içinde olması onların sadece muhalif bakışlı gençleri destekliyor imajından kaçınmağa çalışmasının sonucudur. Ayrıca İRELİ'nin içinde çok farklı grupların olduğunu düşünen ABD bu şekilde farklı gruplarla iletişim içinde olmağa çalışmıştır. 2 Eylül 2009'da İRELİ Gençlik örgütü temsilcileri ile görüşen ABD diplomatı Donald Lu, İRELİ Başkanı Ceyhun Osmanlı ve İRELİ'nin diğer üyelerini Azerbaycan'ın gelecek liderleri olarak tanımlamış ve bu nedenle Büyükelçiliğin bu grupla iletişim içinde olması ve faaliyetlerini yakından izlemesi gerektiğini tavsiye etmiştir. Lu, İRELİ'nin hükümet yanlısı olmasına rağmen gelecekte sivil toplumun ve internete serbest ulaşımın en önemli savunucusu olabileceğini bildirmiştir.⁶⁵²

D. 907 sayılı ek düzenlemenin dondurulması

11 Eylül saldırıları ve ABD-İran krizinin derinleşmesi sonrası Azerbaycan-ABD ilişkileri enerji merkezli olmaktan çıkmış, çok boyutlu olmuş ve ABD'nin Avrasya politikası açısından Azerbaycan'ın jeostratejik önemi artmıştır. Güvenlikçi bir bakış açısıyla bakılırsa aslında bu durumun ABD STK'larının gündemini oluşturan demokrasi projesinin önemini azaltması gerekmiştir. Fakat hem Bush'un dış politika stratejisinde, hem de Azerbaycan politikasında realizm ve idealist

---

⁶⁵¹ İRELİ'nin işbirliği içinde olduğu örgütler, <http://ireli.az/activity/partners> (erişim tarihi 05.12.2012).

⁶⁵² "The Next Generation", <http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=224359> (erişim tarihi 05.12.2012).

yaklaşımı ikisi bir arada devam etmiştir. Nitekim Neoconların temsilcisi olan George Bush'un dış politikasını liberal yazar Thomas Carothers semi-realist bir dış politika olarak tanımlamıştır. Bush'un dış politikası stratejisini Reagan, Baba Bush, Clinton döneminden farklı olmadığını düşünen Carothers, bundan önceki Başkanlar'ın dış politikalarının realizm-idealizm karışımı olduğunu savunmuştur.⁶⁵³ Carothers'in de ifade ettiği gibi 22 devlette rejim değişikliğini öngören Büyük Orta Doğu Projesi, Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan'daki devrimleri, Özbekistan, Belarus ve Azerbaycan'da başarısız devrim girişimleri de Bush dönemine rastlamıştır. Bush yönetiminin Millenium Challenge Account (MCA) programı çerçevesinde 22 ülkede demokrasinin, insan haklarının ve hukukun üstünlüğünün gelişmesi için 3 milyar dolarlık hesap açmıştır. Bu programa eski Sovyetler Birliği üyesi ülkeler de dahil olunmuştur.⁶⁵⁴

Mayıs 2005'de Gürcistan'ı ziyaret eden George Bush Güney Kafkasya'yı ziyaret eden ilk ABD Başkanı olmuş ve bu ziyaret bölgenin ABD için stratejik önemini gösteren bir adım olmuştur. Ziyaretin özellikle Gürcistan'a yapılması devrimi yapan Gürcistan cumhurbaşkanı Mihail Saakaşvili ve ekibine dış baskılara karşı bir destek olarak değerlendirilmiştir.⁶⁵⁵ Mayıs 2005'de Kongre'nin Dış İlişkiler Komitesi dinlemelerinde ABD'nin Gürcistan'a yeni tayin olunmuş Büyükelçisi John Tefft, Gürcistan devrimini Bush'un demokrasi ajandasında ön sırada tutmuş ve bu devrimi Bush dönemi için çok büyük başarı olarak tanımlamıştır.⁶⁵⁶

---

⁶⁵³Thomas Carothers, **U.S. Democracy Promotion During and After Bush**, Carnegie Endowment, (Washington, 2007), s.19.

⁶⁵⁴ Michael Clemens and Steven Radelet, The Millenium Challenge Account: How much is too much, how long is long enough?, **Center for Global Developments**. Working Paper, Number 23, February 2003.

⁶⁵⁵ Bush: Georgia "beacon of liberty", <http://edition.cnn.com/2005/WORLD/europe/05/10/bush.tuesday/> (11.05.2005).

⁶⁵⁶ Mitchell, a.g.e, s. 113.

ABD'nin Afganistan ve Irak müdahalesinin ardından Gürcistan ve Ukrayna'da ABD örgütlerinin rejim değişikliği konusunda radikal tutumları ABD'nin bölge politikasına ciddi zararlar vermiştir. Liberal yazar Joseph Nye'e göre, Afganistan ve Irak müdahaleleri ABD'nin yumuşak gücü açısından ciddi problemler yaratmış ve bu da dolaylı olarak ABD STK'larının hedef ülkelerdeki faaliyetlerine de yansımıştır. Aynı zamanda 90'lı yıllardan farklı olarak ideolojik olarak rakip devletler Rusya ve Çin 2000'lerin ortalarına doğru askeri ve ekonomik açıdan kuvvetlenmiş ve eski Sovyetler Birliği üyesi ülkelerin ABD baskılarına karşı bu iki ülke ile işbirliğine yönelmiştir. 2006 yılında ABD'nin demokrasi özendirme projelerinden vazgeçmesinin nedeni de bu olmuştur.⁶⁵⁷

Bush döneminin sonuna doğru ABD'nin dış politikada idealizm-realizm arasında çizgisi tartışılmaya başlanmıştır. Bazıları ABD'nin realizme dönmesi gerektiğini, bazıları ise idealizmin yerinde uygulanmasını istemiştir. Carothers'e göre, Bush döneminde ABD terörizme karşı mücadele ve petrol gibi çıkarları olmayan ülkelerde demokrasi desteklemeğe devam ederken, petrol ve jeopolitik açıdan önemli olan ülkelerin demokrasi ihlallerine karşı çıkmamıştır.⁶⁵⁸

Bu dönemde ABD resmilerinin yaptığı bütün değerlendirmelerde Azerbaycan'ın önemi enerji, güvenlik ve demokrasi olarak sıralanmıştır. 90'lı yıllarda ABD'nin Rusya politikası etkisinde kalan Azerbaycan, 2000'den sonra ABD'nin İran politikasından etkilenmiştir. Bush dönemi dış politikasını şekillendiren 11 Eylül saldırıları, 2003 Afganistan operasyonu, İran'ın nükleer çalışmaları ABD'nin Azerbaycan politikasına etki eden unsurlar olmuştur.

---

⁶⁵⁷ Carothers, **U.S. Democracy Promotion**, a.g.e., s.12.

⁶⁵⁸ Carothers, a.g.e., s.10

Afganistan operasyonu ve ABD-İran gerginliği iki ülke ilişkilerinde güvenlik odaklı meselelerin artmasına neden olmuştur. George Bush'un 907. Sayılı ek düzenlemeği dondurmasının ardından ABD'nin Azerbaycan'a demokratikleşme ve ekonomik yardımlarının yanı sıra askeri yardımları da artmıştır. Öte yandan ABD Azerbaycan sahil güvenliğini kuvvetlendirmek için Azerbaycan askerlerinin eğitilmesi ve sahil güvenlik botlarının hibe olunmasını sağlamıştır. 2004 yılında Hazar Denizi'nde ortak birlik oluşturulmasını öngören Caspian Guard Bush döneminde gündeme gelmiştir. ABD Üslerinin Orta Asya'dan çıkartılması ve Rusya-Gürcistan Savaşı sonrası Rusya'nın ABD için Afganistan'a geçiş yollarını kapatması Azerbaycan'ın önemini artırmıştır.⁶⁵⁹

Afganistan operasyonu dışında 11 Eylül saldırılarını Orta Asya'ya askeri anlamda yerleşme fırsatı olarak değerlendiren ABD, Özbekistan'da 3000, Tacikistan'da 3000 ve Kırgızistan'da Manas Üssü'nde 3000 olmak üzere toplam 9000 asker bulundurmıştır. Afganistan ve Orta Asya'daki üslerine ulaşımı temin etmek için ABD Pakistan-Afganistan ve Gürcistan-Azerbaycan-Hazar Denizi güzergahına ağırlık vermiştir. Pakistan-Afganistan hattında yaşanan terör saldırıları ise Afganistan operasyonunun devamlılığı açısından özellikle Azerbaycan'ın önemini artırmıştır. Sadece Azerbaycan'da değil, Orta Asya'daki varlığını pekiştirmek için Gürcistan ve Azerbaycan'a ihtiyaç duymuştur. Kısacası Orta Asya'daki varlığını ve etkisini sürdürebilmesi için Gürcistan-Azerbaycan Hattı'nın ABD'ye bağımlı olması gerekmiştir.⁶⁶⁰

---

⁶⁵⁹ James Nixey, "The South Caucasus: drama on three stages", s. 125-142. s.126. Robin Niblett, **America and a Changed World**, Chatham House Paper, (18.05.2010), s. 130.

⁶⁶⁰ Kamil Ağacan, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?", **Stratejik Analiz**, Cilt 2, Sayı 24, Nisan 2002. (69-76). Ayşen Atasır, "ABD'nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Cilt 4, Sayı 37, Mayıs 2003, (75-80).

Azerbaycan NATO müttefiklerinin Afganistan`a transit geçişi olan önemli bir kaç güzergahtan biri olmuştur. Rusya, Güney Kafkasya, Orta Asya ve Pakistan güzergahları içinde Azerbaycan Kırgızistan ile birlikte ABD ve müttefiklerinin uçakları için en önemli hava sahası, yakıt doldurma ve iniş mekanı olmuştur. Aynı zamanda Azerbaycan yaralı askerlerin, askeri malzemenin ve askeri rotasyonun sağlanması için en önemli güzergah olmuştur. ABD`nin eski Azerbaycan Büyükelçisi Matthew Bryza`nın sözlerine göre, Afganistan`daki her ABD askeri Azerbaycan üzerinden uçmuş, Afganistan`da ABD askerlerinin dışarıdan kullandığı yakıt, giyim ve gıdanın üçte biri Azerbaycan topraklarından veya Bakü limanından geçmiştir.⁶⁶¹ Öte yandan ABD ve Azerbaycan arasında terörizme karşı mücadele amaçlı bilgi ve istihbarat paylaşımı yapılmıştır. Afganistan operasyonu başladıktan sonra Azerbaycan Afganistan`daki ISAF (International Security Assistance Force) birliklerine asker vermiş ve 2012 yılındaki ISAF birliklerindeki asker sayısı 94 olmuştur. Şubat 2012`de NATO Genel Sekreteri Andress Fogh Rasmussen`in Azerbaycan`ı ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev Afganistan güvenlik güçlerinin kurulması için Azerbaycan`ın destek verebileceğini açıklamıştır.⁶⁶²

11 Eylül saldırılarından sonra Azerbaycan`ın terörizmle mücadele operasyonuna destek vermesi ve koalisyona katılması 907 sayılı ek düzenlemenin durdurulması için fırsat yaratmıştır. Azerbaycan`a doğrudan yardım yapabilmesi için 907 sayılı ek düzenlemeyi kaldırmayı planlayan Bush yönetimi Kongre`ye mektup yazarak bu düzenlemenin durdurulması için Başkan`a yetki verilmesini istemiştir. 24 Ekim 2001`de Senato, 14 Kasım 2001`de ise Kongre`nin iki kanadı arasındaki uzlaşma komisyonu, 19 Aralık 2001`de ise Temsilciler Meclisi, 2002 yılı sonuna

---

⁶⁶¹ Jim Nichols, Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implication for U.S. Interests, **Congressional Research Service**, (27. 09. 2012), s. 6-7.

⁶⁶² Nichols, a.g.m., s. 6.

kadar 907 sayılı ek düzenlemenin durdurulması konusunda ABD Başkanına yetki verilmesine ilişkin kararı onaylamıştır. Buna göre, ABD Başkanı ülkenin güvenliği, ulusal çıkarları ve terörle mücadele operasyonunun başarısı açısından gerekli görürse, Azerbaycan`a resmi yollardan yardım yapılmasına izin verilmiştir.<sup>663</sup> Kongre tarafından ABD Başkanına verilen bu yetki her yıl yenilenmeli ve Başkan bu yetkiyi kullandıktan 60 gün sonra Azerbaycan`a yapılan yardımın niteliği hakkında Kongre`ye bilgi vermelidir. Yapılan yardımın doğası Azerbaycan-Ermenistan arasında askeri dengeyi bozmamalı, Karabağ barış görüşmelerinde barışa zararermeyecek nitelikte olmalıdır. Bu karardan sonra ABD Başkanları her yıl Kongre`nin verdiği bu yetkiyi kullanmıştır.⁶⁶⁴

907 Sayılı düzenlemenin Başkanın yetkisine bağlanması ile birlikte ABD`nin Azerbaycan`a yardımları artmağa başlamıştır. Özgürlüğe Destek Yasası çerçevesinde 2001 yılında 31.968, 2002 yılında 34.250 ve 2003 yılında 45.938 milyon dolar yardım ayırmıştır. Sivil toplumun, siyasi partilerin ve basının geliştirilmesi gibi konulara daha çok yardım ayrılmıştır. Öte yandan güvenlik amaçlı yapılan yardımlarda da hızlı artış görülmüştür.⁶⁶⁵

Tablo 9. 2000-2009 Arası ABD`nin Yurt Dışı Yardım Bütçesinden Azerbaycan`a Ayırmış olduğu yardım miktarları ve alanları⁶⁶⁶

Program ismi	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
FMF			4.000	5.000	2.485	7.936	3.960	3.883	2.976	3.000
FSA	31.968	36.024	43.510	45.938	38.782	37.755	34.205	30.000	18.846	19.500
IMET			377	878	1.084	879	823	907	952	900
NADR-EXBS	100	825	500	1.850	600	1.545	5.064			1.300

⁶⁶³ Aslanlı, ABD`de Adaletsizliğe Verilen Ara, a.g.m., s. 61.

⁶⁶⁴ Nichols, a.g.m., s. 5-6.

⁶⁶⁵ FY 2002. Congressional Budget, Justification Foreign Operations.

⁶⁶⁶ Daha detaylı bilgi için bkz. FY 2002. Congressional Budget, Justification Foreign Operations. 2000-2009.

NADR-HD	500	1.380	1.600	2.468	3.500		
ERF-NADR-EXBS	1.100	3.000				4.578	2.077
Peace Corps			1.275	1.326	1.440	1.867	
PKO		1.000					
P.L.-408		2.239	2.974	2.883	1.545	1.954	

FMF-Foreign Military Financing

FSA-Freedom Support Act

NADR-Nonproliferation, Anti-terrorism, Demining and Related Programs.

EXBS-Export Control and Related Border Security Assistance

IMET- International Military Education Training

PKO- Peacekeeping Operations.

P.L.-408.- Public Law (Food Aiding)

Tablo 10. Güney Kafkasya Devletlerine Yıllık Yardımları 1992-2012 arası ve 2013 yılı için verilen teklif (Milyon dolar)

Devletler	1992-2010	2011	2012	2013
Gürcistan	3.369.33	87.1	85.1	68.7
Azerbaycan	975.75	26.4	20.87	16.33
Ermenistan	1.951.83	44.42	44.25	36.61
Toplam	6.365.73	157.92	150.22	121.64
Avrasya'ya yardımları	16	27	29	27

Kaynak, State Department, Congressional Budget Justification for Foreign Operations for FY 2013, March 2012. ⁶⁶⁷

ABD yönetimi 2013`de demokratik ve adil yönetim başlığı altında 8 milyon dolar yardım ayırmağı planlamaktadır. Bunun 2 milyon doları insan hakları ve hukukun üstünlüğü için, 1.2 milyon doları iyi yönetim için, siyasi rekabet ve uzlaşma programları için 1.2 milyon ve sivil toplumun gelişmesi için 3.6 milyon dolar para ayıracaktır. Bu miktar 2011 yılından 1.5 milyon, 2012 yılından ise 1.33

⁶⁶⁷ Jim Nichols, Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **Congressional Research Service**, (27.09.2012), s. 59.

milyon azdır. 2011 yılında ABD yönetimi 9.449 milyon, 2012 yılında ise 9.33 milyon dolar yardım ayırmıştır. ⁶⁶⁸

2013 yılı yardımları büyük bir kısmı demokratikleşme programlarına, daha sonra barış ve güvenlik daha sonra ise ekonomik kalkınma için ayrılmıştır. Demokratikleşme çerçevesinde ABD yönetimi gazetecilerin eğitim düzeyini artırmak, internete ulaşımı temin etmek, vatandaşlara ve aktivistlere yardım ederek demokratikleşme sürecine destek vermeği hedeflemektedir. Barış ve güvenlik yardımları ABD'nin ve NATO'nun Afganistan'daki operasyonuna destek vermek, silahlı kuvvetlerini modernize etmek ve sahil güvenliğini artırmak için sağlanmıştır. Bunun ötesinde güvenlik yardımları terörizme, uyuşturucu, insan kaçakçılığına karşı mücadeleyi desteklemek, sualtı mayınları temizlemek ve sınır güvenliği artırmak için verilmektedir. Ekonomik yardımlar tarım gelirlerini ve ihracatçıını artırmak, Banka yönetiminde en iyi deneyimi paylaşmak, rekabete dayanıklılığı artırmak için teknik yardım, sermaye muhitini, ihracatı ve Azerbaycan'ın DTÖ'ye üyeliğini desteklemek için yapılmaktadır. ⁶⁶⁹

Kongre'nin 907. Sayılı Ek Düzenleme hakkında kararı 2003 yılında Azerbaycan'da yapılacak başkanlık seçimleri öncesine denk gelmiştir. 2003 Cumhurbaşkanlığı seçimleri Azerbaycan ve bölgenin politik dönüşümü açısından örnek teşkil edebilecek kadar önemli olmuştur. Bunun ötesinde Haydar Aliyev'in yaşadığı sağlık sorunları⁶⁷⁰, Haydar Aliyev döneminin sona ermesi olarak anlaşılmış

---

⁶⁶⁸ Congressional Budget, Justification Foreign Operations, Regional Perspectives FY 2013, s. 388-390.

⁶⁶⁹ Congressional Budget, Justification Foreign Operations, Regional Perspectives FY 2013, s. 388-392.

⁶⁷⁰ 21 Nisan 2003 yılında Bakü Askeri Akademisi'nde 2000 öğrencinin karşısında konuşurken aniden durumu kötüleşmiştir. Bir sonraki gün çalışma ofisine dönmüş olsa da sağlık durumu çalışmasına izin vermemiştir. Bu onun Ekim'de yapılması planlanan seçimlerde iştirak edemeyeceğini gösteriyordu. Aliyev sağlık kontrolü için Ankara Gülhane Askeri Hastanesi'ne götürülmüştür. Daha sonra Vladimir Putin tarafından tahsis olunan tıbbi uçakla ABD'ye Klivlent Hastane'sine götürülmüştür. Burada

ve uluslararası ortamda Aliyev sonrası döneme ilişkin tartışmalar yaşanmıştır, Bu anlamda 15 Ekim 2003 seçimleri Azerbaycan için yeni dönemin başlangıcı olarak kabul edilmiş ve bu seçimler BDT coğrafyasına yansımaları açısından da önem kazanmıştır.⁶⁷¹ Bu şartlar muhalefetin seçim stratejisine de yansımıştır. 1998 Cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot eden muhalif partiler bu seçimlerde 20'ye yakın aday çıkarmıştır.

Diğer taraftan 2002 yılında ABD Başkanı George Bush'un 907. Sayılı ek düzenlemeyi dondurması ABD örgütlerinin Azerbaycan'daki faaliyetlerine de yansımış ve aktifleşmişlerdir. Daha önceki seçimlerde 907. sayılı ek düzenlemenin yürürlükte olması ABD örgütlerinin aktifliğini engellemiştir. Ayrıca 2000'li yılın başına kadar ABD örgütleri daha çok Doğu Avrupa ülkelerine yoğunlaşmış ve Doğu Avrupa'da misyonunu tamamlayan ABD örgütleri 2000'li yıllardan sonra BDT coğrafyasına yönelmiştir.

1. 2003 cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi ABD örgütlerinin hazırlığı

Aslında ABD STK'larının Azerbaycan seçim sürecindeki aktifliği 1998 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden itibaren artmış ve 2005 yılında uç noktaya varmıştır. 1997 yılında Azerbaycan'da yapılan belediye seçimleri ABD'nin dikkatini çekmiştir ve Haydar Aliyev'in Washington ziyaretinde Azerbaycan'da yapılacak belediye seçimleri gündeme gelmiştir. Bundan sonra belediye seçimleri öncesi ABD Kongre üyeleri ve STK'ları Azerbaycan'ı ziyaret ederek ülkedeki politik ve

---

hayatını kaybeden Haydar Aliyev'in naşı seçimlerden iki ay sonra 15 Aralık 2003'te Azerbaycan'a getirilmiştir. Svante E. Cornell, **Azerbaijan Since Independence**, Armonk, (New York, 2011), s. 103.

⁶⁷¹ Araz Aslanlı, "Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı Seçimi", **Stratejik Analiz**, Cilt 4, Sayı 44, Aralık 2003. (32-38), s. 32-33.

ekonomik durumu öğrenmeğe çalışmış ve muhalif parti liderleri ile görüşler yapmışlardır. 30 Ekim 1997`de NDI temsilcileri Adam Sabat ve Tapio Christianseni Musavat Parti Başkanı İsa Kamberle görüşmüş, NDI ve Musavat Partisi arasında işbirliği yolları konuşulmuştur.⁶⁷² Ardından Açık Toplum Enstitüsü Avrasya Projesi Başkanı Entoni Richter ve Enstitünün Azerbaycan temsilcisi David Stabs İsa Kamber`i ziyaret etmiş ve ziyaret sırasında 1998 seçimleri ile ilgili görüş alış verişi yapılmıştır.<sup>673</sup> 25 Eylül 1997`de ABD Dışişleri Bakanlığı araştırmacıları İsa Kamberi ziyaret etmiş ve görüş zamanı Azerbaycan`daki politik ve ekonomik durum ayrıca Belediye seçimlerinin durumu ile ilgili görüş alış verişi yapılmıştır.<sup>674</sup> ABD Azerbaycan`daki belediye seçimleri öncesi politik durumdan faydalanarak muhalif partilerle ilişkilerini geliştirmeğe çalışmıştır. 2000 yılında parlamento seçimleri öncesi Washington`da düzenlenen Türk yürüyüşüne katılan Ebülfez Elçibey ayrıca NED`in temsilcileri ile görüşmüştür.⁶⁷⁵

2002 yılında 907. Sayılı ek düzenlemenin Başkan Bush tarafından dondurulması ile ABD STK`larının aktifliği Azerbaycan`da artmıştır. Seçim

---

⁶⁷² "Milli Demokratiya Institutu Musavat ile görüştü", **Yeni Musavat**, (31.10.1997), s. 1.

⁶⁷³ " Açık Cəmiyyət Institutu İsa Qemberi Ziyaret Etdi," **Yeni Musavat**, (06.11.1997), s. 2.

⁶⁷⁴ "ABŞ`dan Məsavata Ziyaret", **Yeni Musavat**, (26-29.09.1997), s. 1

⁶⁷⁵ Ağustos 2000`de ABD`de yapılan Türk Yürüyüşü için Türkiyeli temsilcilerin arabuluculuğu ile Ebülfez Elçibey`in Washington`a ziyareti düzenlenmiştir. Washington`da Elçibey Polonya`nın Doğru Avrupa İçin Demokrasi Enstitüsü (Institute for Democracy on East Europe-IDEE) Başkanı İrena Lasota`nın evinde NED`in eski Başkanı ve dönemin ABD Devlet Başkanı Bill Clinton`un Kıbrıs üzere temsilcisi Nelson Ledsky, ABD`nin Azerbaycan`daki eski büyükelçisi Richard Kouzlarich ile görüşmüştür. Bu görüşe Ebülfez Elçibey dışında kimse alınmamıştır. Elçibey`i ABD ziyareti sırasında yanında bulunan Tuğrul Kesgingören`in ifadelerine göre, görüşten sınırlı şekilde ayrılan Ebülfez Elçibey, bir kaç dakika sonra arabada, Bunlar kendilerine kul arıyor, demiştir. İrena Lasot`nın Azerbaycan muhalefatinin liderleri Ali Kerimli ve İsa Kamber ile de yakın ilişkileri bulunmuştur. **Yeni Məsavat**, (26.08.2011).

Kolombiya Üniversitesi`nden mezun olan Lasota, 1985`den itibaren IDEE ve Dayanışma örgütünün Başkanı olmuştur. Aralık 1981`de Polonya`daki Komünizme karşı mücadeleden yeraltı Dayanışma örgütüne destek amaçlı kurulan Komitenin devamı olarak 1985`de IDEE kurulmuştur. IDEE Doğu Avrupa`a insan haklarının korunması ve demokrasinin teşviki için çalışmıştır. IDEE Sırbistan`dan Kırgızistan`da kadar devrim yapan örgütleri ortakları olarak tanımlamıştır. 1994 yılından itibaren Azerbaycan dahil bütün eski SSCB üyesi üyelerini kendi programına dahil etmiştir. Amacı, Komünizmin yıkılması sonrası kurulan diktatör rejimlerin demokratikleşmesi olarak açıklamıştır. Daha detaylı bilgi için bkz., <http://www.idee.org/idee.html> (erişim tarihi, 13.11.2012).

yasasının değiştirilmesi, MSK'nın yapısının yeniden düzenlenmesi ve bütün yerel STK'ların seçim gözlemciliyi yapabilmesi için rapor hazırlanarak kamuoyuna sunulmuştur.⁶⁷⁶ Örneğin, NDI'nın seçim öncesi raporunda MSK'da iktidar ve muhalefet arasında dengenin korunması teklifini vermiştir.⁶⁷⁷

NDI'nın Azerbaycan'daki partnerleri EMC, FSCS, OPWR Ocak ayından itibaren ülke genelinde seçimlerle ilgili çeşitli seminerler düzenlemiştir. Seminerler seçmenlerin ve gözlemcilerin sorumlulukları ve hakları konusunu kapsamıştır. 2003'ün başından itibaren NDI dört başlıca muhalefet partisi (ANIP, ADP, APFP, Musavat) ile gruplar şeklinde çalışarak onların politika, platform ve program geliştirmesine yardımcı olmuştur. Sağlık, güvenlik, ekonomi, sosyal adalet ve gelişim konularında 10 platform oluşturulmuş ve bu platformlar ister koalisyonlar, isterse de partiler tarafından kullanılmıştır.⁶⁷⁸

14 Nisan 2002'de Internews medya destek örgütü Sivil Toplum Uğruna Merkezi (Center for the For Sake of Civil Sociaty -FSCS), Kadın Haklarını Destekleme Örgütü ve Seçimleri İzleme Merkezi ve NDI temsilcileri için toplumla ilişkiler konulu seminer düzenlemiştir. 14 Nisan'da düzenlenen ücretsiz seminere NDI, FSCS, OPWR ve EMC'den 14 kişi katılmıştır. Seminer sırasında katılımcılar örgüt içi halkla ilişkiler (Staff newsletters) ve basın açıklaması gibi dış halkla ilişkiler gibi temel konularda bilgilendirilmiştir. Bunun dışında katılımcılara yanlış informasyon ve propagandaya karşı mücadele ve seçime katılan adayların imajını oluşturma teknikleri konusunda eğitim vermiştir. Seminere katılanlar ABD örgütlerinin yerel temsilcileri ve onlarla işbirliği içinde olan STK'ların hiç birinin

---

⁶⁷⁶ Proposal for Azerbaijan Election Law Reform, http://www.ndi.org/files/1589_az_electionlaw_052003.pdf (June 2002).

⁶⁷⁷ Statement of the National Democratic Institute for International Affairs (NDI) Proposed Unified Election Code (UEC), http://www.ndi.org/files/1591_az_uec_042803.pdf (28.04.2003).

⁶⁷⁸ Azerbaijan Presidential Elections 2003, Election Watch Report, Report One. (15.09.2003), s. 5.

cumhurbaşkanı seçimlerinde her hangi bir adayı olmadığı gibi aynı zamanda aday çıkarma ihtimalleri de bulunmamıştır. Fakat seçim sürecinde bir adayın propaganda sürecini oluşturmaya yönelik bir seminere katılmaları onların destekledikleri adayları bu yönde yönlendireceklerinin kanıtı olmuştur.

1998 cumhurbaşkanı ve 2000 parlamento seçimlerinde hazırlamış olduğu raporlar nedeniyle Azerbaycan hükümetinin tepkisini çeken NDI, 2003 seçimlerine davet edilmemiş fakat IRI ve diğer ABD örgütleri davet olunmuştur.⁶⁷⁹ 2003 seçimlerinden önce maddi kaynağının % 30`nu yurt dışından alan yerel STK`ların seçimlerde gözlemcilik yapması yasaklanmıştır.⁶⁸⁰ Bu yasak özellikle NDI`ın işbirliği içinde olduğu Sivil Toplum Uğruna, Kadın Haklarını Koruma Örgütü ve Seçim Gözlemeleme Merkezi`nin seçimlere gözlemci olarak katılmasını engellemiştir. Bu yasanın çıkmasından sonra NDI Azerbaycan`da işbirliği içinde olduğu STK`lar ve partiler ile birlikte bir bildiri yayınlarak bütün yerel STK`lara seçim gözlemciliği yapma fırsatının verilmesini istemiştir.<sup>681</sup> Bu yasanın kabulünden sonra Batı merkezli gözlemci örgütler Azerbaycan`ı eleştiren raporlar hazırlamışlar.⁶⁸² 2003 seçimlerine davet alamayan ve işbirliği içinde olduğu STK`ların seçim gözlemciliği yapmasına izin verilmeyen NDI seçimden iki gün sonra 17 Ekim 2003`te seçimle ilgili çok sert eleştirel bir rapor hazırlayarak seçimlerin minimum

---

⁶⁷⁹ Azerbaijan: Presidential Elections 2003, Human Rights Watch Briefing Paper, (13.10.2003), s. 19.

⁶⁸⁰ Hükümet söz konusu bu STK`ların üyelerinin birey olarak gözlemcilik yapabileceklerini bildirmişlerdir.

⁶⁸¹ Statement of the National Democratic Institute for International Affairs (NDI) Election Observation by Domestic Groups, http://www.ndi.org/files/1592_az_domesticgroups_050703.pdf, (07.05.2003).

⁶⁸² Bu raporların genelinde Azerbaycan yönetiminin bu adımı AGİT çerçevesinde kabul etmiş olduğu ilkelere aykırı olarak değerlendirilmiştir. AGİT ilkeleri Sovyetler`in dağılması aşamasında Batı`nın Sovyetler birliği üzerinde bir zaferi olarak değerlendirilmiştir. AGİT ilkeleri Helsinki Nihai Senedi`nin devamı olan süreçte kurulmuştur.

uluslararası ilkelere uymadığını açıklamıştır.⁶⁸³ Örgüt şeklinde seçim gözlemciliği yapamayan NDI yasalardan faydalanarak FSCS tarafından eğitilmiş 1.500 gözlemcinin seçimleri gözlemlemesini sağlayabilmiştir.⁶⁸⁴

Seçimlerden önce NDI'nin desteklediği yerel kadın örgütleri Kadın Hakları Koruma Birliği, Uluslararası İnsan Hakları Koruma Derneği Azerbaycan Kolu temsilcileri Nahçıvan Özerk Bölgesi'ne giderek *Bizim Nahçıvan* gazetesini açmak istemişlerdir. Bu heyetin diğer amacı Açık Toplum Enstitüsü'nün Projesi çerçevesinde genç seçmenleri eğitmek için Azerbaycan'a gelen 6 Sırp seçim eğitmeninin bölgeye ziyaretini düzenlemek olmuştur.⁶⁸⁵

2. 2003 cumhurbaşkanlığı seçimleri

2002 yılında yapılan anayasa değişikliği ile Cumhurbaşkanının yetki kullanamayacağı durumlarda bu yetki Meclis Başkanı'ndan Başbakan'a devredilmiştir. Anayasal değişikliğin ardından 4 Haziran 2003'te Haydar Aliyev, İlham Aliyev'i Başbakan olarak atamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığı Ağustos 2002 anayasal değişikliği için yapılan referandumu kusurlu ve demokrasinin çok az yararına olarak değerlendirmiştir.⁶⁸⁶

Öte yandan 2003 seçimleri öncesi seçim komisyonunun yapısının oluşturulması ve seçim yasının onaylanması süreci tartışmalı başlamıştır. Seçim komisyonundaki iktidar muhalefet dağılımı ve seçim komisyonun oy sayma işlemleri nedeniyle muhalefet, Avrupa Konseyi ve iktidar üçlüsü arasında tartışmalar yaşanmış

---

⁶⁸³ Statement of the National Democratic Institute (NDI) on Azerbaijan's 2003 Presidential Election, http://www.ndi.org/files/1648_az_elect101703.pdf (17.10. 2003).

⁶⁸⁴ Azerbaijan: Presidential Elections 2003, Human Rights Watch Briefing Paper, (13.10.2003), s. 17.

⁶⁸⁵ Azerbaijan: Presidential Elections, a.g.m., s. 18.

⁶⁸⁶ Nichol, a.g.m., s. 1.

ve sonuçta seçim komisyonunda iktidarın lehine bir denge kurulmuştur. 27 Mayıs 2003'te Parlatentonun kabul etmiş olduğu seçim yası ile resmi gazetede yayımlanan seçim yası arasında fark olduğu ortaya çıkınca Anayasa Mahkemesi yası iptal etmiş ve daha sonra yasa düzeltilmiş haliyle Milli Meclis'te kabul edilmiştir.⁶⁸⁷

2003 Cumhurbaşkanlığı seçimleri için iktidar partisi Yeni Azerbaycan Partisi (YAP) hem Haydar Aliyev'i, hem de İlham Aliyev'i aday göstermiştir. Fakat seçimlerden iki hafta önce 2 Ekim'de Haydar Aliyev ABD'deki Klivlent Hastanesi'nden seçimlerden İlham Aliyev lehine çekileceğine dair bir bildiri yayımlamıştır.⁶⁸⁸ Aslında 2003 seçimlerinden uzun süre önce yabancı basında sağlık durumu tartışma konusu olan Haydar Aliyev'in yerine oğlu İlham Aliyev'in cumhurbaşkanı adayı olacağı tahmin edilmiştir.

Cumhurbaşkanı seçimlerinden önce Batılı kaynaklar iktidar takımını yenilikçiler ve gelenekselciler olarak iki grup şeklinde değerlendirmiştir. İktidar patisi içinde güçlü konuma sahip Komünist dönemde yöneticilik yapan, Azerbaycan'da siyasi ve ekonomik reformların önünde engel olarak değerlendirdikleri yaşlılar grubu ve ülkede reform yapma isteği olan fakat yaşlıların karşısında zayıf halka olan genç reformistler grubu. İlham Aliyev'i genç reformist grubun lideri olarak değerlendiren Batılı kaynaklar adaylığına olumlu bakmıştır. Batılı devlet adamları ile olan ilişkileri, genç olması ve İngilizce bilmesi dünya basının dikkatini çekmiş ve İlham Aliyev döneminde genç reformistlerin önemli reformlara imza atacağı beklentisi ortaya çıkmıştır.⁶⁸⁹ Muhalif yazar Leyla Aliyeva

---

⁶⁸⁷ Aslanlı, Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı Seçimi, a.g.m., s. 34

⁶⁸⁸ "Azerbaijan: Turning Over a New Leaf?", **International Crises Group**, Europe Report No 156, (Baku/Brussels, 13 May 2004), s.15.

⁶⁸⁹ Cornell, a.g.e., s. 103.

Batı`da, İlham Aliyev`in genç ve eğitimli olmasının siyasi ve ekonomik alanda liberal reformlar yapacağı umutları yarattığını, yazmıştır.⁶⁹⁰ Fakat bu dönemde ülke içinde ve dışında İlham Aliyev`in Azerbaycan politik eliti tarafından kabul edilip edilmeyeceği ve gelenekselcilerin direncini kırma konusunda başarısı tartışma konusu olmuştur.

İlham Aliyev Haydar Aliyev döneminden bilinen bir şahsiyet olmuştur. Haydar Aliyev döneminde SOCAR Başkan yardımcısı olarak hem ABD petrol şirketleri ile görüşmelerde iştirak etmiş, hem de 1997 yılında Haydar Aliyev`in ABD ziyareti sırasında ABD devlet yetkilileri ile görüşmüştür. Ayrıca 1997 yılından itibaren başında olduğu Olimpiyat Komitesi` zamanı Azerbaycanlı olimpiyatçıların uluslararası müsabakalarda göstermiş oldukları başarılar onun yükselişini hazırlamıştır.

15 Ekim 2003`te yapılan başkanlık seçimine öncelikle 30 kişi adaylık için başvuru yapmış, onlardan 11`nin adaylığı şartları yerine yetirmediği gerekçesiyle MSK tarafından kabul edilmemiştir. Adaylığı kabul edilen 19 kişiden biri ikinci aşamada başvurusunu tamamlamamış, biri ise başvuruyu tamamladıktan sonra hayatını kaybetmiştir. 18 başvurudan sekizinin adaylığı gerekli imza sayısını toplamadığı gerekçesiyle MSK tarafından kabul edilmemiştir. Adaylardan üçü talep olunan imzalar yerine 33 bin dolar garanti amaçlı para ödemiştir. Adaylığı kabul edilen 12 kişiden 4`ü seçimlerden önce adaylıktan geri çekilmiş ve seçim günü sekiz aday yarışmıştır.⁶⁹¹

Seçimlerde muhalif parti liderlerinden Milli İstiklal Partisi Başkanı İtibar Mammedov`un, Musavat Partisi Başkanı İsa Kamber`in, Halk Cephesi Partisi

---

⁶⁹⁰ Leila Alieva, "Azerbaijan's Frustrating Elections", **Journal of Democracy**, Volume 17, Number 2, April 2006, (147-160), s. 152.

⁶⁹¹ AGİT Seçim Gözlemcilerinin Raporu, (12.11.2003), s. 13.

Başkanı Ali Kerimli'nin adaylığı kabul edilmiştir. Azerbaycan'ın eski Parlamento Başkanı ve 1996'da Azerbaycan'ı terk eden Azerbaycan Demokrat Partisi Başkanı Resul Kuliyev'in adaylığı yeşil kart sahibi olarak ABD'de yaşadığı için kabul edilmemiştir. Haydar Aliyev'in eski Danışmanı Eldar Namazov'un adaylığı da belirlenen süre zarfında adaylık belgelerini noter tasdikli takdim etmediği için kabul edilmemiştir.⁶⁹²

NDI seçimlerden önce Müsavat Başkanı İsa Kamber, Halk Cephesi Başkanı Ali Kerimli ve Milli İstiklal Partisi Başkanı İtibar Memmedov'u Washington'a davet etmiştir. Davetten önce NDI 2003 cumhurbaşkanı seçimlerinde muhalif partilerin tek aday çıkarmasını istemiştir. Fakat parti liderleri ortak aday çıkaramadıkları için NDI'nın Washington programı iptal olunmuştur.⁶⁹³ 8-14 Eylül tarihleri arasında cumhurbaşkanlığı seçimlerinde iktidar adayı İlham Aliyev karşısında muhalefetin tek güçlü adayı Musavat Partisi Başkanı İsa Kamber Washington'a sefer ederek ABD Dışişleri yetkilileri, AGİT yetkilileri ve uluslararası örgütlerin temsilcileri ile kendi adaylığını ve 2003 seçimlerini görüşmüştür.⁶⁹⁴

Tek aday çıkarma konusunda başarısız olan muhalefet parti liderleri ayrı ayrılıkta aday olmuşlardır. Seçimlerden önce Halk Cephesi Partisi Başkanı Ali Kerimli Milli İstiklal Partisi Başkanı Etibar Mammedov lehine adaylıktan geri çekildiğini açıklamıştır. MSK tarafından adaylığı onaylanmayan Demokrat Parti lideri Resul Kuliyev seçimlerde Musavat Partisi Başkanı İsa Kamber'i desteklediğini açıklamıştır.⁶⁹⁵ Adaylar arasında en güçlü 20 siyasi partinin desteğini alan Musavat

---

⁶⁹² Azerbaijan: Presidential Elections 2003, **Human Rights Watch Briefing Paper**, (13.10.2003), s. 6

⁶⁹³ Fariz İsmailzade, "Collapsed Hopes for Opposition Unity in Azerbaijan", <http://www.cacianalyst.org/newsite/?q=node/1463>, (erişim tarihi 14.09.2012).

⁶⁹⁴ Azerbaijan Presidential Elections 2003, **NDI Election Watch Report**, (22.09.2003), s. 3.

⁶⁹⁵ AGİT Seçim Gözlemcilerinin Raporu, (12.11.2003), s. 15.

Partisi Başkanı İsa Kamber ve iktidar partisi Yeni Azerbaycan Partisi adayı İlham Aliyev olmuştur.

Seçim sürecinde muhalefet parçalanmış ve seçim propagandası oldukça etkisiz olmuştur. Ağustos 2003`te dört muhalefet partisi Londra`da ikinci aşamada tek bir adayı destekleme kararı almış olsa da, seçimler ikinci aşamaya kalmamış ve hatta bu anlaşmaya uyan da olmamıştır. Seçimlerden önce muhalefetin birleşmemesi İlham Aliyev`in seçilmesinde en büyük etkenlerden biri olmuştur. Birçok uzman muhalefetin birleşmemesini İlham Aliyev`in birinci aşamada seçimleri kazanamayacağını düşünmesinden kaynaklandığını düşünmüştür.⁶⁹⁶

15 Ekim seçimlerinin resmi sonuçlarına göre, İlham Aliyev % 76.84 oy alırken, en yakın takipçisi İsa Kamber % 13.97 oy almıştır. Bu seçim sonuçlarına göre, İlham Aliyev Azerbaycan`ın yeni cumhurbaşkanı seçilmiştir.<sup>697</sup> Bu seçim sonuçlarını kabul etmeyen muhalefet Müsavat Partisi Başkanı İsa Kamber`in seçildiğini iddia ederek gösterilere başlamıştır.

16 Ekim`de seçimden bir gün sonra seçimin sonuçlarını kabul etmeyen muhalif gruplar Bakü`nün Özgürlük Meydanı`na toplaşarak iktidar aleyhine gösteriler yapmıştır. Muhalifler ile güvenlik güçleri arasında ortaya çıkan çatışmalar sonucu muhalif parti liderleri tutuklanmıştır. NDI`ın Azerbaycan`da işbirliği içinde olduğu Barış ve Demokrasi Enstitüsü gösterilerde tutuklananların listesini yayımlanmıştır.⁶⁹⁸

Seçimden hemen sonra ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi ve ABD Dışişleri Bakanı sözcüsü seçimlerle ilgili ilkin gözlemlerinin olumlu olduğunu söylemiştir. 17

---

⁶⁹⁶ Azerbaijan: Turning Over a New Leaf?, a.g.m., s.16.

⁶⁹⁷ Republic of Azerbaijan Presidential Election 15 October 2003, **OSCE/ODIHR Election Observation Report**, (Varşova, 12.11.2003).

⁶⁹⁸ Azerbaijan:Turning Over a New Leaf?, a.g.m., s.18.

Ekim 2003`te resmi sonuçlar açıklanmadan Dışışleri Bakanı Yardımcısı Richard Armitage`ın İlham Aliyev`i arayarak, ABD`nin onunla çalışmak istediğini belirtmesi, Amerikan basınında ciddi eleştiriye neden olmuştur. Bu eleştiriler sonucu Dışışleri Bakanlığı seçimlerle ilgili yorumunu değiştirerek, Azerbaycan yönetimi güvenilir seçimler yapmak yoluyla demokrasi yolunda ilerleme fırsatını kaçırmıştır, değerlendirmesini yapmıştır. Uluslararası Krzi Grubu`nun raporuna göre, ABD`nin baskısı ile Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu 649 seçim sandığında seçim sonuçlarını iptal etmiştir.⁶⁹⁹

IRI Başkanı Senatör McCain seçim sonuçlarına ilişkin usulsüzlüklerin araştırılması için uluslararası katılımcılardan oluşan seçim komisyonu oluşturulması teklifini vermiştir. 4 Kasım 2003`te Senato McCain`in önerisini karara bağlayarak Beyaz Saray`a ve temsilciler meclisine göndermiştir. Tam olarak yasalaşmamış Senato kararı, Azerbaycan yönetimini seçimi araştırmak ve sonuçlarını kabullenmek üzere bağımsız komisyon kurmasını, bu doğrultuda karar alınmaz ise Azerbaycan`a yapılan yardımların kesilmesini talep etmiştir.⁷⁰⁰ Soros Fonu Açık Toplum Enstitüsü`nün desteği ile seçimler hakkında rapor hazırlayan İnsan Hakları Örgütü ABD tarafını uluslararası komisyonun oluşturulması için ciddi adım atmamakla suçlamıştır. Öte yandan 2003 seçimleri ile ilgili yüksek düzeyli Amerikalı yetkililer açık şekilde konuşmaktan uzak durmuştur. Seçimlerden bir buçuk ay sonra 4 Aralık 2003`te Azerbaycan`ı ziyaret eden ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld, İlham Aliyev`le askeri konuları konuşmuş ve 15 Ekim seçimleri ile ilgili soruları yanıtlamamıştır.⁷⁰¹

---

⁶⁹⁹ Azerbaijan:Turning Over a New Leaf?, a.g.m., s.18.

⁷⁰⁰ Aslanlı, Azerbaycan`da Devlet Başkanlığı Seçimi, a.g.m., s. 37-38.

⁷⁰¹ Crushing Dissent: Repression, Violence and Azerbaijan`s Elections, **Human Rights Watch**, January 2004, Vol. 16, No 1, s. 52-53.

Seçimden 17 gün sonra 2 Kasım 2003`te ABD Başkanı İlham Aliyev`e içinde seçim ihlallerine ilişkin eleştirilerin yoğun olduğu ve demokrasi taleplerinin vurgulandığı bir mektup yazmıştır. 3 Kasım 2003`te muhalefet liderleri Kongredeki görüşmeler için ABD`ye davet edilmiştir. Bir taraftan İlham Aliyev`e destek veren ABD yönetimi o biri taraftan muhalefet ile ilişkisine zarar vermemek için onun da taleplerini gündeme getirmiştir.

2003 seçimleri ile ilgili ABD yönetiminin tutumu Amerikan basını, Uluslararası Kriz Grubu ve İnsan Hakları Örgütü tarafından eleştirilmiş ve demokrasi ve insan hakları gibi konuların ABD`nin jeopolitik ve enerji çıkarlarına kurban verildiği iddia edilmiştir. Uluslararası Kriz Grubu`nun 2003 seçimleri ile ilgili raporuna göre, uluslararası toplum petrol zengini olan ülkede istikrar ve devamlılıktan yana olduğu için çok sessiz eleştiriler sonuca etki etmeyecek kadar geç kalmıştır.⁷⁰² Muhalif yazar Leyla Aliyeva`ya göre, 2003 yılı seçimlerine yönelik ABD`nin daha düşük sesle itiraz etmesi İlham Aliyev`in de Haydar Aliyev gibi istikrarı ve ticari ilişkileri koruyabilecek güçte olmasından kaynaklanmıştır.⁷⁰³

3. Seçimler sonrası ABD`nin talebi: İran`a karşı ABD askeri üsleri

ABD Başkanı seçilmesi ile birlikte George Bush İran, Suriye ve Kuzey Kore`yi "Şer Eksenini" anlayışına dahil etmiştir. Suriye`yi bu eksenin zayıf halkası olarak değerlendiren Bush yönetimi, Kuzey Kore ile diplomatik yollardan görüşmeleri devam ettirmiştir. Afganistan ve Irak müdahalelerinden sonra İran`ın

---

⁷⁰² Azerbaijan: Turning Over a New Leaf?, a.g.m., s. 15

⁷⁰³ MacKinnon`a göre, Azerbaycan yönetimi ABD ile işbirliğine öncelik verdikleri için hoşgörü gösterilmiştir. Shevardnadze ise güvenilmez, zayıf ve Rusya`ya bağımlı olduğu için Eylül 2003`te ABD Dış İşleri Bakanı onu bitirerek plan yapmıştır. MacKinnon, a.g.e., s. 119.

nükleer programı Bush dış politikasının gündeminde öncelikli konular arasında yer almış ve bazen İran'a karşı askeri müdahale ciddi tartışma konusu olmuştur. İran'a karşı nükleer sorunun çözümü için bütün seçenekler masadadır, açıklamasını yapan Bush yönetimi, İran'a karşı askeri müdahalede bulanabileceğinin sinyalini vermiştir. Öte yandan İran'a karşı ekonomik ve diplomatik yaptırımların gücünü artırmak için uluslararası destek kazanmağa çalışmıştır. İran'a komşu devletlerin tutumu İran'a uygulanan ekonomik yaptırımların⁷⁰⁴ ve olası askeri müdahalenin sonuçları açısından hem ABD, hem de İran için önemli olmuştur. Bu ise İran ve ABD'nin İran'a komşu ülkeler üzerinde baskısını beraberinde getirmiştir.

2000'li yılların başında Azerbaycan, ABD'nin İran politikası açısından önemli konuma sahip olmuş ve ABD İran'la ilgili değerlendirmelerinde Azerbaycan'ı da hesaba katmıştır. 2003 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinden sonra ABD-Azerbaycan ilişkilerinde İran konusunun daha ciddi şekilde gündeme gelmesi İran'ın nükleer çalışmalarının açığa çıkması ve 2005'da yapılan Cumhurbaşkanı seçimlerinde Muhafazakârların temsilcisi Mahmud Ahmedinecat'ın İran'ın cumhurbaşkanı seçilmesinden kaynaklanmıştır. ABD'li uzmanlar Azerbaycan-İran arasında Hazar'ın paylaşılması gibi sorunları ve İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin durumunu ön plana çıkararak ikili ilişkileri etkilemeye çalışmıştır. NED'in Azerbaycan'da desteklemiş olduğu mediaforum.az, turan.az ve contact.az gibi haber siteleri İran-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan gelişmeleri, İran'da yaşayan Azerbaycan Türklerinin durumunu sürekli gündemde tutmaya çalışmıştır.⁷⁰⁵

---

⁷⁰⁴ 1996 yılında ABD Kongresi tarafından kabul olunan ILSA yasası, 2001 yılında George Bush tarafından beş yıllığına uzatılmıştır. Yasa çerçevesinde İran ve Libya'ya 20 milyon doların üzerinde yatırım yapan şirketlere yaptırım yapılması öngörülmüştür. **BBCNews**, (04.08.2001).

⁷⁰⁵ NED'in Internews üzerinden mediaforum.az saytı için 2006 yılında ayırmış olduğu 50 bin dolarlık projenin içeriğinde İran konusunu gündemde tutmak bulunmuştur. NED Yıllık Raporu, 2006.

2003 yılında yapılan Cumhurbaşkanlığı seçiminin sonuçlarına fazla itiraz sesini yükseltmeyen ABD, ödül olarak Azerbaycan yönetiminden topraklarında ABD askeri üssünün kurulmasını istemiştir. Cumhurbaşkanı seçimlerinden 2 ay sonra 3 Aralık 2003'te ABD Savunma Bakanı Donald Rumsfeld Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaretten önce Rumsfeld'in Almanya ve Batı Avrupa'dan çıkarılacak ABD askerlerinin yerleştirilecek ülkeler arasında BDT ülkelerinin de olacağını belirtmiştir. Rumsfeld ziyareti sırasında Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'le Azerbaycan'da ABD üssünün kurulması meselesini görüşmüş ve ayrıca resmi olarak Azerbaycan'la iki yıldır üs görüşmelerinin devam ettiğini doğrulamıştır. ABD'nin Avrupa'daki Kuvvetlerinin Komutan Yardımcısı General Charles Wald, Defens News gazetesine verdiği demeçte, Avrupa'daki Amerikan Ordu Komutanlığı'nın, Afrika ve Hazar Denizi havzasında askeri varlığını güçlendirmek niyetinde olduğunu belirtmiştir. Hazar Havzası ülkelerinden öncelikle Azerbaycan'da üs kurmak istediklerini açıklayan Wald, bu birliklerin BTC petrol boru hattının güvenliğinden sorumlu olacağını ifade etmiştir.⁷⁰⁶ ABD askeri üslerinin özellikle BTC Ana İhraç Boru Hattı'nın ve petrol kuyularının korunma amaçlı olduğu gündeme gelse de asıl amacının İran'a baskı yapmak olduğu düşünülmüştür.⁷⁰⁷

Fakat askeri üssün hem bir bağımlılık yaratacağını, hem de komşuları ile ilişkilerine zarar vereceğini düşünen Azerbaycan yönetimi ABD'nin üs talebine

---

<http://www.ned.org/publications/annual-reports/2006-annual-report/eurasia/description-of-2006-grants/azerbaijan> (erişim tarihi, 16.11.2012).

⁷⁰⁶ ABD'nin Azerbaycan'da üs edinme çabaları Rusya'nın tepkilerine neden olmuştur. ABD'nin Azerbaycan'da üs kurma çabaları gündeme geldiği bir dönemde, Rusya'nın Azerbaycan Büyükelçisi Nikolay Ryabov yaptığı açıklamada, ABD'nin Azerbaycan'da askeri üs edinmesi halinde Dağlık Karabağ sorunun çözümünde Azerbaycan'ın ciddi sorunlarla karşı karşıya kalacağını bildirmiştir. Cabbarlı, "Güney Kafkasya'da Güç Mücadelesi ve ABD'nin Azerbaycan'dan Askeri Üs İsteği. a.g.m., s. 69.

⁷⁰⁷ Svante E. Cornell, "The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?", **Cambridge Review of International Affairs**, Volume 17, Number 2, July 2004, (239-253), s. 244.

olumsuz cevap vermiştir. Üs meselesinin tartışıldığı dönemde Ağustos 2004'te Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Azerbaycan'da yabancı devletin askeri üs kurmasını yasaklayan Milli Güvenlik Doktrini'ni imzalamıştır.⁷⁰⁸ 14 Temmuz 2005'de Azerbaycan ile İran arasında "Azerbaycan Hükümeti ile İran Hükümeti arasında Askeri İşbirliğine dair Anlaşma" imzalanmıştır. George Bush'un daveti ile Nisan 2006'da ABD'yi ziyaret eden Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Beyaz Saray'da yaptığı açıklamada İran meselesinin askeri yolla çözülmesine karşı olduğunu ve Azerbaycan ile İran'ın topraklarını bir birlerine karşı askeri müdahale için kullandırmayacaklarına dair anlaşacağını hatırlatmıştır.⁷⁰⁹

İran'la arasında birtakım sorunların varlığına ve İran'ın nükleer silaha sahip olmasına karşı olmasına rağmen Azerbaycan ekonomik ilişkileri ve özellikle Ermenistan tarafından ablukaya alınan Nahçıvan'ın ihtiyaçlarının İran üzerinden karşılanması nedeniyle ilişkilerinin zarar görmesini istememiştir. Zaten Batılı şirketlerin Azerbaycan'da varlığı ve Azerbaycan'ın İsrail ve ABD ile işbirliği İran'ın ciddi rahatsızlığına neden olmuş ve bu işbirliği Azerbaycan'da ABD askeri üslerinin açılması ile sonuçlanması Nahçıvan ve bu durum İran'ın biraz daha Ermenistan-Rusya Hattı'na yanaşmasına neden olmuştur. Azerbaycan İran'a karşı uluslararası ekonomik-politik yaptırıma ve ABD askeri üslerinin Azerbaycan'da yerleştirilmesine karşı çıkararak⁷¹⁰ aslında kendi ulusal çıkarlarını dikkate almıştır.

Öte yandan Azerbaycan Ermenistan'ı izole etme politikasının da zarar göreceğinden endişelenmiştir. Türkiye ve Azerbaycan'la sınırları kapalı olan

---

⁷⁰⁸ Bazı ülkeler topraklarında yabancı bir ülkenin askeri üsünün yerleştirilmesi konusuna parlamento onayı şartı getirmiş olsa da Azerbaycan bu seçeneği bile açık bırakmamıştır.

⁷⁰⁹ Azerbaycan-İran arasında bu anlaşma 16 Mayıs 2005'de Tahran'da imzalanmıştır.

⁷¹⁰ 25 Ocak 2005'te ABŞ ve İsrail'in ciddi itirazlarına rağmen İlham Aliyev İran'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında taraflar arasında ekonomik alanda önemli anlaşmalar imzalanmıştır. "Azerbaycan İran arasında iktisadi müqavileler imzalandı", **Azerbaycan**, (05.01.2005), s.1.

Ermenistan`ın müttefiki Rusya ile karadan bağlantısını Gürcistan üzerinden sağlamaktadır. Rusya-Gürcistan ilişkileri gergin olduğu için Rusya`dan Gürcistan üzerinden Ermenistan`a gelen yollar kapatmış veya mallar gümrüklerde kalmıştır. İran kendisi dünyadan tecrit olunmuş olsa da Ermenistan`a sağlamış olduğu destek Azerbaycan`ın Ermenistan politikasına zarar vermiştir. Tahran`dan Ermenistan politikasına destek bekleyen Azerbaycan`ın, ABD`ye askeri üs vermesi halinde İran`ı daha çok Ermenistan`a itmiş olurdu.

4. 2005 parlamento seçimleri: Turuncu Devrim girişimi

ABD, 2003 seçimlerinde destek vermiş olduğu İlham Aliyev ve takımından İran`a karşı baskı ve askeri üslerin kurulması konusunda destek görememiştir. Bu durumdan ciddi şekilde rahatsız olan ABD 6 Kasım 2005`te yapılacak parlamento seçimleri öncesi yeni bir plan uygulamaya koymuştur.⁷¹¹ 6 Kasım parlamento seçimleri öncesi Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan`da yaşanan devrimlerin Azerbaycan`a etkisi de düşünüldüğü zaman Batı basınında devrim rüzgarının Azerbaycan`da eseceği yorumları yapılarak, Azerbaycan yönetimi üzerinde baskılar kurulmağa başlanmıştır.

2004`ün Nisan ayında USAID, ABD Dışişleri bakanlığı ve bazı ortakları için "Azerbaycan Çatışma Analizi: Azerbaycan Dönüm Noktası"nda başlıklı rapor hazırlamıştır. IRI, NDI, Internews, bu örgütlerin işbirliği içinde olduğu yerel STK ve

---

⁷¹¹ Bu dönemde ABD`nin Azerbaycan iktidarına tutumlarına yönelik farklı yaklaşımlar olmuştur. Birçok araştırma ABD ile işbirliği nedeniyle İlham Aliyev iktidarından memnun olduğunu ve onun değişmesine olumlu bakmadığını bildirmiştir. Neslihan Kaptanoğlu, "Parliamentary Elections in Azerbaijan: Time for Another Revolution?", http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255430510r2503.Parliamentary_Elections_in_Azerbaijan_Time_For_Another_Revolution.pdf (erişim tarihi, 08.09.2012).

etnik azlıkların temsilcilerinden oluşan grup tarafından hazırlanan rapor Azerbaycan'ı diktatörlüğün ve demokrasinin bir arada bulunduğu "gri bölge" rejimi olarak tanımlamıştır. Rapor, benzeri rejimlerde sivil çatışma riski tam demokratik ülkelerden dört defa daha yüksek olduğunu yazmıştır. Rapor Azerbaycan'da sivil çatışma yaratabilecek gruba 15-24 yaş arası gençleri, bölgeler arası yer değişenleri, etnik azınlıkları ve radikal İslamcılarını dahil etmiştir.⁷¹²

2003 seçimlerinde yenilgiye uğrayan Azerbaycan muhalefesinde de Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan olaylarından sonra 2005 parlamento seçimlerinde ABD'nin seçim sonuçlarını değiştirecek müdahalede bulunacağına dair yüksek beklenti oluşmuştur.

2005'in Mayıs ayında ABD Başkanı George Bush Gürcistan'ı ziyaret ederek hem Mihail Saakaşvili'ye destek vermiş, hem de seçimlere hazırlanan bölge devletlerindeki muhalif grupları yeni devrimler için cesaretlendirmiştir. Seçimlerinden bir ay önce Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'e mektup yazan ABD Başkanı George Bush, Azerbaycan'da yapılacak parlamento seçimlerinin özgür ve şeffaf olmasının iki ülkenin gelecek ilişkilerini etkileyeceğini bildirmiştir.⁷¹³ Parlamento seçimlerinde seçmenlerin aktif olması için Azerbaycan'ın bütün bölgelerini dolaşan ABD'nin Azerbaycan Büyükelçisi Reno Harnis, bizim amacımız Güney Kafkasya'da yeni politik model görmektir,⁷¹⁴ açıklamasını yapmıştır. Bu açıklama ile Büyükelçi Harnish, Azerbaycan iktidarının istikrar ve güvenliğe dayanan politik modelinin artık ABD tarafından kabul edilebilir olmadığını ve ABD'nin yeni politik model arayışında olduğunu ortaya koymuştur.

---

⁷¹² Wyanne Russell, Sheron Morris and Ilgar Memmedov, "Azerbaijan Conflict Assessment: Azerbaijan at the Crossroads", **USAID Report**, (14.04.2004).

⁷¹³ Jackson Diehl, "An Oil-Rich Test for Bush", **The Washington Post**, (24.10.2005).

⁷¹⁴ "The U.S. Wants Azerbaijan to Hold Free and Fair Elections", <http://www.today.az/news/politics/20066.html> (erişim tarihi 04.12.2012).

ABD Azerbaycan iktidarı üzerinde baskı kurarak seçimlerin sonucunda parlamentoda çoğunluğun işbirliği içinde olduğu muhalefetin eline geçmesini istemiştir. Başkanlık sistemi ile yönetilen Azerbaycan Milli Meclisi`nde çoğunluğun muhalefetin eline geçmesi iktidarın değişmesine yol açmayacaktı. Fakat ABD çoğunluğun muhalefette olduğu parlamento aracılığı ile sistemi tıkayarak Cumhurbaşkanı istifaya zorlamağa çalışacaktı. Bu noktada ABD iki yönlü bir plan uygulamaya koymuştur; birincisi, ABD ile işbirliği içinde olan muhalefeti bir blokta birleştirmek, ikincisi, iktidar cephesi içinden ABD ile işbirliği içinde olan grupları desteklemek ve iktidarı parçalamak.

a. Muhalefetin birleşmesi

2005 parlamento seçmelerinden önce muhalefet gazeteleri sık sık Gürcistan ve Ukrayna devrimlerine atıf yaparak Azerbaycan`da da aynı devrimin yapılacağından bahsetmiş ve bu şekilde iktidar üzerinde baskı kurmağa çalışmıştır. Özellikle politik anlamda pasif olan Kırgızistan`da yaşanan devrim Azerbaycan muhalefetini daha da cesaretlendirmiştir. Muhalefet basını önceki seçimlerde yenilginin nedeni olan, kendi aralarında birleşmemek ve ABD`nin destek vermemesi gibi sorunların bu seçimlerde çözülmesi için çalışmalarını yoğunlaştırmıştır. 2005 parlamento seçimlerinde ABD`den destek alacağını uman muhalefet iki önemli blok oluşturmuştur: Müsavat Partisi, Halk Cephesi Partisi ve Azerbaycan Demokratik Partisi`nden oluşan Azatlık Bloğu ve Milli Birlik Uğrunda Harekat, İctimai Forum, Demokratik Ziyalılar Formu, Azerbaycan Milli İstiklal Partisi ve Ziyalılar Birliyi`nden oluşan Yeni Siyaset (YeS) Bloğu.

12 Nisan 2005 yılında kurulan YeS Bloğu adaletli ve AGİT ilkelerine uygun seçimler yapılması için mücadele edeceğini açıklayarak, iktidarı devirmek planı bulunmamış ve Batı ile işbirliğinde daha mesafeli davranmıştır. Bu blok rejimin aşamalı şekilde demokratikleşmesini savunmuş ve parlamentoda temsil olunmak amaçlı kurulmuştur.⁷¹⁵ YeS Bloğu üyelerinden Milli Birlik Uğrunda Harekatın Başkanı Lale Şevket Hacıyeva ABD'den döndükten sonra siyasi taktiğini değiştirerek devrim yolu ile iktidarın değişmesinin öneminden bahsetmeğe başlamış, gösterilere ve devrim söylemlerine üstünlük veren Azatlık Bloğu ile birlikte hareket etmeye öncelik tanımıştır.⁷¹⁶

Devrimci söylemler benimseyen Azatlık Bloğu seçimlerden önce ABD'ye davet olunmuş veya ABD'den gelen Kongre üyeleri ile Bakü'de çeşitli görüşmeler yapmıştır. Bu görüşmelerin gündemi Azerbaycan'da yapılacak parlamento seçimleri ve bu seçimlerin Ukrayna ve Gürcistan devrimler ile etkileşimi konuşulmuştur.⁷¹⁷ Musavat Partisi Başkanı İsa Kamber ve Halk Cephesi Partisi Başkanı Ali Kerimli'nin ABD'de görüşmelerinin düzenlenmesinde ABD'de yaşayan Azerbaycan Milli Meclisi eski Başkanı ADP lideri Resul Kuliyevev⁷¹⁸ önemli rol oynamıştır. Bunun dışında Musavat Partisi gazetesi *Yeni Musavat* ve Halk Cephesi gazetesi *Azatlık* İsa Kamber ve Ali Kerimli'nin ABD seyahatlerini ön plana çıkarmış ve bu iki liderin ABD tarafından desteklendiği görüntüsü yaratmağa çalışmıştır.

2005 seçimleri öncesi Azerbaycan muhalefeti Ukrayna ve Gürcistan devrimini yapan örgütler ve şahıslarla iletişim içinde olmuştur. 2004 yılında Musavat

---

⁷¹⁵ Mehdiyev, a.g.e., s. 468.

⁷¹⁶ Mehdiyev, a.g.e., s. 471.

⁷¹⁷ "ABŞ Ukrayna ve Gürcistan Ssenarilerini Azerbaycanda destekleyecektir", **Yeni Musavat**, (13.12.2005), s. 1.

⁷¹⁸ Seçimden birkaç gün önce Azatlık Bloğu üyesi ADP lideri Resul Kuliyevev ABD'den Azerbaycan'a dönmeye çalışmış fakat onun uçağı Azerbaycan'a inememiştir. 117 milyon dolarlık yolsuzluk yapması gerekçesiyle hakkında tutuklama kararı olan Resul Kuliyevev, 1996 yılından itibaren ülkeyi terk etmiş ve ABD'de yaşıyor. Kaptanoğlu, a.g.m., s. 2.

Partisi Başkanı İsa Kamber, AHCP Lideri Ali Kerimli ve Milli Demokrasi Partisi İskender Hemidov Ukrayna'nın Başkenti Kiev'e giderek Viktor Yuşşenko'nun yemin törenine katılmış ve burada Viktor Yuşşenko'nun inkılâpçı takımı ile bir sıra görüşmeler gerçekleştirmiştir. İsa Kamber Ukrayna'da yapılan devrimde önemli rol oynayan ve ABD tarafından desteklenen Pora teşkilatı ile görüşmüş ve Pora'nın lideri Vladislav Kaskiv Azerbaycan'da sivil darbenin gerçekleşmesi için Pora'nın gerekli yardımlar göstermeye hazır olduğunu bildirmiştir. Ali Kerimli Ukrayna dönüşü Yuşşenko'nun zaferini temin eden teşkilatlarla işbirliklerini devam ettireceklerini açıklamıştır. İsa Kamber ise 2005 seçimlerinde Pora'nın deneyimlerinden faydalanacaklarını bildirmiştir.⁷¹⁹ Bu amaçla muhalefet gazetelerinde Ukrayna ve Gürcistan'daki devrimlerin deneyimleri hakkında yazılar yayınlanarak toplumu devrime hazırlamak için altyapı hazırlıkları yapılmıştır.

b. İktidar takımını parçalama girişimi

Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in beklentilerini karşılamadığını düşünen ABD yönetimi parlamento seçimleri öncesi iktidar içinden ona alternatif lider arayışında olarak iktidar takımını parçalamağa çalışmıştır. Soros Fonu'nun 2004'te hazırlanan raporunda İlham Aliyev'in reformist kimliğini yitirdiği yazılmıştır. Rapor bunu eski yöneticiler ile İlham Aliyev'in temsil ettiği yeni yönetici sınıf arasındaki krizden kaynaklandığını vurgulamıştır.⁷²⁰ George Soros'un Mütevelli Heyetinde yer aldığı ve finansal destek verdiği Uluslararası Kriz Grubu 2004 yılında hazırladığı raporda, Azerbaycan yönetici sınıfını iki gruba ayırmıştır; ülkede reform

⁷¹⁹ "İsa Qember Ukraynadan Qayıtdı", *Yeni Müsavat*. (22.01.2005, 24.01.2005), s. 3.

⁷²⁰ Building Open Societes 2004, *Soros Foundation Network Report 2003*, s. 31

isteyen genç yenilikçi grup ve statükonun devamından yana olan eski yönetici grup. Ülkede yapılacak reformlar açısından iki grup arasında rekabetin olduğunu savunan rapor, yenilikçi sınıfın kazanması için ABD ve Avrupa'dan daha sert eleştirilerin yapılması gerektiğini savunmuştur.⁷²¹

11 Temmuz 2005`de ABD eski Dışişleri Bakanı ve NDI Başkanı Madeleine Albright`ın Azerbaycan ziyareti ile ABD iktidar takımını parçalama planını uygulamaya koymuştur. Madeleine Albright ABD Dışişleri Bakanı görevi bittikten hemen sonra NDI Yönetim Kurulu Başkanı olmuştur. George Soros ile yakın arkadaşlığı bulunan Albright, NDI`ın demokratikleşme programlarına destek vermiş, ülke yönetimlerine baskı yaparak NDI ve işbirliği içinde olduğu yerel örgütlerin programlarına müdahale etmemesi için baskı yapmıştır. NDI Başkanı Keneth Wollack Albright hakkında, dünya genelinde misyonumuzun ve vizyonumuzun kurulması için bize çok büyük desteği var, ifadesini kullanmıştır.⁷²²

Parlamento seçimleri öncesi Albright`ın Azerbaycan ziyareti 2003 yılında ABD eski Dışişleri Bakanı James Baker`in Gürcistan ziyareti ile eşdeğer tutulmuştur. 2003 yılında James Baker`in Gürcistan ziyareti Şevarnadze`nin iktidardan gitmesine yol açmış ve Gürcistan devriminin sonuçları açısından önemli rol oynamıştır. Ziyaret sırasında Baker Şevarnadze`den seçim komisyonunun değiştirilmesini istemiştir. 2005 parlamento seçimleri öncesi Azerbaycan`a gelen Albright`ın, eğer adaletli bir seçim komisyonu yoksa, özgür seçimler söz konusu olamaz, açıklaması bu acıdan dikkat çekici olmuştur. Albright ziyareti sırasında parlamento seçimlerini iktidar, muhalefet ve STK temsilcileri ile görüşmüştür. Albright seçimler öncesi kurulan Azatlık Bloku`nun üç üyesi Müsavat, Halk Cephesi ve Demokrat Parti liderleri ile de

---

⁷²¹ Azerbaijan:Turning Over a New Leaf?, a.g.m.

⁷²² MacKinnon, a.g.e., s. 27.

görüşmüştür.⁷²³ NED`in desteklediği Zerkalo (Ayna) gazetesi Albright`ın ziyaretini George Bush`un Azerbaycan iktidarına mesajı olarak değerlendirmiştir.<sup>724</sup> Kısacası 2003 yılında Gürcistan`da Büyükelçisi Richard Miles ve eski Dışişleri Bakanı James Baker`e verilen görev, Azerbaycan`da Dışişleri Bakanı NDI`in yönetim kurulu Başkanı Madeleine Albright ve Büyükelçi Rino Harnish`e verilmiştir.

Albright Büyükelçi Rino Harnish`in evinde Azerbaycan`ın bazı sivil toplum örgütlerinin temsilcileri ile birlikte toplantı gerçekleştirmiş ve toplantıya BP`nin Azerbaycan temsilcisi David Woodward ve Azerbaycan Ekonomi Bakanı Ferhat Aliyev de katılmıştır.<sup>725</sup> O dönemde Ferhat Aliyev`in Mihail Saakaşvili`nin Azerbaycan versiyonu olduğuna dair yorumlar yapılmıştır. Parlamento seçimlerinden önce Ferhat Aliyev`in Batılı STK temsilcileri ve politikacılarla görüşleri ve cesaretli politik açıklamaları Azerbaycan iktidarı için dikkat çekici olmuştur. Seçimlerden önce Ferhat Aliyev`in Cumhurbaşkanı İşler Dairesi Başkanı Akif Muratverdiyev`e, merak etme arkamızda ABD var, demesi ABD`nin iktidar takımını parçalamağı amaçladığının göstergesidir.<sup>726</sup> ABD Ukrayna ve Gürcistan örneğinde olduğu gibi Azerbaycan`da da iktidarı içinden parçalayarak bizzat iktidar temsilcisinin eliyle yönetimde değişiklik yapmağa çalışmıştır.

Uluslararası Kriz Grubu, Ferhat Aliyev`i devlet tekelliliğini kırmak isteyen, yeni işletmelerin kurulması için mücadele eden ve reformcu kimliği nedeniyle diplomatik ve uluslararası ticaret çevreleri tarafından beğenilen birisi olarak

---

⁷²³ Alman Mir-İsmail , “Madeleine Albright in Baku: Another Push for Democratic Elections”, **Eurasia Daily Monitor**, Volume 2, Issue 135, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=30644, (erişim tarihi 13.09.2012).

⁷²⁴ **Zerkalo**, (11.07. 2005).

⁷²⁵ Ferhat Aliyev kendisinin toplantıya katıldığı iddialarını reddetse de toplantıya katılan Sulh ve Demokrasi Derneği Başkanı Leyla Yunusova Ferhat Aliyev`in toplantıda bulunduğunu onaylamıştır. Yıldırım, a.g.e., s. 38-39.

⁷²⁶ Mehdiyev, a.g.e., s. 500.

tanımlamıştır. Ferhat Aliyev ithalatta gümrük tariflerinin düşürülmesini istemiştir.⁷²⁷

2005 yılında Ferhat Aliyev'in Halk Cephesi Partisi Başkanı Ali Kerimli'yi desteklediğine dair basında haberler çıkmış ve ardından özelleştirme işlemleri onun bakanlığından alınmış ve Devlet Mülkiyeti Başkanlığına verilmiştir.

Öte yandan ABD'nin klasik, bütün taraflarla ilişkilerini devam ettirme politikasını da uygulamaya koymuştur. Seçimler öncesi ABD yetkilileri Azerbaycan yönetimi ile görüşmelerde Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in iktidarının meşruluğunu ve onu desteklediklerini her zaman bildirmişlerdir.⁷²⁸ Albright Bakü'de bir taraftan Rino Harnsih'in evinde Azerbaycan'da devrimi destekleyen örgüt temsilcileri ile görüşürken diğer taraftan Cumhurbaşkanı Genel Sekreteri Ramiz Mehdiyev ile görüşmesinde, ben Bakü'ye devrim yapmak için değil, dost olarak gelmişim, ifadelerini kullanmıştır.⁷²⁹

Madeleine Albright'in ziyaretinin ardından ve 6 Kasım seçimlerinden birkaç gün önce Rusya Yurt Dışı İstihbarat Dairesi eski Başkanı ve BDT İcraçı Direktörü Sergey Lebedev Bakü'ye gelerek yüksek düzeyli görüşler gerçekleştirmiştir.⁷³⁰ Lebedev'in ziyareti sonrası Azerbaycan Ekonomi Bakanı Ferhad Aliyev, Azpetrol Özel Şirketler Grubu Başkanı Akil Aliyev, Cumhurbaşkanlığı İşler Dairesi Başkanı Akif Muratverdiyev ve Sağlık Bakanı Ali İnsanov iktidarı devirmek gerekçesiyle tutuklanmışlar.⁷³¹ Her iki bakanın ABD'nin isteği ile muhalefeti finansal olarak desteklemekle itham edilmiştir. Dönem IRI Başkanı Senatör John McCain Ferhat Aliyev ve kardeşi Azpetrol Özel Şirketinin eski Başkanı Rafiq Aliyev'in

⁷²⁷ Bu girişimi Gümrük Bakanlığı Başkanı Kemaleddin Haydarov ile çatışma yaratmıştır.

⁷²⁸ Mehdiyev, a.g.e., s. 500.

⁷²⁹ Mehdiyev, a.g.e., s. 506-507.

⁷³⁰ Genel olarak 2005 seçimlerinde Rusya Azerbaycan iktidarını desteklemiştir. 2 Şubat 2005'de Azerbaycan'ı Rusya Federasyonu Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ziyaret etmiştir. Uzmanlar bu ziyareti Rusya'nın Gürcistan ve Ukrayna'daki başarısızlığını Azerbaycan'da telafi etme çabası olarak değerlendirmiştir. "Lebedev Bakıda Mühüm görüşler geçirdi", **Yeni Müsavat**, (02.03.2005), s. 3.

⁷³¹ "Hakimiyet içinde hepsler devam edir", **Yeni Müsavat**, (03.11.2010), s. 1.

tutuklanmasına itiraz etmiş ve endişelendiğini bildirmiştir.⁷³² 4 Kasım 2005'te Bakanlar Kurulu toplantısında konuşan İlham Aliyev bakanlara seslenerek, Cumhurbaşkanı devirmek için muhalefete para harcayanların sonunun Ferhat Aliyev ve Ali İnsanov gibi olacağını belirtmiştir.⁷³³

c. Başarısızlığa uğrayan "Turuncu Devrim"

ABD parlamento seçimlerinin sonuçlarını etkileyebilmek için Bulgaristan, Ukrayna ve Gürcistan'da olduğu gibi seçimlere paralel olarak exit-pollarin düzenlenmesini istemiştir. 2 Eylül'de USAID ile anlaşmalı olan PA Consulting Group 6 Kasım parlamento seçimlerinde exit-poll düzenlemek için 1 milyon dolarlık ihaleyi kazanmıştır. Parlamento seçimlerinde exit-pollar şirketin yerel ortağı Sorgu tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunun dışında merkezi New-York'ta bulunan Mitofsky International şirketi de seçimlerde exit-pollar düzenlemiştir. Muhalefet partileri Mitofsky Interantional'ın iktidar tarafından davet olunduğunu iddia etmiştir.⁷³⁴

6 Kasım 2005'de yapılan parlamento seçimlerinde 125 sandalyelik yerin 65'ni iktidar partisi Yeni Azerbaycan Partisi, 7'sini muhalefet ve geri kalanını ise bağımsız adaylar kazanmıştır.⁷³⁵ Muhalefet adayları meclisin meşru olmadığını öne sürerek Meclis çalışmalarına katılmayacaklarını bildirmiştir. 8 Kasım'da açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanı sözcüsü Sean McCormack, yapılan seçimlerin AGİT ilkeleri

---

⁷³² Jim Nichols, Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, <http://fpc.state.gov/documents/organization/79341.pdf>, (erişim tarihi 13.11.2012).

⁷³³ "İlham Eliyevden nazirlere sert xeberdarlıq", **Azatlık**, (05.11.2005), s. 3.

⁷³⁴ Khadija İsmayılova, "Azerbaijan: Debate Over Exit Polls Threatens Confidence in Election Results", <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav100505.shtml>, (erişim tarihi 12.11.2012).

⁷³⁵ Bağımsız adaylar genellikle iktidarla aynı pozisyonu benimsemiştir.

ile uyumlu olmadığını ve yasalara aykırı eylemlerin gerçekleştiğini bildirmiştir.⁷³⁶ Seçimlerden sonra ABD'nin, Azerbaycan'daki Büyükelçisi Reno Harnish, Azerbaycan iktidarı üzerinde baskı yaparak seçim sonuçlarının iptal edilmesini ve insanlara serbest toplaşma hakkının verilmesini istemiştir.⁷³⁷

10 Kasım'dan itibaren Azatlık Blogu seçim sonuçlarının iptal olunması için gösterilere başlamıştır. 27 Kasım'a kadar ülkenin birçok yerinde devam eden izinsiz gösteriler polis tarafından dağıtılmıştır. Gösterilerden sonra ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Sean McCormack, Azerbaycan hükümetinden sivil göstericilere karşı şiddet kullananların cezalandırılmasının beklediklerini açıklamıştır.⁷³⁸

ABD'nin baskısı sonucu Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in talimatı ile seçim sonuçlarının araştırılması için komisyonu kurulmuştur. Araştırma sonucu 3 ilin valisi görevden alınmış, 4 seçim bölgesinin sonuçları Merkezi Seçim Komisyonu ve 6'sı ise Anayasa Mahkemesi tarafından iptal olunmuştur. ABD Dışişleri Bakanlığı Azerbaycan Anayasa mahkemesinin seçimlerle ilgili kararından memnuniyet duyduğunu açıklaması Azerbaycan muhalefetinin eleştirilerine neden olmuştur. Muhalefet ABD'nin gerçek amacının demokrasiyi desteklemek olmadığı açıklamasını yapmıştır.⁷³⁹

ABD'li yetkililer bu seçimlerden sonra ABD'nin demokrasiyi enerji çıkarlarına kurban vermediğini açıklamış olsa da ABD tanımadığı seçim sonuçlarının değiştirilmesi için Azerbaycanlı yetkililere karşı Beyaz Rusya veya İranlı yetkililere uyguladığı gibi seyahat yasağı koymamış ve Azerbaycan'a karşı her hangi bir

---

⁷³⁶ "ABŞ-dan seçkilere sert reaksiya", **Azatlık**, (08.11.2005), s. 2.

⁷³⁷ "ABŞ səfirliyi mitinqlərə dəstək verdi", **Azatlık**, (17.11.2005), s. 2.

⁷³⁸ "U.S. Warns Azerbaijan",

<http://www.nytimes.com/2005/11/29/international/asia/29azeri.html?ref=ilhamhaliyev> (erişim tarihi 12.11.2012).

⁷³⁹ Alieva, a.g.m., s. 157.

yaptırım uygulamamıştır. Thomas Carothers 2005 seçimlerinden sonra ABD'nin sert eleştirilerine rağmen Azerbaycan'ın hiç bir yaptırımla karşı karşıya kalmamasına dikkat çekmiştir.⁷⁴⁰ 2005 seçimlerinden sonra ABD Dışişleri Bakan yardımcısı Matthew Bryza Haziran 2006'da, Azerbaycan'ın demokratikleşme konusunda bizim istediğimiz kadar ilerleme kaydetmemesi bizim ikili ilişkilerde enerji ve askeri çıkarlarımızı görmezlikten geleceğimiz anlamına gelmez,⁷⁴¹ açıklamasını yaparak aslında ABD'nin pozisyonunu net bir biçimde ortaya koymuştur.

Seçim sonuçlarının değiştirilmesi için Gürcistan ve Ukrayna'da iktidar üzerinde baskı kurmağı başaran ABD, Azerbaycan'da iktidar üzerinde sonuçları değiştirmek için baskı kuramamıştır. Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ramiz Mehdiyev'e göre, Azerbaycan toplumu demokratikleşmenin alternatif yolu olan aşamalı dönüşümü tercih ettiği için ABD'nin planları Azerbaycan'da başarısız olmuştur.⁷⁴²

Bunun ötesinde ülkede siyasi aktiflik Gürcistan ve Ukrayna'daki kadar kuvvetli olmamıştır.⁷⁴³ 2002-2004 arası devrim sırasında Gürcistan NDI Başkanı olarak çalışan Lincoln Mitchell ABD'nin Gürcistan'da yaşanan devrimde rolünden şöyle bahsetmiştir: " Tabii ki, ABD Gürcistan'ı demokratikleşmesi için yaptığı yardımlar ve ABD STK'larının rolü devrimin gerçekleşmesinde önemli rol oynamıştır. Fakat bunlar ikinci öneme sahip olmuşlardır. Gürcistan'da yaşanan devrime doğrudan etki eden unsur, Şevarnadze'nin zayıf olması ve toplum arasında desteğini yitirmesi, Gürcistan sivil toplumunun güçlü olmasıdır.⁷⁴⁴ Gürcistan'da devrim sırasında ABD sadece Saakaşvili'yi desteklememiş, aynı zamanda

---

⁷⁴⁰ Carothers, **U.S. Democracy Promotion**, a.g.e., s. 9.

⁷⁴¹ Nichols, a.g.m., s. 15.

⁷⁴² Mehdiyev, a.g.e., s. 357.

⁷⁴³ Alieva, a.g.m., s. 157-158.

⁷⁴⁴ Mitchell, a.g.e., s. 113.

Şevarnadze`yi de istifaya zorlamıştır.<sup>745</sup> Azerbaycan`da ise merkezi yönetim kuvvetli olduğu için ABD başaramamıştır.

5. Demokrasi projesinden vazgeçilmesi

Bush`un Orta Doğu`da demokratikleşme dalgasını desteklemesi ABD`nin her zaman istediği sonuçları doğurmamıştır. ABD Dışişleri Bakanlığının terörist listesine dahil ettiği HAMAS 2006 yılında Filistin`de yapılan seçimlerde iktidara gelmiş ve İran`ın müttefiki Hizbullah da Lübnan seçimleri sonucunda iktidar ortağı olmuştur. Filistin ve Lübnan`da yapılan seçimler ABD`nin bölgede zayıflamasına ve rakiplerinin kuvvetlenmesine yol açmıştır. Bu durum ABD dış politikasında demokratikleşme çabalarının ABD ulusal çıkarları açısından faydalarını tartışmaya açmıştır.

Gürcistan, Ukrayna ve Kırgızistan devrimlerinden ve diğer ülkelerdeki devrim girişimlerinden sonra SSCB sonrası ülkelerde de ABD`ye karşı bir başkaldırı yaşanmış bu da Rusya ile yakınlaşmağa dönüşmüştür. ABD 2001 Afganistan operasyonundan sonra Güney Kafkasya ve Orta Asya`da elde etmiş olduğu jeopolitik kazançlarını⁷⁴⁶ kaybetmeğe başlamıştır.

SSCB sonrası coğrafyada ABD`nin demokrasi projesinden ülkelerin rahatsız olmasından faydalanan Rusya Federasyonu bu ülkeler ile yakınlaşmağa çalışmıştır. Rusya basını da iktidar değişikliklerinde ABD örgütleri ve CİA`ın rolünden bahsederek geri kalan ülke yönetimlerini korkutmağa ve Rusya ile yakınlaşmağa

---

⁷⁴⁵ Mitchell, a.g.e., s. 112-117.

⁷⁴⁶ 2002 yılında ABD Orta Asya`da Özbekistan`ın güneyinde Hanabad ve Kırgızistan başkenti Bişkek yakınında iki askeri üs kurmuştur. Cornell, U.S. Engagement in the Caucasus, a.g.m., s. 113.

itmeğe çalışmıştır. Öte yandan Azerbaycan, Kazakistan ve Özbekistan arasında da ABD baskılarına karşı bir tür dayanışma ortaya çıkmıştır.

2006 yılı Azerbaycan`da "Rusya Yılı" ilan olunmuş ve etkinliklere katılmak için 22 Şubat 2006`da Rusya Federasyonu Devlet Başkanı Vladimir Putin Azerbaycan`ı ziyaret etmiş ve ziyaretin amacını "mürekkebe" konuları müzakere etmek olarak açıklamıştır. Bakü`de taraflar arasında yapılan görüşmeler zamanı bölgesel gelişmeler, Dağlık Karabağ ve Bakü-Novorossisk Petrol Boru Hattı'nın kapasitesinin 1 milyon tona artırılması müzakere olunmuştur. Azerbaycan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Natik Aliyev, Bakü-Novorossisk`in 3 milyon ton kapasite ile çalışabileceğini açıklayarak, ABD`ye mesaj vermiştir. Putin`in ziyareti zamanı taraflar arasında Devlet Başkanları arasında ortak bildiri, Rusya`nın Vneştorbank (İthalat-İhracat Bankası) ile Azerbaycan ekonomi Bakanlığı arasında bankalar arası işbirliği anlaşması ve Azerbaycan ile Rusya Federasyonu Sverdlovsk vilayeti arasında işbirliği anlaşması imzalanmıştır.⁷⁴⁷

2006 yılında Özbekistan Cumhurbaşkanı İslam Kerimov⁷⁴⁸ ve Kazakistan Cumhurbaşkanı Nursultan Nazarbayev Rusya`yı ziyaret ederek Rusya ile ticari ve enerji alanında önemli anlaşmalar imzalamıştır. Özbekistan-Rusya arasında yeni bir

---

⁷⁴⁷"İlham Eliyev ile Vladimir Putin arasında Telefon Danışmaları Keçirilib", <http://www.mediaforum.az/az/2006/02/22/%C4%B0LHAM-%C6%8FL%C4%B0YEVL%C6%8F-VLAD%C4%B0M%C4%B0R-PUT%C4%B0N-ARASINDA-DANI%C5%9EIQTLAR-033959264c.html> (erişim tarihi 15.09.2012).

⁷⁴⁸ 31 Mayıs 2005`te Özbekistan`ın Andican bölgesinde gösterilere askerler ateş açması sonrası yüzlerce insan hayatını kaybetmiştir. Bu olay sonrası ABD ve Avrupa Birliği Özbekistan iktidarına karşı bazı yaptırımlar uygulamıştır. Olaylar sırasında tutuklananlar ABD ve Kırgızistan tarafından finansal destek olarak Özbekistan yönetiminin devrilmesini desteklediklerini belirtmiştir. Bu olaydan sonra Özbekistan Hanabad`daki ABD Üslerini çıkarmış. Jim Nichol, Uzbekistan: Recent Developments and U.S. Interests, Congressional Research Service, <http://www.fas.org/sgp/crs/row/RS21238.pdf> (03.08.2012), s. 14-17. John C.K. Daly, Kurt H. Meppen, Vladimir Socor and S. Frederick Starr, Anatomy of a Crisis: U.S.-Uzbekistan Relations, 2001-2005, **Silk Road Paper**, February 2006. Özbekistan Mayıs 2005`de GUAM dönem Başkanı Moldova cumhurbaşkanına mektup göndererek örgütten çıktığını beyan etmiş ve Aralık 2005`de İslam Kerimov GUAM çerçevesinde imzalanan bütün anlaşmaların geçersiz olduğunu beyan etmiştir. "Uzbekistan quits GUAM Treaties", <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=11429> (29.12.2005).

doğalgaz boru hattının çekilmesine ve Kazakistan-Rusya arasında ise, Rusya üzerinden Kazakistan petrolünün ihracının iki defa artırılmasına dair anlaşmalar imzalanmıştır.⁷⁴⁹ Bu ziyaretler ve anlaşmalar ABD'nin BDT ülkelerine yönelik devrimci politikasına tepkiden kaynaklanmış ve sonuçta karlı taraf Rusya olmuştur.

Bu gelişmelerden rahatsız olan Beyaz Saray Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'i ABD'ye davet etmiştir. The Washington Post yazarlarından Jackson Diehl Aliyev'in ABD'ye davet edilmesini Bush'un demokrasi destekleme projesinden petrol ve jeopolitik çıkarları gereği vazgeçmesi olarak değerlendirmiştir. Aliyev'in Beyaz Saray ziyaretini yorumlayan bir ABD'li resmi yetkili, biz Azerbaycan'ın önünün Rusya tarafından kapatılmasını istemiyoruz, eğer Azerbaycan Rusya'nın etkisi altına düşerse orada hiç bir demokrasi gündeminden bahsedemeyiz,⁷⁵⁰ açıklamasını yapmıştır.

Görüşme öncesi bir açıklama yapan İnsan Hakları Örgütü Bush'un Aliyev'i ülkedeki demokratikleşme ve reformların yapılması konusunda uyarmasını istemiştir. Freedom House'un İcraçı direktörü Jennifer Windson, "Bush demokrasi özendirmeği dış politikasının önceliği yapmıştır. Onun Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ile görüşmesi Azerbaycan'da demokrasi düşüncesinin diğer dış politika çıkarlarının gölgesinde kalmadığını kanıtlaması için iyi bir fırsattır"⁷⁵¹ açıklamasını yapmıştır.

The Washington Post yazarlarından Jackson Diehl'in de ifade ettiği gibi Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ABD'ye davet olunması Bush'un Azerbaycan'da demokrasi özendirme politikasından vazgeçmesi anlamına gelmiştir. 2003 yılında Cumhurbaşkanı seçilen İlham Aliyev 6 yılında Beyaz Saray'a davet edilmiş ve bu

---

⁷⁴⁹ Bruce Pannier, Kazakhstan: President Looks To build on Alliance With Putin, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/pp040306.shtml> (02.04.2006).

⁷⁵⁰ Jackson Diehl, "Retreat from the Freedom Agenda", **The Washington Post**, (24.04.2006).

⁷⁵¹ Bush, Must Hold Azerbaijan Democratic Standards. <http://www.freedomhouse.org/article/bush-must-hold-azerbaijan-democratic-standards> (erişim tarihi 23.10.2012).

ziyaretin Rusya'nın çevresi ile ilişkilerinin geliştirme çabası sonrası gerçekleşmesi bir tesadüf olmamıştır. Aliyev'in ABD ziyareti Azerbaycan'da bulunan ABD örgütlerinin faaliyetini de etkilemiştir.

D. ABD STK'larının düşüşü

2008'de Azerbaycan'da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri öncesi Azerbaycan-ABD ilişkilerinde gerginlik artmıştır. ABD Dışişleri Bakanlığının 2007 yılı İnsan Hakları Raporu'nda Ermeni diasporasının baskısı ile Ermenistan tarafından işgal olunan Dağlık Karabağ Özerk Bölgesi'nin bağımsız bir birim olarak gösterilmesi ABD-Azerbaycan ilişkilerinde kısa dönemli soruna neden olmuştur. Azerbaycan'ın tepkiler üzerine ABD rapordaki ifadeyi değiştirmiştir.⁷⁵²

14 Mart 2008'de BM Genel Kurulu'nda GUAM ve İslam İşbirliği Örgütü üyesi ülkelerinin desteği ile "İşgal Edilmiş Azerbaycan Topraklarında Son Durum" başlıklı yasa tasarısı Minsk Grubu diğer eşbaşkanları dahil ABD tarafından desteklenmemiştir. Minsk Grubu'nun bu tutumu Azerbaycan'da grubun yapısının değiştirilmesi tartışmalarına neden olduğu gibi Azerbaycan-ABD ilişkilerini de olumsuz etkilemiştir.⁷⁵³

2008'de ABD'de yapılan başkanlık seçimleri öncesi Barack Obama'nın ABD'deki Ermeni lobisine 1915 olaylarını soykırım gibi tanıyacağına dair yazılı garanti vermesi Azerbaycan'da da rahatsızlık yaratmış ve Obama "ermeniyancı" birisi olarak değerlendirilmiştir.

⁷⁵² Rapordaki ifade Azerbaycan'ın istediği gibi değiştirilmediği sürece Azerbaycan ABD ile bütün resmi ziyaretlerin ve ABD'nin çok önem verdiği "İki taraflı Güvenlik Diyalogu"nun ertelendiğini açıklamıştır. Cavid Veliyev, "ABD'den Ermenistan'a Karabağ Desteği", **Cumhuriyet Strateji**, (02.05.2007), s. 8.

⁷⁵³ Cavid Veliyev, "BM'den Azerbaycan'a Destek", **Cumhuriyet Strateji**, (31.03.2008), s. 4.

29 Nisan 2008`de Barış Gönüllülerinin Ülke Direktörleri toplantısında ABD Dışişleri Bakanı Condollize Rice`ın, bir zamanlar biz Gürcistan`ın değil belli ölçüde Ermenistan ve özellikle Azerbaycan`ın belli şartlara cevap verdiğini düşünüyorduk fakat bugün bu iki ülkenin bu şartlara cevap vermesi için önemli işler görülmelidir,⁷⁵⁴ açıklaması Azerbaycan iktidarının tepkisine neden olmuştur. Bu açıklama ABD`nin Azerbaycan iç işlerine müdahalesini artıracığı yorumlarına neden olmuştur. Ardından ABD Başkanı George W. Bush, 1 Mayıs 2008`de dünya basının özgürlük gününde yaptığı konuşmasında, 2007 yılında gazetecilerin hapsine göre, Çin lider ülkedir, onu Küba, Eritre, İran ve Azerbaycan takip ediyor, açıklamasını yapmış bu açıklama Azerbaycan`da rahatsızlık yaratmıştır. Aynı gün ABD`nin Azerbaycan`daki Büyükelçisi Enny Derse, 2008 Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçimlerin gözlemlenmesi, STK`ların desteklenmesi ve siyasi partilerin kuvvetlendirilmesi için ABD`nin 3 milyon dolar para ayıracağını açıklamıştır.<sup>755</sup> Şubat 2008`de Ermenistan`da yapılan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonrası muhaliflerin öldürülmesinin ABD tarafından bu kadar tepki ile karşılanmamasını kınayan Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri Ramiz Mehdiyev, ABD`nin Azerbaycan`da yapılacak cumhurbaşkanlığı seçimleri için 3 milyon dolar harcamasını Azerbaycan`ın iç işlerine müdahale olarak değerlendirmiştir. Mehdiyev, Azerbaycan`ın kendi yolu ile devam edeceğini belirtmiştir.⁷⁵⁶

STK`ların Azerbaycan`daki faaliyetleri ABD-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesine paralel ilerlemiştir. Genel olarak 2005 parlamento seçimlerinde

---

⁷⁵⁴ Remarks at the Peace Corps 2008 Worldwide Country Director Conference, <http://2001-2009.state.gov/secretary/rm/2008/04/104120.htm> (erişim tarihi 07.09.2012).

⁷⁵⁵ Alman Mir-İsmail, "U.S.-Azerbaijan Relations go Through Tension, Yet Maintain Strategic Alliance", **Eurasia Daily Monitor**, Volume 5, Issue 94, http://www.jamestown.org/single/?no_cache=1&tx_ttnews%5Btt_news%5D=33645 (07.09.2012).

⁷⁵⁶ Leyla Amirova, "Baku Angered by US Criticism", <http://iwpr.net/report-news/report-news/crs-issue-443> (erişim tarihi 07.09.2012).

ABD'nin sonuçları değiştirme çabasının başarısızlığı ve 2006 yılında Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in ABD'ye davet olunması ABD STK'larının Azerbaycan'daki çalışmalarının azalmasına neden olmuştur. Öte yandan 2003 ve 2005 seçimlerinde ABD hükümetinden ve STK'larından beklediği desteği göremeyen Azerbaycan muhalefeti hayal kırıklığına uğramıştır. Bu durum Azerbaycan'daki "demokratlar" arasında ABD'nin prestijine zarar vermiştir. ABD'nin Azerbaycan'daki STK'ları ise programlarına daha çok siyasi partileri değil, sivil toplum örgütü ve gençleri dahil etmiş ve 2010 yılında STK'ların siyasi parti programları tamamen kapanmıştır.

NDI ve NED'in Azerbaycan'daki yan kuruluğu Seçim Gözlemeleme Merkezi 15 Mayıs 2008'de Bakü mahkemesinin kararı ile kapatılmıştır. NDI Başkanı Kenneth Wollack, mahkemenin bu kararını vatandaşların seçim gözlemeleme haklarının gasp edilmesi olarak yorumlamıştır.⁷⁵⁷ ABD Dışışleri Bakanının Demokrasi ve İnsan Hakları üzere yardımcısı David J. Kramer Azerbaycan'ı ziyaret ederek burada Cumhurbaşkanı, Dışışleri Bakanı ve sivil toplum örgütleri ile görüşmüş ve 28 Temmuz 2008'de Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Komitesi'nin karşısında ziyareti hakkında bilgi vermiştir. Kramer, Seçim Gözlemeleme Merkezi'nin (Election Monitoring Center-EMC) kapatılmasını eleştirmiş ve EMC'nin 15 Ekim seçimlerinde gözlem yapabilmesi için ABD hükümetinden Azerbaycan hükümeti üzerinde baskı yapmasını istemiştir.⁷⁵⁸

---

⁷⁵⁷ Mine Muradova, "Azerbaijan: For one election monitoring group, seeing is believing", <http://www.unhcr.org/refworld/country,,EURASIANET,,AZE,,4864e8d91a,0.html> (erişim tarihi 07.09.2012).

⁷⁵⁸ David J. Kramer, Assistant Secretary for Democracy, Human Rights and Labor **Statement before the Commission on Security and Cooperation in Europe**, <http://2001-2009.state.gov/g/drl/rls/rm/2008/107536.htm>, (29.07. 2008).

Soros'un Açık Toplum Enstitüsü 2008 cumhurbaşkanlığı seçimlerinde seçim gözlemlene ve kontrol etmeyi finanse etmeyeceğini açıklamıştır. Enstitü Başkanı Farda Asadov, Soros Fonu'nun Azerbaycan'da sivil toplumun gelişmesine ve vatandaşların seçimlerde aktif iştirakine önem vereceğini ve seçim gözlemciliği konusunda yeterli deneyime sahip olmadığını ve AGİT ve NDI'nin bu konuda daha deneyimli olduğunu belirtmiştir.⁷⁵⁹

2008 seçimlerinde en aktif ABD örgütü IFES olmuştur. IFES MSK çalışanları için seminerler düzenlemiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti MSK'nın cumhurbaşkanlığı seçimleri için adayların başvurularını değerlendirme ve kabul sürecine ABD büyükelçiliği temsilcileri ile birlikte IFES, NDI ve basın mensupları katılmıştır.⁷⁶⁰

Bunun ötesinde Turan haber ajansı ve Yeni Nesil gazeteciler birliği NED'in finansal desteği ile seçimler öncesi basında adaylar için ayrılan süreleri kıyaslayan rapor hazırlayarak kamuoyuna açıklamıştır.⁷⁶¹

1. 2008 Cumhurbaşkanlığı Seçimleri

Ağustos 2008'te yaşanan Gürcistan-Rusya Savaşı ABD'nin Azerbaycan politikasının değişmesine neden olmuştur. Rusya Gürcistan'a askeri müdahale ederek ve uluslararası toplum tarafından Gürcistan toprakları olarak bilinen Abhazya ve Güney Osetya'nın bağımsızlığını tanıyarak hem Kosova konusunda onun fikrini önem vermeyen, hem de devrimler aracılığı ile Ukrayna ve Gürcistan'a yerleşen

---

⁷⁵⁹ SOROS Fund not to finance control over presidential elections in Azerbaijan, <http://www.today.az/view.php?id=43184> (erişim tarihi 07.09.2012).

⁷⁶⁰ Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu resmi internet sitesi. <http://www.cec.gov.az/en/common/press/august2008.htm> (14.11.2012).

⁷⁶¹ Mine Muradova, "Presidential Elections Offers Seven Candidates, Only One Choice", <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav101408.shtml> (13.10.2008).

ABD`ye ders verme fırsatı bulmuştur. Öte yandan bu savaş Avro-Atlantik mekana entegre olmak isteyen eski SSCB üyesi ülkelere mesaj niteliğinde olmuştur. Dolayısıyla Rusya-Gürcistan Savaşı Batı ile yakın işbirliği içinde olan Azerbaycan`ın enerji politikasını ve güvenliğini de yakından ilgilendirmiştir.⁷⁶²

3 Eylül 2008`de (Rusya-Gürcistan Savaşı`ndan 2 hafta sonra) ABD Başkan Yardımcısı Dick Cheney Azerbaycan`ı ziyaret etmiştir. Cheney`in ziyaretinden önce açıklama yapan ABD`nin Azerbaycan Büyükelçisi Enny Dersy, Rusya`nın Gürcistan`a karşı tutumu sadece Tiflis`e karşı değil, aynı zamanda Azerbaycan ve Ukrayna`yı da yakından ilgilendirmiştir. Cheney`in ziyareti Gürcistan, Azerbaycan ve Ukrayna`nın Avro-Atlantik Mekana entegrasyonu ruhunu desteklemek amacı taşımaktadır,<sup>763</sup> açıklamasını yapmıştır. Dick Cheney`in Ulusal Güvenlik Danışmanı John Hannah ise ziyaretten önce, bizim için öncelik Bakü, Tiflis ve Kiev`dir. (Ziyaret) ABD`nin dünyanın bu bölgesi ile yakından ilgilendiğine dair basit bir mesajdır,⁷⁶⁴ ifadelerini kullanmıştır. Fakat Cheney Azerbaycan iktidarı tarafından soğuk karşılanmıştır.⁷⁶⁵

ABD Azerbaycan`a yönelik demokrasi programları, STK`larının Azerbaycan faaliyeti ve Azerbaycan seçimleri Gürcistan-Rusya Savaşı`nın gölgesinde kaldığı için 2008 cumhurbaşkanlığı seçimleri 2003 cumhurbaşkanlığı ve 2005 parlamento seçimlerinden daha sakin geçmiştir. Öte yandan Azerbaycan hükümetinin AGİT ve

---

⁷⁶² Mart 2008`de Rusya Devlet Doğalgaz Şirketi Gazprom, Azerbaycan`a doğalgazının tümünü Avrupa fiyatlarından satın almayı teklif etmiş ve Azerbaycan`ın cevabını bekliyordu.

⁷⁶³ Şahin Abbasov, "Cheney Seeks to Keep Bakü Tilted Toward the West", <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav090308.shtml> (erişim tarihi 02.09.2012).

⁷⁶⁴ Danien McElroy and Bruno Waterfield, " Dick Cheney to take fight against Russia`s oil dominance to Azerbaijan", **The Telegraph**, (02.09.2008).

⁷⁶⁵ Rusya`nın Kommersant gazetesine göre, Cheney Azerbaycan`da İlham Aliyev tarafından soğuk karşılanmıştır. Cheney İlham Aliyev`den NABUCCO için destek istemiş fakat Aliyev Rusya ile ilişkileri kötüleştirmek hatırına bunu yapmayacağını bildirmiştir. Kommersant`ın iddialarına göre, Dick Cheney Bakü`de onun şerefine verilen akşam yemeğine katılmamıştır. Aleksandr Gabuev and others, "Dick Cheney Mistakenly Staked on Caspian", **Kommersant**, (05. 09. 2012).

Avrupa Konseyi'nin 2005 parlamento seçimleri ile ilgili taleplerini karşılamaması,⁷⁶⁶ muhalif adayların cumhurbaşkanlığı seçimlerini boykot etmesine neden olmuştur.⁷⁶⁷ Musavat, Halk Cephesi ve Liberal Parti, Azerbaycan İçin İttifak Forumu ve Vatandaş Dayanışma Partisi birleşerek "Demokratik Güçlerin Ortak Cephesi" ittifakı kurarak vatandaşları seçimlere katılmamağa çağırmıştır.⁷⁶⁸ 2003 ve 2005 seçimleri sonuçlarına itiraz ederek gösteriler yapan muhalefet 2008 seçimlerinde iştirak etmediği için seçim sonuçlarına itiraz ederek gösteri yapma şansını yitirmiştir.

Merkezi Seçim Komisyonu'nun resmi sonuçlarına göre seçmenlerin % 75'nin oy kullandığı 2008 cumhurbaşkanı seçimlerinde İlham Aliyev % 88.73, İkbal Ağazade % 2.86, Fazil Mustafa % 2.47, Kudret Hasankuliyev % 2.28, Kulamhüseyn Alibeyli % 2.23, Fuad Aliyev % 0.78 ve Hafis Hacıyev % 0.65 oy almıştır.⁷⁶⁹ Bu sonuçlara göre, İlham Aliyev ikinci beş yıllık süre ile Azerbaycan'ın Cumhurbaşkanı seçilmiştir. 16 Ekim'de açıklama yapan ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü Jone Mackormak İlham Aliyev'in Cumhurbaşkanı seçilmesi nedeniyle tebrik etmiş ve seçimleri demokratik ilkeler bakımından bir adım ileri olarak tanımlamıştır.⁷⁷⁰

---

⁷⁶⁶ Seçimlerden sonra AGİT hazırladığı raporda 2008 seçimlerinden önce Azerbaycan hükümetinin Avrupa Konseyi Venesiya Şurası ve AGİT ile seçim yasalarının değiştirilmesine ilişkin işbirliğini olumlu bulmuştur. Republic of Azerbaijan Presidential Election 15 October 2008. **OSCER/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Varsova**, (15.12.2008).

⁷⁶⁷ **Human Rights Watch Report**, 2009.

⁷⁶⁸ Republic of Azerbaijan Presidential Election, **OSCER/ODIHR Election Observation Mission Final Report, Varsova**, (15.10.2008).

⁷⁶⁹ Republic of Azerbaijan Presidential Election (15.10.2008).

⁷⁷⁰ "Bir Addım İrelî" ABŞ-dan Oktyabr seçkisine Reaksiya geldi", <http://www.mediaforum.az/az/2008/10/17/B%C4%B0R-ADDIM-%C4%B0R%C6%8FL%C4%B0-AB%C5%9E-dan-15-OKTYABR-SE%C3%87K%C4%B0S%C3%87%C4%B0N%C6%8F-100112639c.html> (erişim tarihi 07.09.2012).

2. ABD Örgütlerinin kapatılması

2008 yılı Azerbaycan`da olduğu gibi ABD`de seçim yılı olmuş ve Demokrat Parti adayı Barack Obama`nın başkan seçilmesi ABD örgütlerinin Azerbaycan`daki faaliyetlerini etkilemiştir. ABD`de Demokrat Parti başkan adayı Barack Hüseyin Obama başkanlık seçimlerinde ABD`deki Ermeni lobisinin desteğini alabilmek için seçilmesi durumunda 1915 olaylarını soykırım olarak tanıyacağını yazılı garantisini vermiştir. Seçildikten sonra ise Güney Kafkasya politikasında Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılmasına öncelik vermiş ve taraflar arasında gizli diplomatik müzakereleri desteklemiştir. Azerbaycan ise Dağlık Karabağ meselesinde anlaşma imzalanmadan Türkiye-Ermenistan protokollerine karşı çıkmıştır. ABD Karabağ`ın bu meselede bir ön şart olmadığını savunarak Türkiye üzerinde baskı yapmıştır.

ABD-Azerbaycan ilişkilerinde yaşanan bu gerginliğin ardından 2010 yılında Nükleer Güvenlik Zirvesi`ne ABD Başkanı Barack Obama Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan`ı ve Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan`ı davet etmiş fakat Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`i davet etmemiştir. Bu durum Azerbaycan-ABD arasında yeni bir gerginliğe yol açmıştır.

Öte yandan ister 2008 seçimlerinde, isterse de 2012 seçimlerinde ABD Başkan adaylarından Barack Obama, ABD askerlerinin Afganistan`dan çıkarılması sözünü vermiştir. Bu noktada ABD`nin Afganistan`dan askerlerini çıkarması için Azerbaycan`a ihtiyacı artmıştır. Hem iki taraflı ilişkilerde yaşanan gerginlikler, hem de Afganistan`dan askerlerini çekmesi için Obama`nın Azerbaycan`a olan ihtiyacı ABD STK`larının Azerbaycan`daki faaliyetini etkilemiştir. Birinci durumda Azerbaycan`ın yönetiminin ABD STK`ları üzerinde baskısına neden olmuş ve ABD

STK`larının faaliyet alanı daralmıştır. Öte yandan bu dönemde ABD`nin Azerbaycan tayin ettiği büyükelçiler Matthew Bryza ve Richard Morningstar önceki büyükelçiler Rino Harnish veya Enny Dersy`den farklı olmuş ve demokrasi ve insan hakları meseleleri ile değil, enerji meseleleri ile ilgilenmişlerdir. Nitekim Richard Morningstar Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev`in üçüncü defa aday olacağı 2013 seçimleri ile ilgili, önemli olan seçimlerin demokratik ve şeffaf olması olmasıdır, açıklamasını yapması Azerbaycan muhalefetini hayal kırıklığına uğramıştır.⁷⁷¹

Öte yandan Azerbaycan yönetimi 2005 seçimlerinden sonra yabancı STK`ların Azerbaycan`daki faaliyet alanını daraltmak için bir takım kararlar almış ve alternatif kurumlar oluşturmuştur. 27 Temmuz 2007`de Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev ülkedeki STK`ların faaliyet ilkelerini belirleyen Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Desteyi Kararnamesi`ni imzalamıştır. Bu kararnamenin üç önemli önceliği bulunmuştur: STK faaliyetlerini düzenlemek için yasaların belirlenmesi, STK-hükümet işbirliği mekanizmasını oluşturmak ve doğrudan devletin STK`lara finansal desteğini sağlamak. Karar doğrultusunda 13 Aralık 2007`de Cumhurbaşkanı Himayesinde Sivil Toplum Örgütlerine Devlet Desteyi Başkanlığı kurulmuştur.<sup>772</sup> Bu tarihten sonra Azerbaycan devleti STK`lara yıllık bütçe ayırarak, STK`ların yabancı finans kaynaklarına gitmesini engellemeye çalışmıştır.

Öte yandan 2008 yılından itibaren Azerbaycan`da faaliyet gösteren ABD STK`ları kapanmaya başlamıştır. 2008 yılında NDI ile işbirliği içinde olan Seçim Gözlemeleme Merkezi`nin (Election Monitoring Center-EMC) kaydı iptal edilmiştir. Uluslararası Kriz Grubu EMC`nin kapanma nedenini ABD Büyükelçiliğinin 2008

---

⁷⁷¹ 2009 yılında Azerbaycan`da yapılan anayasa değişikliği ile bir şahsın iki defadan fazla Cumhurbaşkanı adayı olmasının yolu açılmıştır.

⁷⁷² Azerbaijan Vulnerable Stability, a.g.m., s. 17.

seçimlerinde EMC`den paralel exit pollar yapmasını istemesi ile izah etmiştir.<sup>773</sup> NDI Başkanı Kenneth Wollack, EMC`nin Azerbaycan`daki faaliyetinin yasaklayan mahkeme kararını kınamıştır.<sup>774</sup> ABD`nin Azerbaycan Büyükelçiliği ise EMC`nin faaliyetinin yeniden başlatılması istenmiştir.⁷⁷⁵ Merkezin kapanması üzerine EMC yerine Serbest Seçimler, Demokrasi ve Sivil Toplum örgütü kurulmuştur.⁷⁷⁶

Cumhurbaşkanı seçimlerinden sonra 31 Ekim 2008`de Azerbaycan Radyo Televizyon Üst Kurulu Başkanı (Azerbaycan Milli Radyo ve Televizya Kurumu) Nuşirevan Muharremli, yabancı radyoların yerel frekanstan yayın yapmaları için lisans verilmeyeceğini açıklamış ve ardından 2009`dan itibaren Amerika`nın Sesi (Voice of America), Radyo Özgürlük (Radio Liberty) ve BBC Radyoları`nın Azerbaycan`da yerel frekanslardan yayınları durdurulmuştur. Azerbaycan ulusal frekansından yayından kaldırılan bu üç radyo önceki seçimlerde ve genel olarak Azerbaycan iç işlerine müdahale etmekle suçlanmıştır. Yerel frekansta yer verilmese de yabancı radyolar uydu, kablo anten ve internet aracılığı ile Azerbaycan`a yayın yapabilmıştır.<sup>777</sup> ABD`den ve Avrupa`dan gelen tepkiler üzerine Azerbaycan Cumhurbaşkanının danışmanı Ali Hasanov, bu radyoların Soğuk Savaş dönemi propaganda ürünü olduğunu bildirmiştir.

Azerbaycan`ın bu üç radyoyu ulusal tezlikten çıkarması uluslararası alanda özellikle ABD İnsan Hakları Raporları`nda eleştirisi konusu olmuştur. New-York merkezli Gazetecileri Koruma Derneği (CPJ) bir açıklama yaparak, bu üç radyonun muhalefetin sesini duyuran radyolar olduğunu ve bunun kapatılmasının

---

⁷⁷³ Azerbaijan Vulnerable Stability, a.g.m., s. 17.

⁷⁷⁴ NDI Urges Reversal of Court Decision Against Azerbaijan`s Election Monitoring Center, http://www.ndi.org/files/2315_az_release_court_051408.pdf, (14.05.2008).

⁷⁷⁵ Officials Plan for "Problem-Free" Presidential Election, <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav052108a.shtml> (erişim tarihi 04.12.2012).

⁷⁷⁶ Resmi internet sitesi, <http://www.smdt.az/> (erişim tarihi 04.12.2012).

⁷⁷⁷ Azerbaycan, (31.10.2008).

Azerbaycan`da demokrasiye zarar vereceğini açıklamıştır.<sup>778</sup> ABD Dışışleri Bakanlığı Azerbaycan`dan radyoların ulusal frekanslardan çıkarılması konusunda açıklama istemiştir. Dışışleri Bakanlığı Basın Sözcüsü Robert Vudun, söz konusu radyoların Azerbaycan`da demokrasinin gelişmesine ve tartışma programlarına destek verdiğini ve bunların kapanmasının rahatsızlığa neden olduğunu belirtmiştir.⁷⁷⁹ Bu üç radyo kanalının Azerbaycan tarafından kapatılması ABD Dışışleri Bakanlığının ülkeler üzere her yıl yayınlamış olduğu İnsan Hakları Raporunda da eleştirilmiş ve basın özgürlüğünün kısıtlanması olarak değerlendirilmiştir.⁷⁸⁰

2010`dan itibaren NDI Azerbaycan`daki siyasi partilerle çalışma projelerini durdumuş⁷⁸¹ ve ardından 2011 yılında NDI ve IRI`ın Bakü ofisleri kapatılmıştır. Yeniden ofis açabilmek için görüşmeleri sürdüren NDI`ın Eylül 2012`de Azerbaycan`daki faaliyetine izin verilmiştir.⁷⁸² Azerbaycan`da tekrar faaliyetine izin verilen NDI muhalifler tarafından, proje çalışmalarını hükümet yanlısı STK`larla sürdürmekle eleştirilmektedir. Ayrıca NDI`ın yeniden faaliyetine izin verildiği dönem Azerbaycan`la Rusya`nın ilişkilerinde sorunlar yaşandığı ve Azerbaycan`ın ABD ile yakınlaşmak istediği döneme denk gelmiştir.

---

⁷⁷⁸ "CPJ Concerned About Azeri Governments`s Plan to Shut Down Foreign Radio Channels", http://azerireport.com/index.php?option=com_content&task=view&id=710&Itemid=42 (erişim tarihi 04.12.2012).

⁷⁷⁹"Birleşmiş Ştatlar Azerbaycan Hükümetinden İzahat İstedi", <http://www.mediaforum.az/az/2008/11/07/XAR%C4%B0%C4%B0-RAD%C4%B0OLARIN-DAYANDIRILMA-M%C6%8FS%C6%8FL%C6%8FS%C4%B0-B%C3%96Y%C3%9CD%C3%9C-104756642c.html> (06.09.2012).

⁷⁸⁰ 2011 Human Rights Reports: Azerbaijan, <http://www.state.gov/documents/organization/186540.pdf> (07.09.2012).

⁷⁸¹ "Government Shut Down National Democratic Institute Office in Baku", <http://whatwaswritten.wordpress.com/2011/03/10/government-shuts-down-national-democratic-institute-office-in-baku/> (10.03.2011).

⁷⁸² NDI`ın Azerbaycan`da kayıt yaptırmak istediğini fakat son beş yıldır cevap alamadıklarını belirtmişler. <http://whatwaswritten.wordpress.com/2011/03/10/government-shuts-down-national-democratic-institute-office-in-baku/> (10.03.2011).

KAYNAKÇA

Resmi Belgeler

A National Security Strategy of Engagement and Enlargement the White House, February 1995.

A National Security for New Century, White House, October, 1998.

Azerbaycan Respublikası Prezidentinin Fermanı, http://e-qanun.az/files/framework/data/3/c_f_3250.htm (erişim tarihi 29.11.2012).

Azerbaycan Respublikasının Serencamı, <http://www.carecprogram.org/uploads/docs/AZE-Poverty-Reduction-Strategy-az.pdf> (erişim tarihi, 29.11.2012).

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1996 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1997 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 1999 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2000 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2002 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2003 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2004 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2005 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2006 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2007 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2008 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2009 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2010 Human Rights Report: Azerbaijan.

U.S. Department of State, Bureau of Democracy, Human Rights and Labor, 2011 Human Rights Report: Azerbaijan.

FY 2001 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2002 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2003 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2004 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2005 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2006 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2007 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2008 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2009 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2010 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2011 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

FY 2012 Congressional Budget Justification for Foreign Operations.

Statement of Principles and Objectives, <http://www.ned.org/docs/Statement-of-Principles-and-Objectives.pdf> (erişim tarihi 08.11.2012).

USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (erişim tarihi 21.10.2012). (June, 2000).

USAID Azerbaijan: 2006-2011 Strategy Statement, <http://azerbaijan.usaid.gov/node/87>

USAID, http://transition.usaid.gov/locations/europe_eurasia/countries/az/ (erişim tarihi 03.12.2012).

USAID Azerbaijan Past Projects. <http://azerbaijan.usaid.gov/node/86>

USAID Azerbaijan Program, <http://azerbaijan.usaid.gov/node/9> (erişim tarihi 10.08.2012).

USAID Strategic Plan Azerbaijan FY 2001 - FY 2003, http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABS379.pdf (June, 2000).

Agreement between the United States of America and Azerbaijan,
<http://www.state.gov/documents/organization/165364.pdf> (08.10.2003).

Azerbaycan Merkezi Seçim Komisyonu resmi internet sitesi.
<http://www.cec.gov.az/en/common/press/august2008.htm> (14.11.2012).

Resmi Açıklamalar

Public Papers of the Presidents of the United States. George Bush, 1991. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1992.

“Statement by White House State Secretary Dee Dee Myers, Washington, Dc July 15, 1994”, Dispatch 5, no 30, (25.07.1994).

Strobe Talbott, “A Farewell to Flashman: American Policy in the Caucasus and Central Asia”, Central Asia Institute John Hopkins School Advanced International Studies. (21.07.1997).

IMF Approves STF Drawing for the Republic of Azerbaijan: Press Release No. 95.24 (17.11.1995).

IMF Approves US \$ 100 Million PRGGF Loan to Azerbaijan Republic, **News Brief**. No. 01/53. July 6, 2001.

BVF'nin İcrası Şurası Azerbaycan Respublikası ile 2010-cu il IV madde üzere meslehetleşmeleri yekunlaşdı, Basın Açıklaması, No. 10/58. (13.05.2010).

Statement of the National Democratic Institute for International Affairs (NDI) Proposed Unified Election Code (UEC),
http://www.ndi.org/files/1591_az_uec_042803.pdf (28.04.2003).

Azerbaijan: Presidential Elections 2003, Human Rights Watch Briefing Paper, (13.10.2003).

Statement of the National Democratic Institute for International Affairs (NDI) Election Observation by Domestic Groups,
http://www.ndi.org/files/1592_az_domesticgroups_050703.pdf, (07.05.2003).

Statement of the National Democratic Institute (NDI) on Azerbaijan's 2003 Presidential Election, http://www.ndi.org/files/1648_az_elect101703.pdf (17.10.2003).

Kitaplar

Ahmedov, M. (1997), **Azerbaycan: Yeni neft erası ve beynelxalk siyaset**, Bakü.

Ali, Tarık (der.), (2001), **Evrenin Efendileri: NATO`nun Balkan Seferi**, İstanbul, Om Yayınları.

Aras, Osman Nuri, (2001), **Azerbaycan`ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**. İstanbul, Der Yayınevi.

Aras. Osman Nuri ve Süleymanov, Elçin, (2010), **Azerbaycan İktisadiyyatı**, Bakü, Şerq-Qerb Yayınları.

Armaoğlu, Fahir, (2005), **20. Yüzyıl Siyasi Tarih 1914-1995**, Cilt 1-2, İstanbul, Alkım.

Arslan, Faruk, (2005), **Hazar`ın Kurtlar Vadisi**, İstanbul, Karakutu Yayınları.

Aslanlı, Araz ve Hesenov, İlham, (2005), **Haydar Aliyev Dönemi Azerbaycan Dış Politikası**, Ankara, Platin Yayınları.

Azerbaycan ve Dünya Ticaret Teşkilatı,(2006), Bakı, İqtisadı Tedqiqatlar Merkezi.
Bozyk, Pawel, (2006), **Globalization and Transformation of Foreign Economic Policy**, London, Ashgate.

Bayramov, Vugar, (2010), **Azerbaycanın, ÜTT-ə Üzvlük Prosesinin Qiymətləndirilməsi üzrə Siyasət Sənədi**, Bakı, İktisadi ve Sosial İnkişaf Merkezi.

Brzezinski, Zbigniew, (2005), **Büyük Satranç Tahtası**, çev. Yelda Türedi. İstanbul, İnkılap Yayınları,

Cafersoy, Nazim, (2001), **Elçibey döneminde Azerbaycan dış politikası**, Ankara, ASAM Yayınları.

Carothers, Thomas, (1999), **Aiding Democracy Abroad**, Carnegie Endowment for International Peace Wash.

Carothers, Thomas, (2009), **Revitalizing U.S. Democracy Assistance the challenge of USAID**, Washington, Carnegie Endowment.

Carothers, Thomas, (2007), **U.S. Democracy Promotion During and After Bush**, Washington, Carnegie Endowment.

Chufrin, Gennady (ed.), (2001), **The Security of The Caspian Sea Region**. Stockholm, SIPRI.

Cohn, Theodore, (June, 2007), **Global Political Economy**, fourth edition, Pearson Education.

Cornell, E., Svante, (2011), **Azerbaijan Since Independence**, New York, Armonk.

- Dağı. Zeynep, (2007), **Uluslararası Politikayı Anlamak. Ulus-Devlet`ten Küreselleşmeye**, 1. Basım. İstanbul, Melise Matbaacılık.
- Demir, Ali Faik, (2003), **Türk Dış Politika Perspektifinden Güney Kafkasya**, İstanbul, Bağlam Yayınları.
- Gillies, L., Grazia, (2002), **Transnational Corporations Fragmentation Amidst Integration**, New-York, Routledge.
- Gilpin, Robert, (1975), **U.S. Power and the Multinational Corporation**, New York.
- Gilpin, Robert, (2011), **Uluslararası İlişkilerin Ekonomi Politikası**, çev. Murat Duran, Selçuk Oktay, Ankara, Birinci Baskı. Kripto Yayınları.
- Goldgeier, M., James and McFaul, Michael, (2003), **Power and Purpose**, Brookings Institution Press.
- Grieco, P., Joseph, and Ikenberry. John, G., (2003), **State Power and World Markets**, New-York, W.W. Norton and Company.
- Hesenov, Ali, (1997), **Azerbaycan-ABŞ anlaşılmaz münasebetlerden strateji taraftaşlığa doğru**, Bakü.
- Held, David, ve McGrew, Anthony, (ed.), (2008), **Küresel Dönüşümler: Büyük Küreselleşme Tartışması**, çev. Cemil Boyraz, Ankara, Phoenix.
- İsmayılov, Eldar ve diğerleri, (1995), **Azerbaycan Tarihi**, Bakü, Öğretmen.
- İsmayilzade, Fariz and Howard E. Glen E. (ed.), (2012), **The South Caucasus 2021**, Washington, SAM and The James Town Foundation.
- Kaminski, Bartlomiej (ed.), (1996), **Economic Transition in Russia and New States of the Eurasia**, New-York. M.E. Sharp.
- Kasım, Kamer, (2009), **Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya**, Ankara, USAK Yayınları.
- Kasımov, Musa, (1996), **Azerbaycan Beynelxalq Münasebetler Sisteminde**, Bakı, Gençlik Yayın.
- Kavass, İ., İgor, (2006), **ÜTT`ye Üzv Olmak**, Bakü, Adiloğlu.
- Kennedy, Paul, (2012), **Büyük Güçlerin Yükseliş ve Çöküşleri**, 12. Basım, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Keohane. O., Robert, ve Nye, S., Joseph,(1989), **Power and Interdependence**, Second Edition, Harvard University.
- Keohane, O., Robert, (1984), **After Hegemony**, Princeton University Press.
- Kindleberger, Charles, (1973), **The World in Depression**, Berkeley.

- Lancaster, Carol, (2000), **Transforming Foreign Aid: United States Assistance in the 21. Century**, Peterson Institute for International Economics.
- MacKinnon, Mark, (2007), **The New Cold War**, New York, Carroll and Graff Publishers.
- Mason S., Edward, and Asher, E., Robert, (1973), **The World Bank Since Bretton Woods**, Wash, The Brooking Institution.
- Maswood, S., Javad, (2008), **International Political Economy and Globalization**, Second edition, Cairo, World Sceintific.
- Marriott, James and Minio-Paluello, Mika (2012), **The Oil Road**, London. New Left Books.
- Mehdiyev, Ramiz, (2008), **Demokratiya Yolunda**. Bakı, Şerg-Gerb.
- Mitchell, A. Lincoln, (2009), **Uncertain Democracy**, Philadelphia, University of Pennsylvania Press.
- Nesibli, Nesib, (2000), **Azərbaycan Geopolitikası ve Neft**, Bakü, Hazar Üniversitesi Yayınları.
- Nesirov, Elman, (1998), **Azərbaycan-ABD Münasebetleri**, Bakü, Kanun.
- Nichol, P., James, (1995), **Diplomacy in the Former Soviet Republics**, Greenwood Publishing Group, Westpord.
- Nuti, Leopoldo, (2008), **The Crises of Detente in Europe, from Helsinki to Gorbachev 1975-1985**. New-York, Routledge.
- Nye, S., Joseph. ve Welch, A., David, (2009), **Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak**, çev. Renan Akman. 2. Baskı, İstanbul, Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Nye, S., Joseph, (2005), **Yumuşak Güç**, İstanbul, Elips Yayınları.
- Özen, Çınar ve Taşdemir, Hakan, (ed.), (2006), **Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Ankara, Odak Yayınları.
- Oran, Baskın, (2002), **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar**, Cilt I 1919-1980. 5. Baskı, İstanbul, İletişim Yayınları.
- Paşayev, Hafız, (2007), **Bir Sefirin Manifesti**, Bakü, Şerq-Qerb Yayınları.
- Paşayev, Hafis, (2008), **Yükseklise Doğru**, çev. Rövsən Hacıyev ve Humar Hüseynova. Bakı, Azərbaycan Marketink Cemiyeti.
- Perkins, John, (2011), **Bir Ekonomi Tetikçinin İtirafları**, çev. Murat Kayı. 13. Basım. Ankara, April Yayıncılık.
- Robinson, I., William, (1996), **Promoting Polyarchy**, Cambridge University Press.

Rosenau, N., James ed., (1969), **Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems**, New-York. Free Press.

Sander, Oral, (1998), **Siyasi Tarih 1918-1994**, 7. Baskı, Ankara, İmge Kitapevi.

Seferov, P.Ş. (1999), **90-cı illerde Azerbaycanın Beynelhalk Veziyyeti ve Harici Siyaseti**, Bakü.

Smith, Tony, (1994), **America's Mission: the United States and the Worldwide Struggle for Democracy in The Twentieth Century**, New-Jersey, Princeton University Press.

Sultanov,B., (1995), **80-ci illerin sonu, 90-ci illerin evvelerinde Azerbaycan'da siyasi mübarize**, Bakı, Maarif Yayıncılık.

Şəkərəliyev, Arif, (2009), **Dövlətin İqtisadi Siyaseti: Reallıqlar ve Perspektivler**, Bakü, İktisad Universitesi.

Şimşir, Bilal, (2011), **Azerbaycan**, Birinci Basım, İstanbul, Bilgi Yayınevi.

Starr, Frederick S., and Conrell, Svante (ed.) 2005, **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Oil Window to the West**, Swedeen, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program.

Tahirzade, Adalet, (1999), **Elçibey**, Bakü, Cumhuriyet gazetesi yayınları.

Yıldırım, Mustafa, (2006), **Azerbaycan Project Demokratiya**, Ankara, Ulus Dağı Yayınları.

Wang, Qinxin, Ken, (2000), **Hegemonic Cooperation and Conflict:Postwar Japan`s China policy and the United States**, London, Praeger.

Zakaria, Fareed, (2008), **The Post-American World**, New-York, W.W. Norton and Company.

Makaleler

Abdullayev, Natig ve Elma, Fikret "Sovyetler Birliğinde Reform Sürecinin Başlangıcı ve Gorbaçov Dönemi", **Journal of Qafqaz University**, 2009. Number 26, s. 71-87.

Ahcar, Gilbert, "Rasputin Satranç Oynuyor: Ne yapmalı da Batı'yı Yeni Büyük Bir Savaş Sokmalı", Tarık Ali (der.), **Evrenin Efendileri? NATO'nun Balkan Seferi**, Om Yayınları, İstanbul 2001.

Ağacan, Kamil, "ABD'nin Gürcistan'a Asker Göndermesi: Terörle Mücadelede Üçüncü Cephe mi, Yoksa Köprübaşının Tutulması mı?", **Stratejik Analiz**, Nisan 2002, C. 2, S. 24, s. 69-76.

Akdevilioğlu, Akay, "İran İslam Cumhuriyeti'nin Orta Asya ve Azerbaycan Politikaları", **Uluslararası İlişkiler**, Yaz 2004, C. 1, S. 2, s. 129-160.

Alieva, Leila, "Azerbaijan's Frustrating Elections", **Journal of Democracy**, April 2006, Vol. 17, Numb. 2, s. 147-160.

Apodaca, Clair, "U.S. Human Rights Policy and Foreign Assistance: A Short History", **Ritsumeikan International Affairs**, 2005, Vol. 3, s. 63-80.

Aras, Bülent "Amerika-Orta Asya İlişkileri ve İran'ın Konumu", **Avrasya Dosyası**, Sonbahar 1999, C. 5, S. 9, s. 225-243.

Aras, Osman Nuri ve Süleymanov, Elçin, "Dünya Bankının Azerbaycan da Hayata Keçirdiyi İnfrastruktur Layiheleri", **Journal of Qafqaz University**, Spring 2005. Number 15, s. 1-13.

Aras. Bülent ve Okumuş, Ahmet, "Basra Körfezi Güvenliği ve Hazar Zenginliği", **Avrasya Dosyası**, 2000. C. 6, S. 1, s. 60-71.

Aslanlı, Araz, "Azerbaycan'da Devlet Başkanlığı Seçimi", **Stratejik Analiz**, Aralık 2003, C. 4, S. 44. s. 32-38.

Ataman, Muhittin, "The Impact of Non-State Actors on World Politics: A Challenge to Nation-State", **Alternatives**, 2003, Vol.2, Number 1, s. 42-66.

Ataman, Muhittin, "Uluslararası Ekonomi Politik: Güç Siyasetinin Ötesi", Dağı. Zeynep, (2007), **Uluslararası Politikayı Anlamak. Ulus-Devlet'ten Küreselleşmeye**, 1. Basım. Melise Matbaacılık, İstanbul, s. 446-50.

Atasır, Ayşen, "ABD'nin Kafkasya Politikasında Son Gelişmeler ve Türkiye", **Stratejik Analiz**, Mayıs 2003. C. 4, S. 37, s. 75-80.

Axelrod, Robert and Keohane, O., Robert, "Achieving Cooperation under Anarchy: Strategies and Institutions", **World Politics**, Oct., 1985, Vol., 38, No. 1, s. 226-254.

Axtmann, Roland, "The State of The State: The Model of the Modern State and Its Contemporary Transformation", **International Political Science Review**, 2004, Vol. 25, No. 3, s. 259-279.

Aydın, Mustafa, "Identities in Formation Nationality, Religion and Transformational Ideas in former Soviet Central Asia", *Turkish Yearbook of International Relations*, 1996, No. 16, s. 65-79.

Ergun, Ayça, "Post-Soviet Political Transformation in Azerbaijan: Political Elite, Civil Society and the Trials of Democratization", **Uluslararası İlişkiler**, Summer 2010, Vol. 7, No 26, s. 67-85.

Badie, Bertrand, "Praise, or a Requiem? The Paradigmatic Debate in International Relations", July, 2001, **International Political Science Review**, Vol 22, No. 3. s. 253-260.

Bağirov, Sabit, "Azerbaijan Strategic Choice in the Caspian region", Gennady Chufrin (ed.), The Security of the Caspian Sea Region, **SIPRI**, Solna, 2001. s. 178-194.

Bagirov, Sabit, "Azerbaijani Oil: Glimpses of a Long History". **Perceptions**, June-August 1996, Volume 1, No. 2. s. 31-51.

Balbal, Tuncay, "Implication of the Baku-Tbilisi-Ceyhan Main Oil Pipeline Project", **Perception**, Winter 2005, s. 29-59.

Baldwin, A., David, "Interdependence and Power: A Conceptual Analysis", **International Organization**, Autumn, 1980, Vol. 34, No 4, s. 471-506.

Baranick, J., Michael and Salayeva, Rena, "State-Building in a Transition Period: The Case of Azerbaijan", Analysis for New and Emerging Societal Conflicts, http://www.thecornwallisgroup.org/pdf/CX_2005_12-Baranick2-CX-July17.pdf s. 208-219.

Barker, Michael, Regulating Revolutions in Eastern Europe, November 1, 2006. http://www.thirdworldtraveler.com/NED/NED_EasternEuropeElections.html (erişim tarihi 01.09.2012).

Barylski, V., Robert, "Russia, the West, and the Caspian Energy Hub", **Middle East Journal**, (Spring, 1995), Vol. 49, No. 2, s. 217-232.

Barnett, Michael and Duvall, Raymond, "Power in International Politics", **International Organization**, Winter. 2005, Vol. 59, No. 1, s. 39-75.

Beissinger, Mark, R., "Nationalism and the Collaps of Soviet Communism", **Contemporary European History**, 2009, C. 3, S. 18, s. 331-347.

Birdsall, Nancy and Fukuyama, Francois, "The Post-Washington Consensus", **Foreign Affairs**, March-April 2011, Vol. 90, Num. 2, s. 45-53.

Bozdağlıoğlu, Yücel ve Özen, Çınar, "Liberalizmden Neoliberalizme Güç Olgusu ve Sistemik Bağımlılık", Kış 2004, **Uluslararası İlişkiler**, C. 1, S. 4, s. 59-79.

Brinkley, Douglas, "Democratic Enlargement: The Clinton Doctrine", **Foreign Policy**, Spring 1997, No. 106, s. 110-127.

Cabbarlı, Hatem, "Güney Kafkasya`da Güç Mücadelesi ve ABD`nin Azerbaycan`da Üst İsteği", **Stratejik Analiz**, 2005, C. 5, S. 55, s. 65-70.

Çağırın, Mehmet Emin "ABD Dış Politikasında İktisadi Müeyyidelerin Yeri ve Önemi", Çınar Özen ve Hakan Taşdemir (der.), **Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yayınevi, Ankara, 2006. s. 47-74.

Carothers , Thomas, "The Backlash Against Democracy Promotion", **Foreign Affairs**, March -April 2006, Vol., 85, No. 2, s. 55-68.

Cox, Michael, "The Clinton Administration as New Wilsonians", Second Transatlantic Editors' Roundtable, 29.04.1999. London. <http://www.cap-lmu.de/transatlantic/topics/editors2.php> (erişim tarihi 03.12.2012).

Çelikpala, Mitat, "Türkiye ve Kafkasya: Reaksiyoner Dış Politikadan Proaktif Ritmik Diplomasiye Geçiş", **Uluslararası İlişkiler**, Bahar 2010. C. 7, S. 25, s. 93-126.

Charnovitz, Steve, "Rehing WTO Trade Sanctions", **The American Journal of International Law**, Oct., 2001, Vol., 95, No 4. s. 792-832.

Cohen, Ariel and DeCorla-Souza, Kevin, "Security Issues and U.S. Interests in the South Caucasus", Fariz İsmayilzade and Glen E. Howard (ed.), **The South Caucasus 2021**, SAM and The James Town Foundation, Washington, 2012. s. 187-218.

Cornell, Svante, "U.S. Engagement in the Caucasus: Changing Gears", **Helsinki Monitor**, 2005, No 2, s. 112-119.

Cornell, E., Svante, "The United States and Central Asia: In the Steppes to Stay?", **Cambridge Review of International Affairs**, July 2004, Vol. 17, Num. 2, s. 239-253.

Dahl, Robert, "The Concept of Power", **Behavioral Science**, 2-3. July 1959. s. 201-215.

Dunne, Tim and Schmidt, C., Brian, "Realism", Baylis, John and Smith, Steve, (2001), **Globalization of World Politics**, Second Edition. Oxford University Press. s. 162-177.

Durdular, Ercan, "İran`ın Azerbaycan ve Ermenistan Politikası", **Avrasya Dosyası**, İlbahar 1995, C. 2, S. 1, s. 124-135.

Eichengreen, Barry, Uzan, Marc, Crafts Nicholas and Hellwig, Martin, "The Marshall Plan: Economic Effects and Implications for Eastern Europe and the Former USSR" **Economic Policy**, Apr., 2006, Vol. 7, No 14, s. 13-75.

Emiraslanov, Azer, "Dövlət Müstəqilliyi və Milli İqtisadiyyatın Formalaşması Problemləri", **Məşverət Bülteni**, Oktyabr 2001, No 7(43), s. 53-54.

Erhan, Çağrı, “Avrupa’nın İntiharı ve İkinci Dünya Savaşı Sonrasında Temel Sorunlar”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, 1996, C. 51, S. 1, s. 259-273.

Erhan, Çağrı, “ABD ve NATO ile İlişkiler”, der. Baskın Oran (der.), **Türk Dış Politikası. Kurtuluş Savaşından Bugüne, Olgular, Belgeler, Yorumlar**, 1919-1980. Cilt I, İletişim Yayınları, 5. Baskı, İstanbul, 2002, s. 522-575.

Erhan, Çağrı, “Ortaya Çıkışı ve Uygulamasıyla Marshall Planı”, **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, 1996, C. 51, S. 1-4, s. 275-288.

Erhan, Çağrı, "ABD'nin Orta Asya Politikası ve 11 Eylül'ün Etkileri", **Uluslararası İlişkiler**, Güz 2004, C. 1, S. 3, s. 123-149.

Fairbanks, H., Charles, “Georgia’s Rose Revolution”, **Journal of Democracy**, April 2004, Vol., 15, Num., 2, s. 110-124.

Goltz, Thomas, “A Montana Perspective on International Aid and Ethnic Politics in Azerbaijan”, <http://www.zerbaijan.com/azeri/goltz1.htm> (erişim tarihi 13.07.2012).

Gore, Charles "The Rise and Fall of The Washington Consensus as a Paradigm for Developing Countries", **World Development**, 2000. Vol. 28, No 5. s. 789-804.

Günenc, Levent, Azerbaycan Anayasası Üzerine Notlar. **AÜHFD**, 1998, C. 47, S. 14, s. 185-250.

Grieco, M., Joseph, “Anarchy and the Limit of Cooperation: A Realist Critique of the Newest Liberal Institutionalism”, **International Organizations**, Summer 1988, Vol. 42, No 3, s. 485-507.

Griffith, Brent, "Backyard Politics: Russia’s Foreign Policy Toward the Caspian Basin", **The Journal of Post Soviet Demokratization**, Spring 1998, Vol. 6. No. 2. s. 426-441.

Haran, Olexiy, "Disintegration of the Soviet Union and the US Position on the Independence of Ukraine", http://belfercenter.ksg.harvard.edu/files/disc_paper_95_09.pdf, (09.08.1995).

Hill, Fiona, "Pipeline in Caspian: Catalyst or Cure-All", **Georgetown of International Affairs**, Winter/Spring 2004, s. 17-25.

Huntington, Samuel P. “The Erosion of American National Interests”, **Foreign Affairs**, sep.-oct 1997, Vol. 76, No 5, s. 28-49.

Henze, Paul B. “American Interest in the Caucasus”, http://www.circassianworld.com/American_Interest.html (erişim tarihi, 21.11.2012).

Jaffe, Amy, "U.S. Policy towards the Caspian region: can the wish-list be realized", Gennady Chufirin, (ed.), **The Security of The Caspian Sea Region**. SIPRI, Stockholm, 2001, s. 136-150.

Ikenberry, G., John, "Rethinking The Origins of American Hegemony", Autumn, 1989, **Political Science Quarterly**, Vol. 104, No 3, s. 375-400.

Keohane, O., Robert, and Ooms, Doorn, Van, "The Multinational Enterprise and World Political Economy", **International Organization**, Winter, 1972, Vol. 26, No. 1, s. 84-120.

Keohane, O., Robert, and Nye, S., Joseph, "Power and Interdependence in The Information Age", Sep.-Oct., 1998, **Foreign Affairs**, Vol. 77, No 5, s. 81-94.

Keohane, O., Robert, "International Institutions: Can Interdependence Work?", Spring 1998., **Foreign Policy**, No 110, s. 82-96.

Keohane, O., Robert, and Ooms, Doorn, Van, "The Multinational Enterprise and World Political Economy", **International Organization**, Winter, 1972, Vol., 26, No 1, s. 84-120.

Keohane, O., Robert, and Nye., S., Joseph, "Globalization: What's New? What's Not? (And So What?)", **Foreign Policy**, Spring, 2000, No 118, s. 104-119.

Knorr, Klaus, "The Bretton Woods Institutions in Transition", **International Organization**, Feb., 1948, Vol. 2, No 1, s. 19-38.

Krasner, Stephen, "State Power and the Structure of International Trade", **World Politics**, Apr., 1976, Vol. 28. No 3, s. 317-347.

Kuzio, Taras, "Civil society, youth and social mobilization in democratic revolutions", **Communist and Post Communist Studies**, 2006, No 39, s. 365-386.

LaBua, Julia "Outside the Public Eye: How The Carter Administration Used "Quiet Diplomacy" to Impact human rights in Argentina", **The IOWA Historical Review**, May 2007, Vol. 1, No 1.

Lamy, L., Steven, "Contemporary Mainstream Approaches: Neo-realism and Neo-liberalism", John Baylis, and Steve Smith (ed), **The Globalization of World Politics: An Introduction to International Relations**, 2nd ed., Oxford University Press, 2001, s. 182-199.

Lord, Carnes, "The Past and Future of Public Diplomacy", Winter 1998, *Orbis*, s. 49-71.

Marangos, John "Was Shock Therapy Consistent with the Washington Consensus?", **Comperative Economic Studies**, 2007. No 49, s. 32-58.

Milner, V., Helen "Power, Interdependence, and Nonstate Actors in World Politics", Helen V. Milner and Andrew Moravcsik (ed.) **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World**, Princeton University Press, 2009, s. 3-30.

Milner, Helen, "International Political Economy: Beyond Hegemonic Stability", **Foreign Policy**, Spring 1998, No 110, Special Edition, Frontiers of Knowledge. s. 112-123.

Moravcsik, Andrew, "Robert Keohane: Political Theorist", Helen V. Milner and Andrew Moravcsik (ed.) **Power, Interdependence and Nonstate Actors in World**, Princeton University Press, Princeton University Press, 2009, s. 243-261.

Muiznieks, Nils. R., "The Influence of the Baltic Popular Movements on the Process of Soviet Disintegration", **Europe-Asia Studies**, 1995, Vol. 47, No 1, s. 3-25.

Nasibli, Nasib, "Azerbaijan's Geopolitics and Oil Pipeline Issue", **Perceptions**, December 1999-February 2000, Volume IV, Number 4, s. 97-120.

Nye, S, Joseph,. and Keohane, O., Robert, "Transnational Relations and World Politics: An Introduction ", **International Organization**, Summer, 1971, Vol., 25, No 3, s. 329-349.

Nye, S, Joseph,. and Keohane, O., Robert, "Transnational Relations and World Politics: A Conclusion ", **International Organization**, Summer, 1971, Vol., 25, No 3, s. 721-748.

Nye., S., Joseph, "The Changing Nature of World Power", **Political Science Quarterly**, Summer, 1990, Vol. 105, No 2, s. 177-192.

Ogan, Sinan, "Yeni muhafazakarların Avrasya Politikası ve Sivil Devrimler", Çınar Özen ve Hakan Taşdemir (der), **Amerikan Dış Politikası ve Türkiye**, Odak Yayınları, Ankara, 2006. s. 131-168.

Oktav, Özden Zeynep, "American Policies Towards the Caspian Sea and the Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline", **Perceptions**, Spring, 2005, s. 17-33.

Oktay, Emel G, "Türkiye'nin Avrasya'daki Çok Taraflı Girişimlerine Bir Örnek: Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü", **Uluslararası İlişkiler**, Yaz 2006, C. 3, S. 10, s. 141-171.

Onis, Ziya, "Turkey and Post-Soviet States: Potential and Limits of Regional Power Influence", **Middle East Review of International Affairs**, Summer 2001, Vol. 5, No 2. s. 66-74.

Özkaya, Hilmi, M., "IMF'nin Değişen Rolü: Bretton Woods'tan Günümüze", **Uşak Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2009, C. 2, S. 2, s. 102-117.

Öztürk, Nazım, "IMF'nin Değişen Rolü ve Gelişmekte Olan Ülke Ekonomilerine Etkileri", **Ankara Üniversitesi S.B.F. Dergisi**, 2002, C. 57, S. 4, s. 95-124.

Pala, Cenk, "21. Yüzyıl Dünya Enerji Dengesinde Petrol ve Doğalgazın Yeri ve Önemi: 'Hazar Boru Hatlarının Kesişme Noktasında Türkiye'", **Avrasya Dosyası**, Bahar 2003, C. 9, C. 1, s. 5-37.

Radnitz, Scott, "Oil in the family: managing presidential succession in Azerbaijan", **Democratization**, Vol.19, No 1, s. 60-77.

Richter, James, "Promoting a Strong Civil Society: US Foreign Assistance and Russian Non-Governmental Organizations",
http://www.gwu.edu/~ieresgwu/assets/docs/ponars/pm_0013.pdf. (erişim tarihi 10.12.202).

Robert, John, "Energy reserves, pipeline routes and the legal regime in the Caspian Sea", Gennady Chufrin (ed.), **The Security of the Caspian Sea Region**, SIPRI, Solna, 2001, s. 33-68.

Robinson, I., William, "What to Expect from US 'Democracy Promotion' in Iraq", **New Political Science**, September 2004, Vol. 26, No 3, s. 441-447.

Rodrik, Dani, "Goodby Washington Consensus, Hello Washington Confusion?",
http://www.hks.harvard.edu/fs/drodrik/Research%20papers/Lessons%20of%20the%201990s%20review%20_JEL_.pdf (January 2006).

Ruggie, Gerard, John, "International Regimes, Transactions and Change: Embedded Liberalism in Postwar Economic Order", **International Organization**, Spring 1982, Vol. 36, No 2, s. 379-415.

Sagheb, Nasser and Javadi, Massoud, "Azerbaijan's 'Contract of the Century'", Winter 1994, **Azerbaijan International**, Vol. 2, No 4, s. 26-28.

Sakwa, Richard, "From the USSR to Postcommunist Russia," Stephen White, Alex Pravda, ve Zvi Gitelman, (ed.), **Developments in Russian Politics**, Macmillan, London, 1997, s. 1-18.

Savranskaya, Svetlana, "Human rights movement in the USSR after the signing of the Helsinki Final Act and the reaction of Soviet authorities", Leopoldo Nuti (ed.), **The Crises of Detente in Europe, from Helsinki to Gorbachev 1975-1985**. Routledge, New-York, 2008, s. 3-58.

Scholte, Aart, Jan, "The Globalization of World Politics", Bayls, John and Smith, Steve, **The Globalization of World Politics**. Second edition. Oxford University Press, 2001, s. 13-32.

Shroeder, Gertrude, "Economic Transformation in Post Soviet Republics", Bartłomiej Kaminski (ed.), **Economic Transition in Russia and New States of the Eurasia**, New-York, 1996, s. 11-41.

Singer, David, "The Global System and its Subsystems: A Development View", James N. Rosenau, (ed.), **Linkage Politics: Essays on the Convergence of National and International Systems**, Free Press. New-York, 1969.

Sinkaya, Bayram, "Turkey-Iran Geopolitic Competition over Central Asia and Caucasus: 1989-2001", Sonbahar-Kış 2005. **Avrasya Etütleri**, Sayı 27-28. s. 77-96.

Skjelsbaer, Kjell, "Growth of International Nongovernmental Organization in the Twentieth Century", **International Organization**, Summer, 1971, Vol., 25, No. 3, s. 420-442.

Starr, S. Frederick, "The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline: School of Modernity", Frederick S. Starr and Svante Cornell (ed.), **The Baku-Tbilisi-Ceyhan Pipeline, Oil Window to the West**, Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program. Swedeen, 2005, s. 7-17.

Stiglitz, Joseph "Challenging the Washington Consensus", **The Brown Journal of World Affairs**, Winter-Spring, 2003. Volume IX, Issue 2, s. 33-40.

Sussman, Gerald and Krade, Sascha, Template Revolutions: Marketing U.S. Regime Change in Eastern Europe, Westminster Papers in Communication and Culture, (2008). Vol. 5(3),
https://www.westminster.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0011/20009/006WPCC-Vol5-No3-Gerald_Sussman_Sascha_Krader.pdf

Süleymanov, Elçin, "Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-IMF İlişkileri", **Journal of Qafqaz University**, Spring 2002, Number 9, s. 190-195.

Tanrısever, F. Oktay, "Güç". Atila Eralp (der.), **Devlet ve Ötesi**, İletişim Yayınları. 3. Baskı, İstanbul, 2007, s. 53-71.

Tuna, Serkan, "Cumhuriyet Ekonomisinin İlk Devalüasyonu: 7 Eylül 1946", 2007, **Akdeniz İ.İ.B.F Dergisi**, C. 7, s. 13, s. 86-121.

Webb, C., Michael and Krasner, D., Stephen "Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment", **Review of International Studies**, Apr., 1989, Vol. 15, No 2, s. 183-198.

West, Stephen, "Blitzkrieg Reform and U.S. Democracy Promotion in Russia: The Yeltsin Years", **Colgate Academic Review**. 2008. Vol., 4, s. 91.116.

Tezler

Akyıldız, Fulya, "**SSCB Sonrası Orta Asya ve Kafkasya Türk Cumhuriyetleri'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması: Neoliberal Politikalara Eleştirel Bir Yaklaşım**", İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Malatya, 2008.

Bedirhanoğlu, Gamze Nazan, "**Uluslararası Ekonomik Örgütlerin Amerikan Hegemonyasındaki Rollerini**", A.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Eminov, Anar, "**Uluslararası Mali Kuruluşlarının Azerbaycan Ekonomisine Etkisi ve Dışa Açılmasına Katkısı**", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2006.

Demir, Yalçın Köksal, "**Soğuk Savaş Sırasında ABD Propagandası-Türkiye Örneği**", Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Kırıkkale, 2006.

Gurbanov, Sarvar, "**Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan'ın Yaşadığı İktisadi Dönüşüm Süreci ve Bugünkü Durumu**", Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir, 2005.

Hasanov, Emin, "**Azerbaycan'da Sivil Toplum Kuruluşları Olarak İşçi Sendikaları**", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Ankara, 2008.

Korkmaz, Kürşat, "**Soğuk Savaş sonrası ABD Dış Politikasının Teorik Temelleri**". Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale, 2006.

Mammadov, Rövsen, "**ABD'nin Güney Kafkasya Politikası**". Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Bölümü, Ankara, 2008.

Mirzayev, Elvin, "**Azerbaycan Petrol Stratejisi ve Batıyla Bütünleşme**", Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

Mövsümov, Elvin, "**Azerbaycan'da Siyasal Partilerin Demokratikleşme Sürecine Etkileri**", Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi, Ankara, 2008.

Musayev, Vüsal, "**Azerbaycan Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Açılması**", Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İktisat Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Silindir, Murat, "**ABD Gücünün Geleceği**", Atılım Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans, Ankara, 2007.

Sönmez, A. Sait, "**Yeni Dünya Düzeni Bağlamında ABD ve AB Dış Politikalarının Karşılaştırılmalı Analizi**", Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kamu Yönetimi Bölümü, Doktora Tezi, İzmir, 2008.

Veliyev, Cavid, "**Azerbaycan dış Politikasının Enerji Boyutu**", Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Bölümü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2006.

Raporlar

Albert L. Patterson, Violence in the Caucasus, **U.S. Army War College**, 1992.

Aliyev, Reşad, Accession to the WTO: The Case of Azerbaijan, United Nations Economic and Social Commission for Asia and Pacific (UN/ESCAP), Sub-regional Workshop on Accession to WTO-Economics Transition, Tahskent, 25.07.2001.

Blank, Stephen, "Energy and Security in Transcaucasia", **Strategic Studies Institute**, 07.08.1994.

Cafersoy, Nazim, "Eyalet-Merkez Düzeyinden Eşit Statüye: Azerbaycan-Rusya İlişkileri (1991-2001)", **Ankara Çalışmaları**, ASAM Yayınları, Ankara, 2000.

Cohen, Ariel "Ethnic conflict Threaten U.S. Interests in the Caucasus", **The Heritage Foundation Backraunder**, No. 1222, 25.09.1998.

Clemens, Michael, and Radelet, Steven, The Millenium Challenge Account: How much is too much, how long is long enough?, **Center for Global Developments**. Working Paper, Number 23. February 2003,

Henze, Paul B. The Transcaucasus in Transition, **RAND**, 1991.

Jim Nichols, Armenia, Azerbaijan, and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, <http://fpc.state.gov/documents/organization/79341.pdf>, (08,12. 2006).

Joseph, Jofi, Pipeline Diplomacy: The Clinton Administration's Fight for Baku-Ceyhan, **WWS Case Study**, 1999.

Kaptanoğlu, Neslihan, Parliamentary Elections in Azerbaijan: Time for Another Revolution?, http://www.tepav.org.tr/upload/files/haber/1255430510r2503.Parliamentary_Elections_in_Azerbaijan_Time_For_Another_Revolution.pdf (erişim tarihi, 08.09.2012).

Katzman, Keneth, "The İran-Libya Sanction Act (İLSA), **CRS Report of Congress**, Order Code, Rs 20871, (20.07.2001).

Kouzlarcih, Richard, Time for Change? U.S. Policy in the Transcaucasus, **A Century Foundation Report**. New-York, 2001.

Lennon, T.J. Alexander, Democracy in U.S. Security Strategy, **CSIS Report**. (March 2009).

NED 2005 Yıllık Azerbaycan Raporu.

NED 2006 Yıllık Azerbaycan Raporu.

NED 2007 Yıllık Azerbaycan Raporu.

NED 2008 Yıllık Azerbaycan Raporu.

NED 2009 Yıllık Azerbaycan Raporu.

NED 2011 Yıllık Azerbaycan Raporu.

Niblett, Robin, **America and a Changed World**, Chatham House Paper.(18.05.2010).

Nichols, Jim, Armenia, Azerbaijan and Georgia: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **Congressional Research Service**, (27.09.2012).

Nichol, Jim, Transcaucasus Newly Independent States: Political Developments and Implications for U.S. Interests, **CRS Issue Brief**, December 20, 1996.

Nikolayenko, Olena, "Youth Movements in Post-Communist Societies: A Model of Nonviolent Resistance", **CDDRL Working Papers**, Number 114. June 2009.

Russell, Wyanne, Morris, Sheron and Memmedov, Ilgar, "Azerbaijan Conflict Assessment: Azerbaijan at the Crossroads", **USAID Report**, (14.04.2004).

Sak, Güven ve Çağlar, Esen, From Washington Consensus to Istanbul Decisions: Where do we go?, **TEPAV Policy Note**, September, 2009.

Tarnof, Curt, The Former Soviet Union and U.S. Foreign Assistance, **Issue Brief for Congress**, <http://www.fas.org/man/crs/IB95077.pdf>, (erişim 11.07.2012).

Thomas M. Magstadt, Gorbachev and Glasnost: A New Soviet Order? Implications for U.S. Foreign Policy, **Cato Institute Policy Analysis** No. 117, (20.03.1989).

Ulutaş, Ufuk ve Torlak, Furkan, "Devrimden Demokrasiya Tunus'un Seçimi", **SETA Analiz**, Sayı 46, (Kasım 2011).

Weiss-Stoner, Kathryn, and McFaul, Michael, Domestic and International Influences on the Collapse of the Soviet Union (1991) and Russia's Initial Transition to Democracy(1993). **CDDRL Working**, March 2009, Number 108.

Azerbaijan: Presidential Elections 2003, **Human Rights Watch Briefing Paper**, (13.10.2003).

Azerbaijan Presidential Elections 2003, **NDI Election Watch Report**, (22.09. 2003).

"Azerbaijan: Turning Over a New Leaf?, **International Crises Group**, Europe Report N°156. (Baku/Brussels,13 May 2004).

Azerbaijan`s 2005 Elections: Lost Opportunity, **International Crises Group**, Europe Policy Briefing, No 40, (Baku/Brussels, 21.12.2005).

Azerbaijan Vulnerable Stability, **International Crises Group**, Europe Report, No 207. 3 September 2010.

Azerbaijan Country Assistance Evaluation, **World Bank Report**, No 21459. (30.11.2000).

Azerbaijan Presidential election, IRI Observation Report, <http://www.IRI.org/sites/default/files/Azerbaijan's%201998%20Presidential%20Election.pdf> (October 11, 1998).

Azerbaijan Presidential Election 15 October 2008. **OSCE/ODIHR Election Observation Mission Final Report**, Varsova, (15.12.2008).

Azerbaijan Presidential Election 15 October 2003., **OSCE/ODIHR Election, Observation Report**. (Varşova, 12.11.2003).

Building Open Societies 2004, **Soros Foundation Network Report 2003**,

Crushing Dissent: Repression, Violence and Azerbaijan`s Elections, **Human Rights Watch**, January 2004 Vol. 16, No 1.

Freedom Support Act of 1992. <http://www.fas.org/spp/starwars/offdocs/b920401.htm> (erişim tarihi 02.09.2012).

Food Aid Project: USAID Fact Sheet, <http://www.kellogg.northwestern.edu/faculty/austen-smith/foodaidproject/USAID%20info%20sheet%20final%20project.pdf> (5 Aralık 2007).

Implementation Completion Report, Azerbaijan Republic Rehabilitation Credit, Report No. 16627. (30.05.1997).

Institution Building Technical Assistance, <http://www.worldbank.org/projects/P008283/institution-building-technical-assistance?lang=en>

International Bank for Reconstruction and Development and The International Development Association and International Finance Corporation Country Partnership Strategy for Azerbaijan, For the Period 11-14. (15.09.2010).

Implementation Completion Report, Azerbaijan Republic Rehabilitation Credit, Report No. 16627. (30.05.1997).

International Republican Institute 2003 Annual Report.

International Monetary Fund, Factsheet,
<http://www.imf.org/external/np/exr/facts/tur/imfwbt.pdf> (24.05.2012).

NED 1992 Strateji Belgesi.

NDI Report on Survey Mission to Azerbaijan, 3-7 April 1995.

NDI Pre-election Report, http://www.ndi.org/files/340_az_95preelection.pdf, October, 1995.

Open Society Institute-Assistance Foundation, Public Report 2008.
http://www.osi.az/index.php?option=com_content&task=view&id=1426&Itemid=318 (26.02.2009).

IRI Pre-election Report
<http://www.IRI.org/sites/default/files/Azerbaijan's%201998%20Presidential%20Election.pdf>

Republic of Azerbaijan: Selected Issues, IMF Country Report, No. 12/6. January 2012.

World Bank – Azerbaijan Partnership Program Snapshot,
<http://www.worldbank.org/content/dam/Worldbank/document/Azerbaijan-Snapshot.pdf> (October 2012).

Petroleum Technical Assistance Project,
<http://www.worldbank.org/projects/P008282/petroleum-technical-assistance-project?lang=en> (23.05.1995).

Gazete haberleri ve köşe yazıları

"Ya Ben Ya Ermeniler", **Milliyet**. (21 Ocak 1990), s. 1.

"ABD Azerbaycan`da Sessiz", **Cumhuriyet**, (25.01.1990).

"Baker's Central Asia Trip Poses Diplomatic Challenge", **Los Angeles Times**, (16.02.1992).

"ABŞ Kongresinde Azerbaycan Müzakireleri", **Azadlık**, (14.02.1992).

Amoco, ABD yönetiminden Bakü-Ceyhan desteği istedi, **Hürriyet**, (03.11.1997), s. 6.

- "ABŞ Prezidentinin Mektubu", **Xalq**, (07.07.1993), s. 6.
- "Azerbaycan-Rusya Arasında Müqavile İmzalandı". **Azatlík**, (13.08.1992), s. 6.
- "Gence Üsyani", **Xalq**, (09.06.1993), s. 4
- "Rus Qoşunları Azerbaycandan çıxardılır", **Azatlík**, (09.10.1993), s. 4.
- "Bushdan Azerbaycana Mektub", **Azatlík**, (17.06.1992), s. 5.
- "ABŞ-da bir hefde", **Azatlík**. (5.03.1992), s. 7.
- "Ebülfez Elçibey`in Seçki Proqramı", **Azatlík**, (27.05.1992), s. 5-6
- "ABŞ-ın BMT Xüsusi Nümayəndəsi Azərbaycanı", **Azerbaycan**, (6.09.1994), s. 3
- "ABŞ Sefiri Prezident ile görüşdü", **Xalq**, (2.02.1993), s. 3.
- "U.S. Aide Urges Lifting of Azerbaijan Ban", **New-York Times**, (09. 07. 1998), s. 5
- "Azerbaycanın MDB-ye Üzvlüyü Parlamentte Müzakire Olundu", **Xalq**, (27.07. 1993), s. 2.
- "Xalq Elçibeyin Qayıtmağını İstemedi", **Xalq**, (03. 08. 1993), s. 2.
- "Heyder Eliyev seçkilerde qalib geldi ", **Xalq**, (08.10.1993), s. 4
- "ABŞ Sefiri Naxçıvana Getdi", **Xalq**. (23.06.1993), s. 1.
- "Miles Heyder Eliyev ile görüşdü", **Xalq**. (10.08.1993), s. 3.
- "ABŞ-ın Müstəqillik İldönümü", **Xalq**, (03.07.1992), s. 4.
- "U.S. Envoy Visits Azerbaijan To Promote ties and Peace", **New-York Times**, (12.08.1993).
- "Heyder Eliyevin ABŞ Seferi", **Xalq**, (15.08.1997), s. 3
- "Aliyev Zaferini İlan Etti", **Hürriyet**, (12.10.1998), s. 12.
- "H. Aliyev`den Garanti", **Hürriyet**, (05.08.1997), s. 13.
- "Milli Demokratiya İnstitutu Müsavatı Ziyaret Etdi", **Yeni Musavat**, (31.10.1997), s. 1.
- "Açık Cəmiyyət İnstitutu İsa Qemberi Ziyaret Etdi", **Yeni Musavat**, (06.11.1997), s. 2.
- "ABŞ`dan Müsavata Ziyaret", **Yeni Musavat**, (26.09.1997), s. 1.

WTO is "Nightmare" for Developing Nations", **Financial Times**, (15.08. 2000).

"Lebedev Bakıda Mühüm görüşlər keçirdi", **Yeni Müsavat**. (02.03.2005).

"Hakimiyyət içinde hepsler davam edir", **Yeni Müsavat**, (03.11.2010), s. 1.

"İlham Eliyevden nazirlere sert xeberdarlıq", **Azatlq**, (05.11.2005), s. 3.

"ABŞ-dan seçkilere sert reaksiya", **Azatlq**, (08.11.2005), s. 2.

"ABŞ səfirliyi mitinqlere destek verdi", **Azatlq**, (17.11.2005), s. 2.

Bengin, Tunca, "Bakü`den Ankara`ya Şamar", **Milliyet**, (27.06.1993), s.14.

Ekber, Sulheddin, "ABŞ-ın Qafqaz Siyaseti ve Azerbaycan", **Yeni Musavat**. (26.09.1997), s. 6

Friedman, Thomas, "The End of The Soviet Union", **New-York Times**, (22.12.1991).

Friedman, Thomas, "Soviet Disarray; Baker Presents Steps to Aid Transition by Soviets", **The New York Times**. (13.12.1991).

Friedman, Thomas, "U.S. to Counter Iran in Central Asia", New York Times, (06.02.1992).

Kempster, Norman, and McManus, Doyle, "Recognition of New States Is Due Soon", Los Angeles Times, (24.12.1991).

Kinzer, Stephen, "Azerbaijan Has Reason To Swagger: Oil Deposits", **New-York Times**, (14.09.1992).

Kinzer, Stephen "On Piping Out Caspian Oil, U.S. Insists the Cheaper, Shorter Way Isn't Better", **New-York Times**, (08.11.1998).

Morgan, Dan and Ottaway, B., David, "Azerbaijan's Riches Alter the Chessboard", **Washington Post**, (04.10.98).

Sarıkaya, Muharrem, "Tarihi Günde Tarihi anlaşma", **Hürriyet**, (28.10.1998), s. 8.

Yang, E., John, "U.S. Turkey Pledge Aid to New States", **Washington Post**, (12.02.1992).

Internet Siteleri

"Ambassador`s Meeting With Youth Movements Leaders",
<http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=131531>(erişim tarihi 05.12.2012).

Amerikan Mezunlar Birliği-<http://www.aaa.org.az/Programs.html>

Avrasya Fonu Azerbaycan <http://www.eurasia.org/countries/azerbaijan>

Azerbaycan`s Youth Movements: A Breakdown of Key Players,
<http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=94311>(erişim tarihi 05.12.2012).

Counterpart Azerbaycan- <http://www.counterpart.org/our-work/geographies/azerbaijan>

Dalđa Movement- <http://dalga-gh.blogspot.com/2005/12/umumi-mlumat.html>

Edmund Muskie Programı,
<http://georgia.usembassy.gov/resources/programs/muskie-graduate-fellowship.html>

IFES Azerbaycan- <http://www.ifes.org/countries/Azerbaijan.aspx>

IREX Azerbaycan. <http://www.irex.org/region/azerbaijan>

IRELI Gençlik Örgütünün Resmi sitesi, <http://www.ireli.az/ireli/about/>

Kafkasya Araştırmalar Merkezi <http://www.crrc.az/index.php/en/1/999/>

NED Azerbaycan- <http://www.ned.org/node/228>

NDI Azerbaycan- <http://www.ndi.org/Azerbaijan>

Partnership for Freedom, http://www.fas.org/man/nato/offdocs/us_97/97031105.htm,
(erişim tarihi 29. 09. 2012).

Peace Corps Azerbaijan.
<http://www.peacecorps.gov/learn/wherepc/easteurope/azerbaijan/>

Petrol Fonu Hakkında genel bilgiler,
http://www.oilfund.az/az_AZ/about_found/history/uemumi-melumat.asp

USAID Azerbaycan-<http://azerbaijan.usaid.gov/node/86>

Soros Azerbaycan- <http://www.osi.az/>

"The Next Generation", <http://cables.mrkva.eu/cable.php?id=224359>

YOX Movement, <http://www.registan.net/index.php/2005/04/08/yox-movement/>

What Do Volunteers do?, <http://www.peacecorps.gov/learn/whatvol/>

Özet

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından arda kalan coğrafyada etkinlik alanı kurmak için ABD, iki taraflı ilişkilerin ötesinde neoliberal aktörler olarak tanımlanan ulus ötesi şirketler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler üzerinden hareket etmiştir. Bu anlamda söz konusu aktörleri politik ortakları olarak ilan eden ABD yönetimlerinin bölgeye yönelik dış politikası yarı realist yarı-liberal olarak tanımlanmıştır.

Jeopolitik konumu itibariyle sadece Güney Kafkasya'nın değil aynı zamanda Rusya, İran ve Orta Asya'da devam eden jeopolitik oyunların gelecek kaderini belirlenmesi açısından kritik öneme sahip Azerbaycan, bu aktörlerin kuşatma alanı içinde olmuştur. ABD petrol şirketleri Azerbaycan petrol kaynaklarından en fazla pay almağa, ABD STK'ları Azerbaycan'da kontrol edebileceği bir siyasi ortam oluşturmağa ve Bretton Woods örgütleri Azerbaycan pazarını ABD sermayesi ve ürünleri için açmağa çalışmıştır.

Bu anlamda çalışmada ABD'nin Azerbaycan politikası ulus ötesi şirketler, sivil toplum örgütleri ve uluslararası örgütler özellikle Bretton Woods örgütleri çerçevesinde incelenmiştir. Çalışmada ABD petrol şirketlerinin Azerbaycan petrollerinden pay alması için diğer ülkelerin petrol şirketlerine karşı yürüttüğü politik mücadele, ABD Kongresi'nin Azerbaycan'a ayırdığı yardımların amacı, ABD STK'larının Azerbaycan'da faaliyet alanları ve desteklediği yerel STK'lar ve Bretton Woods örgütlerinin Azerbaycan'la ilişkileri yer almıştır.

Abstract

After the breakup of the Soviet Union, the United States in addition to launching bilateral relations with newly independent states of the region has also started to build relations with these countries through the neo-liberal actors, transnational corporations, non-governmental organizations and international organizations. With this respect, the U.S. administrations declaring these political actors as partners have followed a semi-realistic and semi-liberal foreign policy in the region.

Because of its geopolitical location, Azerbaijan is an important space for the geopolitical games not only in the Caucasus but also in Russia, Iran and Central Asia. Therefore, these actors paid special attention to this country. US oil companies tried to get greater share of the oil resources of Azerbaijan, NGOs worked on creating controllable political environment and Bretton Wood organizations tried to open the market of Azerbaijan to the US investment and goods.

In this study the US policy toward Azerbaijan will be examined in the framework of transnational corporations, non-governmental organizations and international organizations particularly Bretton Woods organizations. The rivalry of the US oil companies over getting greater share of oil with other companies, the goals of the US Congress's assistance to Azerbaijan, the US's NGOs activity in Azerbaijan and Bretton Woods organizations will be investigated.